

Ն. Զ. ԶՈՎՐԱՆՆԻՍՅԱՆ
Մ. Դ. ԱՄԻՐԽԱՆՅԱՆ
Ռ. Կ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ARMENIAN MOUNT ARARAT

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՃԱՊՈՆԻԱ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF ARMENIA
INSITUTE OF ORIENTAL STUDIES

YEREVAN INSTITUTE OF THE HUMANITIES

HOVHANNISYAN N. H.
AMIRKHANYAN M. D.
KARAPETYAN R. K.

ARMENIA–JAPAN

POLITICAL, ECONOMIC, CULTURAL
AND SCIENTIFIC RELATIONS

A II 89897

Y E R E V A N 2 0 0 5

アルメニア国立科学アカデミー
東洋学研究所

イエレヴァン人文大学

ホヴァニツシャン N. H.
アミルハニャン M. D.
カラペチャン R. K.

アルメニア・日本

政治・経済・文化・科学的な交流

イエレヴァン 2005

947+ 952.0

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Ն. Գ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
Մ. Դ. ԱՄԻՐԻՆՆԱՆՅԱՆ
Ռ. Կ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ՃԱՊՈՆԻԱ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԵՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

A II
89897

Ե Ր Ե Վ Ա Ն 2 0 0 5

*Տպագրվում է Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի
արևելագիտության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

Գլխավոր խմբագիր՝ **Նիկոլայ Յովհաննիսյան**, պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

*Աշխատությունը կատարվել է Ծապոնիայի հեղ
գիտական համագործակցության ծրագրի շրջանակներում*

Ծրագրի գիտական ղեկավար՝ **Նիկոլայ Յովհաննիսյան** (պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն)

Ծրագրի համատնօրեններ՝ **Ռուբեն Կարապետյան** (պատմ. գիտ. թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի Ասիայի բաժնի վարիչ, ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության Հարավարևելյան Ասիայի երկրների վարչության պետ), **Միքայել Ամիրխանյան** (բանասիր. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, Երևանի հումանիտար ինստիտուտի ղեկավար)

ՀՏԴ 327+339.9

ԳՄԴ 66.4

Հ 854

Հովհաննիսյան Ն.Յ. և ուրիշ.
**ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ՃԱՊՈՆԻԱ. ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՎ
ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ/Հովհաննիսյան Ն.Յ., Ամիրխանյան Մ.Գ.,
Կարապետյան Ռ.Կ.– Եր.: «Ձանգակ–97», 2005.– 180 + 144 (ճապ.) էջ:**

Աշխատությունը, որը հրատարակվում է հայերեն և ճապոներեն, առաջին փորձն է՝ ամփոփ կերպով ներկայացնելու հայ–ճապոնական տարաբնույթ շփումներն ու հարաբերությունները նորագույն շրջանում: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել Հայաստանի և ճապոնիայի քաղաքական, տնտեսական և գիտամշակութային հարաբերությունների լուսաբանմանը 1991 թ. հետո, երբ Հայաստանը վերագտավ իր պետական անկախությունը, և պաշտոնական դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին Հայաստանի երրորդ հանրապետության ու ճապոնիայի միջև:

Ուսումնասիրությունը պարունակում է Հայաստանի համառոտ պատմաաշխարհագրական ակնարկ, որը հասցեագրված է օտարագրի ընթերցողին: Աշխատության բաժինների հեղինակներն են՝ Հովհաննիսյան Ն. Յ. (ճախարհագրություն 1), Կարապետյան Ռ. Կ. (գլուխ 2, 3), Ամիրխանյան Մ. Գ. (գլուխ 4՝ հեղինակ և գլխի պատասխանատու):

Նախատեսվում է միջազգայնագետների, արևելագետների, պատմաբանների, մշակույթի բնագավառի մասնագետների և ընթերցող լայն շրջանների համար:

Հ $\frac{0802000000}{0003(01)-2005}$ 2005

ԳՄԴ 66.4

ISBN 99941–1–010–1

© Հեղինակներ, 2005 թ.
© «Ձանգակ–97», 2005 թ.

Ծրագրի հովանավոր՝ «Ճապոնական հիմնադրամ», Տոկիո
 Sponsor of the Programme: «The Japan Foundation», Tokyo

主催機関 国際交流基金

Թարգմանությունը հայերենից ճապոներեն՝ Կ. Գ. Զարամյանի
 ճապոնական տեքստի խմբագիր՝ Կունիկո Կոբայաշի

アルメニア語から日本語に翻訳 カラミヤン カリネ
 日本語校正 小林 久美子

本研究の出版はアルメニア国立科学アカデミー東洋学研究所
 の学会の決議で認められた

編集長：歴史学博士、ニコライ・ホヴァニッシャン教授

本研究は日本国との科学的協力のプログラムの枠内である

科学指導者：歴史学博士、教授、アルメニア国立科学アカデ
 ミー東洋学研究所所長 ニコライ・ホヴァニッシャン

共同長：歴史学修士 ルベン・カラペチャン、アルメニア国
 立科学アカデミー東洋学研究所アジア諸国部長、外務省東洋
 アジア諸国部長

文学博士、教授 ミカエル・アミルハニャン、イェレヴァン
 人文大学学長

本書の各章の作者：

N. H. ホヴァニッシャン 入門、第1章

R. K. カラペチャン 第2章、第3章

M. D. アミルハニャン 第4章 (筆者、担当者)

アルメニア語と日本語で出版された本研究は近代のアルメニア
 と日本の様々な交流を総括し発表する初めてのものである。特に
 1991年、アルメニアが独立し、第三次アルメニア共和国が日本国
 と外交関係を結んで以来の両国の政治・経済・文化・科学的な交流
 を中心として書かれている。

本書は外国人に向けたアルメニア史の概要を含んでいる。
 本書は国際学者、東洋学者、歴史学者、文化学者および一般読者
 に向けられている。

Նախաբան

Հայաստանը և ճապոնիան գտնվում են միևնույն մայրցամաքում՝ Ասիայում, սակայն նրա տարբեր ծայրամասերում և միմյանցից հեռու են հազարավոր կիլոմետրեր: Բայց դա խոչընդոտ չէ, մանավանդ մեր օրերում՝ գիտության և տեխնիկայի աննախադեպ զարգացման դարաշրջանում, նրանց միջև տարաբնույթ մոտ հարաբերություններ հաստատելու և զարգացնելու համար: Իսկ դրա համար անհրաժեշտ է փոխադարձ հետաքրքրություն և քաղաքական կամքի դրսևորում: Բարեբախտաբար, այս երկու գործոններն էլ առկա են:

Ճապոնիան աշխարհի ամենազարգացած երկրներից մեկն է, որը հասել է տպավորիչ հաջողությունների գիտության, տեխնիկայի և մշակույթի ասպարեզներում և առաջատար դիրքեր է գրավում համաշխարհային տնտեսության մեջ:

Հայաստանն աշխարհի հինավուրց երկրներից մեկն է իր ինքնատիպ քաղաքակրթությամբ, որը համաշխարհային մշակույթը հարստացրել է անկրկնելի կոթողներով: Նա ունի բարձր զարգացած մշակույթ և հայտնի է իր գիտական ներուժով ու այսօր ձգտում է ստեղծել ժամանակակից առաջավոր տնտեսություն՝ օգտագործելով զարգացած երկրների, այդ թվում նաև ճապոնիայի ուսանելի փորձը:

Զնայած աշխարհագրական հեռավորությանը՝ այս երկու երկրների միջև հաստատվել են բարեկամական բնույթի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կապեր, որոնք զարգանում են հաջողությամբ՝ ի շահ երկու երկրների: Հայերը և ճապոնացիները միմյանց նկատմամբ տածում են խոր հարգանք և բարձր են գնահատում միմյանց հոգևոր և նյութական արժեքները:

Բոլոր տարբերություններով հանդերձ Հայաստանը և ճապոնիան բազում նմանություններ ունեն՝ բնական հարուստ պաշարների բացակայություն, հզոր մարդկային և մտավոր ներուժ, աշխատասիրություն, հակում գիտության նկատմամբ, պատմական հարուստ անցյալ, ազգային ինքնատիպ մշակույթ և այլն:

Ե՛վ Հայաստանում, և՛ ճապոնիայում մարդը և բնությունը գտնվում են մշտական մրցակցության ու պայքարի մեջ: Երկուսն էլ գտնվում են ակտիվ սեյսմիկ գոտիներում: Ճապոնիան նույնքան լեռնոտ երկիր է, որ-

քան Հայաստանը: Անգամ նման են երկու երկրների խորհրդանիշ լեռները՝ բիրլիական Արարատը և Ֆուծիյաման:

Սակայն բնության դաժանությունը և ժլատությունը Հայաստանում և ճապոնիայում փոխհատուցվում են հայ և ճապոնացի ժողովուրդների ստեղծագործական կենսաուժով, աշխատասիրությամբ և համառությամբ: Նրանք կարողացել են նշտապես համընթաց գնալ համաշխարհային զարգացումների հետ: Հայաստանը, հանդիսանալով աշխարհում առաջին քրիստոնյա պետությունը և կարևոր ռազմական դիրք գրավելով Արևմուտք-Արևելք և Հյուսիս-Հարավ տանող ճանապարհների խաչմերուկում, եղել է պատմական «Մետաքսի ճանապարհի» ամենաակտիվ մասնակիցներից մեկը: Իսկ ժամանակակից աշխարհն անհնար է պատկերացնել առանց ճապոնիայի նվաճումների առաջավոր տեխնոլոգիաների, էլեկտրոնիկայի, տարբեր գիտությունների ասպարեզներում:

Հայաստանի և ճապոնիայի միջև միջպետական հարաբերությունների հաստատման առաջին քայլերն արվել են 1918-1920 թթ., երբ վերականգնվեց հայոց պետականությունը, և կազմավորվեց Հայաստանի առաջին հանրապետությունը: Չնայած այդ հանրապետության կարճատև գոյությանը և նրա առջև կանգնած դժվարություններին՝ նա կարողացավ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել աշխարհի մի շարք պետությունների հետ, բացել իր դիվանագիտական ներկայացուցչությունները և հյուպատոսությունները, այդ թվում նաև ճապոնիայում: Այս երկրում Հայաստանի առաջին հյուպատոսը եղել է Դիանա Աբգարը:

Հայ և ճապոնացի ժողովուրդների միջև հարաբերությունները որակական նոր մակարդակի բարձրացան 1991 թ.: Հայաստանի անկախության հռչակումից և երկու երկրների միջև 1992 թ. սեպտեմբերի 7-ին դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո: Այդ պահից սկսած հայ-ճապոնական հարաբերությունները զարգանում են որպես միջպետական հարաբերություններ, որոնք ներառնում են քաղաքական, տնտեսական, առևտրաֆինանսական, գիտական, մշակութային և մարզական ոլորտները:

Այդ բոլորը հիմք հանդիսացան նախաձեռնելու սույն աշխատությունը, որն առաջին լուրջ փորձն է ամփոփ կերպով հետազոտելու և ներկայացնելու հայ-ճապոնական երկկողմ հարաբերությունները, որը, համոզված ենք, ունի ոչ միայն գիտական, այլև քաղաքական նշանակություն:

Աշխատությունը կազմված է չորս գլուխներից, որոնցից յուրաքանչյուրը նվիրված է որոշակի հիմնախնդրի լուսաբանությանը:

Առաջին գլխում համառոտակիորեն տրված են Հայաստանի զարգացման պատմական ուղին և պետական, քաղաքական և հոգևոր զարգացումները դարերի ընթացքում: Այն գրված է հաշվի առնելով գլխավոր

րապես օտար, տվյալ դեպքում ճապոնացի ընթերցողին, որին շատ բան հայտնի չէ Հայաստանի մասին:

Երկրորդ գլխում ներկայացված է հայ-ճապոնական քաղաքական հարաբերությունների ողջ պատմությունը և ժամանակագրությունը: Այստեղ ընդգծված է այն միտքը, որ Հարավային Կովկասում ռազմավարական կարևոր դիրք զբաղեցնող Հայաստանը՝ որպես տարածաշրջանի առավել կազմակերպված և կայուն երկիր, կարող է վստահելի գործընկեր լինել ճապոնիայի համար:

Երրորդ գլուխը նվիրված է Հայաստանի և ճապոնիայի համագործակցությանը տնտեսական ոլորտում:

Եվ, վերջապես, չորրորդ գլխում քննարկվում են հայ-ճապոնական հարաբերությունները մշակույթի և գիտության բնագավառներում:

Եվ եթե միջպետական հարաբերությունների քննարկումը ժամանակագրական առումով ընդգրկում է 1991–2004 թթ., այսինքն՝ հիմնականում Հայաստանի երրորդ հանրապետության շրջանը, երբ Հայաստանը դարձավ անկախ պետություն, դուրս եկավ միջազգային ասպարեզ, և դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին նրա ու ճապոնիայի միջև, ապա ժամանակագրական այդ սկզբունքը չի պահպանվել, երբ խոսքը գնում է նրանց հարաբերություններին կամ շփումներին տնտեսական, մշակութային և գիտական ոլորտներում:

Սույն աշխատության իրականացմանը նպաստող գործոնների շարքում հարկ ենք համարում նշել երկու հանգամանք:

Առաջինը՝ Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի կազմում Հայաստանի կառավարության 2003 թ. որոշումով Արևելյան Ասիայի երկրների բաժնի ստեղծումը, որը Հայաստանում ճապոնիայով, Չինաստանով և Հնդկաստանով զբաղվող միակ գիտական կենտրոնն է:

Երկրորդը՝ Երևանի հումանիտար ինստիտուտի ստեղծումը, որտեղ առաջին անգամ Հայաստանում սկիզբ դրվեց ճապոնական գրականության և արվեստի, ճապոներենի մասնագիտական ուսումնասիրությանը: Այդ ինստիտուտն արդեն տվել է իր առաջին հայ շրջանավարտները:

Հեղինակները խորին շնորհակալություն են հայտնում «ճապոնական հիմնադրամին»՝ համապատասխան դրամաշնորհ տրամադրելու համար, ինչպես նաև Մոսկվայում ճապոնիայի դեսպանությանը՝ ի դեմս ճապոնիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան Իսսեյ Նոմուրայի՝ սույն աշխատությանը մեծապես օժանդակելու համար:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԴԱՐԵՐԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ. ՀԱՄԱՌՈՏ ՊԱՏՄԱԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Յայերն աշխարհի հնագույն քաղաքակիրթ ժողովուրդներից մեկն են, ժամանակակիցները շումերների, ասորեստանցիների, քաղդների և իսթերի, հրեաների, հույների և պարսիկների, Առաջավոր Ասիայի այլ ժողովուրդների, որոնք հնագույն ժամանակներից եղել են մերձավորարևելյան տարածաշրջանի բնիկները:

Հայերի բնօրրանը Հայկական լեռնաշխարհն է, որն աշխարհագրական առումով գրավում է շատ կարևոր դիրք Առաջավոր Ասիայում: Արևելքում նա սահմանակցում է Իրանական, իսկ արևմուտքում՝ Անատոլիական բարձրավանդակի հետ: Հյուսիսում Հայկական լեռնաշխարհը պարփակված է Պոնտոսյան լեռնաշղթայով, իսկ հարավում՝ Հայկական Տավրոսով:

Հայկական լեռնաշխարհը հարուստ է ջրային պաշարներով: Այստեղ են գտնվում տարածաշրջանի երեք կարևոր լճերը՝ Ուրմիայի, որն այժմ գտնվում է Իրանի, և Վանի, որը գտնվում է Թուրքիայի, և Սևանի, որը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում է:

Հայկական լեռնաշխարհից են սկիզբ առնում մերձավորարևելյան-անդրկովկասյան տարածաշրջանի համարյա բոլոր կենսական կարևոր նշանակություն ունեցող գետերը, այդ թվում Տիգրիսն ու Եփրատը: Եփրատ գետը, ըստ Աստվածաշնչի, դրախտը սնուցող չորս գետերից մեկն է¹:

Հայկական լեռնաշխարհի կարևոր ջրային ուղիներից են նաև Արածանին, Արաքսը, որը հայերը սովորաբար կոչում են «Մայր Արաքս», Հրազդանը, Ախուրյանը, Որոտանը և բազում այլ գետեր և գետակներ, որոնց ջրերը, խառնվելով Արաքսին, այնուհետև Քուռ գետի հետ միասին թափվում են Կասպից ծովը:

Հայկական լեռնաշխարհում են գտնվում մի քանի բարձրագագաթ լեռներ, որոնց մեջ առաջին հերթին պետք է նշել Հայաստանի խորհրդա-

1 The Holy Bible. Containing the Old and New Testaments. The New King James Version. The Gideon International in Australia, Printed in Korea, 1987, p. 2.

նիշը հանդիսացող բիրլիական Արարատը: Բնության զմայլելի այդ հրաշքը բաղկացած է երկու լեռնագագաթներից՝ Մեծ Արարատ կամ Մեծ Մասիս, որի բարձրությունը 5156 մ է, և Փոքր Արարատ կամ Փոքր Մասիս՝ ծովի մակերևույթից 3914 մ բարձրությամբ: Մեծ Արարատն է այն լեռը, որի վրա, ըստ Աստվածաշնչի, հանգրվանել է Նոյան տապանը համաշխարհային ջրհեղեղի ժամանակ, և որի շնորհիվ փրկվել են մարդկությունը և ողջ կենդանական և բուսական աշխարհը²:

Հայկական լեռնաշխարհի բարձրագագաթ լեռներից հիշատակության են արժանի նաև Սիփանը (4434 մ), Արագածը (4095 մ) և այլն:

Հայկական լեռնաշխարհի զգալի մասը կազմում են դաշտավայրերը և հովիտները, որոնք հնուց ի վեր հանդիսանում են գյուղատնտեսության և այգեգործության զարգացած կենտրոններ: Դրանց մեջ իր առանձնահատուկ տեղն ունի Արարատյան դաշտավայրը՝ ամենամեծը և ամենաբարեբերը, ինչպես նաև Բասենի, Շիրակի, Ալաշկերտի, Մշո և այլ դաշտավայրեր:

Հայկական լեռնաշխարհի ընդհանուր տարածքը կազմում է մոտ 300 հազ. քառ. կմ: Սակայն ժամանակակից Հայաստանը զբաղեցնում է դրա լոկ մեկ տասներորդ մասը՝ մոտ 30 հազ. քառ. կմ: Հայկական լեռնաշխարհի գերակշիռ մասը գտնվում է Թուրքիայի տարածքում, իսկ ուրոշ մասեր՝ Իրանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի սահմաններում:

Հայաստանի Հանրապետությունը հյուսիսից սահմանակցում է Վրաստանի, արևելքից Ադրբեջանի, հարավից Իրանի Իսլամական Հանրապետության, իսկ արևմուտքից Թուրքիայի հետ:

Հայերը Հայկական լեռնաշխարհի բնիկներն են, նրա պատմական և իրավական տերերը: Այստեղ է նա ձևավորվել որպես ժողովուրդ:

Հայկական լեռնաշխարհի այդ բնիկ ժողովուրդը հայտնի է «հայ» և «արմեն» անուններով: Դրանցից առաջինը հայերի ինքնանվանումն է, որը վկայված է նաև խեթական սեպագիր աղբյուրներում «հայասա» ձևով:

Խեթական պետությունը կազմավորվել է կենտրոնական Անատոլիայում և գոյատևել մ.թ.ա. XVII–XIII դարերում: Խեթերը իրենցից արևելք ընկած հարևան երկիրն անվանել են Հայասա, որի ժողովրդի ինքնանունն է հայ: Ընդունված է այն տեսակետը, որ «Հայասան հայերի օրրանն է»³:

Բացի խեթական աղբյուրներից, «հայ» ինքնանվանումը հաստատում են ավելի ուշ շրջանի, մասնավորապես մ.թ. V դարի և հետագա շրջանի հայկական գրավոր աղբյուրները, հայ պատմիչներ Մովսես Խորեն-

2 Ibid., p. 7.

3 Каланцян Г. Хайаса — колыбель армян, Ереван, 1947.

նացու, Փավստոս Բուզանդի, Ագաթանգեղոսի, Սեբեոսի, Ղազար Փարպեցու, Ղևոնդի և այլոց թողած գրավոր հուշարձանները:

Օտարները հայերին անվանում են արմեններ: «Արմեն» անվանակոչումն առաջին անգամ վկայված է Աբեմենյան Պարսկաստանի արքա Ղարեհ I-ի Բեհիսթունյան եռալեզու (պարսկերեն, էլամերեն և բաբելոներեն) արձանագրության մեջ մ.թ.ա. 520 թ: Հայերն ունեն իրենց սեփական լեզուն՝ հայերենը, որը տիպաբանորեն պատկանում է հնդեվրոպական լեզվաընտանիքին: Հայերենը անգնահատելի դեր է խաղացել հայ ժողովրդի կազմավորման, կոնսոլիդացիայի, զարգացման և ինքնության պահպանման գործում:

Հայ ժողովուրդն իր երկարամյա պատմության ընթացքում անցել է զարգացման տարբեր փուլեր, մշտապես շփվել տարբեր ժողովուրդների հետ, ծանոթ է եղել և օգտվել Արևելքի և Արևմուտքի տարբեր քաղաքակրթություններից, վերցրել նրանցից շատ արժեքավոր բան, ինքն էլ իր հերթին հարստացրել նրանց և շատ բան տվել իր հոգևոր-մշակութային ինքնատիպ արժեքներից: Գտնվելով Արևելքի և Արևմուտքի սահմանագծում՝ հայ ժողովուրդը վերին աստիճանի զգայուն և ընկալուչ է եղել նոր հասարակական, քաղաքական, սոցիալական, մշակութային, կրոնական, գաղափարական և այլ առաջադիմական երևույթների հանդեպ: Հայ ժողովուրդը մշտապես համընթաց է գնացել ժամանակի հետ՝ հաճախ իր վրա վերցնելով ռահվիրայի դերակատարումը:

Այդ տեսակետից կցանկանայինք նշել երկու կարևոր հանգամանք, որոնք բացառիկ դեր են խաղացել հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում:

Առաջին՝ քրիստոնեության հռչակումը Հայաստանում մ.թ. 301 թ. որպես պետական կրոն: 2001 թ. համայն հայ ժողովուրդը, պետությունը և եկեղեցին մեծ շուքով նշեցին քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն ընդունելու 1700-ամյակը: Դա լայն արծագանք գտավ ամբողջ աշխարհում և ձեռք բերեց ոչ միայն էկոմենիկ իմաստ, այլև ստացավ յուրահատուկ քաղաքական հնչեղություն:

Այդ իրադարձությանը նվիրված տոնակատարություններն իրենց ներկայությամբ պատվեցին Հռոմի պապ Հովհաննես Պողոս II-ը, Կոստանդնուպոլսի Տիեզերական եկեղեցու պատրիարք Բարդուղիմեոսը, Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո պատրիարք Ալեքսիյ II-ը, Քենտրբերիի, Անտիոքի, Ղպտիների և աշխարհի այլ քույր եկեղեցիների պատրիարք առաջնորդները: Նրանք իրենց ներկայությամբ հավաստեցին Հայաստանում քրիստոնեությունն առաջինն աշխարհում պետական կրոն հռչակելու պատմական իրողությունը:

Երկրորդ՝ հայկական քաղաքակրթության զարգացման, հայերի հոգևոր-մշակութային արժեքների պահպանման և զարգացման, հայ ժողովրդի էթնիկական ինքնության ապահովման տեսանկյունից անգնահատելի, բացառիկ նշանակություն ունեցավ հայոց գրերի գյուտը, որն իրագործեց Մեսրոպ Մաշտոցը մ.թ. 405 թվականին:

Սեփական ազգային գիր ունենալուն Հայաստանում տրվում էր համազգային և պետական առաջնակարգ նշանակություն: Գրերի գյուտն աննախադեպ կերպով խթանեց հայկական քաղաքակրթության և մշակույթի զարգացումը՝ դնելով դրանք ավելի բարձր մակարդակի վրա, իսկ նրա ստեղծող Մեսրոպ Մաշտոցը դասվեց սրբերի շարքը:

Գրերի գյուտից հետո հայկական գիտությունը, պատմագրությունը և փիլիսոփայությունը, գրականությունը և արվեստը՝ իր ամբողջության մեջ վերցրած, զարգացան բուռն թափով և նվաճեցին անհասանելի թվացող բարձունքներ:

* * *

Հայ ժողովուրդը մշտապես ձգտել է ունենալ իր սեփական պետությունը՝ դրա մեջ տեսնելով իր էթնիկական ինքնության պահպանման, ազգային անվտանգության ապահովման, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային առաջադիմության հուսալի գրավականը: Եվ պետության ստեղծման, պահպանման կամ վերականգնման հիմնախնդիրը եղել է հայ ժողովրդի ազգային պատմական իդեալը և կազմել նրա մաքառումների հիմնական բովանդակությունը:

Հայ ժողովուրդն արձանագրել է բացառիկ նվաճումներ իր պետականության ստեղծման բազմադարյան պատմության մեջ: Նա պատկանում է այն ժողովուրդների շարքին, որոնք իրենց պետականությունը կերտել են դեռևս հնագույն ժամանակներում:

Հայկական առաջին պետություններից մեկը, որը հաստատվում է խեթական աղբյուրներով և նորագույն ուսումնասիրություններով, թերևս եղել է Հայասա թագավորությունը, որը խեթական թագավորության արևելյան հարևանն էր: Նա զբաղեցնում էր Եփրատ, ճորոխ և Արաքս գետերի վերին ավազանները և ձգվել է մինչև Սև ծովի հարավային ափերը: Հայասա պետությունը գոյություն է ունեցել մ.թ.ա. XV–XII դարերում և նշանակալի դեր խաղացել ժամանակի քաղաքական կյանքում, միջազգային հարաբերություններում և երկարատև ու համառ պայքար մղել իր անկախության համար⁴:

4 Վ. Խաչատրյան, Հայաստանը մ.թ.ա. XV–VII դարերում, Երևան, 1998, էջ 34–94:

Հայերի կերտած պետությունների շարքում իր նշանակությամբ բացառիկ տեղ է գրավում Արտաշիսյան թագավորությունը (մ.թ.ա. 190-մ.թ. 1 թթ.), որն իր հզորության գագաթնակետին հասավ Տիգրան II-ի օրոք (մ.թ.ա. 95-55 թթ.), որն ավելի շատ հայտնի է որպես Տիգրան Մեծ: Նա հանդիսացավ Հայկական կայսրության հիմնադիրը. ավարտեց բուն հայկական տարածքների միավորումը մեկ միասնական հայկական պետականության շրջանակներում, ապա իր տիրույթներին միացրեց հարևան թագավորությունները: Հայկական կայսրության մեջ մտնում էին Միդիան (Ատրպատականը), Հյուսիսային Միջագետքը, Սիրիան, Փյունիկիան (Լիբանանը), Պաղեստինը, Հրեաստանը, Կոնմագենեն և այլ երկրներ: Կայսրության սահմաններն ընդհուպ մոտեցան Եգիպտոսին: Պարթևների թագավորը Տիգրան Մեծին զիջեց «արքայից արքա» տիտղոսը:

Հայաստանը Տիգրան II-ի ժամանակ դարձավ Մերձավոր Արևելքի ամենահզոր պետությունը, որի հետ հաշվի էին նստում հզոր Հռոմը և Պարթևստանը: Որոշ ժամանակահատվածում ձևավորվեց Հռոմ-Հայաստան-Պարթևստան եռանկյունին, որը տնօրինում էր աշխարհի այդ կարևոր հատվածի քաղաքական ճակատագիրը:

Մ. թ. 1 թ. Արտաշիսյան հարստության անկումից հետո, որոշ ժամանակ ստեղծված քաղաքական խառնաշփոթը Հայաստանը կարողացավ հաղթահարել հաջողությամբ: Մ. թ. 66 թ. Հայաստանում հաստատվեց Արշակունիների դինաստիան, որը թագավորեց մինչև 428 թ.:

Այս շրջանում ևս Հայաստանը շարունակում էր մնալ Առաջավոր Ասիայի ազդեցիկ պետություններից մեկը, որոշակի գործոն, որն իր կարևոր դերակատարումն ուներ տարածաշրջանում:

428 թ. Արշակունիների անկումից հետո մինչև VII դ. կեսերը Հայաստանը մտնում էր Պարսկաստանի, իսկ VII դ. կեսերից մինչև 885 թ. Արաբական խալիֆայության կազմի մեջ՝ պահպանելով, սակայն, յուրատեսակ ինքնավար կարգավիճակ: Այդ ժամանակահատվածում հայկական քաղաքական ուժերն այնքան անրապնդվեցին, որ ի վիճակի եղան կրկին վերականգնել հայոց պետականությունը:

Դա տեղի ունեցավ 885 թ., երբ Արաբական խալիֆայությունը ստիպված էր ճանաչել Հայաստանի անկախությունը, խալիֆա Մուսամիդը թագ ուղարկեց հայոց արքա Աշոտ I Բագրատունուն:

Հայաստանը վերստին սկսեց կարևոր դեր խաղալ Անդրկովկասի և Առաջավոր Ասիայի բարդ քաղաքական կյանքում և միջազգային հարաբերություններում: Նա կարողացավ ապահովել Հայաստանի անվտանգությունը և համեմատաբար խաղաղ պայմաններ ստեղծել նրա գոյության համար, որը մեծապես նպաստեց երկրի տնտեսական զարգացմա-

ըր և մշակույթի ծաղկմանը: Հայաստանը թևակոխեց զարգացման մի փուլ, որը հետագայում եվրոպայում ստացավ Վերածնունդ անվանումը:

1045 թ. Բագրատունյաց Հայաստանը կամ Մեծ Հայքը զոհ գնաց Բյուզանդական կայսրության նվաճողական քաղաքականությանը:

Սակայն բուն Հայաստանում պետականության կորուստը չէր նշանակում, թե հայերը հրաժարվեցին իրենց պետությունն ունենալու գաղափարից:

Անբարենպաստ քաղաքական պայմանների ճնշման ներքո հայկական հոծ զանգվածներ հարկադրված էին հեռանալ հայրենիքից և հաստատվել այլ վայրերում: Մեծ թվով հայեր իրենց իշխանական տոհմերով հաստատվեցին Կիլիկիայում՝ Փոքր Ասիայի հարավում, Միջերկրականի ափին: Այդ երկրամասը բնավ էլ օտար երկիր չէր նրանց համար, քանի որ ժամանակին այն կազմում էր հայոց Տիգրան Մեծ արքայից արքայի կայսրության մի մասը:

Կիլիկիայում հաստատված հայ իշխանական տների մեջ առանձնանում էին Ռուբինյանները, որոնց ջանքերով 1080 թ. Կիլիկիայում հաստատվեց Ռուբինյան իշխանապետությունը, որը 1198 թ. վերակազմավորվեց թագավորության: Սա պատմության այն եզակի դեպքերից մեկն է, երբ մի ժողովուրդ, իր բնօրրանում կորցնելով պետականությունը և արտագաղթելով մեկ այլ երկիր, այնտեղ հաստատում և կերտում է իր նոր պետականությունը:

Կիլիկյան Հայաստանը, որի անկախությունը ճանաչում էին մոտակա և հեռավոր հարևան բազմաթիվ պետություններ, կարևոր դեր էր խաղում տարածաշրջանում: Հատկապես հարկ է նշել նրա դերակատարումը խաչակրաց արշավանքների ժամանակ, երբ եվրոպական խաչակիրները Անգլիայից, Ֆրանսիայից, Գերմանիայից և այլ երկրներից, Հռոմի պապական ուժերը իրենց արշավանքների ժամանակ անցնում էին Կիլիկյան Հայաստանի տարածքով և վայելում նրա օգնությունը և աջակցությունը:

Կիլիկյան Հայաստանը մշտապես մաքառել է իր գոյության և անկախության համար, մարտնչել իր զանազան հարևանների, մասնավորապես Բյուզանդիայի, Իկոնիայի սելջուկյան սուլթանության և Եգիպտոսի մամլուքների նվաճողական ձգտումների դեմ: Նա պայքարել է մոնղոլների արշավանքների դեմ, որոնք XIII դարում հայտնվեցին նրա սահմանների մոտ:

Կիլիկյան Հայաստանը որպես պետություն գոյատևեց մոտ 300 տարի և ընկավ եգիպտական մամլուքների հարվածների տակ 1375 թ.:

XI դարից սկսվում է Մերձավոր և Միջին Արևելքի, Անդրկովկասի, Փոքր Ասիայի և հարակից տարածքների քաղաքական վիճակի, մարդագ-

րական պատկերի և աշխարհաքաղական իրադրության շեշտակի փոփոխություն, որը հետագայում շատ հեռուն գնացող հետևանքներ ունեցավ ամբողջ աշխարհի համար: Այդ երևույթն ուղղակիորեն կապված էր տարածաշրջան թուրք քոչվորական զանազան ցեղերի ներխուժումների հետ: Նրանք՝ սելջուկ թուրքերը, մոնղոլները, օղուզները, թիմուրի հորդաները, կարա-կոյունլու և ակ-կոյունլու թուրքմենական և այլ ցեղախմբեր Ալթայից և Կենտրոնական Ասիայից ալիք առ ալիք, միմյանց հաջորդելով ներխուժեցին Իրանի, Միջագետքի, Փոքր Ասիայի և Կովկասի տարածքները՝ իրենց ճանապարհին կործանելով վաղուց կազմավորված պետություններ, ավերելով շեն գյուղերն ու քաղաքները, արվեստի կոթողները, գերեվարելով և ստրկության մատնելով խաղաղ բնակչությանը:

Միևնույն ժամանակ դա հանգեցրեց թուրքական էթնոսի հարաճուն տարածմանը և նրա թվական աննախադեպ աճին, որը համապատասխան մարդագրական փոփոխություն առաջ բերեց տարածաշրջանում: Բնիկներին՝ արաբներին, հայերին, հույներին, պարսիկներին, վրացիներին և այլ ժողովուրդների, ավելացան եկվոր թուրքալեզու տարբեր ցեղեր, որոնց հիմքի վրա տարածաշրջանում հետագայում կազմավորվեց թուրք ժողովուրդը: Եվ տարածաշրջանի ժողովուրդների հետագա պատմությունն ընթանում է այս նոր իրողության ներքո:

Նորահայտ նվաճողների տեսադաշտից չէր կարող դուրս մնալ նաև Անդրկովկասը, այդ թվում նաև Հայաստանը: Այդ երկրամասը նույնպես հայտնվեց նրանց տիրապետության տակ: Սելջուկյան, մոնղոլական, թիմուրյան և օղուզա-օսմանյան արշավանքները մեծ արհավիրքներ բերեցին և նոր ավերածություններ պատճառեցին հայ ժողովրդին: Հայաստանի, ինչպես և նվաճված մյուս երկրների տնտեսությունը և մշակույթը մեծ անկում ապրեց:

1299 թ. թուրքական օղուզ ցեղախմբի առաջնորդ Օսմանի կողմից հիմնվեց մի նոր թուրքական պետություն, որը նրա անունով կոչվեց Օսմանյան: Այս պետությունը կոչված էր արտակարգ դեր խաղալու ոչ միայն Փոքր Ասիայի, այլև ամբողջ Ասիայի, Եվրոպայի և Աֆրիկայի ճակատագրում:

Ճակատագրական եղավ օսմանյան պետության դերը նաև հայ ժողովրդի պատմության մեջ:

Օսմանյան պետությունը վարում էր ակտիվ նվաճողական քաղաքականություն: Արևմուտքում նա իր տարածքները շարունակաբար ընդարձակում էր Բյուզանդական կայսրության հաշվին: Հենց նա էլ դարձավ այդ կայսրության գերեզմանափորը:

1453 թ. սուլթան Մեհմեդ II-ը գրավեց Կոստանդնուպոլիսը և վերջ տվեց մոտ հազար տարի գոյատևած Բյուզանդական կայսրության գո-

յությանը: Քաղաքակիրթ Բյուզանդական կայսրության կործանումը, որը Արևելքը Արևմուտքի հետ կապող կարևոր օղակ էր, ժանր հարված էր համայն քաղաքակիրթ աշխարհին և մեծ սպառնալիք Արևմուտքին:

Դրանից հետո օսմանյան պետության առջև բացվեցին նվաճումների մեծ հնարավորություններ, որը շարունակվեց ավելի քան երկու դար:

Օսմանյան պետությունն ակտիվ նվաճողական քաղաքականություն էր վարում նաև Արևելքում: 1516 թվականից սկսվեց արաբական երկրների գրավումը: Հերթը հասավ նաև Հայաստանին:

Հայաստանի նվաճման քաղաքականությունն իրականացնելիս Օսմանյան կայսրությունը բախվեց Պարսկաստանի հետ, որտեղ դեռևս 1502 թ. հաստատվել էր Սեֆյան դինաստիան: Սեֆյաններին հաջողվել էր իրենց մականի ներքո Հայաստանի հետ միավորել բուն Պարսկաստանը, Ատրպատականը, Միջագետքը և Վրաստանը: Երկու պետությունների միջև սահմանագիծ էր հանդիսանում Եփրատ գետը:

Օսմանյան սուլթան Սելիմ I Յավուզը (Ահեղը) 1514 թ. Չալդրանի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում ջախջախեց շահ Իսմայիլին և գրավեց Արևելյան Հայաստանը: Պատերազմական գործողությունները նրանց միջև ընդմիջումներով շարունակվեցին մինչև 1639 թ., երբ Կասրե Շիրինում նրանց միջև ստորագրվեց հաշտության պայմանագիր:

Այդ պայմանագրով Հայաստանը բաժանվեց երկու մասի՝ Արևմտյան և Արևելյան: Արևմտյան Հայաստանն անցավ Օսմանյան կայսրությանը, իսկ Արևելյան Հայաստանը մնաց Պարսկաստանի տիրապետության ներքո:

Արևելյան և Արևմտյան Հայաստանի զարգացումը ընթացավ տարբեր ուղիներով:

Արևելյան Հայաստանն իր Երևան, Նախիջևան, Արցախ (Ղարաբաղ), Շիրակ, Գուգարք և մի շարք այլ շրջաններով XIX դարի առաջին քսանամյակում 1804–1813 թթ. և 1826–1828 թթ. ռուս–պարսկական պատերազմների հետևանքով անցավ Ռուսական կայսրության տիրապետության ներքո: Նրա քաղաքական և ազգային գոյության, սոցիալ–տնտեսական և մշակութային զարգացման համար ստեղծվեցին նոր, համեմատաբար ավելի բարենպաստ պայմաններ:

Իսկ Արևմտյան Հայաստանը շարունակեց մնալ Օսմանյան կայսրության կազմում, որի քաղաքական, տնտեսական համակարգը և պետական կառուցվածքը չէր նպաստում ոչ թուրք ժողովուրդների զարգացմանը և առաջընթացին: Դեռ ավելին՝ ոչ թուրք ժողովուրդների գլխին մշտապես կախված էր նրանց էթնիկական վերացման վտանգը: Նման վտանգ էր կախված նաև Օսմանյան կայսրության տարածքում գտնվող Արևմտյան Հայաստանի հայերի գլխին:

A 89897

Արևմտյան Հայաստանը զբաղեցնում էր նախկին միասնական Հայաստանի մեծագույն մասը՝ մոտ 230 հազ. քառ. կմ: Այստեղ կենտրոնացված էր հայ ազգանբակչության ճնշող մեծամասնությունը՝ մոտ 2,5 մլն: Իսկ եթե նկատի առնենք նաև Արևմտյան Հայաստանից դուրս, ամբողջ Օսմանյան կայսրությունում, այդ թվում նաև մայրաքաղաք Ստամբուլում, Ջնյուռնիայում և այլ քաղաքներում ու բնակավայրերում ապրող հայերին, ապա այդ թիվը XIX դարի կեսերին մոտենում էր 3 մլն-ի⁵:

Ահա այստեղ Օսմանյան կայսրության շրջանակներում առաջանում է Հայկական հարցը, որը դառնում է Արևելյան հարցի բաղկացուցիչ մասը:

Օսմանյան սուլթանները և կառավարող ռազմավատական վերնախավը վարում էին հայերին և մյուս ոչ թուրք ժողովուրդներին ստրկացնելու, իրենց բացարձակապես ենթարկելու և հլու-հնազանդ պահելու քաղաքականություն, որն օսմանյան թուրքիայի պաշտոնական պետական քաղաքականությունն էր:

Օսմանյան կառավարությունն Արևմտյան Հայաստանը զավթելուց հետո անմիջապես ձեռնամուխ եղավ նրա ժողովրդագրական կազմի շեշտակի փոփոխությանը՝ նպատակ ունենալով նվազեցնել հայկական բնակչությունը: Նա խրախուսում և հովանավորում էր ոչ հայկական էթնիկական տարրերի՝ թուրքերի, հատկապես քրդերի, ինչպես նաև չերքեզների ներթափանցումը և բնակեցումը Արևմտյան Հայաստանում:

Թուրքերի, քրդերի և չերքեզների բնակեցումը հայկական շրջաններում և տեղաբնիկ հայերի բռնի հողագրկումը հարցի մի կողմն էր: Հարցի մյուս, ոչ պակաս կարևոր կողմն այն էր, որ օսմանյան իշխանություններն անընդհատ բախումներ էին հրահրում եկվորների և տեղաբնիկ հայերի միջև, արհեստականորեն նրանց լարում միմյանց դեմ՝ պաշտպանելով նորաբնակներին ընդդեմ հայերի: Դեռ ավելին՝ օսմանյան իշխանությունները շատ հաճախ քրդերի և չերքեզների ձեռքով էին իրականացնում հայկական ջարդերը: Կարելի է ասել, որ հայերի համար իրենց սեփական տանը ստեղծվել էին գոյության դժոխային պայմաններ:

Հայերը, ինչպես կայսրության մյուս բոլոր քրիստոնյա ժողովուրդները՝ ասորիները, բուլղարները, հույները, սերբերը, ռումիները և այլն, գտնվում էին իրավազուրկ վիճակում: Նրանք համարվում էին ռայյա, ճորտ, ոչ լիարժեք, թուրքերի հետ համեմատած՝ երկրորդ կարգի ժողովուրդներ: Պետք է նշել, որ ծանր վիճակում էին գտնվում նաև ոչ թուրք մահմեդական մյուս ժողովուրդները, մասնավորապես արաբները:

Օսմանյան կայսրությունում չկար սահմանադրություն, երկրում տիրում էր սուլթանի՝ փաղիշահի կամքը, իսկ տեղերում տեր ու տնօրեն

էին վալիները և փաշաները, որոնք հայտնի էին իրենց կամայականություններով: Գործում էին շարիաթի՝ մուսուլմանական իրավունքի, և ադաթի՝ սովորութային իրավունքի նորմերը, որոնք իրավական առումով չէին պաշտպանում հայերի և մյուս քրիստոնյաների շահերը:

Հայերը՝ որպես քրիստոնյաներ, զրկված էին գենք կրելու իրավունքից, որը նրանց լրիվ անպաշտպան էր դարձնում թուրքերի, քրդերի և չերքեզների հարձակումների և ոտնձգությունների դեմ հանդիման: Հայերը չէին կարող դատարանում վկայություն տալ, իրավունք չունեին ծիսատեղ, քանի որ հեծյալ կարող էր լինել միայն թուրքը կամ մահմեդականը, որին հանդիպելիս հայը, ըստ ադաթի, պարտավոր էր նրան զիջել ճանապարհը: Նման ստորացուցիչ, հայի արժանապատվությունը նսեմացնող սահմանափակումները և արգելքները շատ ու շատ էին:

Հայերը չունեին գույքի և անձի ապահովություն և անձեռնմխելիություն: Գործող օրենքները, նորմերը և սովորույթները նրան նման երաշխիքներ չէին տալիս: Անպաշտպանվածության զգացումը մշտապես հետապնդում էր հային և նրա ու նրա ընտանիքի կյանքը վերածում մղձավանջի:

Կար նաև կրոնի հարցը: Օսմանյան կայսրությունում սովորական երևույթ էր քրիստոնյա հայերի կրոնական զգացմունքների ոտնահարումը: Կրոնական հալածանքները, իշխանությունների բռնի թուրքացման քաղաքականությունը, միահյուսված հայերի ծանր, նույնիսկ կարելի է ասել անելանելի սոցիալ-տնտեսական վիճակի հետ, օսմանյան իրականության բնորոշ գծերն էին:

Համանման վիճակում էին գտնվում Օսմանյան կայսրության տարածքում բնակվող նաև մյուս բոլոր քրիստոնյա ժողովուրդները:

Ահա թե ինչու պատմագիտական գրականության մեջ ընդունված է Օսմանյան կայսրությունը բնութագրել որպես «ժողովուրդների բանտ»:

Օսմանյան կայսրությունը, որը տիպաբանորեն պատկանում էր ռազմաֆեոդալական կայսրությունների կատեգորիային, խոր համակարգային ճգնաժամ էր ապրում, որը ներառել էր պետական, քաղաքական, իրավական, սոցիալական, տնտեսական, ազգամիջյան, կրոնական, հոգևոր-մշակութային ոլորտները:

Հայերի պահանջները չափավոր էին: Նրանք ձգտում էին դիմակայել հայերի էթնիկական և կրոնական ծուլման բոլոր բացահայտ և սքողված փորձերին, որ դրսևորվում էին Օսմանյան կայսրությունում իշխանական բոլոր մակարդակներով, պահանջում էին հայերին տրամադրել մարդկային նվազագույն, տարրական իրավունքներ՝ անձի և գույքի ապահովություն, մարդկային և ազգային արժանապատվության, ընտանիքի և ազգային ավանդությունների և սովորությունների հարգում:

Հայերը զգույշ էին, ուստի և ձգտում էին իրենց պահանջները լուծել գոյություն ունեցող օսմանյան իրողությունների շրջանակներում, առանց որևէ ցնցումների՝ շատ լավ գիտենալով, որ ամեն մի անզգույշ քայլ, ամեն մի անզամ աննշան ցնցում անկանխատեսելի ողբերգական հետևանքներ կարող էր ունենալ նրանց համար: Ուստի հայերը մախրնտրում էին ապավինել համամարդկային տարրական նորմերին՝ դրանց կիրառման մեջ տեսնելով իրենց անվտանգության և ազգային ինքնության պահպանման գրավականը:

Սակայն Օսմանյան կայսրության համար անընդունելի էին նման պահանջները, դրանց իրագործման համար չկային համապատասխան քաղաքական, իրավական, սոցիալ-տնտեսական, ինչպես նաև կրոնական բարենպաստ պայմաններ: Նրա կառավարողները բնավ մտադիր չէին իրաժարվել բռնությունների, հալածանքների և ջարդերի քաղաքականությունից, որն առանձնահատուկ դաժանությամբ սկսվեց կիրառվել, երբ 1876 թ. օսմանյան սուլթանների գահին նստեց Աբդուլ Համիդ II-ը, որը 30 տարուց ավելի՝ մինչև 1909 թ., երկաթյա ձեռքով կառավարեց կայսրությունը՝ ահ ու սարսափի մեջ պահելով բոլորին՝ թե իր հակառակորդներին և թե իր կողմնակիցներին, բոլոր ժողովուրդներին, այդ թվում նաև թուրք ժողովրդին: Նրա գահակալության տարիները Օսմանյան կայսրության պատմության մեջ մտել են որպես զուլումի՝ սարսափի և միահեծան դիկտատուրայի տարիներ, որի բնորոշ գծերից մեկը ժողովուրդների զանգվածային կոտորածներն էին:

Աբդուլհամիդյան նոր քաղաքական «կուլտուրայի» բաղկացուցիչ մասն էին կազմում կայսրության ոչ թուրք ժողովուրդների զանգվածային ջարդերը, որոնց առաջին զոհերից մեկը եղան հայերը: Հայկական կոտորածները, որ կիրառեց Աբդուլ Համիդ II-ը, ոչ պատահականություն էին և ոչ էլ սուլթանական քնահաճույք: Դա նրա մոտ հայեցակարգային բնույթ էր կրում: Հենց նա որդեգրեց «Հայկական հարցի լուծման լավագույն ձևը հայերի ֆիզիկական բնաջնջումն է» բանաձևը, որը ձգտում էր անշեղորեն կիրառել:

Իր արյունարբու քաղաքականության համար Աբդուլ Համիդ II-ը ստացավ «կարմիր սուլթան» մականունը: Նրա հատուկ հրամանով արգելվեց կայսրության ողջ տարածքում «էրմենիստան»՝ «Հայաստան», անվան օգտագործումը:

1878 թ. Բեռլինի միջազգային կոնգրեսն այլ հարցերի հետ միասին քննարկեց նաև Հայկական հարցը: Դրանով իսկ Հայկական հարցը ներօսմանյան հարցից վերածվեց միջազգային հարցի: Բեռլինի կոնգրեսից հետո սուլթանը և օսմանյան կառավարող վերնախավն ավելի ամրապնդվեցին իրենց այն համոզման մեջ, որ Հայկական հարցի լուծ-

ման լավագույն լուծումը հայերին ոչնչացնելն է: Նրանք այժմ դրա մեջ էին տեսնում կայսրության ներքին գործերին եվրոպական պետությունների միջամտությունից ազատվելու իրական ուղին: Այդ տերությունները Չայկական հարցը, հայկական շրջաններում բարեփոխումների հարցը օգտագործում էին որպես պատրվակ թուրքիայի ներքին գործերին միջամտելու համար: Ուստի անհրաժեշտ էր վերացնել այդ պատրվակը և զրկել տերություններին կայսրությունից գիշումներ կորզելու հնարավորությունից:

Օսմանյան իշխանությունները բարեփոխումների վերաբերյալ հայերի պահանջները, որոնք ամրագրված էին նաև Բեռլինի կոնգրեսի որոշումներում, օգտագործեցին որպես պատրվակ հայկական ջարդեր կազմակերպելու համար:

XIX դ. վերջին օսմանյան իշխանությունների կազմակերպած հայկական ջարդերի գագաթնակետը հանդիսացան 1894–1896 թթ. կոտորածները խաղաղ պայմաններում, անզեն բնակչության նկատմամբ, որոնք իրագործվեցին ինչպես հայկական նահանգներում՝ վիլայաքներում, այնպես էլ կայսրության մայրաքաղաք Ստամբուլում, որտեղ գոյություն ուներ հայկական հոծ բազմություն:

1894–1986 թթ. կոտորածների ժամանակ զոհվեց 300 հազար հայ:

Սակայն հայերի կորուստները միայն դրանով չէին սահմանափակվում: Ստեղծված անասելի հուսահատական պայմաններում մոտ 100 հազար հայ բռնի դարձավ մահմեդական, և մոտավորապես այդքան էլ հայեր հարկադրված հեռացան իրենց հայրենիքից: Դա ոչ թե տեղական, սահմանափակ, այլ տոտալ կոտորած էր, որն իր բնույթով գեոցիդային էր:

Օսմանյան կայսրությունը XX դար մտավ որպես հետամնաց, դիկտատորական և կայսրության տարբեր ժողովուրդների զանգվածային ջարդեր կազմակերպող երկիր: Ավելի խորացավ նրա քաղաքական, տնտեսական և հասարակական համակարգը համակող ճգնաժամը:

Երկրում ավելի ու ավելի էր հասունանում արյունարբու սուլթանից ազատվելու գաղափարը, որն իրագործեցին երիտասարդ թուրքերը: 1908 թ. հուլիսի 23–ին «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունը կատարեց հեղաշրջում և գրավեց իշխանությունը: Սուլթան Աբդուլ Յամիդ II–ը 1909 թ. գահընկեց արվեց:

Կայսրության բոլոր ժողովուրդները՝ մահմեդական թե քրիստոնյա, ցնծությամբ ընդունեցին «կարմիր սուլթանի» տապալումը: Մարդիկ կարծում էին, որ նոր դարաշրջան է սկսվել Օսմանյան կայսրության պատմության մեջ: Դրանց մեջ էին նաև հայերը: Ինչպես վկայում է արաբ

պատմաբան Մուսա Պրինսը, էջֆորիայի մեջ գտնվող «հայերը, թուրքերը, հույները գրկախառնվում էին փողոցներում»⁶:

Բայց, ինչպես պարզվեց շատ շուտով, երիտթուրքերը դիմակավորված մոլի նացիոնալիստներ և ռասիստներ էին, որոնք շարունակեցին իրենց նախորդ սուլթանների հալածանքների և ջարդերի քաղաքականությունը: Նրանք կայսրության բոլոր ազգերին ծուլելու և «մաքուր» թուրքական ազգ ստեղծելու գաղափարակիրներ էին՝ գտնելով, որ հանուն այդ գաղափարի իրագործման չպետք է կանգ առնել անգամ զանգվածային կոտորածների առջև:

Հայկական հարցի լուծման մեկ այլ տարբերակ էր հանդիսանում Օսմանյան կայսրության ապակենտրոնացման մոդելը, որն առանձնապես մեծ տարածում գտավ 1908 թ. երիտթուրքական հեղաշրջումից հետո: Նա իր ջերմ կողմնակիցներն ունեցավ կայսրության համարյա բոլոր ժողովուրդների մոտ:

Ըստ այդ մոդելի՝ նախատեսվում էր Օսմանյան կայսրության ազգային ծայրամասերին ինքնավարություն տալ և դրա հիման վրա ստեղծել իրավահավասար պետական կազմավորումների կոնֆեդերացիա:

Օսմանյան կայսրության ապակենտրոնացման կողմնակից էին նաև հայերը:

Սակայն օսմանյան կառավարողները, որոնք խիստ կենտրոնացված պետական համակարգի կողմնակիցներ էին և ոչ թուրք ժողովուրդների հանդեպ վարում էին ջարդերի և բռնի թուրքացման քաղաքականություն, կտրուկ դեմ էին ապակենտրոնացմանը՝ դա համարելով կործանարար կայսրության գոյության համար:

Եվ, վերջապես, շրջանառության մեջ էր գտնվում Հայկական հարցի լուծման ևս մեկ տարբերակ, որի մասին հիշում և քննարկում էին ժամանակ առ ժամանակ: Դա այսպես կոչված «Լեռնալիբանանի մոդելն» էր: Դրա էությունը հետևյալում էր:

Լեռնալիբանանում 1861 թ. հաստատվեց կառավարման մի յուրահատուկ ձև: Սուլթանը եվրոպական պետությունների ճնշման ներքո հաստատեց Լեռնալիբանանի Օրգանական ստատուտը, որով այդ երկրամասին տրվում էր վարչական ինքնավարության՝ մութասառիֆիայի կարգավիճակ: Սուլթանը նշանակում էր տեղապահ կառավարիչ՝ մութասառիֆ: Բայց մութասառիֆը կարող էր լինել միայն քրիստոնյա, որի թեկնածությունը պետք է հավանության աժանանար եվրոպական պե-

տությունների կողմից: Վերջիններս հանդես էին գալիս նաև որպես Լեոնալիբանանի ինքնավարության երաշխավորներ⁷:

Լեոնալիբանանի առաջին մութասառիֆ հաստատվեց հայազգի Կարապետ Արթին Դաուդյանը:

Համանման սկզբունք, որոշ փոփոխություններով, 1877–1878 թթ. ռուս–թուրքական պատերազմից հետո կիրառվեց նաև Բուլղարիայի հարցում:

Արևմտյան հայերը դեմ չէին, եթե իրենց տրվեր նույն սկզբունքների վրա խարսխված վարչական ինքնավարություն: «Ոգեշնչված լիբանանյան նախադեպով,– գրում է այս հարցի լավագիտակ Մուսա Պրինսը,– հայերը ցանկանում էին ստանալ մի համեստ վարչական ինքնավարություն, պակաս հավակնոտ, քան Լեոնալիբանանի միջազգային ստատուտը»⁸:

Այս տարբերակին շահագրգիռ կողմերը կրկին վերադարձան 1912–1914 թթ., երբ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Հինգերորդը դիմեց ռուսական կառավարությանը՝ վերստին արծարծել հայկական բարենորոգումների հարցը: Ընդառաջելով հայերի հոգևոր առաջնորդի խնդրանքին՝ ցարական կառավարությունը մշակեց հայկական բարենորոգումների նախագիծ, որի հիմքում դրված էին Լեոնալիբանանի ինքնավարության հիմնադրույթները:

Առաջարկվում էր հայկական վեց վիլայաթները՝ Երզրունի, Բիթլիսի, Խարբերդի, Սվազի, Վանի և Դիարբեքիի, միավորել և ստեղծել մեկ հայկական նահանգ, որի գլուխ կանգնած էր լինելու նահանգապետը: Նա նշանակվում էր սուլթանի կողմից, եվրոպական պետությունների համաձայնությամբ, հինգ տարի ժամանակով, պետք է լիներ օսմանահպատակ քրիստոնյա կամ եվրոպացի: Նահանգապետի ձեռքում էր կենտրոնացված ամբողջ գործադիր իշխանությունը: Նրան կից ստեղծվում էր վարչական խորհուրդ և վեց խորհրդականներ՝ երեք քրիստոնյա և երեք մահմեդական, ընտրվում էր նահանգական խորհուրդ, որտեղ քրիստոնյաները և մահմեդականները ներկայացված էին հավասար քանակով և այլն:

Այս նախագիծը լավագույնն էր այն բոլոր առաջարկություններից, որ երբևիցե ներկայացվել էր Հայկական հարցի լուծման համար:

7 Николай Оганесян. Арабская историография по новой истории Армении. В кн.: Новая история Армении в трудах современных зарубежных авторов. Ереван, 1993, с. 187–188.

8 Moussa Prince, Un genocide impuni. L' Armenocide, p. 28.

Դիվանագիտական երկարատև պայքարից հետո, որը տևեց մոտ մեկ տարի, Ռուսաստանին հաջողվեց թուրքիայի հետ 1914 թ. հունվարի 26-ին ստորագրել համաձայնագիր հայկական բարենորոգումների վերաբերյալ՝ փոփոխված տարբերակով:

Համաձայնագրով ընտրվեց նոր տարբերակ: Արևմտյան Հայաստանը բաժանվեց երկու գոտու: Առաջին գոտու մեջ միավորվեցին Էրզրումի, Սվազի (Սեբաստիայի) և Տրապիզոնի վիլայաթները, իսկ երկրորդ գոտու մեջ՝ Բիթլիսի, Վանի, Խարբերդի և Դիարբեքիի (Տիգրանակերտի) վիլայաթները: Յուրաքանչյուր գոտու ղեկավար էր նշանակվում ընդհանուր տեսուչը, որը պետք է լիներ օտարերկրացի: Ընդհանուր տեսուչին նշանակում էր օսմանյան կառավարությունը եվրոպական մեծ պետությունների երաշխավորությամբ:

Տեղական խորհուրդների անդամներն ընտրվելու էին քրիստոնյաների և մահմեդականների միջև թվական հավասարության պահպանման սկզբունքով: Այդ նույն սկզբունքով էին նշանակվելու նաև պաշտոնյաները⁹:

Թուրքական կառավարությունը եվրոպական տերությունների համաձայնությամբ առաջին գոտու ընդհանուր տեսուչ նշանակեց Նորվեգիայի քաղաքացի Յոնսոն, իսկ երկրորդ գոտու ընդհանուր տեսուչ՝ Ռուսոնիայի քաղաքացի Վեստենենկին: Սակայն երկուսն էլ չհասցրեցին անցնել իրենց պարտականությունների կատարմանը: Շուտով սկսվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմը, և, թուրքիան, օգտվելով դրանից, չեղյալ հայտարարեց հայկական բարենորոգումների վերաբերյալ 1914 թ. հունվարյան ռուս-թուրքական համաձայնագիրը:

Ամփոփելով, կարող ենք ասել, որ արևմտահայությունը ձգտել է իր հարցը լուծել Օսմանյան կայսրության շրջանակներում և պաշտոնապես երբեք չի դրել նրանից անջատվելու և անկախ պետություն ստեղծելու հարցը: Նրա համար ընդունելի են եղել և՛ բարենորոգումների, և՛ ապակենտրոնացման, և՛ Լեռնալիբանանի ինքնավար ստատուտի տարբերակները:

Դժբախտաբար, զանազան հանգամանքների բերումով այդ տարբերակներից և ոչ մեկը հնարավոր չեղավ կենսագործել: Գործադրվեց միայն մի տարբերակ՝ հայերի ցեղասպանության տարբերակը:

Որո՞նք էին 1915 թ. հայոց ցեղասպանության պատճառները և նրա իրագործմանը նպաստած պայմանները:

9 R. Davidson, The Armenian Crisis. 1912–1914, The American Historical Review, W., 1948, vol. 3, No 3. Сборник дипломатических документов. Реформы в Армении 26 ноября 1912 года–10 мая 1914 года. П., 1915, с. 158–180.

1915 թ. ցեղասպանությունը բնավ էլ պատահական կամ անակնկալ չէր: Նա տրամաբանորեն բխում էր նախորդ տասնամյակների, եթե ոչ հարյուրամյակների ընթացքում թուրքական սուլթանների, ապա նաև երիտթուրքերի դաժան, ազգայնամոլական և ջարդարարական քաղաքականությունից, որ նրանք վարում էին կայսրության ոչ թուրք ժողովուրդների, այդ թվում նաև հայերի նկատմամբ: Դա պաշտոնական պետական քաղաքականություն էր:

Օսմանյան կայսրության մեջ տարիների ընթացքում թուրքերից, քրդերից և չերքեզներից ձևավորվել էր մի ստվար սոցիալական խավ, որը մասնագիտացել էր սպանությունների և կոտորածների մեջ: Դա մասնագիտության պես մի բան էր, որը դարձել էր նրանց գոյության և անօրինական ճանապարհով հարստություն դիզելու մշտական աղբյուր, որը միաժամանակ նրանց ապահովում էր որոշակի տեղ և դիրք օսմանյան պետական աստիճանակարգում:

Հենց այս խավն էլ հանդիսանում էր հայոց ցեղասպանության մեջ ամենաշահագրգիռ սոցիալական խավերից մեկը, որը միաժամանակ դարձավ արմենոցիդի և՛ հենարանը, և՛ իրագործողը:

Պետք է նկատի ունենալ մի կարևոր հանգամանք ևս: Օսմանյան կայսրությունում պարբերաբար կիրառվող ասորիների, արաբների, բուլղարների, հայերի, հույների, սերբերի և մյուս սլավոնների ջարդերը հանգեցրել էին նրան, որ թուրքական հասարակությունը վարժվել էր ոչ թուրք ժողովուրդների կոտորածներին, և դրանք չէին կարող պատճառ հանդիսանալ թուրքական հասարակության ընդվզման կամ թեկուզ ամենաթույլ բողոքի համար, քանի որ նա վարժեցված էր:

Այսպիսի երկրում և նման պայմաններում հեշտ էր մոբիլիզացնել նրանում առկա մութ, խավարամոլ և արյան ծարավ տարատեսակ ուժերին ոչ միայն զանգվածային կոտորածներ և ազգային մաքրագտումներ, այլև ցեղասպանություն կազմակերպելու և իրագործելու համար: Հայերն ընկան այս թափանիվի տակ:

Օսմանյան կայսրության անատոմիայի մասնագիտական ուսումնասիրությունը բերում է այն եզրակացության, որ նա ոճրածին և ցեղասպանածին պետություն էր և տիպաբանորեն պատկանում է «ցեղասպան պետություն» կատեգորիային:

Ջարդերին և ցեղասպանությանը միտված օսմանյան պետական համակարգը զինված էր համարժեք հայեցակարգով, որը տեսական հիմք ծառայեց հայոց ցեղասպանության նախապատրաստման և իրագործման համար:

Սկզբնական փուլում շրջանառության մեջ դրվեց օսմանիզմի կոնցեպցիան, համաձայն որի՝ կայսրության բոլոր ժողովուրդները՝ մահմե-

ղական և քրիստոնյա՝ թուրքերը, արաբները, քրդերը, հայերը, հույները, սլավոնները, ասորիները և ուրիշներ, հայտարարվեցին օսմանցիներ: Նրանք, ըստ այդ տեսության, կազմում էին մեկ միասնական ազգ՝ օսմանական ազգը: Օսմանիզմի հայեցակարգը կայսրության բոլոր ժողովուրդներին ձուլելու թերևս առաջին հրապարակային մանիֆեստն էր:

Ոչ թուրք ժողովուրդներին դժվար չեղավ կռահել, թե իրենց գոյության համար ինչ ահավոր սպառնալիք էր թաքնված օսմանիզմի գաղափարախոսության հետևում, և նրանք միահամուռ ընդդիմացան օսմանյան կառավարողների այդ վերին աստիճանի վտանգավոր քաղաքականությանը: Օսմանիզմի գաղափարախոսությունը ծախսողվեց:

Օսմանյան գաղափարախոսները դրանից հետո, հատկապես երիտթուրքերի իշխանության գլուխ գալուց հետո, հրապարակ նետեցին և ապավինեցին թուրքիզմի-թուրանիզմի տեսությանը, որն ավելի վտանգավոր դուրս եկավ, քան օսմանիզմի հայեցակարգը: Թուրքիզմը դարձավ նրանց պաշտոնական գաղափարախոսությունը:

Թուրքիզմն ունի երկու երես կամ կողմ:

Մի երեսն ուղղված է դեպի ներս՝ Օսմանյան կայսրության բոլոր ժողովուրդներին: Նրա խնդիրն էր հող նախապատրաստել, քաղաքական, ռազմական և սոցիալական պայմաններ, նպաստավոր բարոյահոգեբանական մթնոլորտ ստեղծել բոլոր մահմեդական և քրիստոնյա ժողովուրդների բռնի թուրքացման համար: Նրանք ոչ թե հայտարարվում էին թուրքեր, այլ պետք է թուրքացվեին: Սա շատ կարևոր տարբերիչ հանգամանք է, քանի որ այն պարտադիր կերպով ենթադրում էր բռնության կիրառում:

Դա նախատեսվում էր իրականացնել երեք մակարդակներով. առաջին՝ մահմեդական ժողովուրդների բռնի թուրքացում, իսկ քրիստոնյա ժողովուրդների նաև բռնի մահմեդականացում, երկրորդ՝ էթնիկական մաքրում կամ գտում, որը ենթադրում էր բոլոր այն էթնիկական խմբերի բռնի արտաքսում, ովքեր հրաժարվում էին թուրքացումից, և, երրորդ՝ էթնիկական ամբողջ խմբերի և ժողովուրդների բնաջնջում, այսինքն՝ ցեղասպանություն:

Այս քաղաքականության նպատակն էր ստեղծել «մաքուր» թուրքական պետություն՝ ելակետ ունենալով թուրքական էթնոսի գերազանցության, նրա «բարձր լինելու» ռասայական մոտեցումը:

Դա ուներ նաև մեկ այլ նպատակ՝ պահպանել Օսմանյան կայսրության ամբողջականությունը և կանխել նրա հետագա տրոհումը:

Թուրքիզմի տեսության մյուս երեսն ուղղված էր Օսմանյան կայսրությունից դուրս գտնվող մյուս բոլոր թուրքալեզու ժողովուրդներին, որոնք բնակվում էին Կովկասում, Կենտրոնական Ասիայում, Ռուսաստանի մերձուրալյան նահանգներում, Ղրիմում և այլն: Նրա նպատակն էր

Օսմանյան կայսրության գլխավորությամբ ստեղծել «Մեծ Թուրանական կայսրություն», որն ընդգրկելու էր մի վիթխարի տարածք՝ Փոքր Ասիայի եվրոպական ափերից մինչև Արևմտյան Սիբիր և Չինաստանի սահմանները: Այս ծրագիրը, որի ջատագովները կան նաև ժամանակակից Թուրքիայի քաղաքական որոշ շրջանակներում¹⁰, հանդիսանում է պանթյուրքիզմի կենտրոնակետը: Պանթյուրքիզմի այս ծավալապատկան նկրտումները մեծ վտանգ էին ներկայացնում Ռուսաստանի, Իրանի, արաբների և տարածաշրջանի տարբեր երկրների և ժողովուրդների կենսական շահերին:

Նա մեծ վտանգ էր ներկայացնում նաև հայությանը, որը աշխարհագրական առումով հայտնվել էր պանթյուրքիզմի խաչմերուկում: Այդ կապակցությամբ երիտթուրքերի ղեկավար գործիչներից մեկը՝ Ալի Իհսանը, նշել է, որ եթե չլիներ Չայաստանը, ապա Կովկասը վաղուց իրենցը կլիներ: Ուրեմն հայությունը դրվել էր երկընտրանքի առջև՝ կամ ընդունել թուրքիզմը, կամ վերանալ պանթյուրքիզմի ճանապարհից:

Այսպիսով՝ կարելի է ասել, որ հայերի ցեղասպանությունը լիովին տեղավորվում էր «մաքուր» թուրքական պետություն ստեղծելու, Օսմանյան կայսրության տերիտորիալ ամբողջականությունը պահպանելու և թուրանիզմի՝ պանթյուրքիզմի երիտթուրքական ծրագրերի իրականացման շրջանակների մեջ: Եվ հայերի ցեղասպանության պատճառները պետք է փնտրել նաև այստեղ, այսինքն՝ երիտթուրքերի «տեսական» հիմնադրույթների և դրանց վրա հիմնված քաղաքականության մեջ:

Իր դերը խաղաց նաև մեկ այլ դրդապատճառ: Չայերին ոչնչացնելով՝ օսմանյան կառավարող վերնախավը ցանկանում էր վերացնել կայսրության ներքին գործերին միջամտելու և նրանից զիջումներ կորզելու եվրոպական պետությունների հնարավորությունները, որից նրանք օգտվում էին հայերին «օգնելու» պատրվակի տակ:

Եվ Թուրքիան Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին ձեռնամուխ եղավ և հաջողեցրեց կենսագործել իր այդ դիվային ոճիրը:

Դա հաջողվեց, որովհետև առկա էին բոլոր նախադրյալները՝ բռնությունների, հալածանքների և զանգվածային արյունալի ջարդերի ընդունակ և դրանց իրականացման մեջ հարուստ փորձ կուտակած և հմտացած պետական համակարգ, համապատասխան տեսություն (օսմանիզմ, թուրքիզմ, պանթյուրքիզմ), համապատասխան մեխանիզմ, նպաստավոր պայմաններ:

10 Graham Fuller. Turkey Faces East. New Orientations Toward the Middle East and the Old Soviet Union, RAND, Santa Monica, 1992.

Ահա այսպիսին էին ընդհանուր գծերով XX դարի առաջին ցեղասպանության՝ արմենոցիդի նախադրյալները և դրդապատճառները:

Սակայն այդ նախադրյալները հավանաբար չէին կարող կյանքի կոչվել, եթե չլիներին միջազգային բարենպաստ պայմաններ, որոնք երևան եկան շնորհիվ Առաջին համաշխարհային պատերազմի:

Այսպիսով՝ խանդավառված ներքին և արտաքին բարենպաստ պայմաններից, օսմանյան պետությունը, որի գլուխ կանգնած էր երիտթուրքական «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունը, երիտթուրքերի առաջնորդներ Թալեաթի, Էնվերի և Ջեմալի ղեկավարությամբ 1915 թ. իրագործեցին հայերի սպանությունն իրենց պատմական հայրենիքում՝ Արևմտյան Հայաստանում:

Դա նախօրոք ծրագրված և լավ նախապատրաստված ոճրագործություն էր, որը Օսմանյան կայսրության ղեկավարությունը կիրառեց ամենայն դաժանությամբ՝ օգտագործելով պետական մեքենան, բանակը, ժանդարմերիան, քրեական տարրերից կազմված հատուկ ջոկատները և քրդական ցեղերի զինված ավազակախմբերը:

Հայոց ցեղասպանության սկիզբը համարվում է 1915 թ. ապրիլի 24-ը:

1915 թ. մայիս ամսից սկսվեցին հայերի զանգվածային կոտորածները և տեղահանումները Բիթլիսի, Դիարբեքիրի, Էրզրումի, Խարբեռդի, Սեբաստիայի (Սվազի) և Վանի վիլայաթներում, այսինքն՝ բուն Արևմտյան Հայաստանի վեց նահանգներում, ինչպես նաև Տրապիզոնի վիլայաթում:

Չնայած անբարենպաստ պայմաններին՝ ցեղասպանության ընթացքում մի շարք վայրերում հայերն այնուհանդերձ կարողացան կազմակերպել դիմադրություն և ինքնապաշտպանական մարտեր մղել թուրքական կանոնավոր զորքերի դեմ, ինչպես Շապին-Գարահիսարում, Վանում, Մուսա լեռան շրջանում, Սասունում, Մուշում, Ուրֆայում, Հաճնում և այլ վայրերում՝ գերադասելով մեռնել, պաշտպանելով իրենց ու իրենց ընտանիքի, հայրենիքի պատիվն ու ազատությունը:

Հակառակ պատերազմի ժամանակ գոյություն ունեցած ռազմական գրաքննությանը և լրատվության տարածման խիստ սահմանափակումներին՝ այդուհանդերձ աշխարհին հայտնի դարձավ երիտթուրքերի կողմից իրականացված հայերի ցեղասպանության մասին: Միջազգային հանրությունը ցնցված էր անհավատալի թվացող ոճրագործությունից, որը, ի վերջո, նա ընդունեց որպես ոճրագործություն համայն մարդկության դեմ:

Տարբեր երկրների կառավարությունները, պետական, քաղաքական և հասարակական ակնավոր գործիչները, հոգևորականները, գրողները, արվեստի մարդիկ և այլն, իրենց բողոքի ձայնը բարձրացրին

ընդդեմ երիտթուրքերի ոճրագործ ղեկավարության հանցավոր արարքների և ի պաշտպանություն հայ ժողովրդի:

1915 թ. մայիսի 13–ին Լոնդոնում, Փարիզում և Պետրոգրադում միաժամանակ հրապարակվեց Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի կառավարությունների համատեղ պաշտոնական հայտարարությունը Օսմանյան կայսրությունում հայերի կոտորածների և թուրքական կառավարության անդամների անձնական պատասխանատվության մասին: Նրանում ասվում էր, որ «Նկատի ունենալով այդ նոր ոճրագործությունները, որ կատարվում են Թուրքիայում մարդկության և քաղաքակրթության դեմ՝ Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի և Անգլիայի դաշնակցային կառավարությունները սույնով հրապարակայնորեն հայտարարում են Բարձր դռանը, որ նրանք այդ բոլոր ոճրագործությունների համար անձնական պատասխանատվությունը դնում են թուրքական կառավարության բոլոր անդամների, ինչպես նաև նրա այն տեղական ներկայացուցիչների վրա, որոնք մասնակից են նման կոտորածին»¹¹:

Հայկական ցեղասպանությունը խորապես մտահոգեց Հռոմի պապ Բենեդիկտոս XV–ին: Նա 1915 թվականի սեպտեմբերի 10–ին դիմում է օսմանյան սուլթան Մուհամմադ V–ին՝ թույլ չտալ հայերի կոտորածը՝ խստագույնս դատապարտելով երիտթուրքական ոճրագործներին «անմեղ ժողովրդի»՝ հայերի ջարդերի համար¹²:

Հայկական ցեղասպանությունը դատապարտում էին նաև մուսուլմանական աշխարհի երևելի դեմքերը՝ գտնելով, որ այն, ինչ անում էր թուրքական ղեկավարությունը հայերի նկատմամբ, հակասում էր իսլամի սկզբունքներին:

Այդ առումով բացառիկ նշանակություն ունեցավ մուսուլմանական աշխարհի այնպիսի մի բարձր և անառարկելի հեղինակության, ինչպիսին մուսուլմանական աշխարհի գլխավոր սրբավայր Մեքքայի շերիֆ և Հիջազի կառավարիչ Հուսեյն իբն Ալի ալ–Հաշիմիի դիրքորոշումը: Նշենք, որ նա ուղղակիորեն սերում էր Մուհամմադ մարգարեի տոհմից, և այդ հանգամանքը մի առանձին կշիռ էր տալիս նրա խոսքին:

11 Свет, No 124, 13 мая 1915г.

12 Այդ մասին կրկին հիշեցրեց Հռոմի Հովհաննես–Պողոս II պապը 2001 թ. սեպտեմբերի 26–ին երևանում, ուր նա ժամանել էր մասնակցելու Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակման 1700–ամյակի տոնակատարություններին: Նա եղավ Եղեռնի հուշահամալիրում, որտեղ Լուսինյան պատի վրա դրվեց Բենեդիկտոս XV պապի հուշաքարը: Հուշաքար դրեց նաև Հովհաննես–Պողոս II–ը, որի վրա գրվեցին նրա հետևյալ տողերը. «Հիշիր, Տե՛ր, այս ազգի որդիների տառապանքը և օրհնի՛ր Հայաստանը» («Հայաստանի Հանրապետություն», 27 սեպտեմբերի, 2001 թ., երևան, էջ 1):

Հուսեյն իբն Ալին 1916 և 1917 թթ. ուղերձներով դիմեց մուսուլմանական աշխարհին: Երկու ուղերձներում էլ նա խստորեն քննադատում էր երիտթուրքական «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությանը, նրա պարագլուխներ Թալեաթին, Էնվերին և Ջեմալին Օսմանյան կայսրության բոլոր ժողովուրդներին բռնի ուժով թուրքեր դարձնելու, արաբների նկատմամբ թշնամական վերաբերմունքի և կայսրության ամբողջ տարածքում հայերի զանգվածային կոտորածների համար պատերազմի տարիներին¹³:

Մեքքայի շերիֆը հատուկ ուղերձ է հղում էմիրներ Ֆայսալին և Արդել Ազիզ ալ-Ջարբային, որոնք այդ ժամանակ գլխավորում էին օսմանյան տիրապետության դեմ ուղղված արաբական ապստամբությունը, և հրամայում նրանց ամենալայն օգնությունը ցույց տալ ջարդերից փրկված հայերին և պաշտպանել նրանց, «ինչպես պաշտպանում եք Ձեր անձը, Ձեր որդիներին և Ձեր ունեցվածքը, որովհետև նրանք (հայերը – Ն. Հ.) մահմեդականների գիմմիներն են»¹⁴: Նա, անարգանքի սյունին գամելով երիտթուրքերին, պահանջում էր նրանցից կապերը խզել իսլամական աշխարհի, սրբազան Կորանի և Սուննայի հետ, քանի որ նրանց ոճրագործությունները ընդհանուր ոչ մի բան չունեն իսլամի և նրա առաքինությունների հետ:

Ի պաշտպանություն հայերի՝ իրենց բողոքի ձայնը բարձրացրին աշխարհի տարբեր երկրների հասարակական, քաղաքական և կրոնական գործիչները, գրողները, գիտնականները, արվեստի գործիչները և այլն: Դրանց թվում էին լորդ Ջեյմս Բրայսը և XX դարի խոշորագույն պատմաբաններից մեկը՝ Առնոլդ Թոյնբին Անգլիայից, բողոքական հոգևորական

13 Տե՛ս Արաբական աղբյուրները հայերին ոչնչացնելու ոճրագործության մասին, Բեյրութ, 1988 (արաբերեն):

14 Նույն տեղում: «Չիմմի» բառացիորեն նշանակում է «մարդիկ, որոնք գտնվում են հովանավորության ներքո» կամ «ենթահովանավորյալներ»: Դրանք, ըստ միջնադարյան արաբա-իսլամական սովորության իրավունքի, իսլամական պետության սահմաններում բնակվող այն ժողովուրդներն էին, որոնք թեև մահմեդական չէին, սակայն ունեին իրենց սուրբ գիրքը: Դրանց թվին էին պատկանում քրիստոնյաները, հրեաները, զրադաշտականները, որոնք ունեին իրենց սուրբ գիրքը՝ համապատասխանաբար Աստվածաշունչը, Թորան, Ավեստան և այլն: Նրանք իրավունք ունեին պահպանել և դավանել իրենց սեփական կրոնը, երաշխավորվում էր նրանց կյանքը, ազատությունը և ունեցվածքի անձեռնմխելիությունը և այլն: Այլ կերպ ասած, իսլամական պետությունը և Կորանը հովանավորում էին նրանց և նրանց նկատմամբ ոտնձգությունը, առավել ևս գիմմիի՝ ենթահովանավորյալի սպանությունը ըստ էթնիկական-կրոնական պատկանելության, համարվում էր անթույլատրելի: Տե՛ս Ислам. Краткий справочник. Москва, 1983, с. 37. Ն. Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, հ. I, Երևան, 2003:

Իր հանձնարարությունները, Արմին Վեգները, Կարլ Լիբկնեխտը և Ռոզա Լյուքսեմբուրգը Գերմանիայից, Անատոլ Ֆրանսը և Ռոմեն Ռոլանը Ֆրանսիայից, Ֆրիտյոֆ Նանսենը Նորվեգիայից, Վալերի Բրյուստովը և Յուրի Վեսելովսկին Ռուսաստանից, Չեքոսլովակիայից, Գերբերտ Գիբբոնսը և Չեմբերի Մորգենթաունը ԱՄՆ-ից, արաբական հայտնի քաղաքական-հասարակական գործիչներ Ֆայեզ էլ-Ղոսեյնը և Ասադ Դադիիրը և շատ ու շատ այլ գործիչներ:

Այսպիսով՝ կարելի ասել, որ սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ի և երիտթուրքերի, նրանց առաջնորդներ Թալեաթի, Էնվերի, Ջեմալի, Նազիմի, Շակիր Բեհաեդդինի և մյուսների ոճրագործ քաղաքականությունը հայերի, ասորիների, հույների, արաբների և մյուս ժողովուրդների նկատմամբ իրավունք է տալիս եզրակացնելու, որ օսմանյան պետությունը XIX դ. վերջերի և XX դ. սկզբներին վերածվել էր ցեղասպան պետության:

Հայոց ցեղասպանությունը հայության համազգային ողբերգությունն էր, որը շատ ծանր հետևանքներ ունեցավ նրա համար:

Արևմտյան Հայաստանում և Օսմանյան կայսրության ամբողջ տարածքում սպանվեց 1,5 մլն և բռնի տեղահանվեցին և աքսորվեցին հարյուրհազարավոր հայեր: Հայերի բնօրրանը դատարկվեց իր բնիկ բնակչությունից՝ հայերից: Դրա փոխարեն ուժեղացավ թուրքերի և հատկապես քրդերի ներթափանցումը հայկական շրջաններ, որը սկսվել էր դեռևս նախորդ դարերում:

Հայերը կորցրեցին իրենց հայրենիքի ամենամեծ մասը՝ Արևմտյան Հայաստանը, որը կազմում է Հայկական Լեռնաշխարհի 9/10-րդը: Հայերի տնօրինության տակ մնաց միայն այդ տարածքի 1/10-րդ մասը, որի վրա այսօր գոյություն ունի անկախ Հայաստանի Հանրապետությունը:

Տեղահանության պատճառով հայերը ցրվեցին աշխարհի տարբեր մայրցամաքների՝ Ասիայի, Եվրոպայի, Ամերիկայի և Աֆրիկայի բազմաթիվ երկրներում, որտեղ կազմավորվեցին հայ համայնքներ իրենց ազգային, կրթական, մշակութային և եկեղեցական կառույցներով: Առաջացավ հայ սփյուռքը, և հայությունը երկփեղկվեց: Նախկին բաժանմանը՝ արևմտահայության և արևելահայության, փոխարինելու եկավ նոր բաժանում՝ Հայստանի հայություն և սփյուռքահայություն:

Հայոց ցեղասպանությունը կամ արմենոցիդը XX դարի պատմության սև էջն է:

* * *

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին յուրահատուկ դրության մեջ հայտնվեց նաև Արևելյան Հայաստանը, մանավանդ Ռուսաստանում 1917 թ. փետրվարյան և հոկտեմբերյան հեղափոխություն-

ներից հետո: Առաջինը տապալեց ցարական ինքնակալությունը և Ռուսաստանում հաստատեց բուրժուադեմոկրատական հանրապետություն: Կովկասում վերացվեց փոխարքայությունը, և մարտի 9-ին ստեղծվեց կառավարման նոր մարմին՝ Անդրկովկասի հատուկ կոմիտե՝ Օզակոմ: Նրա հիմնական խնդիրն էր նոր կարգերի հաստատումը Անդրկովկասում: Հայաստանում և Անդրկովկասում զգալիորեն աշխուժացավ քաղաքական կյանքը, ակտիվացրին իրենց գործունեությունը Դաշնակցություն և Հնչակ կուսակցությունները, ստեղծվեց նոր քաղաքական կուսակցություն՝ Հայկական ժողովրդական կուսակցությունը, Շուշիում, Թբիլիսիում և Բաքվում ձևավորվեցին Հայկական ազգային խորհուրդներ և այլն:

Օզակոմը լիազորված էր գործելու նաև Արևմտյան Հայաստանի այն մասերում, որոնք ազատագրված էին ռուսական զորքերի կողմից և գտնվում էին նրանց հսկողության տակ: Ժամանակավոր կառավարության որոշմամբ՝ 1917 թ. ապրիլի 26-ին ստեղծվեց Թուրքահայաստանի գլխավոր կոմիսարի պաշտոն: Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ V-ը, դիմելով Պետրոգրադում հաստատված Ռուսաստանի ժամանակավոր կառավարությանը, հույս հայտնեց, որ «Վերանորոգված Ռուսաստանը, դաշնակիցների համաձայնությամբ, կստեղծի նախկին տաճկական վիլայաթների վրա ազատ Հայաստան»: Ժամանակավոր կառավարությունը Արևմտյան Հայաստանում ստեղծեց մեկ ընդհանուր Հայկական նահանգապետություն, որը բաղկացած էր Երզրումի, Վանի և Խնուսի շրջաններից:

Հայկական քաղաքական կուսակցությունները և քաղաքական ուժերը հանդես էին գալիս ազգերի ինքնորոշման իրավունքի պաշտպանությամբ՝ ակնկալելով ազգային-տարածքային ինքնավարություն Ռուսաստանի կազմում:

Սակայն բուրժուադեմոկրատական հեղափոխության խորացումը կասեցվեց 1917 թ. հոկտեմբերի 25-ին (նոյեմբեր 7-ին) Պետրոգրադում ռուսական բոլշևիկների կողմից իրագործված սոցիալիստական հեղափոխության պատճառով: Ժամանակավոր կառավարությունը տապալվեց, և իշխանությունը Ռուսաստանում գրավեցին բոլշևիկները Վ. Ի. Ուլյանով-Լենինի գլխավորությամբ:

Դրա հետևանքով նոր քաղաքական իրադրություն ստեղծվեց Անդրկովկասում, այդ թվում նաև Հայաստանում: Այստեղ հիմնական քաղաքական ուժերը՝ վրացական մենշևիկները, ադրբեջանական մուսավաթականները, հայ դաշնակցականները, սոցիալիստ-հեղափոխականները և սահմանադրական դեմոկրատները, հանդես եկան սոցիալիստական հեղափոխության և Անդրկովկասում խորհրդային իշխանության հաստատման դեմ: Օզակոմը լուծարվեց, և նրա փոխարեն վերոնշյալ

քաղաքական կուսակցությունները 1917 թ. նոյեմբերին ստեղծեցին կառավարման նոր մարմին՝ Անդրկովկասյան կոմիսարիատ, որը փաստորեն տեղական կառավարության ֆունկցիաներ էր իրականացնում: Նա իր գլխավոր խնդիրներից մեկը համարեց «պայքարն Անդրկովկասում անիշխանականության և խորհրդային Ռուսաստանի դեմ»: Սակայն այս մարմինը երկար կյանք չունեցավ և 1918 թ. փետրվարի 10-ին իր տեղը զիջեց Անդրկովկասյան սեյմին, որը 1918 թ. ապրիլի 9(22)-ին Անդրկովկասը հայտարարեց Ռուսաստանից անկախ, իսկ հաջորդ օրը՝ ապրիլի 10(23)-ին, հռչակեց Անդրկովկասի Ֆեդերատիվ Դեմոկրատական Հանրապետություն, որի կառավարությունը գլխավորեց Ա. Չխենկելին:

Այսպես ավարտվեց Անդրկովկասը Ռուսաստանից անջատելու գործընթացը:

Անդրկովկասի և հատկապես Հայաստանի համար ստեղծված անբարենպաստ պայմանների առաջացման մեջ իր վճռական դերն ունեցավ Գերմանիայի և նրա դաշնակիցներ Թուրքիայի, Ավստրո-Յունգարիայի և Բուլղարիայի հետ 1918 թ. մարտի 3-ին Բրեստ-Լիտովսկում խորհրդային կառավարության կնքած սեպարատ հաշտության պայմանագիրը:

Ըստ Բրեստ-Լիտովսկու պայմանագրի և Թուրքիայի հետ ստորագրված լրացուցիչ պայմանագրի՝ Ռուսաստանը Թուրքիային էր վերադարձնում Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ գրաված բոլոր հայկական տարածքները: Դեռ ավելին՝ խորհրդային Ռուսաստանը Թուրքիային էր զիջում նաև Արևելյան Հայաստանի մաս կազմող Կարսի և Արդահանի շրջանները:

Այսպիսով՝ սարսափելի վտանգ էր կախվում Հայաստանի վրա, որն ավելի սպառնալից էր դառնում, եթե նկատի ունենանք, որ ռուսական զորքերը լքում էին Կովկասյան ռազմաճակատը և տուն վերադառնում:

Ռուսաստանի զիջողական և անհեռատես քաղաքականությունից չհապաղեց անմիջապես օգտվել Թուրքիան:

Թուրքական զորքերը, որոնք ռուսական զորքերի հեռանալուց հետո արդեն գրավել էին հայկական Երզնկա, Բայբուրդ, Էրզրում, Սարիղամիշ և Արդահան քաղաքները, 1918 թ. մայիսին վերսկսեցին հարձակումը, ընդհուպ մոտեցան Կարսին ու Բաթումին և ներխուժեցին Երևանի ու Թբիլիսիի նահանգները: Մայիսի 16-ին նրանք գրավեցին Արևելյան Հայաստանի տնտեսական և մշակութային կարևոր կենտրոն Ալեքսանդրապոլը: Շարունակելով խորանալ Արևելյան Հայաստանում՝ նրանք շարժվեցին Երևանի ուղղությամբ:

Թուրքական բանակի գործողություններն Արևելյան Հայաստանում շարունակությունն էին օսմանյան կառավարողների ցեղասպան քաղաքականության, որը նրանք հաջողությամբ իրագործել էին Արևմտյան

Հայաստանում: Նրանց նպատակն էր ոչ միայն նորանոր տարածքների նվաճում Անդրկովկասում, այլև հայկական էթնոսի իսպառ ոչնչացում:

Ալեքսանդրապոլը գրավելուց հինգ օր անց թուրքական զորքերը գրավեցին Սարդարապատը և շարժվեցին Երևանի ուղղությամբ: Բայց այդ պահին տեղի ունեցավ այն, ինչ կոչվում է հրաշք: Հայոց սակավաթիվ բանակի զորաջոկատները, համայն հայ ժողովուրդը ոտքի ելան թուրքական զորքերի դեմ և 1918 թ. մայիսի 21–28–ը ջախջախիչ հարվածներ հասցրեցին ու պարտության մատնեցին թուրքական բանակին Սարդարապատի, Բաշ Ապարանի ու Ղարաքիլիսայի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտերում, ազատագրեցին բազմաթիվ բնակավայրեր ու թշնամուն հետ շարտեցին մինչև Ալեքսանդրապոլ: Դա հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության ամենափառավոր էջերից մեկն էր, որը բախտորոշ նշանակություն ունեցավ հայ ժողովրդի համար:

Մայիսյան հերոսամարտերի շնորհիվ վերացավ հայ ժողովրդի գլխին կախված մահացու վտանգը: Այն ունեցավ նաև քաղաքական մեծ նշանակություն: Այդ պատմական հաղթանակների շնորհիվ հայ ժողովրդին հաջողվեց հինգ դար անց վերականգնել իր պետականությունը: 1918 թ. մայիսի 28–ին հռչակվեց Հայաստանի առաջին հանրապետությունը, որի ստեղծման մեջ արտակարգ դերակատարում ունեցավ Արամ Մանուկյանը: Կազմվեց Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը, որի մեծամասնությունը դաշնակցության կուսակցության անդամներ էին: Առաջին հանրապետության առաջին կառավարությունը գլխավորեց Զովհաննես Քաջազնունին:

Կառավարությունը ձեռնամուխ եղավ իշխանության մարմինների ստեղծմանը՝ պետական շինարարությունը համարելով իր կարևորագույն խնդիրներից մեկը: Հայոց պառլամենտը Հայաստանի առաջին հանրապետության գոյության երկուսուկես տարիների ընթացքում ընդունեց 300 օրենք: Լուրջ քայլեր կատարվեցին դեմոկրատական հանրապետություն կառուցելու ուղղությամբ: Հայոց լեզուն հայտարարվեց պետական լեզու: Ապահովվեցին ազգային փոքրամասնությունների իրավունքները: Կարևոր նշանակություն ունեցավ հայ ազգային բանակ ստեղծելու վերաբերյալ պառլամենտի ընդունած օրենքը: Իսկ 1919 թ. մայիսի 28–ին՝ անկախ հայոց պետականության ստեղծման առաջին ամյակին, Հայաստանի կառավարությունը պաշտոնապես հռչակեց միացյալ և անկախ Հայաստանի ստեղծումը, որը նշանակում էր Արևմտյան Հայաստանի միավորումը Հայաստանի Հանրապետությանը:

Հետագա դեպքերը ցույց տվեցին, որ այդ որոշումը ձևական բնույթ չէր կրում: 1919 թ. հայոց բանակը թուրքերից ազատագրեց Կարսի մարզը և Նախիջևանի գավառը, որի շնորհիվ Հայաստանի Հանրապետու-

թյան տարածքը կազմեց մոտ 70 հազ. քառ. կմ: Դրա շնորհիվ ստեղծվեցին ավելի բարենպաստ պայմաններ երիտասարդ հանրապետության գոյության և նրա առջև ծառայած խնդիրների լուծման համար:

Սակայն շատ ծանր էր հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը: Քայքայված էին երկրի արդյունաբերությունը և գյուղատնտեսությունը, որի մեջ իրենց մեծ բաժինն ունեին թուրքական բանակների կողմից իրագործված թալանը, կողոպուտը և գողությունը, չէր գործում երկաթուղին և այլն: Չափազանց բարձր էր գործազրկությունը: Դրությունը բարդանում էր նրանով, որ մեծ թիվ էին կազմում արևմտահայ գաղթականները, որոնք ապաստան էին փնտրում Հայաստանում, որբերը, որոնք ողողել էին գյուղերն ու քաղաքները: Նրանց պետք էր ապահովել սնունդով, բնակարանով և աշխատանքով, որի հնարավորությունը, ցավոք, Հայաստանը դեռևս չուներ: Չէր բավականացնում ցորենը և առաջին անհրաժեշտության այլ սննդամթերքը: Շատ շրջաններում սով էր սկսվել:

Կառավարությունը փորձում էր ելք գտնել ստեղծված անելանելի թվացող վիճակից: Քայլեր էին ձեռնարկվում արդյունաբերությունը, գյուղատնտեսությունը և արհեստագործությունը զարգացնելու ուղղությամբ: Թեև դանդաղ, բայց աստիճանաբար նկատվում էր տեղաշարժ սոցիալ-տնտեսական կյանքում:

Միաժամանակ ուշադրություն էր դարձվում կրթությանը և մշակույթին, բացվում էին դպրոցներ և մշակութային զանազան կենտրոններ, ինչպես հանրային գրադարանը, ազգագրական թանգարանը, իսկ 1920 թ. հունվարի 30-ին Ալեքսանդրապոլում բացվեց համալսարան, որի մասին երազել էին հայ մտավորականների մի քանի սերունդներ: Շատ մասնագետներ արտասահմանից վերադառնում էին Հայաստան և մասնակցում նորաստեղծ հանրապետության կերտմանը:

Զգալի չափով ամրապնդվեց Հայաստանի միջազգային դրությունը: Հայաստանի Հանրապետությունը դիվանագիտական և հյուպատոսական հարաբերություններ հաստատեց ԱՄՆ-ի, Անգլիայի, Իրանի, Իտալիայի, Հունաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի, Շվեդիայի, Ճապոնիայի, Ֆինլանդիայի և այլ պետությունների հետ: Իսկ 1920 թ. հունվարի 19-ին դաշնակիցների՝ Ամտանտի Գերագույն խորհուրդը, որի մեջ մտնում էին Անգլիան, Ֆրանսիան, ԱՄՆ-ը, Իտալիան և Ճապոնիան, պաշտոնապես ճանաչեց Հայաստանի անկախությունը: Հայաստանի համար կարևոր նշանակություն ունեցավ 1920 թ. օգոստոսի 10-ին Թուրքիայի հետ դաշնակիցների ստորագրած Սևրի հաշտության պայմանագիրը, որի տակ կային նաև Թուրքիայի և Հայաստանի պատվիրակությունների ստորագրությունները:

Սևրի պայմանագրով Թուրքիան Հայաստանը ճանաչում էր որպես ազատ և անկախ պետություն: Նրան էին անցնում Էրզրումի վիլայաթը, Վանի և Բիթլիսի վիլայաթների մոտ երկու երրորդը և Տրապիզոնի վիլայաթի մի մասը: Հայաստանը ելք էր ստանում դեպի Սև ծով: Ընդհանուր առմամբ Հայաստանին էր անցնում Արևմտյան Հայաստանի տարածքների մոտ 90 հազ. քառ. կմ, որը Հայաստանի առաջին հանրապետության տարածքների հետ կազմում էր մոտ 160 հազ. քառ. կմ:

Սակայն Սևրի պայմանագիրը կյանքում չիրագործվեց: Նրա դեմ դուրս եկան Թուրքիայի նոր կառավարողները Մուստաֆա Քեմալի գլխավորությամբ: 1920 թ. աշնանը՝ սեպտեմբերի 28-ին, քեմալական զորքերն առանց պատերազմ հայտարարելու արշավեցին Հայաստանի վրա և գրավեցին նրա մի շարք շրջանները՝ Օլթին, Կաղզվանը, Արդահանը, Սարիղամիշը: Հոկտեմբերի 31-ին ընկավ Կարսը, իսկ նոյեմբերի 7-ին՝ Ալեքսանդրապոլը: Պետք է նշել, որ Խորհրդային Ռուսաստանը նախօրոք տեղյակ էր թուրքական ծրագրերին և տվել էր իր համաձայնությունը՝ պայմանով, որ թուրքական զորքերը չանցնեն Սարիղամիշ-Շախթախթի գծից: Ռուսաստանի ոչ մի արդարացում չունեցող այդ դիրքորոշումը բացատրվում է նրանով, որ նա անհասկանալի պատճառներով Թուրքիան դիտում էր Արևելքում հեղափոխության հենարան և հույս ուներ նրա օգնությամբ սոցիալիստական հեղափոխությունը տարածել նաև Արևելքի երկրներում:

Թուրքիան Հայաստանին պարտադրեց թալանչիական պայմանագիր, որը կնքվեց 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին Ալեքսանդրապոլում, երբ Հայաստանն արդեն հայտարարվել էր Խորհրդային: Այդ պայմանագրով Թուրքիային էին անցնում Կարսի մարզը և Սուրմալուի գավառը, իսկ Նախիջևանը և մի շարք այլ տարածքներ հայտարարվեցին Թուրքիայի հսկողության տակ գտնվող տարածքներ:

Հայաստանի առաջին հանրապետությանը սպառնում էր նաև Խորհրդային Ռուսաստանը, որն ամեն կերպ ձգտում էր այնտեղ հաստատել Խորհրդային կարգեր:

Ի վերջո, Հայաստանի առաջին հանրապետությունը, որը գոյություն ունեցավ ընդամենը երկուսուկես տարի՝ 1918 թ. մայիսի 28-ից մինչև 1920 թ. նոյեմբերի 29-ը, չդիմացավ իր երկու հզոր հարևանների ճնշմանը և դադարեցրեց իր գոյությունը: 1920 թ. նոյեմբերի 29-ին իշխանությունն անցավ բոլշևիկներին, և Հայաստանը հայտարարվեց Խորհրդային: Հայաստան մտավ XI Կարմիր բանակը, իշխանությունն իր ձեռքը վերցրեց Հեղափոխական կոմիտեն՝ Սարգիս Կասյանի գլխավորությամբ:

Այդ պահից սկսվում է Հայաստանի երկրորդ հանրապետության՝ Խորհրդային Հայաստանի պատմությունը, որը գոյություն ունեցավ 70 տարի՝ մինչև 1991 թ., երբ փլուզվեց Խորհրդային Միությունը:

Երկրորդ հանրապետության առջև կանգնած էր հարաբերություններն իր հարևանների՝ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ կարգավորելու խնդիրը: Ադրբեջանը, որը Խորհրդային էր դարձել դեռևս 1920 թ. ապրիլի 28-ին, պաշտոնապես հայտարարեց 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին, որ ինքը տարածքային ոչ մի պահանջ չունի Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ և Լեռնային Ղարաբաղը, Նախիջևանը և Չանգեզուրը ճանաչում է Հայաստանի անբաժան մաս:

Խորհրդային Հայաստանի կառավարությունը չեղյալ հայտարարեց 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին Թուրքիայի հետ կնքված Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրը: Բայց նրան չհաջողվեց հետ վերցնել Կարսի մարզը և Սուրմալուի գավառը: Խորհրդային Ռուսաստանի բոլշևիկյան կառավարությունն այդ հարցում ոչ մի օժանդակություն ցույց չտվեց Հայաստանին: Դեռ ավելին՝ 1921 թ. մարտի 16-ին Մոսկվայում Թուրքիայի հետ ստորագրված բարեկամության և եղբայրության պայմանագրով Ռուսաստանը ճանաչեց, որ Թուրքիային էին անցնում Կարսի մարզը և Սուրմալուի գավառը, իսկ Խորհրդային Ադրբեջանին՝ Նախիջևանը և Հայաստանի այլ տարածքներ: Իսկ Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցության Կովկասյան բյուրոյի 1921 թ. հուլիսի 5-ի որոշումով Լեռնային Ղարաբաղը՝ Արցախը, նույնպես հանձնվեց Ադրբեջանին՝ հակառակ այն պարագային, որ դա մշտապես եղել է Հայաստանի տարածք, նրա բնակչության ճնշող մեծամասնությունը՝ 95 տոկոսը, այդ ժամանակ հայեր էին, և նրանք վճռակամորեն դեմ էին իրենց երկիրը դնել օտարի՝ Ադրբեջանի տիրապետության տակ, մի պետության, որը պատմության մեջ երբեք գոյություն չի ունեցել և առաջին անգամ քաղաքական ասպարեզում հայտնվել էր 1918 թ.:

Այսպիսով՝ Հայաստանը դարձավ ռուս-թուրքական գաղութային բնույթի գործարքի զոհ, որի պատմական պատասխանատվությունն ընկնում է հավասարապես Մուսթաֆա Քեմալի և Լենինի, նրանց այսպես կոչված «բարեկամության» վրա:

Հայաստանն ունեցավ տարածքային մեծ կորուստներ: Թուրքիային անցան ոչ միայն Արևմտյան Հայաստանի վեց նահանգները, այլև Արևելյան Հայաստանի Կարսի մարզը, Սուրմալուի, Օլթիի, Իզդիրի, Կաղզվանի և Սարիղամիշի շրջանները, իսկ թուրքական նորաստեղծ երկրորդ պետությանը՝ Ադրբեջանին, Ռուսաստանը, առանց հաշվի առնելու Հայաստանի կարծիքը, զիջեց Հայաստանի անբաժան մասը կազմող Լեռնային Ղարաբաղը, Նախիջևանը և Երևանի նահանգի որոշ տարածք-

ներ: Այդ բոլորից հետո Հայաստանի տարածքը խիստ կրճատվեց, և նրան մնաց ընդամենը մոտ 30 հազ. քառ. կմ, որը կազմում է պատմական Հայաստանի տարածքների ընդամենը մեկ տասներորդը:

Թուրքիայի, Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ 1921 թ. հաստատված Հայաստանի պետական սահմանները պահպանվում են մինչև այժմ:

1920 թ. վերջերից սկսվեց Հայաստանի երկրորդ հանրապետության պետական, այդ թվում նաև տեղական նոր մարմինների կազմավորումը: Տեղական հեղափոխական կոմիտեներին փոխարինելու եկան բանվորական և գյուղացիական խորհուրդները, իսկ 1922 թ. փետրվարին կայացավ Հայաստանի խորհուրդների առաջին համագումարը, որն ընդունեց երկրի առաջին սահմանադրությունը: Հանրապետությունը պաշտոնապես կոչվեց Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն (ՀԽՍՀ): Դրանից հետո ՀԽՍՀ-ն Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ միասին մտավ Անդրկովկասի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետության (ԱԽՖՍՀ) մեջ: Սակայն դրանով չավարտվեց ինտեգրացիոն գործընթացը: 1922 թ. դեկտեմբերի 30-ին Ռուսաստանը, Ուկրաինան, Բելոռուսիան և ԱԽՖՍՀ-ն միավորվեցին և ստեղծեցին Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը՝ ԽՍՀՄ-ը: Նրա մեջ միավորված միութենական հանրապետությունները միութենական կառավարության իրավասությանը զիջեցին արտաքին քաղաքականության, պաշտպանության և արտաքին առևտրի հարցերը: Ձևականորեն ԽՍՀՄ-ը համարվում էր ֆեդերատիվ պետություն, բայց իրականում նա վերածվեց կենտրոնացված պետության:

Հնարավոր չէ միանշանակ գնահատական տալ Հայաստանի պատմության խորհրդային շրջանին, ինչպես և խորհրդային մյուս հանրապետությունների և ամբողջությամբ վերցրած ԽՍՀՄ-ի պատմությանը: Այստեղ առկա են և՛ խիստ բացասական երևույթներ, և՛ ակնառու դրական զարգացումներ:

Առաջինը կան բացասական երևույթները բնորոշ էին պետական, քաղաքական, հասարակական և իրավական ոլորտին: Ինչպես ամբողջ ԽՍՀՄ-ում, այնպես էլ Հայաստանի երկրորդ հանրապետությունում, հաստատվեց տոտալիտար՝ ամբողջատիրական վարչակարգ, որի միջուկը կազմում էր կառավարող կոմունիստական կուսակցության մենատիրությունը: Երկրում արգելվեցին այլ կուսակցությունները, իսկ հասարակական, երիտասարդական, արհմիութենական և այլ կազմակերպություններ գտնվում էի կոմունիստական կուսակցության վերահսկողության տակ և գործում էին նրա իրահանձնեցով: Երկրում տիրապետող էր հանդիսանում մարքս-լենինյան գաղափարախոսությունը, արգելված էր և խստորեն հետապնդվում էր այլախոսությունը: Կոմունիստական

կուսակցությունը և կառավարությունն իրենց գործունեության մեջ ավելի ու ավելի էին հենվում պատժիչ օրգանների՝ ներքին գործերի և անվտանգության նախարարությունների վրա: Ամբողջ երկրում հաստատվել ու ծաղկում էր Ի. Ստալինի անձի պաշտամունքը, որը 1922 թ. դարձել էր կոմունիստական կուսակցության գլխավոր քարտուղարը, իսկ 1939 թ. ստանձնել էր նաև կառավարության ղեկավարի պաշտոնը:

Դրությունը հատկապես սրվեց 1930–ական թվականներին, երբ զանգվածային ձերբակալությունները, աքսորը և գնդակահարությունները դարձան խորհրդային Միության, Հայաստանի ու մյուս բոլոր հանրապետությունների ներքաղաքական կյանքի հիմնական նորմերը: Ձերբակալում և գնդակահարում էին առանց դատափրավական նորմերի պահպանման, կամայականորեն, ոչ միայն ականավոր կուսակցական ու պետական գործիչների, այլև գրողների, արտիստների, երաժիշտների, ինժեներների, հասարակ բանվորների ու գյուղացիների: Սպանվեց Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության առաջին քարտուղար Աղասի Խանջյանը, Հայաստանի կառավարության նախագահ Սահակ Տեր-Փարբիեյանը և այլ ականավոր գործիչներ: Այդ տարիներին միայն Հայաստանում ձերբակալվել, բռնաճնշման է ենթարկվել, աքսորվել և գնդակահարվել 42 հազար մարդ, որոնք ոչ մի բանում մեղավոր չէին, և որոնք հետագայում՝ 1950–ական թվականներին, Ստալինի մահից հետո ռեաբիլիտացիայի ենթարկվեցին:

Քաղաքական առունով այսպես կոչված սոցիալիստական հասարակարգը խոր ճգնաժամ էր ապրում: Դեմոկրատական ազատությունների բացակայությունը, բռնատիրությունը, հալածանքները և տոտալիտար անվերահսկելի վարչակարգը, այս բոլորը հանդիսացան խորհրդային Միության փլուզման գլխավոր պատճառներից մեկը:

Իսկ ինչ վերաբերում է ԽՍՀՄ–ի և Հայաստանի սոցիալ–տնտեսական և մշակութային զարգացմանը, ապա այստեղ պատկերն այլ էր: Տոտալիտար վարչակարգը կարողացավ կենտրոնացնել իր ձեռքում տնտեսական զարգացման նյութական և ֆինանսական բոլոր լծակները, վերացնել ռեսուրսների փոշիացումը և զարկ տալ տնտեսական զարգացմանը: Ընտրվեց երկրի ինդուստրացման և գյուղատնտեսության կոլեկտիվացման ուղին: Հայաստանը կարողացավ 1928 թ. ավարտել իր տնտեսության վերականգնումը, որը քայքայվել էր հատկապես թուրքական 1918 և 1920 թթ. երկու ռազմական արշավանքների հետևանքով: Դրան հաջորդեց Հայաստանի վերածումն արդյունաբերական երկրի: Ձևավորվեցին և զարգացան արդյունաբերության այնպիսի ճյուղեր, ինչպես մեքենաշինական, լեռնաարդյունաբերական, քիմիայի, թեթև արդյունաբերության, իսկ հետագայում նաև ավտոմոբիլային, ռադիո-

ֆիզիկայի, էլեկտրոնիկայի, ռազմական և այլն: Ձարգացավ և արդիականացվեց նաև գյուղատնտեսությունը: Մեծ վերելք ապրեցին ազգային մշակույթը և գիտությունը: 1943 թ. հիմնվեց Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան: Հայաստանն իր տնտեսական, մշակութային և գիտական զարգացման մակարդակով գրավում էր առաջատար դիրքեր Խորհրդային Միությունում և վերածվել էր կարևոր կենտրոնի:

Սակայն հետագայում, հատկապես 1950–ական թվականներից սկսած, տնտեսական առումով նույնպես Խորհրդային Միությունը և նրա կազմի մեջ մտնող հանրապետությունները, այդ թվում նաև Հայաստանը, սկսեցին ճգնաժամ ապրել: Տնտեսության բնագավառում հաստատված վարչատնտեսական համակարգը ոչ միայն իրեն չէր արդարացնում, այլև լրջորեն խոչընդոտում էր երկրի առաջընթացը: Խորհրդային Միությունն ավելի ու ավելի էր հետ մնում եվրոպական զարգացած երկրներից ու ԱՄՆ–ից:

Այսպիսով՝ ճգնաժամը համակել էր երկրի պետական, քաղաքական, հասարակական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ամբողջ համակարգը:

Ճգնաժամն իր ոլորտի մեջ ներառել էր նաև ազգային հարաբերությունները: Հատկապես զգացնել էր տալիս այն հանգամանքը, որ ազգային սահմանները հաստատվել էին կամայականորեն, ելնելով քաղաքական նկատառումներից և «բաժանի՛ր, որ տիրես» սկզբունքից: Դրա դրսևորումներից մեկն էլ այն էր, որ հայկական պատմական տերիտորիաներ Լեռնային Ղարաբաղը և Նախիջևանը Խորհրդային կառավարության ապօրինի որոշումով խլվել էին նրա օրինական տիրոջից՝ Հայաստանից, և հանձնվել Ադրբեջանին, որի հետ համաձայն չէր և չէր կարող հաշտվել հայ ժողովուրդը:

Ճգնաժամն այնքան խորն էր ու համապարփակ, որ այն այլևս հնարավոր չէր հաղթահարել առանձին որոշումներով կամ միջոցառումներով: Անհրաժեշտ էին արմատական համակարգային փոփոխություններ: Սակայն ոսկրացած կոմունիստական կուսակցական ղեկավարությունն ընդունակ չէր նման քայլերի: Ե՛հիշտ է, թվում էր, թե նման մի փորձ էր հանդիսանում 1980–ական թվականների վերջերին Մ. Գորբաչովի կողմից նախաձեռնած վերակառուցման կուրսը: Բայց շուտով ակնհայտ դարձավ, որ նա հստակ չէր պատկերացնում, թե ինչ էր ուզում և ինչպես էր ցանկանում իրագործել իր խնդիրները: Նա վճռական ու հետևողական չէր իր քաղաքականության մեջ: Ուստի այդ քաղաքականության ձախողումն անխուսափելի էր, որի քաղաքական արդյունքը եղավ Խորհրդային Միության փլուզումը: ԽՍՀՄ–ը պաշտոնապես իր գոյու-

թյունը որպես պետություն և միջազգային իրավունքի սուբյեկտ դադարեցրեց 1991 թ. դեկտեմբերի 21-ին:

Նախքան ԽՍՀՄ-ի լուծարումը միութենական հանրապետություններում, այդ թվում նաև Հայաստանում, սկսվել էին համազգային շարժումներ, որոնց նպատակն էր ի վերջո դուրս գալ Խորհրդային Միության կազմից և դառնալ իսկապես անկախ և սուվերեն պետություն: Այդ գործում սկզբունքային նշանակություն ունեցավ Արցախյան շարժումը: 1988 թ. փետրվարի 20-ին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի խորհուրդը որոշում ընդունեց դուրս գալ Ադրբեջանի կազմից և միանալ Հայաստանին: Մարզային խորհուրդը, ցանկանալով հարցը լուծել սահմանադրության շրջանակներում, դիմեց Ադրբեջանի, Հայաստանի և ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդներին՝ բավարարելու իր օրինական պահանջները: Սակայն Ադրբեջանի պատասխանը եղավ ոչ միայն ժխտական, այլև Ադրբեջանում բնակվող հայերի գազանային ջարդերի կազմակերպում Սումգաիթում, Բաքվում, Կիրովաբադում և այլ քաղաքներում ու շրջաններում:

Խորհրդային Միության կառավարությունը ոչ միայն նախնական քայլերի չէր դիմել՝ կանխելու այդ արյունահեղությունը, այլև խիստ բացասական դիրք գրավեց արցախահայության, այսինքն՝ Լեռնային Ղարաբաղի հայության օրինական պահանջների նկատմամբ, որն ավելի էր թևավորում ադրբեջանական մոլեռանդ ազգայնականներին նրանց արյունարբու հակահայկական գործունեության մեջ: Տեղի ունեցավ Ադրբեջանում բնակվող հայերի բռնագաղթ: Մահվան սպառնալիքի տակ մոտ 400 հազար հայեր բռնագաղթի ենթարկվեցին և վերածվեցին գաղթականների: Նրանց մեծ մասն ապաստան գտավ Հայաստանում:

Ադրբեջանում հայերի նկատմամբ կիրառվող վայրագությունները բողոքի հուժկու ալիք առաջացրեցին Հայաստանում, որը ոտքի ելավ և թիկունք կանգնեց արցախահայությանը և նրա օրինական պահանջներին: Ստեղծվեց «Ղարաբաղ» կոմիտեն, որն իր ձեռքը վերցրեց շարժման ղեկավարությունը: Նրա հեղինակությունն օրեցօր աճում էր, իսկ հանրապետության կոմունիստական ղեկավարության, որը չկարողացավ ճիշտ կողմնորոշվել ստեղծված իրադրության մեջ, հեղինակությունն ավելի ու ավելի էր ընկնում: Աստիճանաբար կառավարման ֆունկցիաներն անցնում էին «Ղարաբաղ» կոմիտեին և նոր ձևավորված Հայոց համազգային շարժմանը (ՀՀԿ): 1990 թ. մայիսի 20-ին Հայաստանում տեղի ունեցան օրենսդիր բարձրագույն մարմնի՝ Գերագույն խորհրդի ընտրություններ, որից հետո ՀՀԿ վարչության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանն ընտրվեց Հայաստանի Գերագույն խորհրդի նախագահ: Նորընտիր Գերագույն խորհուրդն իր առաջին նիստում՝ 1990 թ. օ-

գոստոսի 23-ին, ընդունեց պատմական նշանակություն ունեցող փաստաթուղթ՝ «Ռեչակագիր Չայաստանի անկախության մասին»: Դրանով իսկ Չայաստանը կարևոր քայլ կատարեց ամբողջ ծավալով իր անկախությունը վերականգնելու ուղղությամբ: Հենվելով հռչակագրի դրույթների վրա՝ 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ին Չայաստանում հանրաքվե տեղի ունեցավ խորհրդային Միության կազմից դուրս գալու և անկախ պետություն հռչակելու հարցի վերաբերյալ: Հանրաքվեն ընթացավ քաղաքական մեծ ոգևորության մթնոլորտում, և Չայաստանի բնակչության բացարձակ մեծամասնությունը դրական պատասխան տվեց խորհրդային Միության կազմից դուրս գալուն: Այդ արդյունքների հիման վրա Չայաստանի Գերագույն խորհուրդը 1991 թ. սեպտեմբերի 23-ին Չայաստանը հռչակեց անկախ պետություն:

Այսպես լույս աշխարհ եկավ Չայաստանի երրորդ հանրապետությունը, որով նոր էջ է սկսվում հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության մեջ և պետականության վերահաստատման գործընթացում:

Դա տեղի ունեցավ օրինական ճանապարհով՝ համաձայն գործող խորհրդային սահմանադրության և ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալու կարգի մասին ԽՍՀՄ պրեզիդենտի 1990 թ. ապրիլի 3-ի օրենքի:

Այդ նույն օրենքի դրույթների հիման վրա 1991 թ. օգոստոսի 30-ին ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալու և իր անկախության մասին հռչակեց նաև Ադրբեջանը:

Ադրբեջանի այդ որոշումը նոր իրադրություն ստեղծեց Լեռնային Ղարաբաղի համար: Նա կարող էր կամ մնալ Ադրբեջանի կազմում, կամ էլ անջատվել և հռչակել իր անկախությունը: Հարցը հետևյալում է: Խորհրդային Միության առաջին և վերջին պրեզիդենտ Մ. Գորբաչովի 1990 թ. ապրիլի 3-ին հաստատած օրենքի 3-րդ հոդվածում արձանագրված էր. «Միութենական հանրապետություններում, որոնք իրենց կազմում ունեն ինքնավար հանրապետություններ, ինքնավար մարզեր և ինքնավար օկրուգներ, հանրաքվեն պետք է անցկացվի առանձին՝ յուրաքանչյուր ինքնավարությունում: Ինքնավար հանրապետությունների և ինքնավար միավորումների ժողովուրդներն իրենք են ինքնուրույն կերպով որոշում՝ մնում են միութենական ԽՍՀ-ի կազմում, թե դուրս են գալիս միութենական հանրապետությունից, կամ էլ դնում են իրենց պետական կարգավիճակի հարցը»¹⁵:

Օգտվելով պրեզիդենտական այդ օրենքով իրեն տրված իրավունքից՝ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի և Շահումյանի շրջանի

15 «Decree of the President of the USSR M. Gorbachev. Article 252. Moscow, Kremlin (3 April, 1990), No 1409-1».

ղեպուտատների խորհրդի համատեղ նստաշրջանը 1991 թ. սեպտեմբերի 2-ին որոշեց դուրս գալ Ադրբեջանի կազմից և ինքնավար մարզը հռչակեց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն (ԼՂՀ):

1991 թ. դեկտեմբերի 2-ին ԼՂՀ-ում անցկացվեց հանրաքվե անկախության հարցի շուրջ: Ղարաբաղի հայ ազգաբնակչությունը, որը կազմում է հանրապետության ճնշող մեծամասնությունը, քվեարկեց հօգուտ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անկախության: ԼՂՀ-ի առաջին պառլամենտական ընտրությունները կայացան դեկտեմբերի 28-ին, որը 1992 թ. հունվարի 6-ին Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը պաշտոնապես հռչակեց անկախ պետություն¹⁶:

Այդ որոշումները միանգամայն օրինական էին, ինչպես Հայաստանի, Ադրբեջանի և Խորհրդային Միության մյուս բոլոր հանրապետությունների համապատասխան որոշումները ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալու և անկախություն հռչակելու մասին, քանի որ դրանք հիմնված էին միևնույն օրենքի՝ ԽՍՀՄ պրեզիդենտի 1990 թ. ապրիլի 3-ի օրենքի դրույթների վրա:

Սակայն Ադրբեջանը հրաժարվում էր ճանաչել Ղարաբաղի ժողովրդի իրավունքները և օրինական որոշումները, և ագրեսիա սանձազերծեց ԼՂՀ-ի դեմ: Ղարաբաղը հայտնվեց ծանր դրության մեջ: Դիմադրություն կազմակերպելու համար ստեղծվեց Ղարաբաղի պաշտպանության պետական կոմիտե՝ Ռոբերտ Քոչարյանի գլխավորությամբ: Պատերազմական գործողությունները տևեցին մինչև 1994 թ. մայիսը: ԼՂՀ-ի ռազմական ուժերը, նրա բանակը Հայաստանի և համայն հայության օգնությամբ կարողացան հաղթանակով դուրս գալ այդ պատերազմից, պահպանել իրենց երկրի անկախությունը և վերացնել արցախահայության գոյությանը սպառնացող վտանգը: Պարտություն կրած Ադրբեջանը հարկադրված էր 1994 թ. մայիսի 12-ին ստորագրել զինադադարի համաձայնագիր:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը գոյություն ունի որպես de facto անկախ պետություն և ապացուցել է իր գոյության իրավունքը և հնարավորությունները: Նրա պրեզիդենտ 1994 թ. դեկտեմբերին դարձավ Ռ. Քոչարյանը:

Անկախության նվաճումից հետո գլխավոր խնդիրներից մեկը դարձավ Հայաստանի երրորդ հանրապետության պետական մարմինների ստեղծումը: Ի տարբերություն առաջին և երկրորդ հանրապետությունների՝ Հայաստանի երրորդ հանրապետությունն ընտրեց պրեզիդենտա-

16 N. Hovhannisyan. The Karabakh Problem. Factors, Criteria, Variants of Solution. Yerevan, 1999, p. 44-45.

կան կառավարումը: Երկրի ղեկավարը պրեզիդենտն է, որն օժտված է շատ լայն լիազորություններով: Հայաստանի առաջին պրեզիդենտ 1991 թ. հոկտեմբերի 16-ին ընտրվեց Լևոն Տեր-Պետրոսյանը: Օրենսդիր մարմին շարունակեց մնալ Գերագույն խորհուրդը, որը վերանվանվեց Ազգային ժողովի: Կառավարությունը պրեզիդենտի հետ միասին իրականացնում է գործադիր իշխանությունը:

Տեղի ունեցավ Հայաստանի վարչատարածքային նոր բաժանում: Հայաստանը բաժանվեց 9 մարզերի, որոնց գլուխ են կանգնած մարզպետները: Գյուղական վայրերում որպես տեղական մարմիններ ստեղծվեցին գյուղական համայնքները:

Հայաստանում հռչակվեցին ղեմնկրատական ազատություններ, և հավանություն տրվեց ժողովրդավարության արևմտյան արժեքներին: Երկրում հաստատվեց բազմակուսակցական համակարգ, վերացվեց գրաքննությունը, հաստատվեց խոսքի և մամուլի ազատություն, որի շնորհիվ սկսեցին լույս տեսնել տարբեր ուղղությունների ու հոսանքների պատկանող պարբերականներ: Մարքսիզմ-լենինիզմի գաղափարախոսությունը դադարեց լինել երկրի միակ և պաշտոնական գաղափարախոսությունը: Կրթական համակարգը, բանակը և պետական հիմնարկները ապագաղափարայնացվեցին: Այդ և այլ հաստատություններում ու հիմնարկներում այլևս չէին կարող լինել կուսակցական կազմակերպություններ, ինչպես խորհրդային տարիներին, երբ կոմունիստական կազմակերպությունները ղեկավարում և ուղղություն էին տալիս այդ հիմնարկների գործունեությանը: «Այլախոհություն» հասկացությունը՝ որպես այդպիսին դադարեց գոյություն ունենալ և հետապնդվել: Ստեղծվեց հայկական ազգային բանակ: Հաստատվեց պետական նոր զինանշան, դրոշ և հիմն: Հայաստանն ունի իր ազգային արժույթը՝ դրանք: Հայաստանի երրորդ հանրապետությունում տեղի ունեցավ վերևից ներքև սոցիալիստական համակարգի դեմոնտաժ: 1995 թ. ընդունվեց Հայաստանի նոր Սահմանադրությունը:

Հայաստանն ընտրեց զարգացման ազատականության, ազատ շուկայական հարաբերությունների հաստատման և շուկայական տնտեսության ստեղծման ուղին, որի հիմքում դրված են արդյունաբերական ձեռնարկությունների և հողի ու գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների սեփականաշնորհման և ազատ ձեռներեցության ու մրցակցության սկզբունքները: Սեփականության հիմնական ձևը դարձավ մասնավոր սեփականությունը: Այդ բոլոր հարցերի վերաբերյալ Ազգային ժողովն ընդունեց համապատասխան օրենքներ:

Սակայն սոցիալ-տնտեսական արմատական վերափոխումները Հայաստանում ընթանում էին շատ ծանր պայմաններում, որոնք բացա-

սաբար անդրադարձան ժողովրդի բարեկեցության վրա: Դրանում իրենց դերը խաղացին 1988 թ. դեկտեմբերյան ավերիչ երկրաշարժը, որը ծանր հարված հասցրեց երկրի տնտեսությանը, Ադրբեջանի և Թուրքիայի կողմից Հայաստանին պարտադրված տնտեսական շրջափակումը, ինչպես նաև տնտեսական կապերի խզումը նախկին խորհրդային հանրապետությունների հետ, նոր տնտեսական կապերի հաստատման և նոր հումքի աղբյուրներ և շուկաներ գտնելու հետ կապված դժվարությունները և այլն: Հայաստանի վրա էր ընկած նաև Ղարաբաղի ազատագրական պայքարին թիկունք կանգնելու հետ կապված ողջ ծանրությունը՝ տնտեսական, ֆինանսական, ռազմական օգնությունը և այլն: Շատ արդյունաբերական ձեռնարկություններ դադարեցին իրենց աշխատանքները, աճեց գործազրկությունը, ինֆլյացիան և այլն: Այդ բոլորի հետևանքով բնակչության եկամուտները 1994 թ. մոտ 4,5 անգամ պակաս էին համեմատած 1988 թ. հետ: Խորացավ հասարակության բևեռացումը: Դրանում իրենց ոչ երկրորդական դերը խաղացին նաև կառավարության կողմից թույլ տրված սխալները և կոպիտ վրիպումները, մանավանդ սեփականաշնորհման և բնակչության սոցիալական ապահովության կենսական նշանակություն ունեցող բնագավառներում:

Այս բոլորի հետևանքով ընկավ ՀՀ-ի վարկանիշն ու հեղինակությունը, ուժեղացավ դժգոհությունը ՀՀ-ի քաղաքականության նկատմամբ, և այդ հողի վրա ձևավորվեց ընդդիմությունը, որի շարքերը համալրեցին նաև ՀՀ-ի նախկին մի շարք ղեկավարներ ու գործիչներ:

Հանրապետության ղեկավարության ներսում միասնականություն գոյություն չունեցող նաև Ղարաբաղի հիմնահարցի լուծման խնդիրներում: Հասունանում էր ոչ միայն տնտեսական, այլ քաղաքական ճգնաժամը: Մթնոլորտը քանի գնում, այնքան շիկանում էր: Ստեղծված քաղաքական լարված պայմաններում 1998 թ. փետրվարի 3-ին հրաժարական տվեց պրեզիդենտ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը:

Երա այդ քայլը ինչ-որ չափով լիցքաթափ արեց մթնոլորտը:

1998 թ. մարտին կայացած պրեզիդենտական նոր ընտրություններում Հայաստանի երրորդ հանրապետության նոր պրեզիդենտ ընտրվեց Ռոբերտ Քոչարյանը, որը մինչ այդ նշանակվել էր Հայաստանի վարչապետ: Նա այդ պաշտոնում երկրորդ անգամ վերընտրվեց 2003 թ. կայացած ընտրություններում:

Հայաստանը բռնել է առաջընթացի ուղին: Աստիճանաբար, թեև դանդաղ, հաղթահարվում են անցման շրջանի դժվարությունները, նկատվում են տեղաշարժեր տնտեսության բնագավառում, արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության ոլորտներում, բացվում են նոր աշխատատեղեր, նվազում է գործազրկությունը: Լուրջ քայլեր են ձեռ-

նարկվել աղետի գոտու՝ երկրաշարժից ավերված Հայաստանի շրջանների վերականգնման ուղղությամբ:

Բայց դեռ անելիքներ շատ կան, հատկապես սոցիալ-տնտեսական ոլորտում, մանավանդ կենսամակարդակի բարձրացման, մշակույթի և գիտության զարգացման բնագավառներում: Հայ ժողովուրդը լավատես է և լի է զարգացած, ժողովրդավարական, ազատ ու հզոր հայրենիք կերտելու վճռականությամբ:

Անկախության նվաճումից հետո Հայաստանի երրորդ հանրապետությունը դարձավ միջազգային համակեցության լիիրավ անդամ և իր ուրույն ու պատվավոր տեղն ունի միջազգային հարաբերություններում: Նրա անկախությունը ճանաչեցին և դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատեցին Եվրոպայի, Ասիայի, Ամերիկայի և Աֆրիկայի բազմաթիվ երկրներ, այդ թվում ԱՄՆ-ը, Անգլիան, Ռուսաստանը, Չինաստանը, Ֆրանսիան, Ճապոնիան, Գերմանիան, Իտալիան, Իրանը, Եգիպտոսը, Սիրիան, Վրաստանը, Իսրայելը, Յնդկաստանը, Արգենտինան, Բրազիլիան, Ավստրալիան և այլ պետություններ: 1992 թ. մարտի 2-ին Հայաստանն ընտրվեց Միավորված ազգերի կազմակերպության, իսկ հետագայում նաև նրա առանձին կառույցների անդամ: Նա իր արտաքին քաղաքականության բնագավառում ղեկավարվում է ՄԱԿ-ի վեհ սկզբունքներով: 1991 թ. ԽՍՀՄ-ի լուծարումից հետո ստեղծվեց Անկախ պետությունների համագործակցությունը՝ ԱՊՀ-ն, որի անդամ դարձավ նաև Հայաստանը: Իսկ 2001 թ. Հայաստանն ընտրվեց Եվրախորհրդի անդամ: Հայաստանը դարձել է նաև Համաշխարհային առևտրական կազմակերպության և միջազգային այլ կարևոր քաղաքական, պառլամենտական, միջպետական և առևտրատնտեսական կազմակերպությունների անդամ: Նա Ատլանտյան խորհրդի անդամ է և համագործակցում է ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների հետ «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» և այլ ծրագրերի շրջանակներում:

Հայաստանը անդրկովկասյան-մերձավորարևելյան աշխարհաքաղաքական տարածաշրջանի կարևոր քաղաքական, ռազմական, տնտեսական և կոմունիկացիոն գործոններից է և ունի իր որոշակի դերակատարումը ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ գլոբալ խնդիրների լուծման մեջ:

Գլուխ երկրորդ

ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՀԱՅ-ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆ

Սախկին Խորհրդային Միության նորանկախ պետությունների հանդեպ ճապոնիայի արտաքին քաղաքական մոտեցումները հիմնականում ձևավորվեցին 90-ական թվականների կեսերին՝ «Նոր եվրասիական դիվանագիտություն» արտաքին քաղաքական հայեցակարգի ընդունմամբ: «Մետաքսի ճանապարհի»՝ Միջին Ասիայի և Հարավային Կովկասի պետությունների հետ քաղաքական համագործակցությունը ենթադրում է այս երկրներին տնտեսական բնույթի այնպիսի աջակցության տրամադրում, որը պետք է օգնի նրանց լիարժեքորեն ինտեգրացվելու միջազգային հանրության մեջ՝ ստեղծելով համապատասխան սոցիալ-տնտեսական նախապայմաններ ճապոնական ուղղակի ներդրումների համար:

Հայաստանի Հանրապետությունը, հետամուտ լինելով ասիական տարածաշրջանի երկրների հետ իր հարաբերությունների հետևողական զարգացմանը, մեծ կարևորություն է տալիս և չափազանց շահագրգռված է տարածաշրջանի առաջատար երկրներից մեկի՝ ճապոնիայի հետ համագործակցության սերտացման գործում:

Հայաստանի արտաքին քաղաքականության համար ճապոնիայի հետ արդյունավետ քաղաքական և տնտեսական համագործակցության ծավալումն արժևորվում է, առաջին հերթին, քաղաքական հարաբերությունների դիվերսիֆիկացման, ռեգիոնալ ծրագրերում և դրանց ֆինանսավորման մեջ պատշաճ տեղ զբաղեցնելու, տնտեսական բարեփոխումների և ենթակառուցվածքային փոփոխությունների հաջող իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների, տեխնոլոգիապես առաջատար ներդրումների ներգրավման տեսակետից:

Հայաստանի իշխանությունները բարձր են գնահատում ճապոնիայի ներդրումը աշխարհում խաղաղության և կայունության պահպանության, ինչպես նաև առավել անվտանգ միջազգային մթնոլորտի ստեղծ-

ման գործում: Ճապոնիան ակտիվորեն աջակցում է նաև միջազգային կազմակերպությունների գործունեությանը՝ ամբողջ աշխարհում ծավալելով իր մարդասիրական առաքելությունը: Այդ կապակցությամբ Հայաստանը անկեղծորեն շահագրգռված է ճապոնիան տեսնել որպես ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի մշտական անդամ՝ հավատացած լինելով, որ այն Հայաստանի համար նույնպես շահավետ կլինի՝ այդ բարձրագույն միջազգային ատյանում հավելյալ բարեկամ երկրի ներկայության իմաստով:

Հայաստանը վճռական է Հարավային Կովկասում կայունության ու խաղաղության ապահովման, ինչպես նաև տարածաշրջանային համագործակցության և ինտեգրացման խորացման գործում: Եվ որպես տարածաշրջանում առավել կազմակերպված և կայուն երկիր՝ Հայաստանը կարող է վստահելի գործընկեր դառնալ ճապոնիայի համար:

* * *

Հայաստանի և ճապոնիայի միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին 1992 թ. սեպտեմբերի 7-ին՝ հայտագրերի փոխանակման եղանակով:

1993 թ. մարտին Հայաստանում հավատարմագրվեց ճապոնիայի առաջին դեսպանը՝ Ս. Էդամուրան, նստավայրը՝ Ռուսաստանի Ֆեդերացիայում: ՀՀ նախագահին հավատարմագրերը հանձնելու նպատակով Հայաստան ժամանած ճապոնիայի դեսպանը հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ բարձրաստիճան պաշտոնյաների՝ ՀՀ վարչապետի, արտգործնախարարի հետ: Ի դեմս դեսպանի՝ ՀՀ վարչապետը շնորհակալություն հայտնեց ճապոնական կառավարությանը աղետի գոտու վերականգնողական աշխատանքներին ճապոնիայի ակտիվ մասնակցության համար: Դեսպանը հայտնեց, որ ի կատարումն Տոկիոյի համաժողովում ընդունված հանձնարարականի՝ ճապոնիայի կառավարությունը որոշում է ընդունել Հայաստանին 2 մլն դոլարի չափով օգնություն ցուցաբերել, որից 1 մլն-ը օգտագործվելու էր նավթ գնելու, մնացած գումարը՝ Կարմիր խաչի միջոցով դեղորայք և բժշկական սարքավորումներ ձեռք բերելու համար: Դեսպանը հայտնեց, որ պատվիրակության կազմում ընդգրկված են մի խումբ գործարարներ, որոնք ներկայացնում են ճապոնական ընկերություններն ու բանկերը Մոսկվայում, և նրանց այցը Հայաստան նպատակ է հետապնդում ուսումնասիրել Հայաստանի հետ ճապոնիայի համագործակցության ապագա հնարավորությունները: ՀՀ փոխվարչապետ Վ. Չիթեչյանը, անդրադառնալով Հայաստանի ատոմակայանի վերագործարկման հարցին, ընդգծեց, որ ճապոնիայի մեծ

փորձը սեյսմիկ շրջաններում ատոմակայանների անվտանգ շահագործման համար կարող է օգտագործվել Հայաստանում: Դեսպանը նշեց, որ ճապոնիան շահագրգռված է նախկին ԽՍՀՄ տարածքում գտնվող բոլոր ատոմակայանների անվտանգ շահագործմանը և խոստացավ անձամբ բոլոր ուժերը ներդնել այդ նպատակին:

1994 թ. սեպտեմբերին Հայաստան ժամանեց ճապոնիայի նորանշանակ դեսպան Կ. Վատանաբեն: Դեսպանը հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի, վարչապետի, Աժ նախագահի, ԱԳ նախարարի հետ: ՀՀ նախագահի հետ հանդիպման ընթացքում պրն Վատանաբեն նկատեց, որ Հայաստանի և ճապոնիայի միջև համագործակցության ամբողջ ներուժը չի օգտագործվում՝ դրան հիմնական խոչընդոտ համարելով Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության հետևանքով առաջացած շրջափակումը: Անդրկովկասյան տարածաշրջանի առանձնահատկությունները լուսաբանելով՝ նախագահ Տեր-Պետրոսյանը նշեց, որ կովկասյան տարածաշրջանը միջազգային շահերի բախման խաչմերուկ է Ռուսաստանի, Թուրքիայի, Իրանի, ԱՄՆ-ի և եվրոպական երկրների համար: Անդրադառնալով տարածաշրջանում ՌԴ ունեցած շահերին՝ ՀՀ նախագահն ընդգծեց, որ Ռուսաստանի իշխանությունները վարում են այնպիսի քաղաքականություն, որը պետք է բացառի այս տարածաշրջանը այլ ուժերի ենթարկելու հնարավորությունից: Նախագահը կարևորեց նաև տարածաշրջանում այլ երկրների տնտեսական շահերի առկայությունը: Ներկայացնելով Ղարաբաղյան հիմնահարցի էությունը, ստեղծված իրավիճակը և խաղաղ կարգավորման բանակցությունների ընթացքը՝ ՀՀ նախագահն ընդգծեց, որ ներկա փուլում ամենամեծ բարդությունը կապված է բաժանարար ուժերի հարցի հետ, որ Հայաստանի համար կարևորը ոչ թե այն է, թե ով կհաստատի խաղաղությունը, այլ որքանով արագ կհաստատվի այն: Որպես հարցի լուծման հնարավոր տարբերակ նախագահը համարեց ԱՊՀ ուժերի կազմում արևելաեվրոպական կամ սկանդինավյան երկրներից խորհրդարանական ուժերի ընդգրկումը: Շնորհակալություն հայտնելով նախագահին Ղարաբաղյան հիմնահարցի լուսաբանման համար և անդրադառնալով Ռուսաստանի կայսերապաշտական միտումների արտահայտման հարցին՝ դեսպանն անդրադարձավ ռուս-ճապոնական հարաբերությունների զարգացման պատմությանը՝ մասնավորապես նշելով, որ չնայած Բ. Ելցինի 1993 թ. ճապոնիա կատարած այցի ընթացքում ձեռք բերված համաձայնությանը՝ Կուրիյան կղզիների խնդրի լուծման շուրջ, բանակցությունները այդ հարցի լուծման համար շարունակվում են արդարության և օրինականության հիմքերի վրա: Նշվեց, որ ճապոնիան Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հարցում առաջնորդվում է հետևյալ սկզբունքներ-

րով՝ խաղաղ ճանապարհով հիմնախնդրի արագ լուծում, բոլոր շահագրգիռ երկրների համագործակցություն եւրօպայական շրջանակներում խնդրի կարգավորման համար: Դեսպանը տեղեկացրեց, որ ճապոնիայի կառավարությունը, շարունակելով Հայաստանին հատկացվող մարդասիրական օգնությունը, պատրաստվում է ընթացիկ տարում Հայաստանին հատկացնել 2 մլն դոլարի օգնություն:

ՀՀ Գերագույն խորհրդի նախագահ Բ. Արարքեցյանի հետ հանդիպման ընթացքում վերջինս ներկայացրեց ժողովրդավարական ընտրությունների միջոցով Հայաստանում ձևավորված օրենսդրական աշխատանքների պատմությունը՝ մասնավորապես թվարկելով քաղաքական համակարգում և տնտեսության բնագավառում ընդունված այն օրենքները, որոնք երաշխավորում են քաղաքացիների միջազգային իրավունքի նորմերով ընդունված ազատությունները և ստեղծում շուկայական տնտեսության ձևավորման օրենսդրական հիմքեր: Այս առումով Հայաստանի համար կարևորելով ճապոնիայի օրենսդրական փորձի ուսումնասիրման հարցը՝ Բ. Արարքեցյանը առաջարկեց տարբեր մակարդակներով զարգացնել միջխորհրդարանական կապերը: Դեսպանը տեղեկացրեց, որ իր հետ Հայաստան են եկել մեծ թվով գործարարներ ճապոնիայի հայտնի ֆիրմաներից, որոնք շահագրգռված են երկկողմ համագործակցության ծավալմանը: Դեսպանի խնդրանքով Գերագույն խորհրդի նախագահը ծանոթացրեց Հայաստանի տնտեսության ապագա զարգացման հեռանկարները՝ մասնավորապես նշելով, որ Հայաստանն ունի տնտեսական զարգացման մեծ պոտենցիալ և իր ապագան կապում է տնտեսության վերականգնման, տնտեսական փոխշահավետ կապերի ձևավորման և շուկայական տնտեսաձևին անցման հետ: Վատանաբեն ընդգծեց, որ ճապոնիայի կառավարությունը պատրաստ է հետազայում էլ Հայաստանին ցուցաբերել բազմակողմանի օգնություն և ֆինանսավորել ծրագրերի իրագործումը:

ՀՀ վարչապետ Յ. Բագրատյանի հետ հանդիպման ընթացքում Կ. Վատանաբեն նշեց, որ, ըստ իր դիտարկումների, չնայած Հայաստանի ներքին կայունությանը, երկիրն ունի էներգակիրների պակասություն և փոքր ներքին շուկա: Վարչապետը հայտնեց, որ Հայաստանն այս բնագավառում հիմնական ուշադրությունը սևեռելու է առումային էներգիայի զարգացմանը, իսկ արդյունաբերության բնագավառում՝ ավանդական դարձած ճյուղերի զարգացմանը, հատկապես հաստոցաշինությանը, միջազգային առաջատար ընկերությունների հետ համագործակցության դեպքում՝ էլեկտրոնիկային, կոշիկի արտադրությանը, գինեգործությանը և այլն: Փոխվարչապետ Վ. Զիտեչյանը պարզաբանումներ տվեց դեսպանին Հայաստանում առումային էներգիայի զարգացման հնարա-

վորությունների և ուղղությունների վերաբերյալ՝ նշելով, որ ճապոնիայի փորձը երկրաշարժակայուն ատոմակայանների շինարարության բնագավառում ցանկալի կլիներ օգտագործել հայկական ատոմակայանի վերագործարկման ոլորտում:

Երկկողմ հարաբերությունների զարգացման համար ընդգծվեց իրավական դաշտի ձևավորման անհրաժեշտությունը և, ինչպես հիշատակեց դեսպանը, դեռ նախորդ տարում ճապոնական կողմը դիմել էր հայկական կողմին ԽՍՀՄ-ի հետ ստորագրված պայմանագրերի իրավաժառանգման հնարավորությունը դիտարկելու համար: ՀՀ վարչապետը հավաստիացրեց, որ ներկայացված պայմանագրերը կքննարկվեն, և մեկ ամսվա ընթացքում ճապոնական կողմը կստանա հստակ պատասխան: Գործարարների պատվիրակության ղեկավար Կուրոսակայան անդրադարձավ գործարարների խմբի այցելությանը «Հրազդանա» միավորում և Երևանի կոնյակի գործարան և կարծիք հայտնեց, որ Հայաստանն ունի բավականաչափ տեխնոլոգիական հնարավորություններ, սակայն տեղեկատվության պակասության պարագայում Հայաստանի ներուժի և պաշարների ռացիոնալ օգտագործման ուղղությամբ աշխատանքների կազմակերպումն ու համագործակցության կոնկրետ ոլորտների ընտրությունը դժվարանում են: Դեսպանը կարևորեց նաև միջազգային տնտեսական կազմակերպությունների շրջանակներում երկկողմ համագործակցությունը և տեղեկատվության փոխանակումը:

ՀՀ ԱԳ նախարար Վ. Փափազյանի և դեսպան Վատանաբեի հանդիպման ընթացքում նախարարը նշեց, որ Հայաստանը նոր է սկսում դիմումները ճապոնիայի հետ, սակայն հույս հայտնեց, որ հայ-ճապոնական կապերն արդեն մոտ ժամանակներում կընդարձակվեն: Վ. Փափազյանը, որպես այդ գործընթացը արգելակող հիմնական խոչընդոտ համարելով Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը, մանրամասն լուսաբանեց համարտության տվյալ փուլում ստեղծված իրավիճակը և Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարության մոտեցումներն այդ խնդրի խաղաղ կարգավորման հարցում, ինչպես նաև շարադրեց Հայաստանի արտակարգակարգության հիմնական դրույթները՝ կարևորելով աշխարհի բոլոր պետությունների հետ բարեկամական և միջազգային իրավական նորմերով կարգավորվող հարաբերությունների հաստատման Հայաստանի պատրաստակամությունը:

Դեսպանն իր հերթին նշեց, որ ճապոնիան ցանկանում է, որպեսզի Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը լուծվի խաղաղ բանակցությունների միջոցով հնարավորինս սեղմ ժամկետներում՝ ընդգծելով, որ ճապոնիայի կառավարությունը հատկապես բարձր է գնահատում Հայաստանի ղեկավարության ցուցաբերած զսպվածությունը ԼՂ-ի ճանաչ-

ման հարցում, որը պետք է դրական գնահատական ստանա համաշխարհային հանրության կողմից: Անդրադառնալով միջազգային կազմակերպություններում երկկողմ համագործակցության հարցին՝ պրն Փափազյանը նշեց, որ Հայաստանը կողմ է ՄԱԿ-ի Աև-ի մշտական անդամների կազմի ընդլայնմանը, և եթե ճապոնիայի թեկնածությունը ներկայացվի ՄԱԿ-ի Աև-ի մշտական անդամների կազմում ընտրվելու համար, ապա Հայաստանն իր ձայնը կտա ճապոնիայի օգտին:

1997 թ. ապրիլին Հայաստանում հավատարմագրվեց ճապոնիայի նոր դեսպան Տ. Տոգոն: Դեսպանին ուղեկցում էր դիվանագետների և գործարարների մեծ խումբ: Նախագահի և դեսպանի միջև կայացած հանդիպման ընթացքում ընդգծվեց հայ-ճապոնական հարաբերությունների իրավական հիմքի ստեղծման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի շրջանակներում համագործակցության հաստատման կարևորությունը: Այցելության ընթացքում ճապոնիայի կառավարության կողմից Հայաստանին հատկացվելիք 900 մլն ճապոնական իեն (մոտ 7,5 ԱՄՆ դոլար) անհատույց վարկի շրջանակներում կատարվեց փաստաթղթերի փոխանակում: Օգնության ընդհանուր գումարի մի մասը՝ 400 մլն-ը, տրամադրվեց Հայաստանի գյուղատնտեսությանը, մնացած գումարը հատկացվեց որպես ոչ նպատակային անհատույց վարկ՝ Հայաստանում տնտեսական բարեփոխումների խթանման, արտաքին պարտքի մարման և այլ նպատակների համար: Ընդգծելով այն հանգամանքը, որ հայ-ճապոնական հարաբերությունները թևակոխել են զարգացման նոր փուլ՝ դեսպանը նշեց, որ ճապոնիայի գործարարների շրջանում մեծ հետաքրքրություն կա Հայաստանի նկատմամբ, որն իր հերթին փոխափակվեա համագործակցության հիմք կարող է հանդիսանալ:

Երկու երկրների միջև քաղաքական համագործակցության կայացմանը մեծապես նպաստեցին 1998 թ. հուլիսին ՀՀ փոխարտգործնախարար Ա. Բայբուրդյանի և 1999 թ. օգոստոսին ՀՀ արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի Տոկիո կատարած պաշտոնական այցերը, 1999 թ. հոկտեմբերին նախկին արտգործնախարար Տարո Նակայամայի գլխավորած ճապոնական խորհրդարանական «Բարեկամություն» պատվիրակության երևանյան հանդիպումները, ինչպես նաև 2001 թ. դեկտեմբերին ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանի գլխավորած պատվիրակության այցը ճապոնիա:

1998 թ. հուլիսին կազմակերպված ՀՀ փոխարտգործնախարար Ա. Բայբուրդյանի այցի ընթացքում հանդիպումներ տեղի ունեցան ճապոնիայի արտաքին գործերի փոխնախարար Ս. Յանայիի, տնտեսական քաղաքականության մշակման և ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալությունների փոխտնօրենների, միջազգային

նը, գյուղատնտեսության, արդյունաբերության, առողջապահության, կրթության բնագավառներում բազմաթիվ նախագծերի իրականացմանը, Հայաստանում զարգացման ճապոնական փորձի օգտագործման նպատակահարմարությանը, երկրում սեփականաշնորհման ընթացքին վերաբերող հարցեր: Փոխնախարար Յանայիին հանձնվեցին երկկողմ տնտեսական և գիտամշակութային համագործակցությունը կանոնակարգող 7 միջկառավարական համաձայնագրերի նախագծեր, որոնց կապակցությամբ փոխնախարարը նշեց, որ ճապոնական կողմը հետամուտ կլինի նշված համաձայնագրերի և պայմանագրերի շրջանակներում երկկողմ համագործակցության զարգացմանը: Գապոնիայի ԱԳՆ-ում հայկական պատվիրակությունը հանդիպում ունեցավ նաև արտգործնախարարության տնտեսական համագործակցության բյուրոյի գլխավոր տնօրենի առաջին տեղակալ Մ. Տակահաշիի հետ, որին ներկայացվեցին հայկական կողմի պատրաստած տնտեսության բազմաթիվ ոլորտներին առնչվող ներդրումային և դրամաշնորհային մի շարք նախագծեր: Պրն Տակահաշին հավատիացրեց, որ նշված նախագծերը արտգործնախարարությունում ուսումնասիրվելուց հետո կբաշխվեն համապատասխան նախարարությունների և ընկերությունների միջև: Գապոնական կողմը նշեց, որ Հայաստանը կարող է հայտ ներկայացնել հաջորդ ոչ նպատակային վարկի ստացման համար: Գապոնիայի կառավարության պաշտոնական զարգացման օգնության ծրագրերի (ODA) և Հայաստանի միջև միջկառավարական համաձայնագիր կնքելու վերաբերյալ հայկական կողմի առաջարկության կապակցությամբ պրն Տակահաշին նշեց, որ ճապոնական կառավարությունը խուսափում է ODA-ի անունից պարտավորություններ վերցնել: Գապոնիայի գյուղատնտեսության նախարարության միջազգային համագործակցության բաժնի պետ Սյոժի Սուձուկիի հետ զրույցի սկզբում փոխնախարար Բայբուրդյանը նախ շնորհակալություն հայտնեց 1997-98 թթ. 2KR ծրագրի շրջանակներում Հայաստանի ագրարային սեկտորին 400 մլն իեն արժողությամբ օգնության հատկացման համար, որի արդյունքում Հայաստան էր ներմուծվել 15 խոշոր կոմբայն և 16600 տ ազոտային պարարտանյութ: Քննարկվեցին Հայաստանի գյուղատնտեսությանը տրամադրվելիք նոր դրամաշնորհի ապրանքային և գումարային բաշխման հարցերը, նշվեց, որ գումարային ծավալի պահպանմամբ նախկին ապրանքատեսակների հետ մեկտեղ Հայաստան կառաքվեն նաև մինի-տրակտորներ: Գապոնիայի ֆինանսների նախարարությունում, Ներարտ բանկում, ինչպես նաև ԱԳՆ տնտեսական համագործակցության բյուրոյում կազմակերպված հանդիպումների ընթացքում կարևորվեց «Հրազդան-5» էներգաբլոկի կառուցման աշխա-

տանքների ֆինանսավորման հարցը: Ճապոնիայի Ներարտ (EXIM) բանկի Կենտրոնական Ասիայի, Կովկասի և Թուրքիայի բաժնի պետ Մի-ձուրու Տարուկին նշեց, որ ուժի մեջ է մնում այդ նպատակի համար Հայաստանին 60 մլն դոլարի վարկ տրամադրելու բանկի մտադրությունը: Փոխնախարար Բայբուրոյանը նշեց, որ քննարկվում է այդ օբյեկտի սեփականաշնորհման հարցը: Ճապոնական կողմը նշեց, որ ճապոնական առաջատար ընկերություններից մեկը ցանկություն է հայտնել մասնակցելու այդ գործընթացին, և նշված վարկի տրամադրման հարցը կորոշվի Հայաստանի էներգետիկայի բնագավառում ծավալվող իրադարձություններին համապատասխան: Պրն Բայբուրոյանը ներկայացրեց Հայաստանում Ներդրումային հիմնադրամ ստեղծելու աշխատանքները՝ EXIM բանկին հրավիրելով անդամակցելու այդ հիմնադրամին: Ճապոնական կողմը, հետաքրքրությամբ ընդունելով համագործակցության այդ առաջարկը, նշեց, որ ճապոնական կողմը ավելի հակված է ուղղակի վարկեր տրամադրելու ներդրումային կոնկրետ ծրագրերին:

Հայկական պատվիրակությունը այցելության շրջանակներում աշխատանքային հանդիպումներ ունեցավ նաև ճապոնական խոշորագույն ընկերությունների՝ «Մարուբեմի», «Միցուբիսի», «Տոմենի», «Իտոհու», «Սումիտոմո» ղեկավարության պաշտոնական զարգացման օգնության՝ ODA-ի ծրագրերից դուրս գործունեության ծավալման հնարավորությունները և Երևանում ընկերությունների մշտական ներկայացուցչությունների մակարդակով ներդրումային նախագծերի իրականացումը:

Հայկական կողմն անդրադարձավ «Մարուբեմի» ընկերության և ՀՀ էներգետիկայի նախարարության համագործակցությանը, որը ներառում է «Հրազդան-5» էներգաբլոկի կառույցի ավարտման, Երևանի ՋԷԿ-ի արդիականացման, Սևան-Հրազդան կասկադի ՀԷԿ-երից մեկի վերակառուցման, էներգետիկայի բնագավառում ծառայությունների արդյունավետության բարձրացման աշխատանքներին այս ընկերության մասնակցությունը: Ճապոնական կողմը հայկական պատվիրակությանը տեղեկացրեց, որ այժմ ընկերության քննարկմանն է ներկայացված Հայաստանի կրթության բնագավառին ԱՄՆ 5 մլն դոլար անհատույց օգնություն տրամադրելու հարցը:

«Սումիտոմո» ընկերության կենտրոնականում կազմակերպված հանդիպման ընթացքում փոխնախարար Ա. Բայբուրոյանը ողջունեց հայկական արդյունաբերության մեջ ներդրումներ կատարելուն նպատակաուղղված նշված ընկերության գործունեությունը՝ ընդգծելով, որ «Նաիրիտի» և Ավտոդոլերի գործարանի առնչությամբ ընկերության ներդրումային ծրագրերը կստանան ՀՀ կառավարության աջակցությունը:

«Միցուբիսի» ընկերության գրասենյակում ծավալված գրույցի ընթացքում գոհունակությամբ նշվեց, որ վերջին երեք տարիների ընթացքում ընկերությունը մեծ ուշադրություն է դարձնում Հայաստանում համատեղ ծրագրերի իրականացմանը: Ընդգծվեց, որ արդեն նախապատրաստվել են մի քանի նոր նախագծեր, որոնք կարող են լինել Երևանի և այլ բնակավայրերի ջրամատակարարման բարելավման, աղբամշակման գործարան կառուցելու ուղղությամբ, ինչպես նաև առողջապահության, էներգետիկայի, կապի և տրանսպորտի, կրթության և գիտության բնագավառում համագործակցություն ծավալելու վերաբերյալ: Նշվեց, որ ընկերությունը մեծ փորձ ունի ատոմային կայանների շինարարության և շահագործման գործում և կցանկանար մասնակցել հայկական նոր ԱԷԿ-ի ֆինանսավորման և կառուցման աշխատանքներին:

Ճապոնական միջնազգային համագործակցության գործակալության (JICA) փոխնախագահ Ա. Իժուիմի հետ գրույցի ընթացքում կարևորվեց անհատույց օգնության քաղաքականությունից լիարժեք համագործակցության անցնելու անհրաժեշտությունը: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց Հայաստանին հատկացվող օգնության ծավալների ոչ միայն պահպանման, այլև ավելացման վերաբերյալ:

Երկկողմանի հարաբերությունների բնականոն զարգացման գործում կարևոր նշանակություն տրվեց երկկողմ բարձրաստիճան այցելություններին: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց երկու երկրների ֆինանսների նախարարների փոխայցելություններ կազմակերպելու վերաբերյալ: ՀՀ փոխարտգործնախարարը իր գործընկերոջը հանձնեց 1999 թ. առաջին կեսին Հայաստան այցելելու պաշտոնական հրավեր:

1999 թ. հուլիսին ճապոնական հարցերով ՀՀ արտգործնախարարի խորհրդական նշանակվեց ճապոնացի գործարար, «Նիպպոն-Արարատ» ընկերության նախագահ Կաժուրո Իմային:

1999 թ. օգոստոսի վերջին ՀՀ արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի ճապոնիա կատարած այցը կարելի է որակել որպես բեկումնային՝ երկու երկրների միջև հարաբերությունների հետագա զարգացման առումով: ՀՀ արտգործնախարարի գլխավորությամբ հայկական պատվիրակությունը հանդիպումներ ունեցավ ճապոնիայի արտգործնախարարությունում, ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպությունում (JETRO), ճապոնիայի միջնազգային համագործակցության գործակալությունում (JICA), ճապոնիայի առևտրի և արդյունաբերության նախարարությունում, ճապոնիայի օտարերկրյա տնտեսական համագործակցության հիմնադրամում (OECF) և այլ կառավարական կազմակերպություններում:

Ճապոնիայի արտգործնախարար Մասահիկո Կոմուրայի հետ ունեցած հանդիպման ընթացքում արտգործնախարարները ստորագրեցին

ճապոնիայի արտգործնախարարին հանձնվեց Հայաստան այցելելու հրավեր:

Ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպության (JETRO) նախագահ Ն. Հատակեյամայի հետ Վ. Օսկանյանի հանդիպման ընթացքում քննարկվեցին իրականացվող համատեղ ծրագրերի ընթացքը, ինչպես նաև համագործակցության նոր խնդիրներ, որոնց առաջխաղացման ուղղությամբ ձեռք բերվեցին որոշակի պայմանավորվածություններ: Այսպես՝ արձագանքելով արտահանմանն ու օտարերկրյա ներդրումներին աջակցելու Հայաստանի կառավարության խնդրանքին՝ ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպության նախագահ Ն. Հատակեյաման նշեց, որ կազմակերպությունը կարող է մոտ մեկ տարի ժամկետով անվճար գրասենյակ տրամադրել հայկական այն ընկերություններին, որոնք ցանկություն ունեն գործունեություն ծավալելու ճապոնիայում: Հայտնվեց նաև, որ կազմակերպությունը մտադիր է ճապոնիայում կազմակերպել անդրկովկասյան երեք հանրապետությունների արտադրանքի համատեղ ցուցահանդես: Հայկական կողմը հրավիրվեց նաև մասնակցելու ճապոնիայում անցկացվող անդրկովկասյան պետություններում ներդրումային հնարավորությունների լուսաբանմանը նվիրված ամենամյա սեմինարներին: Միևնույն ժամանակ պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց Հայաստանում ներդրումային առկա պայմաններին նվիրված հատուկ սեմինար կազմակերպելու վերաբերյալ: Կողմերը քննարկեցին նաև կազմակերպության մոսկովյան գրասենյակի միջոցով արտահանման հնարավորությունների բացահայտման նպատակով փորձագետների փոխայցելությունների կազմակերպման հնարավորությունները՝ հայտնելով իր մտադրությունը անդրկովկասյան երեք հանրապետությունների արտադրանքի համատեղ ցուցահանդես կազմակերպելու վերաբերյալ ճապոնական շուկային դրանք ներկայացնելու նպատակով:

Ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալության (JICA) նախագահ Կիմիո Ֆուջիտայի հետ ունեցած հանդիպման ընթացքում գործակալության նախագահը տեղեկացրեց ընթացիկ տարում փոքր և միջին ձեռնարկություններին տեխնիկական օժադակության տրամադրման ծրագրի վերաբերյալ, որի շրջանակներում մի շարք փորձագետներ այցելելու էին Հայաստան: Նշվեց, որ գործակալությունը շարունակելու է իր գործունեությունը նաև առողջապահության ոլորտում:

Ճապոնիայի օտարերկրյա տնտեսական համագործակցության հիմնադրամի (OECF) փոխնախագահ պրոֆ. Նագասեի հետ հանդիպման ընթացքում ՀՀ արտգործնախարարը նշեց, որ զարգացման հետագա ծրագրերի իրականացման հարցում հայկական կողմն ակնկալում է կազմա-

կերպության աջակցությունը անհրաժեշտ վարկային միջոցներ տրամադրելու համար: Ըստ ՕՏՀՀ փոխնախագահ Նազասեհի՝ հիմնադրամը առաջնային է դիտելու «Ձվարթնոց» օդանավակայանի վերակառուցման և գյուղատնտեսության ոլորտի ծրագրերը: Հետագա ծրագրերի իրականացման ենթատեքստում հատկապես կարևորվեց ներկայումս իրականացման փուլում գտնվող էլեկտրաէներգիայի փոխանցման և բաշխման նախագծի իրականացման արդյունավետության պահպանումը:

Ճապոնիայի միջազգային առևտրի և արդյունաբերության փոխնախարար պրո Լրայի հետ ունեցած հանդիպման ընթացքում արձարծվեցին ճապոնա-հայկական համատեղ տնտեսական հանձնաժողովի ստեղծման և դրա գործունեությունն ապահովող համապատասխան մեխանիզմների հաստատման վերաբերյալ հարցեր: Ճապոնական կողմնը նդգծեց Հայաստանի հետ էլեկտրաէներգիայի փոխանցման և բաշխման նախագծի կարևորությունը: Պատրաստակամություն հայտնվեց նաև ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպության հետ ծրագրանալ վորվող արտահանման նախագծերի խթանման ուղղությամբ: ՀՀ արտգործնախարարը ներկայացրեց ՀՀ արտահանման ներուժը և փոխնախարարին տեղեկություններ հաղորդեց ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպությունում նախապես կնքված պայմանավորվածությունների վերաբերյալ:

Երկուստեք պատրաստակամություն հայտնվեց հայ-ճապոնական և ճապոնա-հայկական տնտեսական համագործակցության կոմիտեների և նրանց արդյունավետ գործունեությունն ապահովող համապատասխան մեխանիզմների ստեղծման վերաբերյալ:

1999 թ. հայ-ճապոնական հարաբերությունների մյուս կարևոր իրադարձությունը հոկտեմբերի 11-ին տեղի ունեցած ճապոնիայի «Բարեկամություն» պատվիրակության այցն էր Հայաստան: Պատվիրակությունը, որը համալրված էր ճապոնիայի կառավարության, արտաքին գործերի նախարարության, ճապոնական խոշորագույն ֆինանսական կազմակերպությունների բարձրաստիճան պաշտոնյաներով և մասնավոր առաջատար ընկերությունների ներկայացուցիչներով, գլխավորում էր ճապոնական խորհրդարանի ներկայացուցիչների պալատի անդամ, իշխող Լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցության արտաքին հարաբերությունների հետազոտական հանձնաժողովի նախագահ, նախկին արտգործնախարար Տարո Նակայաման: Փաստորեն, դա հայ-ճապոնական յոթնամյա հարաբերությունների ընթացքում քաղաքական խնդիրներ հետապնդող առաջին ճապոնական պատվիրակության այցն էր Երևան, որն իրականացվեց «Նոր մետաքսի ճանապարհի» քաղաքական հայեցակարգի շրջանակներում: Մինչ Հայաստան այցելելը պատ-

վիրակությունը գտնվել էր Ադրբեջանում և Վրաստանում: Անդրկովկասյան շրջագայության նպատակն էր հանդիպել երեք հանրապետությունների բարձրագույն ղեկավարության հետ՝ երկկողմ հարաբերությունների հեռանկարները, ինչպես նաև տարածաշրջանային տնտեսական ենթակառուցվածքի ստեղծման հնարավորությունները քննարկելու նպատակով:

Այցի ընթացքում պատվիրակությունը հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ նախագահի, արտադրական ենթակառուցվածքների գործունեությունը համակարգող նախարարի, ԱԺ արտաքին կապերի մշտական հանձնաժողովի նախագահի, արտաքին գործերի նախարարի տեղակալի հետ:

ՀՀ նախագահին փոխանցվեց ճապոնիայի վարչապետի ուղերձը:

Ճապոնական կողմը շեշտեց, որ այցն իրականացնում է «Սետաքսի ճանապարհի» գոտում գտնվող երկրների հետ հարաբերությունների ամրապնդմանն ուղղված ճապոնական կառավարության ծրագրի շրջանակներում և ներկայացրեց Ադրբեջանի և Վրաստանի ղեկավարության հետ տեղի ունեցած հանդիպումների արդյունքները՝ ընդգծելով ճապոնական կողմի պատրաստակամությունը Հայաստանում ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալության (JICA) և միջազգային համագործակցության ճապոնական բանկի միջոցով օգնության ծրագրերի շարունակմանն ուղղությամբ:

Քննարկումների արդյունքում կողմերը հանդես եկան մի շարք առաջարկություններով, որոնցից մի քանիսի շուրջ ձեռք բերվեցին կոնկրետ պայմանավորվածություններ: Այսպես՝ ճապոնական կողմը առաջարկեց ստեղծել հայ-ճապոնական միջխորհրդարանական բարեկամության խումբ: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որ հայկական կողմը ամենամոտ ապագայում ճապոնական կողմին կներկայացնի խմբի հայկական մասի կազմը (ներկայացվել է 1999 թ. վերջին, վերանայվել և կրկին ներկայացվել է 2000 թ. հոկտեմբերին):

Առաջարկությունների փաթեթի մեջ մտնում էին 2000 թ. ընթացքում երեք անդրկովկասյան հանրապետությունների առևտրատնտեսական ցուցահանդեսի և այդ հանրապետություններում ներդրումային ծրագրերին նվիրված սեմինարի կազմակերպումը ճապոնիայում, որոնք դրական արձագանք ստացան հայկական կողմից, և պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որ ճապոնական կողմը մասնագետներ կգործողի Հայաստան նախապատրաստական աշխատանքներ սկսելու համար: Հայկական կողմն իր հերթին հանդես եկավ Հայաստանում հայ-ճապոնական տնտեսական կոմիտեի ստեղծմանն ուղղությամբ աշխատանքներն ակտիվացնելու համար Հայաստանում ճապոնական մշակութային կենտրոն հիմնադրելու առաջարկությամբ, որի կապակ-

ցությամբ ճապոնական կողմը նշեց, որ աշխատանքներ են ընթանում կոմիտեի ճապոնական կողմի կազմի ձևավորման աշխատանքներն ավարտելու ուղղությամբ, իսկ մշակութային կենտրոնի ստեղծման առնչությամբ ներկայացրեց այլ երկրներում արևելագիտության ինստիտուտներին կից մասն կենտրոնների ստեղծման գործառույթյունը և խորհուրդ տվեց համատեղ աշխատանքներ սկսել Մոսկվայում ճապոնիայի դեսպանության հետ:

Պետք է ընդգծել, որ ճապոնիան մեծ նշանակություն է տալիս «Մետաքսի ճանապարհի» գոտում գտնվող երկրների ոչ միայն քաղաքական գործիչների ու գործարարների, այլև մասնագետ-գիտնականների տեսակետներին: Հենց այդ նպատակով ճապոնիայի արտաքին գործերի նախարարությունը 1999 թ. մարտի 9-ին Տոկիոյում գումարեց միջազգային գիտաժողով՝ նվիրված «Մետաքսի ճանապարհի տարածաշրջանի ընդհանուր ստրատեգիան» հիմնախնդրի քննարկմանը: Գիտաժողովին մասնակցում էին 17 երկրների, այդ թվում ԱՄՆ-ի, Գերմանիայի, Իրանի, Մեծ Բրիտանիայի, Ադրբեջանի, Հայաստանի, Ղազախստանի, Չինաստանի, Թուրքիայի, Ֆրանսիայի, Վրաստանի, ճապոնիատանի, Չինաստանի, Թուրքիայի, Ֆրանսիայի, Վրաստանի, ճապոնիատանի, Չինաստանի, Թուրքիայի, Ֆրանսիայի, Վրաստանի, ճապոնիատանի, Չինաստանի, Թուրքիայի, Ֆրանսիայի, Վրաստանի, ճապոնիատանի և այլ երկրների արևելագետներն ու միջազգայնագետները: Գիտաժողովում Հայաստանը ներկայացնում էր ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ն. Հովհաննիսյանը: Նա իր զեկուցման մեջ, կարևորելով «Մետաքսի ճանապարհի» նշանակությունը, ընդգծեց, որ այդ ճանապարհը պետք է նախապես բաց լինի բոլոր երկրների համար, և միայն այդ կերպ նա կկարողանա բաց կատարել իր առաքելությունը, և նրա առանձին հատվածները չպետք է կառուցվեն որոշ երկրների մենաշնորհը և օգտագործվեն տարածաշրջանի այլ երկրների տնտեսական շրջափակման համար, ինչպես փորձում է անել Ադրբեջանը: Հայ մասնագետը ներկաների հավանության ներքո հայտարարեց, որ «Մետաքսի ճանապարհը իրոք պետք է բոլորի համար լինի մետաքսյա, այլ ոչ թե փշոտ»:

2000 թ. մայիսին Հայաստանում հավատարմագրվեց ճապոնիայի նորանշանակ դեսպան Մ. Տամբան: Դեսպանի և ՀՀ արտգործնախարարի զրույցի առանցքն անցնում էր երկկողմ համագործակցության զարգացման ուղղությունների քննարկմամբ: Դեսպանը, ողջունելով Հայաստանում իրականացված ժողովրդավարական և տնտեսական բարեփոխումները, ընդգծեց, որ իր կառավարությունը Կովկասը դիտում է որպես կանուրջ եվրոպայի և Ասիայի միջև և ձգտում է տարածաշրջանի բոլոր երկրների հետ զարգացնել բազմաբնույթ հարաբերություններ: Կողմերն անդրադարձան համագործակցության կոնկրետ ծրագրերի քննարկմանը, մասնավորապես տնտեսական, ինչպես

նաև տրանսպորտի, առողջապահության և կրթության բնագավառում կապերի աշխուժացմանը:

2001 թ. հոկտեմբեր–նոյեմբեր ամիսներին ստեղծվեցին Հայ–ճապոնական և ճապոնա–հայկական միջխորհրդարանական բարեկամության խմբերը:

2001 թ. դեկտեմբերի 19–22–ը կայացավ ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանի պաշտոնական այցը ճապոնիա, որը քաղաքական բարձր մակարդակով առաջինն էր երկու երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից ի վեր:

Ռ. Քոչարյանը հանդիպում ունեցավ ճապոնիայի վարչապետ Ջունիչիրո Կոիժումիի հետ: Կողմերը քննարկեցին Հայաստանի և ճապոնիայի միջև բարեկամական հարաբերությունների զարգացման հեռանկարները: Ջ. Կոիժումին, կարևորելով Հարավային Կովկասի դերը, ընդգծեց ճապոնիայի պատրաստակամությունը՝ զարգացնել Հայաստանի հետ հարաբերությունները, օժանդակել Հայաստանի տնտեսական զարգացմանն ու տարածաշրջանում կայունության պահպանմանը: Ռ. Քոչարյանն իր հերթին ընդգծեց, որ Հայաստանը շահագրգռված է ակտիվ քաղաքական երկխոսություն ծավալել ճապոնիայի հետ և կողմնակից է ճապոնիայի առավել ակտիվ ներգրավմանը միջազգային գործերում:

Հանդիպումից հետո Ռ. Քոչարյանն ու Ջ. Կոիժումին ստորագրեցին համատեղ հայտարարություն «Հայաստանի և ճապոնիայի միջև բարեկամության և գործընկերության մասին» (տե՛ս Հավելված):

Դեկտեմբերի 20–ին ՀՀ նախագահը հանդիպեց ճապոնիայի կայսր Ակիհիտոյի հետ: Հանդիպմանը, որը կրում էր արարողակարգային բնույթ, հետևեց պաշտոնական ճաշ կայսերական պալատում:

Այցի շրջանակներում նախագահ Ռ. Քոչարյանը հանդիպում ունեցավ նաև Հայ–ճապոնական բարեկամության նորաստեղծ խորհրդարանական խմբի անդամների հետ, որը կայացավ ճապոնիայի կառավարող Լիբերալ դեմոկրատական կուսակցության կենտրոնական գրասենյակում:

Այցի ընթացքում ՀՀ նախագահը երկու հարցազրույց տվեց ճապոնիայի ազգային հեռուստատեսությանն ու լրատվական այլ միջոցներին:

Դեկտեմբերի 20–ին ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանի՝ ճապոնիա այցի շրջանակներում տեղի ունեցավ ՀՀ արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի հանդիպումը ճապոնիայի արտգործնախարար Մ. Տանակայի հետ: Հանդիպման սկզբում ստորագրվեցին երկու հայտագրեր ճապոնիայի կառավարության Ջարգացման աջակցության պաշտոնական (ՁԴԱ) ծրագրի ներքո Հայաստանում բժշկական և մշակութային դրամաշնոր-

հանդիպումների ընթացքում երկկողմ կարևորվեց պաշտպանական բնագավառում համագործակցության զարգացման, երկու երկրների համապատասխան գերատեսչությունների միջև անմիջական շփումների հաստատման, ինչպես նաև տեղեկատվության փոխանակման անհրաժեշտությունը:

2002 թ. նոյեմբերի 15–19–ը Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման 10–ամյա հորելյանին նվիրված «Ճապոնիայի գեղատեսիլ վայրերը» խորագրով լուսանկարչական ցուցահանդեսի պաշտոնական բացմանը մասնակցելու նպատակով Հայաստան ժամանեց Մոսկվայում Ճապոնիայի դեսպանության նախարար–դեսպանորդ Տ. Իտոյի գլխավորած պատվիրակությունը:

2003 թ. մարտի 27–ին ՀՀ նախագահին իր հավատարմագրերը հանձնեց ՀՀ–ում Ճապոնիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան Ի. Նոմուրան: Դեսպանը հանդիպումներ ունեցավ արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի, վարչապետ Ա. Մարգարյանի, ԱԺ նախագահ Ա. Խաչատրյանի հետ: Շեշտվեց Հայաստանին մարդասիրական օգնության, դրամաշնորհների և վարկերի տրամադրման քաղաքականությունից ուղղակի ներդրումների միջոցով լիարժեք և փոխշահավետ համագործակցությանն աստիճանաբար անցնելու անհրաժեշտությունը, իրավապայմանագրային դաշտի ձևավորումը:

2003 թ. դեկտեմբերի 1–3–ը աշխատանքային այցով Հայաստանում էր գտնվում Հայաստանում Ճապոնիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան Ի. Նոմուրան (նստավայրը՝ ք. Մոսկվա):

Այցի ընթացքում դեսպանը հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ նախագահի, վարչապետի, ԱԳՆ Ասիայի, Օվկիանիայի և Աֆրիկայի վարչության պետ Ռ. Կարապետյանի հետ: Դեկտեմբերի 2–ին Ճապոնիայի ազգային տոնի՝ Կայսեր ծննդյան առիթով երևանում կազմակերպվեց մեծ ընդունելություն:

2004 թ. փետրվարին ՀՀ ԱԳ նախարարի խորհրդական (արտահաստիքային) նշանակվեց Տոկիոյի Քրիստոնեական համալսարանի դասախոս, պրոֆեսոր Հրանտ Պողոսյանը:

Հայ–ճապոնական քաղաքական համագործակցությունը զարգացման մեծ ներուժ ունի: Երկու երկրները այս տարիների ընթացքում հաստատել են ոչ միայն բարեկամական երկկողմ հարաբերություններ, որոնք գերծ են որևէ քաղաքական խնդիրներից, այլև սերտորեն համագործակցել և միմյանց աջակցել են միջազգային ասպարեզում, մասնավորապես ՄԱԿ–ի շրջանակներում:

Պետք է մեկ անգամ ևս ընդգծենք, որ Հարավային Կովկասում ռազմավարական կարևոր դիրք զբաղեցնող Հայաստանը՝ որպես տարա-

ծաշրջանում առավել կազմակերպված և կայուն երկիր, կարող է վստահելի գործընկեր դառնալ ճապոնիայի համար:

* * *

1993 թ. ճապոնիան դիմել էր Հայաստանին՝ ԽՍՀՄ և ճապոնիայի միջև կնքված համաձայնագրերի և պայմանագրերի իրավաժառանգությունը ճանաչելու առաջարկով: ՀՀ արտգործնախարարությունը ճապոնական կողմին հայտնեց մինչև Հայաստանի անկախացումը ԽՍՀՄ-ի հետ կնքված և իրենց ուժը չկորցրած պայմանագրերի և միջազգային համաձայնագրերի նկատմամբ իրավաժառանգորդ հանդիսանալու ՀՀ համաձայնության մասին:

Նախկին ԽՍՀՄ-ի և ճապոնիայի միջև կնքված պայմանագրերի հիման վրա լրանշակված համաձայնագրերի փաթեթը 1998 թ. հունիսին ՀՀ ԱԳՆ-ի կողմից ներկայացվել է ճապոնական կողմի քննարկմանը:

Սակայն մինչ օրս Հայաստանի Հանրապետության և ճապոնիայի միջև չկան ստորագրված համաձայնագրեր ու միջպետական պայմանագրեր: Ընդհանուր առմամբ ճապոնական կողմը փորձում է ձեռնպահ մնալ այնպիսի համաձայնագրերի ստորագրումից, որոնք չունեն համապատասխան գործնական հիմք և ի սկզբանե դատապարտված են «անգործության»:

Գլուխ երրորդ

**ՀԱՅ-ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ,
ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱՎԱՐԿԱՅԻՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ**

Հայ-ճապոնական արևտրատնտեսական առնչությունները բազմադարյա պատմություն ունեն։ Հայաստանը, հանդիսանալով պատմական «Մետաքսի ճանապարհի» ակտիվ մասնակիցներից, դեռևս հնագույն ժամանակներից սերտ առևտրական կապեր էր հաստատել ասիական մայրցամաքի երկրների, այդ թվում նաև ճապոնիայի հետ։ Երբ XX դարի սկզբում վերականգնվեց հայոց պետականությունը, ճապոնիայի կառավարությունն ու գործարար շրջանակները շտապեցին համատեղ ծրագրեր իրականացնել։ Այսպես՝ 1920 թ. ամռանը մի խումբ ճապոնացի և հայ խոշոր ձեռներեցներ դիմեցին Հայաստանի կառավարությանը էլեկտրական երկաթուղու կառուցման կոնցեսիա ձեռք բերելու նպատակով։ Այդ երկաթուղին, կապելով երկրի մայրաքաղաքը հյուսիսային (Երևան-Ելենովկա-Դիլիջան-Աղսթաֆա) և հարավային (Երևան-Նոր Բայազետ-Գորիս) սահմանամերձ շրջանների հետ, ռազմավարական նշանակություն պետք է ունենար Հայաստանի զարգացման գործում։ Սակայն Հայաստանի խորհրդայնացումը ի չիք դարձրեց նշված կարևոր ծրագրի իրականացումը։

**ՃԱՊՈՆԻԱՅԻ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ
1988 թ. ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻՑ ՀԵՏՈ**

1988 թ. երկրաշարժից հետո ճապոնիան նյութական և դրամական զգալի օգնություն է ցուցաբերել Հայաստանին։ ճապոնիան առաջինների թվում օգնության ձեռք մեկնեց երկրաշարժից տուժած Հայաստանին։

«Մենք փոքր եղբորս և քրոջս հետ որոշեցինք մեր ողջ գումարը նվիրաբերել Հայաստանի երեխաների օգնությանը։ Գումարը մեծ չէ, բայց

գուցե և այս միջոցները օգնեն փրկել որևէ մեկին: Մենք ուզում ենք, որ հնարավորին չափ շատ մարդիկ կենդանի մնան»:

Այս տողերը հասցեագրված էին ԽՄԿԿ գլխավոր քարտուղար Գորբաչովին Նաոկի Հագեսավայի՝ ճապոնացի 11-ամյա աղջնակի նամակում:

1989 թ. փետրվարին ճապոնիայի կառավարող Լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցության գլխավոր քարտուղար Սինտարո Աբեն այցելեց ճապոնիայում Խորհրդային Միության դեսպանություն՝ ցավակցություն հայտնելու Հայաստանում տեղի ունեցած երկրաշարժի հետևանքով մարդկային մեծ զոհերի համար: Սինտարո Աբեն ճապոնիայում ԽՄԿՄ դեսպան Ն. Սոլոյովյովին հանձնեց 39467483 իեն, որը նախատեսված էր տարերային աղետից տուժածներին օգնություն ցույց տալու և վերականգնողական աշխատանքներ իրականացնելու համար: Այդ միջոցները հանգանակվել էին ամբողջ երկրում կուսակցության ծավալած արշավի շրջանակներում, որին անձնական մասնակցություն էր ցուցաբերել Լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցության գլխավոր քարտուղարը: Օգնությունը չսահմանափակվեց միայն զումարների տրամադրմամբ: ճապոնիայի մայրաքաղաքի կենտրոնում՝ «Օյուո կայկան» համերգասրահում տեղի ունեցավ բարեգործական համերգ Հայաստանի երկրաշարժից տուժածներին օգնելու համար՝ «Քեզ Հայաստան» նշանաբանով: Հնչեցին Ռավելի, Շոպենի, Չայկովսկու, Մուսորգսկու, Ռախմանինովի ստեղծագործությունները ճապոնացի հայտնի երաժիշտներ՝ դաշնակահարներ Յասուսի Հիրոսեի, Ռիոկո Ֆուկասավայի, Իծումի Սիմուրայի, ջութակահարներ Ասակո Յոսիկավայի, Յուկո Կուրոի, թավջութակահարներ Կեն Իծիրո Յասուդայի, երգիչներ Տաեմի Կոհամայի, Ֆուտոու Կացուբեի, Տադաո Յոսիեի, Միեկո Տակիծավայի կատարմամբ:

1989 թ. հոկտեմբերից մեկ շաբաթ շարունակ Տոկիոյում, Օսակայում, Նագոյայում, Սապպորոյում և այլ քաղաքների թատերական հարթակներում անցկացվեցին Լենինականի Սևյանի անվան ժողովրդական անսամբլի համերգները: Ներկայացվեցին նաև ժողովրդական ստեղծագործության այլ նմուշներ, որոնցից առանձնակի սիրով ընդունվեց «ճապոնիան հայ մանուկների աչքերով» ցուցադրությունը, որը կազմվել էր երեխաների գեղագիտական դաստիարակության կենտրոնի ֆոնդերից: Համերգների ծրագրերը կազմվել էին այդ քաղաքներում բնակվող ճապոնացի երաժիշտների օգնությամբ, որոնցից ստացված ամբողջ դրամամուտքը փոխանցվեց Հայաստանում տարերային աղետից տուժանների օգնության ֆոնդին: ճապոնա-խորհրդային բարեկամության ընկերության Սապպորո քաղաքի բաժանմունքի ներկայացուցիչները այնտեղ գտնվող խորհրդային գլխավոր հյուպատոսությանը հանձնեցին գթության շարժման ակտիվիստների հանգանակած 670 հազար իեն զումարը:

Աղետի գոտում շինարարական աշխատանքներն իրականացնելու նպատակով ճապոնիայի կառավարությունը Հայաստանին տրամադրեց «Կոմացու», «Հիտաչի», «Կատո» ճապոնական ֆիրմաների 253 շինարարական մեքենա: Հայաստան ուղարկվեց նաև ճապոնացի սեյսմոլոգների խումբ (17 հոգի)՝ Ս. Սուեհիրոյի գլխավորությամբ, որոնց հետ պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց սեյսմոլոգիայի և սեյսմակայուն շինարարության բնագավառում հետագա համագործակցության համար:

Ճապոնիայի կառավարությունը օգնություն էր ցույց տալիս Հայաստանին նաև միջազգային կազմակերպությունների շրջանակներում: Այսպես՝ աղետի գոտու վերականգնման ծրագրի իրականացման նպատակով ճապոնիայի կառավարությունը մեկ միլիոն ամերիկյան դոլարի չափով նվիրատվություն տրամադրեց Հայաստանին նաև Համաշխարհային բանկի (WB) միջոցով՝ բանկի անմիջական վերահսկողությամբ:

ԵՐԿԿՈՂՄ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ, ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱՎԱՐԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿԱՆԱՑՈՒՄԻՑ Ի ՎԵՐ

Դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից անմիջապես հետո Հայաստանը միացել է ԱՊՀ երկրներին օգնության կազմակերպման նպատակով ճապոնիայի հետ ստորագրված «Օժանդակության հանձնաժողովի ստեղծման մասին» համաձայնագրին, որի շրջանակներում 1992 թ. հոկտեմբերին Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական պատվիրակությունը մասնակցել է ճապոնիայում կազմակերպված նորանկախ պետություններին մարդասիրական և տեխնիկական օգնությանը նվիրված միջազգային համաժողովի աշխատանքներին:

1992 թ. հուլիսին ՌԴ-ում ճապոնիայի դեսպանությունում հանդիպում կայացավ դեսպանության պաշտոնյաների և Հայաստանից Մոսկվա ժամանած ՀՀ պատվիրակության անդամների միջև: Քննարկվող հարցերը առնչվում էին հայկական ատոմակայանի գործարկման նպատակով ճապոնական կողմից տրամադրված տեխնիկական օգնությանը, ճապոնական ֆիրմաների մասնակցությամբ քաղաքացիական կարիքների բավարարման համար պաշտպանական արդյունաբերության ձեռնարկությունների վերապրոֆիլավորմանը (կոնվերսիա), Ասիական զարգացման բանկին Հայաստանի անդամակցությանը: Ճապոնական կողմը նախնական համաձայնություն տվեց ԱԷԿ-ի անվտանգությունն ապահովող հետազոտական աշխատանքներն իրականացնելու համար՝ քիչ հավանական համարելով ճապոնիայի մասնակցությունը Հա-

նը: Արտագործնախարար Վատանաբեի հետ հանդիպման ընթացքում համառոտ ներկայացվեց ՀՀ դիրքորոշումը Լեռնային Ղարաբաղի հարցում: Արտագործնախարարին հանձնվեցին երկկողմ տնտեսական համագործակցության համաձայնագրերի նախագծերը: Ճապոնիայի խորհրդարանի անդամ, արտաքին առևտրի և արդյունաբերության փոխնախարար Կոգայի հետ հանդիպման ընթացքում ներկայացվեց Հայաստանում անցկացվող տնտեսական բարեփոխումների նկարագիրը, տնտեսական համագործակցության առաջնային ուղղությունները: Կոգամ տեղեկացրեց, որ նորանկախ պետություններին ցույց տրվող տեխնիկական օգնության սահմաններում ճապոնիայում վերապատրաստվելու է 200 մասնագետ, այդ թվում նաև Հայաստանից: Հայաստանում ներդրումներ իրականացնելու կապակցությամբ փոխնախարարը կարևոր էր համարում ժրենսդրական հիմքերի ստեղծումը և Հայաստանի տնտեսությունը բնութագրող ցուցանիշների առկայությունը:

1994 թ. Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպությանն (OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development) առընթեր Ջարգացման օժանդակող կոմիտեի (DAC, Development Assistance Committee) ցանկում Հայաստանի ընդգրկվելու կապակցությամբ ճապոնիայի կառավարությունը համակողմանի տեխնիկական օգնություն սկսեց ցուցաբերել Հայաստանի զարգացմանն ուղղված ճապոնիայի կառավարության պաշտոնական օգնության (ODA, Official Development Assistance) ծրագրերի շրջանակներում: Ճապոնիայի տեխնիկական օգնության համակարգին և նրա իրագործման մեխանիզմին ծանոթանալու նպատակով ճապոնական կողմի հրավերով ճապոնիա մեկնեցին ՀՀ էկոնոմիկայի փոխնախարար Ա. Դարբինյանը և ՀՀ ԱԳՆ երկկողմ առևտրական հարաբերությունների վարչության պետ Ա. Ադոնցը:

1996 թ. սկզբին Հայաստան ժամանեց ճապոնական կառավարական պատվիրակությունը, որը ուսումնասիրություններ կատարեց Հայաստանում ODA-ին առընթեր ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալության՝ JICA-ի շրջանակներում օգնության ծրագրերի իրականացման համար: Մեկ ամիս անց ճապոնական «Սումիտոմո» ընկերության հրավերով ճապոնիա այցելեց Հայաստանի արդյունաբերության նախարարության պատվիրակությունը, որը մանրամասն ներկայացրեց Հայաստանի տնտեսական իրավիճակը, արդյունաբերության ոլորտում փոխշահավետ համագործակցության հեռանկարները, ինչպես նաև «Նաիրիտ» ՓԲԸ-ի և Երևանի ավտոդողերի գործարանի մոդեռնիզացման նախագծերը: 1996 թ. հուլիսին Հայաստանում էր գտնվում ճապոնիայի ԱԳՆ պատվիրակությունը՝ նախարարության համա-

գործակցության զարգացման բաժնի վարիչի առաջին տեղակալ Ռ. Սակաչիի գլխավորությամբ: Ծանոթանալով Հայաստանի տնտեսական զարգացման ծրագրին և դրա իրականացման համար անհրաժեշտ պայմաններին՝ պատվիրակությունը ներկայացրեց ODA ծրագրերի աշխատանքների կազմակերպման և օգնության ծրագրավորման սկզբունքներին, ինչպես նաև ուսումնասիրեց այլ դոնոր երկրների կողմից իրականացվող տնտեսական համագործակցության ծրագրերը:

1997 թ. դեկտեմբերին Փարիզում կայացած դոնոր երկրների հերթական խորհրդաժողովի ընթացքում ՀՀ և ճապոնիայի պատվիրակությունների միջև փաստաթղթեր փոխանակվեցին Հայաստանի Հանրապետությանը նոր փոքրածավալ օգնության և երկարաժամկետ վարկեր տրամադրելու վերաբերյալ: ՀՀ վարչապետի և ճապոնիայի պատվիրակության միջև կայացած հանդիպման ընթացքում շոշափվեցին հայ-ճապոնական տնտեսական կապերի զարգացման հեռանկարները, ստորագրվեց փաստաթուղթ Հայաստանի Հանրապետությանը երկարատև րազրվեց փաստաթուղթ Հայաստանի Հանրապետությանը երկարատև արտոնյալ վարկ տրամադրելու վերաբերյալ: Ի կատարումն այդ որոշման 1998 թ-ի մայիսին «Էլեկտրաէներգիայի մատակարարման և բաշխման» ցանցերի վերականգնման ծրագրի» շուրջ բանակցություններ սկսելու նպատակով Հայաստան ժամանեց ճապոնիայի Անդրծովյան տնտեսական համագործակցության հիմնադրամի (OECF) ներկայացուցիչները: Բանակցությունների արդյունքում ստորագրվեց արձանագրություն, որով կողմերը սկզբունքային հավանություն տվեցին նախագծին:

Հայ-ճապոնական հարաբերությունների հետագա զարգացման, գործնական համագործակցության համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու, կառավարական և մասնավոր ներդրումների իրականացումը համակարգելու, այդ թվում նաև Ջարգացմանն ուղղված ճապոնիայի պաշտոնական օգնության (ODA) ծրագրերը իրականացնելու նպատակով 2000 թ. հուլիսին Երևանում ստեղծվեց Հայ-ճապոնական տնտեսական համագործակցության կոմիտե: Կոմիտեում ընդգրկված են ՀՀ կառավարության բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, ինչպես նաև ՀՀ մասնավոր սեկտորը ներկայացնող արդյունաբերողներ և գործարարներ: 2000 թ. օգոստոսի 10-ին Տոկիոյում հիմնադրվեց ճապոնա-հայկական տնտեսական համագործակցության կոմիտե, որի կազմում, ի տարբերություն Հայ-ճապոնական կոմիտեի, ընդգրկված են միայն մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչներ: Այնուհետև երկու կոմիտեների միջև բանակցություններ ծավալվեցին համատեղ բազմակողմանի գործունեությունը համակարգելու ուղղությամբ: 2000 թ. հոկտեմբերի 31-ից նոյեմբերի 4-ը պաշտոնական այցով Հայաստանում էր գտնվում ճապոնա-հայկական տնտեսական համագործակցության կո-

միտեի պատվիրակությունը նրա նախագահ Ց. Միաձակիի գլխավորությամբ: Հանդիպումներ տեղի ունեցան ՀՀ նախագահի, վարչապետի, այլ բարձրաստիճան անձանց հետ, որոնց ընթացքում քննարկվեցին կոմիտեների գործունեության խնդիրներին և հիմնական ուղղություններին վերաբերող մի շարք հարցեր:

2000 թ. հոկտեմբերին Երևանում տեղի ունեցավ Հայ-ճապոնական տնտեսական համագործակցության կոմիտեի նիստը, իսկ երկու կոմիտեների առաջին համատեղ նիստը տեղի ունեցավ Տոկիոյում 2001 թ. հունիսի 27-ին:

2001 թ. հունիսի 25-29-ը Տոկիոյում «Երեք հարավկովկասյան հանրապետություններ» խորագիրը կրող ցուցահանդեսի բացման արարողությանը մասնակցեց ՀՀ պատվիրակությունը՝ ԱԳ նախարար Վ. Օսկանյանի գլխավորությամբ: Պատվիրակության կազմում էին նաև ՀՀ առևտրի և արդյունաբերության նախարար Կ. Ճշմարիտյանը և Ջարգացման հայկական գործակալության նախագահ Վ. Սովսիսյանը:

Այցելության ընթացքում կայացավ Հայ-ճապոնական և ճապոնա-հայկական տնտեսական համագործակցության կոմիտեների անդրանիկ նիստը: Նիստի համանախագահողներն էին Վ. Օսկանյանը և Ց. Միաձակին: Իր ելույթում պրն Օսկանյանը մեծ նշանակություն տվեց համատեղ նիստի անցկացմանը, որը խթան է հանդիսանալու օգնության ծրագրերից փոխշահավետ համագործակցության անցնելու համար՝ նշելով, որ զարգացման փուլում գտնվող Հայաստանը բոլոր հնարավորություններն ունի ճապոնիայի գործարարներին և արդյունաբերողներին Հայաստանի շուկայում ներգրավելու համար: Կոմիտեների համատեղ նիստի աշխատանքներին մեծ կարևորություն տվեց ճապոնիայի ԱԳն Եվրոպայի վարչության պետի տեղակալ Մորին, որն իր ելույթում նշեց որ կոմիտեների գործունեությունը պետք է նպատակաուղղված լինի երկու երկրների տնտեսությունների մերձեցման «կամուրջի» կառուցմանը: Մորին Կովկասը գնահատեց որպես կարևոր ռազմավարական տարածաշրջան՝ նշելով, որ ճապոնիայի քաղաքականությունը ուղղված է տարածաշրջանում խաղաղության և կայունության հաստատմանը: Երկկողմ հարաբերությունների հետագա զարգացման տեսանկյունից կարևորվեց ՀՀ նախագահի ճապոնիա կայանալիք այցի նշանակությունը: Նիստի աշխատանքների ընթացքում քննարկվեցին երկկողմ տնտեսական համագործակցությանը, մասնավորապես, ՀՀ-ում ճապոնական ներդրումների խրախուսմանը, առավել հեռանկարային բնագավառներում համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծմանը, շփումների ակտիվացմանն ու կապերի ընդլայնմանը վերաբերող հարցեր: Ուրվագծվեցին երկկողմ և բազմակողմ համագործակցության ոլորտները: Հայկական

կողմն անդրադարձավ հայ-ճապոնական համագործակցության ուղղութիւնների և դրանց զարգացման հնարավորութիւնների, ՀՀ մակրոտնտեսական ցուցանիշների, գյուղատնտեսության ոլորտի զարգացման, ինչպէս նաև ՀՀ ներդրումային հնարավորութիւնների և այդ գործում Հայկական զարգացման գործակալության դերի մասին:

Հայկական պատվիրակութիւնը մասնակցեց Տոկիոյում կազմակերպված ներդրումային սեմինարին, որի ընթացքում պրն Օսկանյանը, ներկայացնելով Հայաստանի քաղաքական և տնտեսական իրավիճակը, այն որակեց որպէս կայուն և նպաստավոր՝ Հայաստանում ներդրումներ իրականացնելու համար: Անդրադառնալով տարածաշրջանային կայունութեանը՝ արտգործնախարարը կարևորեց հարավկովկասյան երեք հանրապետութիւնների տնտեսական զարգացումը և կոչ արեց ճապոնացի գործարարներին հավասարակշռված մոտեցում ցուցաբերել տարածաշրջանում ներդրումներ իրականացնելիս: Նախարարը հանդիպում ունեցավ նաև ճապոնիայի միջազգային համագործակցության կառավարական գործակալութեան (JICA) նախագահ Սաիտոյի հետ, որի ընթացքում քննարկվեցին ՀՀ-ի և ճապոնիայի միջև համագործակցության հեռանկարները, ինչպէս նաև ճապոնիայի կառավարութեան կողմից իրականացվող աջակցութիւնը Հայաստանին Ջարգացման ուղղված բազանակար (ODA) ծրագրերի շրջանակներում: Ճապոնիայի փոխարտգործնախարար Սուգիուրայի հետ հանդիպման ընթացքում երևարտգործնախարար Սուգիուրայի հետ հանդիպման ընթացքում երկուստեք կարևորվեց հարաբերութիւնների ընդլայնման և խորացման, կազմակերպութիւնների համագործակցութեան և իրամիջազգային կազմակերպութիւնների համագործակցութեան և իրավական բազայի ստեղծման անհրաժեշտութիւնը: ՀՀ արտգործնախարար Վ. Օսկանյանը և առևտրի ու արդյունաբերութեան նախարար Վ. Ճըրրար Վ. Օսկանյանը և առևտրի ու արդյունաբերութեան նախարար Վ. Ճըրրար Վ. Օսկանյանը հանդիպում ունեցան նաև ճապոնիայի էկոնոմիկայի, առևտրի և արդյունաբերութեան (METI) նախարարի տեղակալ Ֆուրույա-Յի հետ: Կողմերն ընդգծեցին երկկողմ իրավական բազայի ստեղծման անհրաժեշտութիւնը առևտրատնտեսական հարաբերութիւնները փոքր և տիվացման նպատակով, ինչպէս նաև համագործակցութեան գործում: միջին ձեռնարկութիւնների խրախուսման և զարգացման գործում:

2001 թ. դեկտեմբերի 19-22-ը, ինչպէս նշվեց նախորդ գլխում, կայացավ ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանի պաշտոնական այցը ճապոնիա, որը քաղաքական բարձր մակարդակով առաջինն էր երկու երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերութիւնների հաստատումից ի վեր:

Այցելութեան առաջին օրը նախագահ Ռ. Քոչարյանը հանդիպում ունեցավ ճապոնիայի էկոնոմիկայի, արդյունաբերութեան և առևտրի նախարար Տակեո Հիրանումայի հետ: Հանդիպման ընթացքում քննարկվեց Հայաստանի և ճապոնիայի միջև առևտրատնտեսական հարաբերու-

թյունների զարգացմանը վերաբերող հարցերի լայն շրջանակ: Տ. Դիրանուման մասնավորապես նշեց, որ ճապոնիան մտադիր է սերտացնել և խորացնել համագործակցությունը Հարավային Կովկասի երկրների և հատկապես Հայաստանի հետ: Նա հավաստեց ճապոնիայի օժանդակությունը Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությանը Հայաստանի անդամակցության գործում: Իր հերթին ՀՀ նախագահը նշեց երկկողմ տնտեսական հարաբերություններում օգնության ծրագրերից համագործակցության և զարգացման ծրագրերին անցնելու անհրաժեշտությունը: Ռ. Քոչարյանը ընդգծեց Հայաստանի շահագրգռվածությունը ճապոնական մասնավոր ներդրումների ներգրավման հարցում՝ ավելացնելով, որ ներկա փուլում կարևոր և միանգամայն իրական է նկատվում ներդրումային կոնկրետ նախագծերի մշակումն ու իրականացումը, մասնավորապես բարձր տեխնոլոգիաների, էներգետիկայի, գյուղատնտեսության, սննդի վերամշակման և այլ բնագավառներում: Ըստ նախագահի՝ լինելով ամենակազմակերպված և կայուն երկիրը Հարավային Կովկասում՝ Հայաստանը կարող է հուսալի գործընկեր դառնալ ճապոնիայի համար: Հանդիպման ընթացքում նախագահ Ռ. Քոչարյանը անդրադարձավ երկու երկրների միջև իրավական բազայի ստեղծման անհրաժեշտությանը և այդ կապակցությամբ Հիրանումային փոխանցեց երկու երկրների միջև ներդրումների փոխադարձ պաշտպանության և խրախուսման համաձայնագրի նախագիծը: ՀՀ նախագահը նաև նշեց, որ մենք կողմնակից ենք տնտեսության առավելագույն ազատականացմանը և փոքր ու միջին բիզնեսի զարգացմանը: Հանդիպման վերջում ճապոնական կողմին հանձնվեց Հայաստանում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության վարկավորման հիմնադրամի ստեղծման և նրա գործունեության ծավալման համար դրամաշնորհային ծրագրի նախագիծը:

Այնուհետև ՀՀ նախագահը ընդունեց ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալության (JICA) նախագահ Տակաո Կավակամիին: Հանդիպման սկզբում ՀՀ նախագահը իր երախտագիտությունը հայտնեց ճապոնիայի կառավարությանը Ջարգացմանը պաշտոնական աջակցություն ծրագրի շրջանակներում Հայաստանին ցուցաբերվող բազմակողմանի օգնության համար: Իր հերթին Տ. Կավակամին տեղեկացրեց, որ գործակալությունը մտադիր է շարունակել Հայաստանի հետ բոլոր ծրագրերի իրականացումը: Սակայն, ըստ գործակալության նախագահի, անհրաժեշտ է հստակեցնել երկու երկրների համար առաջնային նախագծերը: ՀՀ նախագահը նշեց, որ Հայաստանը և ճապոնիան շատ ընդհանրություններ ունեն, և այդ ուղղությամբ ճապոնիայի կուտակած հարուստ փորձը չափազանց կարևոր է Հայաստանի համար: Տ. Կավակամին ընդգծեց մասնագետների վերապատրաստման,

ինչպես նաև երկրում հզոր մտավոր ներուժի առկայության կարևորությունը Հայաստանի զարգացումն ապահովելու համար: Հանդիպման ընթացքում ՀՀ նախագահը իր պատրաստակամությունը հայտնեց հյուրընկալել Տ. Կավակամին երևանում:

Հանդիպումից հետո Հայաստանի արդյունաբերության և առևտրի նախարար Կ. Ճյճարիտյանը և Տ. Կավակամին ստորագրեցին «Հայաստանի հանքային արդյունաբերության զարգացում» հետազոտական դրամաշնորհային ծրագրի իրականացմանն ուղղված փաստաթուղթը (Scope of Works):

Հաջորդ օրը նախագահ Ռ. Քոչարյանը հանդիպեց ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպության (JETRO) նախագահ Նոբորու Հատակեյամայի հետ: Հանդիպման սկզբում ՀՀ նախագահը շնորհակալություն հայտնեց իր գրուցակցին 2001 թ. հունիսին Տոկիոյում կայացած անդրկովկասյան տարածաշրջանի երկրների տնտեսական նվաճումներին նվիրված ցուցահանդեսի կազմակերպման համար: Ռ. Քոչարյանը ընդգծեց հայկական կողմի հետաքրքրությունը զարգացնելու համաճարակային գործակցությունը JETRO-ի հետ: Այդ կապակցությամբ պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց 2002 թ. ճապոնիայում կայանալիք ոսկերչական ապրանքատեսակների ցուցահանդեսին հայ արտադրողների մասկան կապակցության վերաբերյալ: Այնուհետև Ն. Հատակեյաման ներկայացրեց նախագահին վերաբերյալ: Այնուհետև Ն. Հատակեյաման ներկայացրեց իր ղեկավարած կազմակերպության գործունեության հիմնական ուղիները և Հայաստանի հետ փոխգործակցության սերտացման հեղուկությունները և Հայաստանի հետ փոխգործակցության սերտացման հեղուկությունները: Մասնավորապես նշվեց հայ գործարարներին անվճար 4 ամիս ժամկետով կազմակերպության կողմից Տոկիոյում գրասենյակ տրամադրելու, համակարգչային տեղեկատվական ցանցով գործընկերության փնտրելու և գործարար կապերի հաստատման համար առկա հնարավորությունները: Ն. Հատակեյաման նշեց, որ կազմակերպության տեղեկատվական ցանցում գրանցված են ծխախոտի և կաթի փոշու արտադրությամբ զբաղվող միայն երկու հայկական ընկերություններ:

Նույն օրը նախագահ Քոչարյանը ընդունեց ճապոնիայի միջազգային զարգացման բանկի նախագահ Կիոսուկե Սինաձավային: Հանդիպման ընթացքում քննարկվեց Հայաստանի էներգետիկայի և օդային տրանսպորտի բնագավառներում իրականացվող երկու արտոնյալ վարկային ծրագրերի կատարման ընթացքը: Նախագահը տեղեկացրեց ճապոնական կողմին, որ առաջինի իրականացման ձգձգման հիմնական պատճառը կապված էր Հայաստանում սեփականաշնորհման գործընթացի հետ: Ռ. Քոչարյանը նշեց, որ հայկական կողմը շահագրգռված է նշված ծրագիրը կատարելու, և համոզվումը հայտնեց, որ շահագրգիռ գերատեսչությունները բոլոր ջանքերը կգործադրեն այն արագ ավար-

տին հասցնելու համար: Երևանի «Զվարթնոց» օդանավակայանի վերականգնման նախագծի վերաբերյալ ՀՀ նախագահը նշեց, որ վերջերս օդանավակայանի կառավարումը տրվել է հայտնի արգենտինյան ընկերությանը: Այդ կապակցությամբ Ռ. Քոչարյանը ընդգծեց, որ անհրաժեշտ է նախագծի իրականացման այնպիսի ուղիներ գտնել, որոնք կբավարարեն նրանում ընդգրկված բոլոր երեք կողմերի պահանջները: Նախագահը առաջարկեց հանդիպումներ կազմակերպել տարբեր մակարդակներով, երեք կողմերի մասնակցությամբ՝ հետագա ծրագրերն ու գործողությունները համակարգելու նպատակով:

Ռ. Քոչարյանի պաշտոնական այցի շրջանակներում ղեկտեմբերի 20-ին տեղի ունեցավ նաև ՀՀ ֆինանսների նախարար Վ. Խաչատրյանի հանդիպումը ճապոնիայի ֆինանսների նախարարի առաջին տեղակալ, ներկայացուցիչների պալատի անդամ, ֆինանսական հարցերով խորհրդարանական քարտուղար Կիյոչի Նականոյի հետ: Վ. Խաչատրյանը, շնորհակալություն հայտնելով ճապոնիայի կառավարությանը Հայաստանին տրամադրվող օգնության համար, այնուհետև մանրամասներ հայտնեց Հայաստանի էներգետիկայի ոլորտում ճապոնիայի կողմից արտոնյալ վարկային ծրագրի իրականացման ընթացքի և արդի զարգացումների վերաբերյալ: Վ. Խաչատրյանը մասնավորապես նշեց, որ ՀՀ ղեկավարությունը որոշել է ցանցերի արդիականացման նպատակով ստեղծել դոնորների խորհուրդ (IMF, World Bank) նախնական որոշակի կապիտալով, ուր կարող է իր մասնակցությունն ունենալ նաև ճապոնիան: Նականոն խոստացավ, որ ջանքեր կգործադրի Հայաստանի հետ համագործակցությունը խորացնելու ուղղությամբ, չնայած 2002 թ. ճապոնիայի բյուջեում ընդհանուր օգնության ծրագրերի համար նախատեսված գումարների նվազմանը շուրջ 10%-ով:

1997 թ. ղեկտեմբերին Ֆրանսիայի մայրաքաղաքում կայացավ դոնոր երկրների հերթական խորհրդաժողովը:

Այստեղ 1997 թ. ղեկտեմբերի 10-ին ՀՀ և ճապոնիայի պատվիրակությունների միջև ստորագրվեց Իենային արտոնյալ վարկերի գծով առաջին փաստաթուղթը: Ի կատարումն այդ համաձայնության՝ 1998 թ. ղեկտեմբերի 8-ին Երևանում տեղի ունեցավ «Էլեկտրաէներգիայի մատակարարման և բաշխման ցանցերի վերականգնման ծրագրի» վերաբերյալ նոտաների փոխանակումը, որի համաձայն՝ ճապոնական կառավարությունը պետք է 5 մլրդ 399 մլն ճապոնական իեն գումարի արտոնյալ վարկով համաֆինանսավորեր Համաշխարհային բանկի համապատասխան ծրագիրը: Այս կապակցությամբ 1999 թ. փետրվարի 18-ին Տոկիոյում ստորագրվեց վարկային համաձայնագիր: Հայկական և ճապոնական համապատասխան կազմակերպությունների միջև 2000 թ.

ցության համակարգի (JICS) միջև սկսված համատեղ համագործակցության և աշխատանքների արդյունքում ակնկալվում է նշված ծրագրի վերսկսումը 2003/2004 ֆինանսական ոլորտում, որի նպատակով 2004 թ. մարտին Հայաստան կայացելի ճապոնական պատվիրակությունը:

Ոչ նպատակային դրամաշնորհային ծրագիրը, կազմելով 500 մլն իեն, Հայաստանում իրականացվել է մեկ անգամ՝ 1997/1998 թթ.: Արդյունքում Հայաստան է ներկրվել նավթամթերք, տպագրական բուղթ, մինի տպարան, փշալար, մարդատար միկրոավտոբուսներ և փոքր տարողությամբ բեռնատարներ: Ապրանքների վաճառքից գոյացած միջոցները մուտքագրվել են ՀՀ Կենտրոնական բանկում ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության անունով բացված հատուկ հաշվին՝ հետագայում համալրելով պետբյուջեն:

Ճապոնիայի կառավարությունը պատրաստակամություն էր հայտնել 1999/2000 թթ. համար Հայաստանի Հանրապետությանը հատկացնել ևս 500 մլն իեն նշված ծրագրի շրջանակներում: Նախապատրաստական աշխատանքները կատարվել են ՀՀ արտաքին գործերի և ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարությունների կողմից, սակայն համաձայն Մոսկվայում ճապոնիայի դեսպանությունից ստացված տեղեկատվության՝ ճապոնիայի կառավարությունը ժամանակավորապես ընդհատել է ծրագրի իրականացումը նրանում ընդգրկված բոլոր երկրների համար:

Մինչև 2001 թ. ճապոնիայի կառավարության քննարկմանը ներկայացվել են 3 նախագծեր մշակույթի բնագավառում: Առաջինը՝ Հայաստանի ֆիլիհարմոնիկ նվագախմբին երաժշտական գործիքների տրամադրման ծրագիրը, որն իրականացվել է 1999 թվականին: Երկրորդ՝ Մատենադարանի ձեռագրերի վերականգնման և պատճենահանման բաժինների տեխնիկական օգնության ծրագիր, որի իրականացումը ավարտվել է 2002 թվականի դեկտեմբերին: Երրորդ մշակութային նախագծի՝ Հայաստանի օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոնի տեխնիկական սարքավորումների արդիականացման աշխատանքները ավարտվեցին 2003 թ. աշմանը:

ՀՀ արտգործնախարարությունը 2001 թ. դիմել է ՀՀ կառավարությանը մինչ այդ ներկայացված երկու՝ 4. Դեմիրճյանի անվան Երևանի մարզանշակութային կենտրոնի տեխնիկական սարքավորումների արդիականացման և Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի համար երաժշտական սարքավորումների ձեռքբերման մշակութային նախագծերից մեկը ճանաչել որպես առաջնային՝ 2003/2004 ֆինանսական տարում իրականացնելու նպատակով: ՀՀ կառավարությունը որոշել է առաջնայնությունը տալ 4. Դեմիրճյանի անվան Երևանի մարզան-

«Երևան քաղաքի ճանապարհների վերականգնման» նախագծի իրականացման շրջանակներում ճապոնացի փորձագետների առաջին պատվիրակությունը Հայաստան է ժամանել 2001 թ. սեպտեմբերին: 2003 թ. աշնանը ավարտվեց «Երևան քաղաքի ճանապարհների վերականգնման» ծրագիրը: Առողջապահության բնագավառում ճապոնիայի կառավարությունը իրականացրել է արդեն Հակատուբերկուլյոզային հանրապետական, «Նորք» մանկական ինֆեկցիոն, Երևանի թիվ 3 շտապօգնության մանկական հիվանդանոցների բուժսարքավորումների արդիականացման հերթական ծրագրերը (շուրջ 5 մլն ԱՄՆ դոլար): Իրականացման սկզբնական փուլում է գտնվում երրորդ առողջապահական ծրագիրը՝ ուղղված Հայաստանում ծննդօգնության բարելավմանը, որի ավարտից հետո 2005/2006 ֆինանսական տարվա համար ՀՀ կառավարության կողմից առաջնայնություն է ստացել կրթական՝ ՀՀ հանրակրթական դպրոցների վթարավտանգ և անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող շենքերի առաջնահերթ վերականգնման-ուժեղացման, բարելավման և նոր շինարարության ծրագիրը:

2001 թ. դրությամբ ճապոնական կողմի քննարկման են ներկայացվել 6 այսպես կոչված հետազոտական (Master Plan, Feasible Study, Technical Cooperation և այլն) ծրագրեր, որոնք ըստ էության չեն պահանջում ՀՀ կառավարության համապատասխան որոշումը առաջնայնության վերաբերյալ:

2003 թ. ավարտվեց «Հայաստանի հանքարդյունաբերության զարգացում» նախագիծը:

2002 թ. հոկտեմբերին ճապոնական կողմին է ներկայացվել ՀՀ քաղաքաշինության նախարարության կողմից պատրաստված «Հայաստանի Հանրապետության երկրաշարժավտանգ տարածքում սողանքային աղետների կառավարում» ուսումնասիրության ծրագիրը, որի շրջանակներում 2003 թ. սեպտեմբերին Հայաստանում էր գտնվում առաջին պատվիրակությունը:

ODA ծրագրերի մյուս հատվածը վերաբերում է տեխնիկական օգնությանը, որն իրականացվում է ճապոնիայում՝ JICA-ի շրջանակներում, և ընդգրկում է հայ մասնագետների վերապատրաստումը, ինչպես նաև նույն գործակալության կողմից Հայաստանում ճապոնացի փորձագետների խմբերի հետազոտական գործունեությունը:

1995-2003 թթ. Հայաստանի կառավարական տարբեր գերատեսչություններից հարյուրից ավել փորձագետներ մասնագիտական դասընթացների և սեմինարների են մասնակցել ճապոնիայում: JICA-ի շրջանակներում վերապատրաստման մեկ այլ ծրագրի և երիտասարդության համար կազմակերպվող ուսուցողական ծրագրերի արդեն

մասնակցել են 25 մասնագետներ Հայաստանից: Չորրորդ անգամ ծրագիրը կիրականացվի 2004 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին, որին կմասնակցի նաև 10 մասնագետ Հայաստանից:

JICA գործակալության փորձագիտական գործունեությունը Հայաստանում ընթանում է ինչպես հետազոտական խմբերի, այնպես էլ առանձին մասնագետների աշխատանքների ձևով: Մինչև այժմ ճապոնական մի շարք հետազոտական խմբեր են աշխատել Հայաստանում, որոնցից մեկը զբաղվել է մասնավոր հատվածի խրախուսման (1998 թ. հունիս), մյուսը՝ ջրամատակարարման (1999 թ. մարտ) ծրագրերով: Մեկ այլ խումբ ներգրավված էր Հայաստանի բնապահպանության ոլորտում:

Հետազոտական առաջին խումբն իր գործունեության ընթացքում այցելել է 28 ձեռնարկություններ Երևանում, Վանաձորում, Հրազդանում, Չարենցավանում, Աբովյանում, որի արդյունքում ՀՀ առևտրի և տնտեսական զարգացման նախարարության ու JICA գործակալության միջև ստորագրվել է արձանագրություն Հայաստանում մասնավոր հատվածի զարգացման վերաբերյալ: Այդ ուղղությամբ 1998 թ. դեկտեմբերին կազմվեց Հիմնական նախագիծ, որը հիմք հանդիսացավ ծրագրի հետագա իրականացման համար: Այն ներկայումս ընթացքի մեջ է:

Ջրամատակարարման գծով աշխատող փորձագիտական խումբը, համագործակցելով ՀՀ քաղաքաշինության նախարարության հետ, կազմել է բնագավառի զարգացման ծրագիր:

ՆՈՐ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐ. ԱՆՑՈՒՄ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԴՐԱՄԱՇՆՈՐՅՆԵՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՓՈԽՇԱՅԱԿԵՏ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ

Հայ ժողովուրդը խորին երախտագիտությամբ է ընդունում ճապոնիայի կառավարության և ժողովրդի կողմից տրամադրվող օժանդակությունը: Այնուամենայնիվ կարելի է վստահաբար ասել, որ ժամանակն է եկել ճապոնիայի կողմից Հայաստանին մարդասիրական օգնության, դրամաշնորհների և վարկերի տրամադրման քաղաքականությանը զուգահեռ ջանքեր գործադրելու երկու երկրների գործարար շրջանակների միջև ուղղակի փոխշահավետ համագործակցություն հաստատելու ուղղությամբ:

Այդ ուղղությամբ ճապոնական կողմի համար հեռանկարային կարող են հանդիսանալ Հայաստանի հանքարդյունաբերության և քիմիական ոլորտները:

Հայ-ճապոնական տնտեսական հարաբերությունների հետագա զարգացման, գործնական համագործակցության նոր արդյունավետ

ծևերի մշակման ուղղությամբ խթան կարող է հանդիսանալ հայ-ճապոնական և ճապոնա-հայկական տնտեսական կոմիտեների գործունեությունը:

Ներկա փուլում կարևոր և միանգամայն իրական են նկատվում տնտեսական կոնկրետ նախագծերի մշակումն ու իրականացումը, մասնավորապես բարձր տեխնոլոգիաների, էներգետիկայի, գյուղատնտեսության, սննդի վերամշակման, զբոսաշրջիկության և այլ բնագավառներում:

Հաշվի առնելով ՀՀ-ում մտավոր և մասնագիտական համապատասխան ներուժի առկայությունը՝ Հայաստանի համար առաջնային ուղղություն է համարվում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բնագավառը: Դեռ ԽՍՀՄ-ի կազմում Հայաստանը համարվում էր տեխնոլոգիապես ամենազարգացած հպնարապետություններից մեկը, ուր ստեղծվել էր խորհրդային առաջին համակարգիչը: Այդ կապակցությամբ հարկ է ընդգծել նշված բնագավառում համատեղ ծրագրերի իրականացման առկա հնարավորությունները:

Հայաստանը հավակնում է դառնալ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների տարածաշրջանային կենտրոն: Այդ ուղղությամբ 2002 թ. գարնանը Եվրամիության կողմից Երևանում կազմակերպվեց համաժողով Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կովկասյան նախաձեռնության ծրագրի շրջանակներում (Caucasus IT Initiative):

Քաջ հայտնի է, որ Հայաստանը ճապոնիայի նման գտնվում է ակտիվ սեյսմիկ գոտում: Ճապոնիայում ստեղծված է պատկառելի գիտական և գործնական բազա այդ բնագավառում: Հայաստանում նույնպես առկա են մեծ թվով բարձրորակ արտակարգ իրավիճակների մասնագետ-փրկարարներ: Համագործակցության հաստատումը այդ բնագավառներում կարող է նույնպես շահեկան լինել երկու երկրների համար:

Պետք է նշել նաև Հայաստանի և ճապոնիայի միջև արտաքին առևտրի ծավալների ցածր լինելու հանգամանքը¹⁷: Այն նույնպես չի համապատասխանում երկու երկրների միջև առևտրի զարգացման իրական հնարավորություններին:

Վերջին տարիների ընթացքում ՀՀ տնտեսությունը զարգանում է դինամիկ կերպով, բարձր են տնտեսական տարեկան աճի տեմպերը (2003 թ. գրանցվել է 12,3% համախառն ներքին արդյունքի աճ): Վերջինս երկ-

17 Վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ ներմուծումը 2003 թ. կազմել է շուրջ 3 մլն ԱՄՆ դոլար, իսկ արտահանումը՝ ընդամենը 61,6 հազ. ԱՄՆ դոլար: ՀՀ-ից արտահանվել են հիմնականում ոգելից խմիչքներ, մասնավորապես կոնյակ, ինչպես նաև տրիկոտաժ և հագուստեղեն, իսկ ներմուծվել մեխանիկական մասեր և սարքավորումներ, տրանսպորտային միջոցներ և մասեր, օպտիկական, լուսանկարչական, բժշկական և այլ սարքեր:

րում հաստատված կայուն քաղաքական իրավիճակի հետ միասին բարենպաստ պայմաններ է ապահովում օտարերկրյա, այդ թվում ճապոնական ներդրողների համար:

Հայաստանի և ճապոնիայի միջև առևտրատնտեսական սերտ համագործակցության հաստատումը ոչ միայն հնարավոր է, այլև խոստանում է լինել արդյունավետ ու փոխշահավետ:

Գլուխ չորրորդ

**ՀԱՅ-ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ,
ԳՐԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԵՎ ՇՓՈՒՄՆԵՐ**

ՀԱՅ-ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արծվի Բախչինյան

Բանասիրական գիտությունների քեկնածու

Օագոյ արևի երկրի հետ հայ ժողովրդի ամենավաղ առնչությունները, մեզ հասած տեղեկություններով, սկիզբ են առել հավանաբար XVII դարում: Աշխարհով մեկ առևտրական գործունեություն ծավալած նորջուղայեցի առևտրականները լայնածավալ գործառնություններ են կատարել ասիական շուկաներում՝ հաճախակի լինելով Տիբեթում, Սիամում, Ճավայում, Ֆիլիպիններում, Չինաստանում, ինչպես նաև ճապոնիայում: Քանի որ XVII դարի կեսից մինչև XIX դարի կեսերը ճապոնիան կնքել էր փակ երկրի վիճակ և խիստ կրճատել էր առևտրական կապերը, այդ ժամանակի շփումների մասին տեղեկություններ չունենք:

Հայ տպագիր աղբյուրներում ճապոնիան առաջին անգամ հիշվել է 1805-ին՝ ճեաբոն կամ Յաբոն ձևով Ստեփանոս Ազոնցի աշխարհագրական աշխատության մեջ, որտեղ մանրամասն ներկայացվել են այդ երկրի բնությունը, պատմությունը, լեզուն և ժողովուրդը (տե՛ս Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի... Աշխատասիրութեամբ Տ. Տ. Ստեփանոսի Գիւլէր Ազոնց, 1805, Վենետիկ, էջ 289-351):

XIX դարում ճապոնիայում առևտրական ծովագնացության գործունեություն են ծավալել հնդկահայերը: 1870-ին Կալկաթայի հարուստ ֆիրմաներից մեկը՝ «Աբգար և ընկերությունը», նավագնացության ծառայություններ է իրականացրել դեպի ճապոնիա: 1880-ականների կեսին այդ ֆիրման ճապոնական Կոբե, Յոկոհամա և Նագասակի քաղաք-

նրա անգլերեն գրքերից են՝ «Հայկական կոտորածները», «Դավաճանված Հայաստան» (1910), «Իր անունով» (1911), «Խաղաղության հիմնահարցը», «Խաղաղություն և ոչ խաղաղություն» (1912), «Մեծ չարիքը» (1914), «Եվրոպայի կայսերապաշտության խաչի վրա խաչված Հայաստանը» (1918): Հրատարակել է նաև «Հազար ու մի պատմությունների գրքից» պատմվածքների ժողովածուն (վերահրատարակվել է 2004-ին), «Մեծավոր խաչակիրը» վեպը, «Իմպերիալիզմը և օրենքը» աշխատությունը, մի շարք բանաստեղծություններ: 1919–1920 թթ. նշանակվել է Հայաստանի առաջին հանրապետության դիվանագիտական ներկայացուցիչ Ծայրագույն Արևելքում: Այսպիսով՝ նա է աշխարհում դիվանագիտական պաշտոն զբաղեցրած առաջին կինը (փաստորեն, խորհրդային դիվանագիտական գործիչ Ալեքսանդրա Կոլոնտայից առաջ): Ժամանակակիցները վկայել են, որ տիկին Աբգարը շատ գեղեցիկ կին է եղել, երբ մտել է դահլիճ, բոլոր դեսպանները ոտքի են կանգնել: Հայրենի ժողովրդի հանդեպ ունեցած պարտքի զգացումից ելնելով՝ Դայանա Աբգարն ամեն կերպ օգնել է բազմաթիվ հայ գաղթականների, որոնք Սիբիրի և ճապոնիայի վրայով տեղափոխվում էին ԱՄՆ: Տեղին է նշել, որ այս ժամանակ ճապոնիայի հայերը ռուսական Հեռավոր Արևելքի, Չինաստանի և Հնդկաստանի հայերի հետ համատեղ 1920 թ. հավաքել են հինգ միլիոն սիբիրյան ռուբլի Հայաստանի համար, իսկ Սիբիրում 15–20 հազար դոլար դրամագլխով հաստատվել է մի առևտրական ընկերություն՝ Հայաստանի հետ կապի մեջ լինելու, ճապոնիայից Հայաստան էժան ապրանքներ առաքելու համար (տե՛ս Դոլսի «Ճակատամարտ» թերթը, 27.08.1920):

Ավելացնենք, որ Դայանա Աբգարի սերունդներն ապրում էին ԱՄՆ-ում, իսկ նրա շիրիմը գտնվում է Տոկիոյում գործող ճապոնա-հայկական բարեկամության ընկերության հոգածության ներքո:

Գրական առնչություններ

Ճապոնիային վերաբերող առաջին հայերեն հոդվածները և գրքերը սկսել են լույս տեսնել XIX դարի վերջից: Թուփչյան ազգանունով մի հեղինակ է. Թ. ծածկանունով հրատարակել է «Ժամանակակից Յապոնիան» հոդվածը Թիֆլիսի «Լույս օրացույց հանդեսում» (1905, էջ 622–632), որտեղ տրված են ամենաընդհանուր տեղեկություններ՝ աշխարհագրականից մինչև գրական-երաժշտականը: Այսօր էլ հետաքրքրությամբ է ընթերցվում Հեղինե Մելիք-Հայկազյանի «Մի պտույտ ճապոնում. իմ հուշերից և տպավորություններից» գրքույկը (Թիֆլիս, 1905): Հեղինակը նկարագրում է իր այցելած քաղաքները (Նագասակի,

Գետագայուն Իսահակյանի այդ թարգմանության հիման վրա կոմպոզիտոր Զարո Ստեփանյանը գրել է ռոմանս:

1911-ին Թիֆլիսում հայ մեծանուն բանաստեղծ Յովհաննես Թումանյանի թարգմանությամբ լույս են տեսել «Փոքրիկ ձկնորսը» և «Լեզուն կտրած ծիտիկը» ճապոնական հեքիաթների փոխադրությունները:

1913 թ. մայիսին Թբիլիսիի և Երևանի հայ հանդիսատեսի առաջ ելույթ ունեցան ճապոնացի հանրաճանաչ դերասանուհի և երգչուհի Զանակո Օտական և Սիրատորի անունով դերասանը: Այդ իրադարձությանը անդրադարձավ հայ մամուլը, հատկապես «Աղբյուր», «Տարագ», «Նոր մամուլ» հանդեսները: Հայերը կազմակերպեցին հանդիպում ճապոնացի դերասանների հետ, որի ժամանակ հայ գրականագետ Յովհաննես Ակունյանը դասախոսություն կարդաց ճապոնական գրականության մասին: Ճապոնացի հյուրերին ողջունեց Թբիլիսիի հայկական թատրոնի դերասանուհի Օլգա Մայսուրովան: Երևանում՝ Ջանփուլադյան թատրոնի բեմում, ճապոնացի դերասանները կատարեցին դրվագներ «Հարակիրի», «Սպասուհի Օտական» և «Թեյատուն» պիեսներից:

Ավելի ուշ՝ 1930-ականներին, Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթում (19.08.1934 և 15.08.1937) լույս են տեսել ֆրանսերենից հայերեն թարգմանված ճապոնական հոկկուներ՝ «Հայքայ» վերնագրով: 1937-ին հայ պոեզիայի խոշորագույն դեմք Եղիշե Չարենցը գրել է «Ճապոնական թանկաներ»՝ չորս ստեղծագործություն ընդգրկող շարքը՝ այդպիսով թանկայի ժանրը ներմուծելով հայ գրականություն: Ի դեպ, Չարենցի երևանյան տուն-թանգարանում ցուցադրվում են ճապոնական փորագրանկարներ, որ բանաստեղծը գնել է 1925-ին Վենետիկում:

Ճապոնուհի գրող Տոշիկո Ակամացուն 1954 թ. այցելել է Խորհրդային Հայաստան: Հայաստանին նվիրած իր հոդվածում նա գրել է հետևյալը. «Գեղեցիկ է հայ ժողովուրդը, տղամարդիկ սև հոնքերով են, բրոնզե դիմագծով և մի փոքր կամարածն քթով: Կանայք իրենց հերթին ունեն առատ հոնքեր, նուրբ գծերով բրոնզե դիմագիծ և հազիվ նշմարվող աղվամազ վերին շրթունքին: Հայաստանը ոչ միայն արևի, այլև երգ ու պարի երկիր է: Հայերի ծայնը հիշեցնում է տակետեկոյի»¹⁸:

Ճապոնացի գրող Զիրոսի Կիմուրան 1960-ականներին այցելել է մի շարք խորհրդային հանրապետություններ, նաև Հայաստան: 1963-ին նա հրատարակել է իր ուղեգրությունը՝ «Անկեղծ տպավորություններ Խորհրդային Միությունից» վերնագրով, որտեղ մի ամբողջ գլուխ նվիրել է Հայաստանին, շարադրանքին կցել մի շարք լուսանկարներ (էջ

18 Բամբուկից պատրաստված խողովակ ջրի համար, որը դատարկվելիս նուրբ ծայն է արձակում:

208–231): Հիրոսի Կիմուրան իր գրքում ջերմությամբ նկարագրել է, որ պատերազմից հետո հայազգի ընկեր է ունեցել, որից առաջին անգամ լսել է Հայաստանի մասին: Հայաստան այցի ժամանակ հյուրընկալվել է հայտնի բանաստեղծ Նաիրի Ջարյանի տանը, այցելել մեծն վարպետ ութսունամյա Մարտիրոս Սարյանի արվեստանոց, հանդիպել ճապոնական հեղինակի գրքի թարգմանիչ, գրող Արամյանի, ուրիշ հետաքրքիր խոսակիցների հետ: Էջմիածին, Ջվարթնոց, Էրեբունի այցելելուց հետո նա գրում է հուզված. «Խոհրդային Միության տասնհինգ հանրապետություններից Հայաստանը երևի թե ամենահին պատմությունն ունի: Հայտնի փաստ է, որ չնայած գործադրվող ճնշմանը՝ հայերը հիմա էլ, ինչպես նաև հրեաները, լինելով խոհրդային Միության ամենասակավաթիվ ժողովուրդներից մեկը, աշխատում են ամենաշատ գիտելիքներ պահանջող ասպարեզներում: Նշենք, օրինակ, փոխվարչապետ Միկոյանին կամ աշխարհահռչակ կոմպոզիտոր Խաչատրյանին: Խոհրդային Միության գիտությունների ակադեմիայում հայազգի գիտնականների թիվը չափազանց շատ է: Իմ այժմյան ԽՍՀՄ այցի ընթացքում այցելած հանրապետություններից Հայաստան այցը ամենահետաքրքիրն էր: Դրա պատճառներից մեկն էր, ինչպես արդեն ասել էի, ինձ ուղեկցող բանաստեղծ Կարենցի և ուրիշների անկեղծ պատմությունները և այս բարձր սարերում գտնվող աղքատիկ թվացող փոքր երկրի անսպասելի հարուստ մշակույթը»:

1970–ականների սկզբին Երևանում հյուրընկալվել է Սաիցու Օբի-ճատան, որը բանասերներ Հենրիկ և Հեղինե Բախչինյանների հարկից ենթո, ներշնչված Հայաստանով, գրել է հետևյալ բանաստեղծությունը.

Ծաղկում է ժանգրափուշը,

Ծաղկում է ժանգրափուշը,

Նա միակ ծաղիկն է

Անապարտում ծաղկող,

Նրա բույրն ինչ հիշեցնում է

Իմ պարսևությունս հուշերը:

(Թարգմ.՝ Ալիկո Հիկիի)

Որքանով մեզ հաջողվեց պարզել, Հայաստանի մասին լույս տեսած ճապոներեն առաջին գիրքը Ֆրիտյոֆ Նանսենի «Կովկասի միջով»-ն է, որ հրատարակվել է Տոկիոյում 1942-ին: Ինչ վերաբերում է հայ գեղարվեստական գրականությանը, ապա այն ճապոներեն թարգմանվել է հիմնականում ռուսերենից: Առաջին հայ հեղինակը Նաիրի Ջարյանն է, որը Հոկայդո կղզու Սապարոս քաղաքի «Հոկայդո սիմբուն» թերթի ա-

առաջարկով գրել է «Ժպտում է ծյունն սպիտակ Սապպորոյի լեռներում» վերնագրով բանաստեղծությունը, որի ճապոներեն թարգմանությունը լույս է տեսել նույն պարբերականում: Մեկ աղբյուրի վկայությամբ՝ ճապոներեն թարգմանվել է նաև Հովհաննես Թումանյանի «Մի կաթիլ մեղրը», որի հիման վրա նկարահանվել է ճապոնական մուլտֆիլմ (տե՛ս «Քուլիս» ամսագիր, Ստամբուլ, թ. 828, 15.05.1981, էջ 23): Վերոհիշյալ Հիրոշի Կինուրան ճապոներեն է թարգմանել Հովհաննես Թումանյանի «Ախթամար» լեզենդը, իսկ Մազամի Իոսիտարոն ռուսերենից ճապոներեն է թարգմանել Վախթանգ Անանյանի «Լեռնային կածաններով» պատմվածքների ժողովածուն (1957, Տոկիո): 1984–ին Մոսկվայում «Ռադուգա» հրատարակչությունը լույս է ընծայել «Խորհրդային գրողների պատմվածքներ» ճապոներեն ժողովածուն՝ Վադիմ Պանիխի կազմած, որտեղ ընդգրկվել է նաև երևանցի գրող Էլզա Գրինի (Աբրահամյան) «Իմ այգին» պատմվածքը՝ դարձյալ թարգմանված ռուսերենից:

Պատկերը նույնն է նաև հակառակ պարագայում. ճապոնական գրականությունը հայերեն թարգմանվել է ռուսերենից: Ժամանակագրական առումով հայերենով լույս տեսած առաջին ճապոնական գրականության նմուշներն են Կիյոսուկե Ֆուկունագայի «Դիտողություններ ճապոնա-ամերիկյան ապագա պատերազմի մասին» (Երևան–Մոսկվա, 1934) և Սունաո Տոկունագայի «Անարև թաղամասը» (1937): Հետագա հրատարակությունները եղել են ճապոնական հեքիաթներ: 1938–ին առանձին գրքույկներով վերահրատարակվել են Հովհաննես Թումանյանի՝ վերոհիշյալ երկու ճապոնական հեքիաթների թարգմանությունները, ինչպես նաև «ճապոնական երկու հեքիաթը» Սիր. Ջորյանի թարգմանությամբ: 1959–ին Սերգեյ Նումաշյանի թարգմանությամբ լույս է տեսել «ճապոնական հեքիաթներ» ժողովածուն: 1960–ականներին լույս են տեսել հետևյալ գրքերը՝ Տերու Տակակուրայի «Խակոնեի ջուրը» պատմավեպը (թարգմանիչ՝ Հ. Թուրշյան, 1960), Ֆունիկո Խայասիի «Վեց պատմվածք» (թարգմանիչ՝ Ռաֆայել Արամյան, 1963), Ռյունոսուկե Ակուտագավայի «Թավուտուն» պատմվածքների ժողովածուն (թարգմանիչ՝ Նորայր Աղալյան, 1964), Սյուսակու Էնդոյի «Ծով և թույն» (թարգմանիչ՝ Վ. Դանիելյան, 1967), Սեիտոյ Մացունոտոյի «Ստորջրյա հոսանք» (թարգմանիչ՝ Շողիկ Սաֆյան, 1968) և Կորո Աբեի «Չորրորդ սառցադաշտային ժամանակաշրջանը» վիպակները (թարգմանիչ՝ Հ. Մարգարյան, 1969):

Հետագա տասնամյակներին հայերեն թարգմանությամբ լույս են տեսել ճապոնացի գրողներ Սյուսակու Էնդոյի «Ամուսնական կյանք» (թարգմանիչ՝ Էլենա Դավթյան, 1972, վերահրատարակվել է 1997–ին), Սեիտոյ Մացունոտոյի «Կետեր և գծեր» (1973), Էյսուկե Նակոժոնոյի «Արժիճը բոցերի մեջ» (վերջին երկուսի թարգմանիչ՝ Ս. Սաֆարյան, 1976)

բժշկի խնամյալը, որի հետ զրույցներից նրա և իր որդու՝ Սուրենի մեջ արթնանում է հայկական արյունը: Հատկանշական է, որ գրքում հիշված բոլոր դեպքերը տեղի են ունեցել իրականում:

Հայաստանում առաջինը ճապոներենից գեղարվեստական թարգմանություններ կատարել է Հեղինե Հայրապետյանը²⁰:

Ճապոնուհի Ակիկո Հիկին 1998–2002 թթ. ուսանել է Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի հայոց լեզվի և գրականության բաժնում: Դիպլոմային աշխատանք է պաշտպանել «Պատմականությունը Կոստան Ջարյանի «Նավը լեռան վրա» վեպում» թեմայով²¹: Ակիկո Հիկին որոշ թարգմանություններ է կատարել ճապոներենից հայերեն և հակառակը: Մասնավորապես նա հայ ընթերցողին է ներկայացրել Սաիսեի Մուրոյի, Կոտարո Տակամուրայի, Սյունտարո Տանիկավայի, Ակիկո Յոսանոյի և Մածի Տավարայի բանաստեղծությունները (տե՛ս «Գարուն», 2003, թ. 6): Ակիկո Հիկին 2001–ին հայերեն գեկուցմամբ հանդես է եկել Երևանում կայացած «Թարգմանությունը որպես մշակույթների երկխոսության բանալի» միջազգային գիտաժողովում և արժանացել Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700–ամյակի միջոցառումների հանձնախմբի պարգևին:

2000 թ. Երևանի հումանիտար ինստիտուտում 1996–1999 թթ. դասավանդած ճապոնուհի դասախոս Ֆուժիտա Մասակոն Տոկիոյում իրատարակել է հայ բանաստեղծների երկերն ընդգրկող 15–էջանոց մի գրքույկ ճապոներենով: Այնտեղ ընդգրկված են Նահապետ Քուչակի, Ավետիք Իսահակյանի, Վահան Տերյանի, Եղիշե Չարենցի, Հովհաննես Շիրազի, Պարույր Սևակի և Համո Սահյանի բանաստեղծությունները (ընդհանուր թվով՝ 15 ստեղծագործություն): Թարգմանությունները կատարել են Ակիկո Հիկին և Ֆուջիտա Մասակոյի ուսանողները (Լիզիա Հակոբյան, Կարինե Հարությունյան, Արմինե Պետրոսյան, Իրինա Մինասյան, Նարինե Ղազարյան, Նաիրա Գրիգորյան, Էլինա Մկրտչյան, Քրիստինա Մինասյան, Գայանե Սարգսյան և Վարդիթեր Հարությունյան): Վերջին տարիներին մի շարք ճապոնագետ հայերի և հայագետ ճապոնացիների ի հայտ գալը հույս է ներշնչում, որ մոտ ապագայում հայ գրականությունն ըստ արժանվույն կարող է ներկայանալ ճապոնացի գրասեր հասարակությանը: Առաջին քայլերն արդեն անում են երիտասարդները: Այդպես, 2001 թ. Մոսկվայում կայացած երեխաների ճապոներենի մր-

20 Ճապոնական հեքիաթներ և մանրապատումներ, «Աստղիկ» թարգմանական հանդես, 1991, թ. 4, էջ 176–180:

21 Տե՛ս նրա «Պատմական դեմքերը Կոստան Ջարեանի Նալը Լեռան վրայ վեպում» հոդվածը, «Հայկազեան հայագիտական հանդես», հտ. ԻԲ, Պեյրոս, էջ 233–246:

ցույթի հաղթող Լևոն Մալխասյանը պարզևատրվել էր 2 շաբաթվա ճապոնիա ճանապարհորդությամբ և վերադառնալուն պես թարգմանել էր նվեր ատացած Կանեկո Միսուձուի բանաստեղծությունների շարք, որը տպագրվել էր «Գրական թերթում» (14.02.2003): Բացի դրանից հումանիտար ինստիտուտի ուսանողները ճապոներենից թարգմանել և հրատարակման են պատրաստել 20 ճապոնական հեքիաթ:

Գիտական-մշակութային առնչություններ: Ճապոնացի հայագետներ

Ժամանակի ընթացքում երկու ժողովուրդների մեջ եղած սահմանափակ գործարար կապերը լրացվել են նաև հոգևոր առնչություններով, որոնք մեծ նշանակություն են ունեցել ստեղծագործական շփումների համար և առիթ են տվել երկու ժողովուրդների կյանքի և գործունեության ուսումնասիրության. հնարավորություն է ստեղծվել զեղարվեստական գործերի, թարգմանությունների և ուսումնասիրությունների ստեղծման, մշակույթների փոխադարձ հարստացման համար:

Դեռևս 1902 թ. սեպտեմբերին Էջմիածնի Մայր Աթոռ է ժամանել և մի քանի օր հյուր է մնացել ճապոնացի երիտասարդ պարոն Ինույեն, որ հետաքրքրվել է հայ եկեղեցու պատմությամբ («Արարատ», Էջմիածին, 1902, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, էջ 861): Ճապոնացի խոշոր գիտնական 1902, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, էջ 861): Ճապոնացի խոշոր գիտնական (Բնագետ, միկրոկենսաբան, անտրոպոլոգ) և լեզվաբան Կումագուսու Մինակատան (1867-1941) ութ տարի բնակվել է Լոնդոնում և առաջին ճապոնացին է, որ տիրապետել է հայոց լեզվին: Մեր օրերում բանասեր Սեիջի Կիտագավան անդրադարձել է Կիրակոս Գանձակեցու և Վարդան Վարդապետի պատմագրություններում բուդդայականության վերաբերյալ հիշատակություններին²²: Յամանասի Գակուին համալսարանի դասախոս, սանսկրիտի և հնդեվրոպական լեզուների մասնագետ ուսուցչապետ Նոբուո Սատոն հիմնել է հայագիտական կենտրոն, Տոկիոյում հրատարակել «Հայոց լեզվի քերականություն» (1986), «Հայաստան. երկիր մարդկային ծնունդների ու աղետների» (1989), «Լեռնային Ղարաբաղ» (1989), «Գրաբար» (1995) գրքերը և թարգմանել է «ՀՀ Սահմանադրությունը» (1999):

Տոկիոյում գործող ճապոնա-հայկական բարեկամության ընկերության (JAFA) հիմնադիր տնօրեն Հիդեհարու Նակածիման 1980-ից պարբերաբար այցելում է Հայաստան և հայ ժողովրդի մասին հրապա-

22 Տե՛ս Սեիջի Կիտագավա, Հայ միջնադարյան գրականությունը բուդդայականության մասին, «Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով», Երևան, 15-19 սեպտեմբերի, 1986, զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 92:

րակումների և գրքերի հեղինակ է: Նրա «Հայաստան. հուսո կայծեր պատմության մեջ» (1999) գիրքն ընդգրկում է հայոց համառոտ պատմությունը՝ սկզբից մինչև Մեծ եղեռն: Պարոն Նակածիման 1990 թվականից հրատարակում է «Արարատ բանբեր» (ընդամենը մինչև 2004 թ. վերջը դուրս է եկել 37 համար), 1991 թվականից՝ «Արաքս» (ընդամենը 47 համար) պարբերականները, կազմակերպել և անցկացրել է 31 դասախոսություն Հայաստանի մասին: 1997 թ. հրատարակել է «Հայաստան» գիտական հանդեսը և հայասեր այլ գործունեություն ծավալել: 1993 թ. միության համաժողովին մեծ շուքով կայացել է միության անդամ Յուկիո Ֆուկուդայի կողմից գերմաներենից թարգմանված Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան քառասուն օրը» վեպի շնորհանդեսը:

1991-ին լույս է տեսել Յուկիո Ֆուկուդայի «Ողբերգական Հայաստան» գիրքը, որտեղ տրված է հայոց պատմության ընդհանուր ակնարկ, իսկ վերջին մասում՝ «Հայերի ինքնությունը», տրված են գրողներ Կոստան Զարյանի, Վիլյամ Սարոյանի և Մայքլ Առլենի կենսագրությունները:

1998 թ. սեպտեմբերին Հայաստան են այցելել մի խումբ ճապոնացի հետազոտողներ (պատմաբաններ, ճարտարապետներ, ֆիզիկոսներ, սեյսմոլոգներ)՝ Տոկիոյի տեխնոլոգիական համալսարանի պրոֆեսոր Սիրո Սասանոյի գլխավորությամբ: Հատուկ հաշվետվություններից բացի պրոֆեսոր Սասանոն իր ուսումնասիրության արդյունքներն է ներկայացրել Հայ-ճապոնական միության ժողովում, ինչպես նաև հանդես եկել հոդվածով «Ասահի գրաֆ» ամսագրում: Այդ թվականից պրոֆեսոր Սասանոն զրեթե ամեն տարի այցելում է Հայաստան: Նա մասնավորապես հետաքրքրված է հայ ճարտարապետությամբ և հին հուշարձանների սեյսմակայունությամբ:

Ճապոնացի պատմաբան Տակայուկի Յոշիմուրան մի քանի տարի ուսանել է Երևանում, տիրապետում է հայոց լեզվին և ուսումնասիրության առարկա է դարձրել Խորհրդային Հայաստանի պատմության վաղ շրջանը: 2003-ի սեպտեմբերին Երևանում կայացած «Հայագիտության արդի վիճակը և զարգացման հեռանկարները» համաժողովում ներկայացրել է «Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը Խորհրդային Հայաստանում 1920-1923 թթ.» զեկուցումը: 2003-ին լույս է տեսել Կացունորի Իծիկավայի «Գնչուների եկած ճանապարհը» աշխատությունը, որը բաղկացած է երկու մասից՝ «Այցելություն Հայաստանի գնչուներին» և «Հնդկաստան. գնչուների հայրենիքը»: Առաջին գլխում ճապոնացի հեղինակը մանրամասն տեղեկություններ է տալիս հայ բոշաների ազգագրական խմբի մասին:

2004-ին էլ լույս տեսել նաև Աիծի Սանգյոյի համալսարանի իրավունքի պրոֆեսոր Հիրոյոշի Սեզավայի «Հայերի մոռացված ցեղասպանությունը»

գիրքը, որի համար հեղինակն ընտրվել է Հումանիտար գիտությունների միջազգային ակադեմիայի հայկական մասնաճյուղի իսկական անդամ:

Միևնույն ժամանակ ճապոնիան դարձել է որոշ հայազգի գիտնականների հետազոտությունների թեման: Որպես օրինակ կարելի է նշել Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ, պատմության, ազգագրության, աշխարհի ժողովուրդների հնագիտության մասնագետ, խոշոր գիտնական Սերգեյ Ալեքսանդրի Չարությունովին (1932), որը՝ որպես ճապոնիայի վերաբերյալ բազմազան հետազոտությունների հեղինակ, ճանաչված է ինչպես Ռուսաստանում, այնպես էլ ճապոնիայում: Չարությունովը ծնվել է Թբիլիսիում, աշխատում է Մոսկվայում, բայց չնոռանալով Հայաստան իր հայրենիքը՝ հաճախ գալիս է Երևան և պետհամալսարանի պատմության ամբիոնում դասախոսություններ է կարդում, ղեկավարում գիտական աշխատանքները, համագործակցում գիտնականների հետ:

Մոսկվայի ճարտարապետական համալսարանում դասավանդում է դոցենտ, նկարիչ Ռոզա Ամիսոնյանը, որը մասնագիտացել է ճապոնական արվեստի, մասնավորապես իկեբանայի և այգիների ճարտարապետության գծով: Նա, հայրենի Երևանի քաղաքացիներին 1991 թ. հունվարին ճապոնական արվեստը ներկայացնելով, կարդացել է «ճապոնական այգիներ» և «Ներքին այգիներ» թեմաներով դասախոսություններ, ներկայացրել է իկեբանայի իր ցուցահանդեսը:

Բացի դրանից, Երևանի թատրոնի և կինոյի ինստիտուտի «Հանդեսում» (2004, թ. 3) լույս է տեսել նույն ինստիտուտի դոցենտ Ալլա Դանիլովայի «ճապոնական քնարական դրամայի կոնցեպտուալ շեշտադրումները» ուսումնասիրությունը:

Ավելացնենք նաև, որ Երևանի Մատենադարանի ցուցասրահում այլալեզու ձեռագրերի մեջ ցուցադրվում է նաև մի ճապոներեն ձեռագիր գիրք (Հոկուսայ, «Մանգա», գրված 1812 թ.):

Կան նաև փաստեր հայ-ճապոնական տարաբնույթ շփումների վերաբերյալ:

Ճապոնական կանացի օպերային երգի հիմնադիրներից է նախկին ռուսաստանցի երգչուհի Օլգա Կարասուլովան (Կարասուլյան, 1886–1977 թթ.), որին աշակերտել են մի շարք ճապոնացի օպերային երգչուհիներ, և որը նպաստել է ռուս-ճապոնական մշակութային կապերի հաստատմանը²³:

1933 թ. տվյալներով ճապոնիայի Տոկիո, Կոբե և Յոկոհամա քաղաքներում ապրել է 35 հայ (տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Ազ-

գային արխիվ, ֆոնդ 409, ցուցակ 1, գործ 4732, էջ 4): 1951 թ. տվյալներով ճապոնիայում ապրել է 5–6 հայ ընտանիք, 1962 թ. տվյալներով՝ 10 հայ ընտանիք, հիմնականում՝ առևտրականներ:

Այսօր էլ փոքրաթիվ հայ համայնք գոյություն ունի ճապոնիայում, 50–60 հոգուց բաղկացած, որի մեծ մասը բնակվում է Տոկիոյում: Նրանց մեջ կան նաև Հայաստանից արտագաղթածներ: Երևանցի Արամ, Արմեն և Լևոն Սարգսյան եղբայրները 10 տարեկանից ինքնուրույն սովորել են ճապոներեն և չինարեն, 1988–ի երկրաշարժից հետո որպես թարգմանիչ աշխատել Հայաստան օգնության եկած ճապոնացիների և չինացիների հետ, կատարել թարգմանություններ և կազմել հայերեն–ճապոներեն ու ճապոներեն–հայերեն փոքրիկ բառարան: Սարգսյան եղբայրներն այժմ բնակվում են ճապոնիայում և Չինաստանում: 1995 թ. գեղասահքի միջազգային մրցումներում Հայաստանը ներկայացնում էր Կահո Կուլինումա–Տիգրան Առաքելյան զույգը. երևանցի այս գեղասահորդն այժմ ապրում է իր ճապոնուհի կնոջ հայրենիքում:

Ճապոնա–հայկական բարեկամության ընկերության նախագահ Հիդեհարու Նակաձիմայի կինը՝ ծնունդով երևանցի Մելանյա Բաղդասարյան–Նակաձիման, երևանի պետհամալսարանի շրջանավարտ է, դասեր է տալիս հայերեն սովորել ցանկացող ճապոնացիներին...

Այլու՛մի Տակահաշին, որ մի քանի անգամ այցելել է Հայաստան և անուսնացած է երևանցու հետ, ստեղծել է «Հետաքրքիր երկիր Հայաստան» ճապոներեն համացանցային էջը:

Ճապոնահայերի մասին խոսելիս հարկ է հիշատակել նաև ամերիկահայ մի մարզիկի: Ամերիկյան իրականության մեջ արևելյան մարտարվեստի հիմնավորումը ու նաև այդ թեմայով առաջին վավերագրական ֆիլմերի նկարահանումը կապված է նրա՝ Էնթոնի Միրաքյանի անվան հետ: Նա, զորակոչվելով ամերիկյան բանակ, հայտնվել է ճապոնիայում: Երբ ԱՄՆ–ի ռազմաօդային ուժերը տեղակայվել են ճապոնական Օկինավա կղզում, զինվորական ծառայության մեջ գտնվող Միրաքյանը աշակերտել է գոծյու–րյու կարատեի հայտնի վարպետ Մեյտոկու Յագիին, դարձել Արևմուտքում Մեյտոկու Յագիի մոտ սովորած առաջին ուսանողը և առաջին սև գոտին ստացողը: Նրա ուսուցիչ Մեյտոկու Յագին Միրաքյանին նշանակել է Մեյբակյան ֆեդերացիայի ղեկավար՝ ճապոնիայից դուրս: Ֆիդայի հոր զավակին, այսպիսով, վիճակվել էր դառնալ կարատե–դոյի ռահվիրան ամերիկյան իրականության մեջ...

Ճապոնացիների հետաքրքրությանն է արժանացել ոչ միայն հին, այլև ժամանակակից հայ մշակույթը՝ գրականությունը, երաժշտությունը, կինոարվեստը: Այսպես՝ 1996 թ. Տոկիոյում մեծ հաջողություն ունեցավ աշխարհահռչակ կինոռեժիսոր Փարաջանովի նկարների և կուլաժ-

ների ցուցահանդեսը: 1995-ին Յամագատա քաղաքում կայացած փաստագրական կինոյի փառատոնին մասնակցել է հայ կինոյի նշանավոր ռեժիսոր Արտավազ Փելեշյանը, որի ստեղծագործությունները բարձր գնահատական ստացան, ինչի մասին վկայում են «Կինեմա ջունպու», «Յուրիինա» ճապոնական ամսագրերում տպագրված ծավալուն հոդվածները:

ՃԱՊՈՆԵՐԵՆԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Միքայել Ամիրխանյան

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հայաստանում օտար լեզուների հանդեպ հետաքրքրությունը գալիս է դարերի խորքից: Դեռևս V դարում, երբ ստեղծվեց հայկական այբուբենը, Հայաստանում սկսեցին ուսումնասիրել և օտար լեզուներից հայերեն թարգմանել հնագույն մտածողների ստեղծագործությունները: Այդ մասին են վկայում հնագույն ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտում՝ Մատենադարանում պահպանվող թարգմանված ստեղծագործությունները, որոնց մի մասի բնագրերը չեն պահպանվել: Այդ ժամանակից էլ սկսեցին անցկացվել «Թարգմանչաց տուպանվել»: Այդ ժամանակից էլ սկսեցին անցկացվել «Թարգմանչաց տուպանվել», որոնք կազմակերպվում են նաև մեր օրերում: Իմիջիայլոց պետք է ասել, որ Հայաստանում այլ ժողովուրդների լեզուների ուսումնասիրման կուլտուրան միշտ էլ եղել է ակտուալ: Դա ամենից առաջ բացատրվում է հայ ժողովրդի՝ ուրիշ ժողովուրդների մշակույթի և գիտության հանդեպ հետաքրքրությամբ, ինչպես նաև հայոց լեզվի հնչյունաբանական հարուստ համակարգով, որը հնարավորություն է ընձեռում համեմատաբար հեշտ յուրացնել օտար լեզուներ: Ելնելով Հայաստանի աշխարհագրական դիրքից՝ բնականաբար, առաջին հերթին ուսումնասիրման առարկա էին դառնում հարևան ժողովուրդների լեզուները: Այդ էին պահանջում մի կողմից ազգամիջյան առնչությունները և մյուս կողմից հունական, ասորական, արաբական և ուրիշ ժողովուրդների մտածողների աշխատությունների հայերեն թարգմանության, ազգային հոգևոր գիտելիքների հարստացման անհրաժեշտությունը:

Այն հեռավոր անցյալում ճապոներենի հետ ծանոթությունը, բնականաբար, հնարավոր չէր՝ առաջին հերթին հեռավոր տարածության և շփումների բացակայության պատճառով: Պահպանվել են տեղեկություններ այն մասին, որ միայն XX դարի սկզբին՝ ռուս-ճապոնական պատերազմից հետո (1904-1905 թթ.), երբ պատերազմից վերադառ-

նում էին հայ գինվորները, որոնք կռվել էին ռուսական բանակի կազմում, իրենց հետ բերում էին ճապոնացիների կենցաղի, մշակույթի մասին հետաքրքիր բանավոր պատմություններ, տարբեր հուշանվերներ, նույնիսկ առանձին արտահայտություններ:

Խորհրդային իշխանության տարիներին ինչպես լեզուների, այնպես էլ այլ գիտությունների ուսումնասիրումը ծրագրավորվում էր Կենտրոնից: Դա Հայաստանին հնարավորություն չէր տալիս նման ծրագրերի պայմաններում ինչ-որ հարց լուծել, չնայած Հայաստանի բուհերը ԽՍՀՄ-ում եղել են առաջատարներից և՛ մասնագիտությունների քանակով, և՛ ուսման որակով: Եվ միայն ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո, երբ Հայաստանը ձեռք բերեց անկախություն, սկսեցին ստեղծվել տարբեր պրոֆիլի ոչ պետական բուհեր:

Այդպես՝ 1991 թ. ստեղծվեց Երևանի հումանիտար ինստիտուտը, որտեղ Հայաստանում առաջինը սկսվեց ոչ ավանդական օտար լեզուների՝ իտալերենի, իսպաներենի, հունարենի, 1992 թվականից ճապոներենի, իսկ վերջերս նաև չինարենի և հնդկերենի ուսումնասիրությունը: Սակայն չպետք է մոռանալ, որ 1990 թ. Արտասահմանյան երկրների հետ մշակութային կապերի հայկական ընկերությունում կազմակերպվել էր կիրակնօրյա էլիտար դպրոց, որտեղ բացվեցին նաև ճապոներենի երկու դասարաններ 8-10 և 12-14 տարեկան երեխաների համար: Այդ դասարաններում սովորում էր մոտ 30 երեխա, պարապմունքները անցնում էին հետաքրքիր: Չնայած փորձի բացակայությանը, ծրագրերի, դասագրքերի, պայմանների պակաս լինելուն և Հայաստանում տնտեսական ու քաղաքական անկայուն վիճակին, որը հնարավորություն չէր տալիս արդյունավետ աշխատելուն՝ դպրոցը ֆորմալ գոյատևեց մոտ երեք տարի: Իսկ երբ հումանիտար ինստիտուտում սկսվեց ճապոներենի ուսուցումը, ինստիտուտն արդեն ուներ որոշ չափով ծրագրեր, դասագրքեր, բառարաններ և ճապոներենի դասավանդման մի փոքր փորձ: Օգտագործվում էին Մոսկվայի բուհերում հրատարակված դասագրքեր, բառարաններ և ձեռնարկներ:

Ճապոներենի ուսումնասիրումը կազմակերպելու գլխավոր պատճառներից էին Հայաստանում ճապոնացի ժողովրդի հնագույն և ժամանակակից ինքնատիպ, հարուստ հոգևոր մշակույթի մասին տեղեկությունների սահմանափակ լինելը, ոչ բավարար տեղեկություններ ճապոնիայի առանձնահատուկ տեխնիկական առաջընթացի մասին, ինչպես նաև ճապոնացիների՝ դեպի ուրիշ ժողովուրդները դժբախտության պահին ունեցած մարդասիրական վերաբերմունքը, որը բացահայտ դրսևորվեց Հայաստանում 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժի ժամանակ: Ինստիտուտը նպատակադրվեց թարգմանիչներ պատրաստել, որպես-

զի մինչև այժմ ճապոնական ինչպես գեղարվեստական, այնպես էլ գիտատեխնիկական գրականությունը միջնորդ լեզուներից (ռուսերենից, անգլերենից) հայերեն թարգմանելու փոխարեն դրանք կատարվեն ճապոներեն բնագրից:

Անցած տարիների ընթացքում հումանիտար ինստիտուտի ճապոներենի բաժինը ավարտել է շուրջ 40 հոգի: Նրանցից շատերը աշխատել և աշխատում են ճապոնացիների հետ, որոնք կատարել և կատարում են Հայաստանում ճապոնիայի կառավարության զանազան ծրագրերը (Մատենադարանում հին ձեռագրերի վերականգնման և պահպանման (Սատենադարանում, Երևանի ասֆալտի գործարանի մեխասարքավորումների մոնտաժում, Երևանի ասֆալտի Հայաստանում, Հանիզմների մոնտաժում, սողքերի ուսումնասիրում Հայաստանում, Հայաստանում լեռնային արդյունաբերության գլխավոր ծրագրերի նախապատրաստման ուսումնասիրություն, առողջարանային հիմնարկների սարքավորումներով օգնություն, Երևանի ՋԷԿ-ի սարքավորումների նոստրաֆավորումներով օգնություն, Երևանի ՋԷԿ-ի սարքավոր բիզնեսում, ընդհանուր, ավաստի նշակում): Աշխատում են նաև մասնավոր բիզնեսում, տուրիստական ֆիրմաներում, դասավանդում ճապոներեն՝ անհատական և տարբեր դասընթացներում:

Մինչև վերջին ժամանակները ճապոնական կողմը Հայաստանում տարբեր ծրագրեր իրագործելիս թարգմանիչներ էր հրավիրում Մոսկվայից, ինչը կապված էր լրացուցիչ դժվարությունների հետ, ի թիվս նաև վայից, ինչը կապված էր լրացուցիչ դժվարությունների հետ, ի թիվս նաև ֆինանսական ծախսերի: Մեր օրերում Մոսկվայից թարգմանիչներ հրավիրելու անհրաժեշտությունը վերացել է:

Ներկայումս ինստիտուտի ճապոներենի բաժնում սովորում է 26 ուսանող: Սկսած 1994 թ.՝ հումանիտար ինստիտուտի ուսանողները մասնակցում են ԱՊՀ երկրներում ճապոներենի ուսանողների մրցույթներին, որոնք ամեն տարի անց են կացվում Մոսկվայում ճապոնական հիմնադրամի հովանավորությամբ:

Հումանիտար ինստիտուտը Հայաստանում միակ բուհն է, որտեղ ուսումնասիրվում է ճապոներենը: Ճապոնական «Ակահատա» թերթի թղթակից Հորիե Նորիոն ներկա գտնվեց ճապոներենի դասին: 1997 թ. ճապոնիա վերադառնալիս «Հայ ուսանողները սովորում են ճապոներեն» հոդվածում նա մայիսի 8-ին գրել է. «Հայաստանի մասին նյութեր հավաքելիս ես հանդիպեցի մի աղջկա, որն ազատ խոսում էր ճապոներեն, և զարմացած էի: Դա Ջարուհի Բաբայանն էր: Անցած տարի նա ավարտել էր Երևանի հումանիտար ինստիտուտի ճապոներենի բաժինը և դասախոսների պակասի պատճառով ճապոներեն էր դասավանդում նույն ինստիտուտի առաջին կուրսեցիներին:

Այն բանից հետո, երբ Հայաստանը 1988 թ. դեկտեմբերի երկրաշարժի պատճառով ճապոնիայից օգնություն ստացավ, Հայաստանում

անհրաժեշտություն առաջացավ ճապոներենի մասնագետների: Այդ ինստիտուտում ճապոներենի բաժինը բացվեց 1992 թ., և առաջին շրջանավարտները եղան միայն չորս հոգի:

Ինստիտուտը ժամանակավորապես վարձակալել է Մշակույթի պալատը: Դասախոսները և ուսանողները նույնիսկ այն ժամանակ, երբ չկային սարքավորումներ, ճապոներենի դասագրքեր և բառարաններ, ներդնում էին բոլոր ուժերը ճապոներենի ուսումնասիրմանը: Քանի որ չկային ճապոներեն-հայերեն բառարաններ, օգտվում էին ճապոներեն-ռուսերեն բառարաններից: Մի դասի ժամանակ, որին ես ներկա եղա, առաջին կուրսեցիները գրատախտակին հիերոգլիֆներով գրեցին. «Ճապոնիայում հիմա գարուն է, և ծաղկում է սակուրան»:

Երբ ամացած տարի ճապոնիայից եկավ ճապոնացի դասախոս Ֆուձիտա Մասակոն, դասերը դարձան ավելի բովանդակալից: Ճապոնացի լրագրողի հետ հանդիպման ժամանակ ուսանողները զեղեցիկ ճապոներենով երգում էին հայտնի երգեր՝ «Ուե-օ մույտե» և «Սետո-նո հանայոնե»: Եվ քանի որ ուսանողների մեծ մասը աղջիկներ էին, հարցերը հիմնականում հետևյալ բնույթի էին. ճապոնացիների վերաբերմունքը դեպի ամուսնությունը, ճապոնիայում կանանց հանդեպ կիրառվող խտրականությունները, երիտասարդական նորածնությունը և այլն:

Ինստիտուտը ավարտելով՝ ուսանողները ստանում են թարգմանչի որակավորում:

«Երկրաշարժ, Արարատ և Ֆուձիյամա, բնական ռեսուրսների բացակայություն. սրանք ճապոնիայի և Հայաստանի համար ընդհանուր են, և մենք ցանկանում ենք լինել միջնորդներ երկու երկրների միջև», - ասում էին ուսանողները, որոնք շարունակում են ջանասեր պարապել այնպիսի պայմաններում, երբ հաճախակի անջատում են էլեկտրականությունը և գազը»:

Ճապոներենի ուսուցման գործում նշանակալից և բազմակողմանի օգնություն է ցուցաբերում ճապոնական կողմը: Գրեթե ամեն տարի ճապոնական հիմնադրամը նվիրում է դասագրքեր, ուսումնական ձեռնարկներ, ծայներիզներ և տեսագրություններ, նվիրել է նաև տեսամագնիտոֆոն և համակարգչային ծրագրեր: Ներկայումս ինստիտուտի գրադարանը ունի ավելի քան 700 կտոր ուսումնական գրականություն, այդ թվում ճապոներենի քերականություն (18 հատոր), մեծ արժեք ներկայացնող ճապոնական արվեստի և ճարտարապետության հանրագիտարան (25 հատոր), ճապոնական գրականության անթոլոգիա (45 հատոր) և այլն: Ուսանողները ճապոներեն սկսել են ուսումնասիրել «ճապոներենը՝ ոչ ճապոնացիների համար» դասագրքերով, որոնք հրատարակ-

ների վերապատրաստման երկարատև դասընթաց (9 ամիս), այդ թվում ուսումնասիրել է լեզվի դասավանդման մեթոդիկան:

Այնուհետև Արմինե Պետրոսյանը 2003 թ. նույն ճապոներենի միջազգային կենտրոնում (ք. Ուրավա) խորացրել է ճապոներենի իր գիտելիքերը (2 ամիս):

Ինստիտուտի ճապոներենի բաժնի 4-րդ կուրսի ուսանողուհի էլինա Մկրտչյանը 2001 թ. Կանսայի ճապոներենի միջազգային կենտրոնում վերապատրաստվել է երիտասարդ դիվանագետների դասընթացներում (9 ամիս) և վերադառնալուց հետո աշխատանքի է ընդունվել Հայաստանի ԱԳՆ-ում:

Ինստիտուտի երկու շրջանավարտ շարունակել են ուսումը ճապոնիայում: Ասյա Հարությունյանը 1998–2002 թթ. ավարտել է Կիոտոյի համալսարանի մագիստրատուրան, իսկ Օսակայի համալսարանում՝ ասպիրանտուրան՝ զբաղվելով նախադպրոցական տարիքի կրթության հետազոտությամբ: Ներկայումս ինստիտուտում նա դասավանդում է ճապոներեն: Դրա հետ մեկտեղ նա ստեղծել է տուրիստական գործակալություն, որի ուղղությունն է ճապոնիայի հետ աշխատելը: 2004 թ. գործակալությունը առաջին անգամ Հայաստանից հայ զբոսաշրջիկների խումբ ճանապարհեց ճապոնիա: Մեկնելուց առաջ հայ զբոսաշրջիկները կարճ դասախոսություն լսեցին ճապոնիայի մասին: Տոկիոյում նրանք եղան Կայսերական պալատում, դիտեցին քաղաքի տեսարժան վայրերը: Կիոտոյում տեսան հանրահայտ ոսկյա տաղավարը, Ռյոանձի տաճարի 15 քարերի այգին, ծանոթացան ազգային կենցաղին, խոհանոցին, օգտվեցին ճապոնացիների հյուրասիրությունից:

Ռուզան Խոջիկյանը 2000–2003 թթ. սովորել և ավարտել է ք. Մորիոկայի համալսարանի մագիստրատուրան և ասպիրանտուրան, պաշտպանել թեկնածուական թեզը «Համեմատական ազգագրական հետազոտություն ձիու կերպարի վերաբերյալ ժողովրդական բանահյուսության մեջ» թեմայով: Ներկայումս գտնվում է ք. Սենդայի «Հոկոկու» համալսարանի դոկտորանտուրայում:

Չարուհի Բաբայանը, հաջողությամբ հանձնելով ընտրովի քննությունները Մոսկվայում ճապոնիայի դեսպանությունում, 1,5 տարով 2004 թ. հոկտեմբերին մեկնել է ճապոնիա: Տոկիոյի օտար լեզուների համալսարանում նա զբաղվում է «Փոխառյալ բառերը ճապոներենում» թեմայի ուսումնասիրությամբ:

Ինստիտուտի շրջանավարտ Մարինե Պետրոսյանը 2004 թ. սեպտեմբերին 5 ամսով մեկնել է ճապոնիա՝ այդ երկրի ԱԳՆ գծով: Մեկնելու նպատակն է՝ խորացնել ճապոներենի իր գիտելիքները և ուսումնասիրել ճապոներենի դասավանդման մեթոդիկան:

Թվարկված բոլոր այցելությունները և ճապոնիայում կեցությունը հրականացվել են ճապոնիայի կրթության և գիտության նախարարության, ճապոնական հիմնադրամի և ճապոնիայի ԱԳՆ ֆինանսական աջակցությամբ:

2004 թ. հումանիտար ինստիտուտը, առաջինը պատմության մեջ, հրատարակեց Հայերեն-ճապոներեն բառարան (հեղինակներ՝ Մ. Ամիրխանյան և Կ. Քարամյան)՝ ավելի քան 5000 ամենագործածական բառացանկով: Ուսանողների ջանքերով առաջին անգամ ճապոներենից հայերեն թարգմանվել և տպագրվել է առանձին գրքույկով պատկերազարդ 20 ճապոնական հեքիաթ:

Մինչև այժմ գոյություն ունեցող ճապոնական գրականության հայերեն թարգմանությունները, ինչպես ասվեց, կատարվել են ռուսերենից: Մեր օրերում արդեն հնարավորություն ունենք թարգմանություններ կատարել ճապոներեն բնագրից:

Ճապոներենի դասախոս Կարինե Քարամյանը ճապոներենի բաժնի ուսանողների համար հրատարակել է ձեռնարկ՝ «Երկխոսություն» (1999 թ.), ճապոներենի ուսուցման համակարգչային դասընթաց՝ «Ոսկյա ճապոններեն» (2002 թ.), «Ծանոթություն Հայաստանի հետ» տեղեկագիրք (ճապոներեն, 2003 թ.), ինչպես նաև «Իկեբանա» (ծաղկարվեստ) ձեռնարկը: Կոներեն, 2003 թ.), ինչպես նաև «Իկեբանա» (ծաղկարվեստ) ձեռնարկը:

1996 թ. սկսած՝ ինստիտուտում ճապոներենը դասավանդել է մեր կողմից հրավիրված Մասակո Ֆուձիտան (1996–1999 թթ.) International Intership Program կազմակերպության միջոցով: 2000–2003 թթ. բարեգործական սկզբունքներով ինստիտուտում ճապոներենի դասավանդմանը ծավալում է Հայաստանի ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի գրավել է Հայաստանի ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի դոկտորանտ Տակայուկի Յոսիմուրան (2000–2003 թթ.), ինչպես նաև հայ գրականության ուսումնասիրող Ակիկո Հիկին (1999–2000 թթ.): 2003 թ. մեր խնդրանքով Japan Silver Volunteers կազմակերպությունը 2003 թ. մեր խնդրանքով Japan Silver Volunteers կազմակերպությունը 2003 թ. մեր խնդրանքով գործուղել է դասախոս Իկուե Օբային, իսկ 2004 թ. սեպտեմբերին մույն կազմակերպությունը հումանիտար ինստիտուտում մեկ տարով դասավանդելու է ուղարկել Կումիկո Կոբայասիին:

Ճապոնիայում հրատարակվել է «Ճանապարհորդություն հետաքրքիր ճանապարհով» գիրքը, որտեղ տեղադրված է Երևանի քարտեզը: Այդ քարտեզում կա փոքրիկ կետ՝ N12, որի տակ նշված է Երևանի հումանիտար ինստիտուտը: Անցյալ տարիների ընթացքում տասնյակ ճապոնացի զբոսաշրջիկներ, երիտասարդ անձինք, ովքեր այցելել են Երևան, քարտեզի օգնությամբ գտել են հումանիտար ինստիտուտը, հանդիպել ուսանողներին, որոնք իրենց հերթին նրանց ծանոթացրել են Երևանին, հնարավորություն են ունեցել անմիջական շփման և գործնական խոսակցությունների:

1998 թ. ճապոնական հիմնադրամը տպագրել է կատալոգ, որտեղ նշված են աշխարհի տարբեր երկրներում գործող այն կրթօջախները, ուր ուսումնասիրում են ճապոներեն: 602-րդ էջում «Արմենիա» գրիֆի տակ ճապոներեն և անգլերեն տպագրված է. «Երևանի հումանիտար ինստիտուտ: ճապոներենի բաժին»: Նշված է ճապոներենը ուսումնասիրել սկսած տարին՝ 1992 թ., և ինստիտուտի հասցեն:

Կրկնակի՝ 1998 և 2000 թթ. մայիսին, ճապոնիայում հրատարակված ճապոնիայի աշխարհագրական ընկերության տեղեկագիրքը նվիրված է Հայաստանին, որտեղ Հայաստանի մասին, ի թիվս այլ նյութերի, զետեղված են Կաորու Տոյոդայի «ճապոներենի մրցույթը հայ ուսանողների միջև» և Մասակո Ֆուձիտայի «ճապոներեն ուսումնասիրող ուսանողները» հոդվածները: Միաժամանակ տեղադրված է ուսանողների հետ վերջինիս լուսանկարը:

2002 թ. ճապոնիայում հրատարակված տեղեկատու-կատալոգում նշված են ԱՊՀ պետությունների բոլոր բուհերը, որտեղ սովորում են ճապոներեն: Այդ տեղեկատուում Հայաստանին և Երևանի հումանիտար ինստիտուտին հատկացված է երեք էջ, տպագրված է պատմական կարճ ակնարկ:

Կրթության համակարգի առիթով հայտնվում է. «2001 թ. Հայաստանը որոշում ընդունեց դպրոցների 11-ամյա կրթության անցնելու մասին: Դպրոցների շրջանավարտները կարող են ընդունվել բուհ, որտեղ ուսուցումը տևելու է 4-5 տարի: Դպրոցի 8-րդ դասարանը ավարտելուց հետո երեխաները կարող են ստանալ միջնակարգ մասնագիտական կրթություն: Երկրորդ դասարանից որպես օտար լեզու ուսուցանվում է ռուսերենը, իսկ 4-5-րդ դասարաններից որպես երկրորդ օտար լեզու ուսուցանվում են անգլերենը, գերմաներենը կամ ֆրանսերենը, բայց ամենից հաճախ՝ անգլերենը: Մի քանի դպրոցներում ուսուցանվում է պարսկերենը կամ արաբերենը: Ինչ վերաբերում է ճապոներենին, ապա միակ տեղը, որտեղ կարելի է սովորել այդ լեզուն, Երևանի հումանիտար ինստիտուտն է»:

Այսպիսով՝ ճապոներենը և ճապոնական մշակույթը տարեցտարի ավելի են մտնում Հայաստանի կյանք: Դա պայմանավորված է ճապոնիայի և Հայաստանի միջև բազմակողմանի կապերի ընդլայնմամբ: Եվ հատկապես Մոսկվայում և Հայաստանում ճապոնիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան պրն Իսսեյ Նոմուրայի մշտական ուշադրությամբ, որի ջերմ վերաբերմունքը հումանիտար ինստիտուտի նկատմամբ և բազմակողմանի աջակցությունը ճապոներենի ուսումնասիրման և ճապոնական մշակույթի տարածմանը Հայաստանում ակնհայտ է: Ավելորդ չենք համարում նշել, որ 2003 թ. հոկտեմբերի վերջին մեր հանդիպման ժա-

մանակ պրն դեսպանը գոհունակությամբ ընդունեց «Հայաստան–ճապոնիա. քաղաքական, տնտեսական և մշակութային հարաբերությունները» գիրքը ստեղծելու իմ առաջարկը և ցուցաբերեց իր աջակցությունը, որի համար մենք հայտնում ենք պրն Իսսեյ Նոմուրային մեր խորին շնորհակալությունը:

ՀԱՅ–ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐ

Սվեյլանա Մարգարյան

Արվեստաբանության դոկտոր, պրոֆեսոր

Հայաստանն ու ճապոնիան, ընդգրկվելով մշակութային հաղորդակցման գործընթացի մեջ, չամտեսեցին նաև երաժշտական ոլորտը: Վերջին տասնամյակներին արագ զարգացող երաժշտական տարբեր փոխհարաբերությունները բացահայտեցին երկու երկրների փոխհետաքրքրության արդյունավետությունը:

Սույն թեմայում լուսաբանվում են հայ և ճապոնական երաժիշտների կատարողական կապերը, որոնք ընդլայնվում, զարգանում են, ինչ-պես նաև հայ և ճապոնացի երաժիշտ կատարողների ու կոմպոզիտորների հյուրախաղերի բնականոն լայնացումը, որն իր հետ բերում է ստեղծագործական հետաքրքրության խորացում, նոր գաղափարների և մտահղացումների հարստացում:

Այս առումով շատ հետաքրքիր է կոմպոզիտոր Ալան Հովհաննեսը: XX դարի 50–ական թվականներին նա գրում է Սոնատ՝ Օպ. 121՝ ոչուտե-կիի և սյոիի (կամ ֆլեյտայի և երգեհոնի) համար (1953 թ.), և Սոնատ Օպ. 181՝ 171՝ հիտիրիկիի և սյոիի (կամ հորոյի և երգեհոնի, 1959 թ.), և Օպ. 181՝ 171՝ հիտիրիկիի և սյոիի (կամ կլառնետի), հարվածային գործիքների ու անգլիական եղջյուրիկի (կամ կլառնետի), հարվածային հնչողությունը: Այդ տավիղի համար, որտեղ նա նմանակում էր կոտոյի հնչողությունը: Այդ բոլորը ձևավորում է կոմպոզիտորի հետաքրքրությունը Հին Արևելքի երկրների մշակույթի, այդ թվում նաև ճապոնիայի նկատմամբ: 1950 թ. կրների մշակույթի, այդ թվում նաև ճապոնիայի ծայնագրում է նրա ճապոնիայի ֆիլհարմոնիկ նվագախումբը ծայնագրում է նրա ճապոնիայի ֆիլհարմոնիկ նվագախումբը ծայնագրում է կամերային օպերա՝ «Meditation on Orpheus»-ը: Նույն տարին նա գրում է կամերային օպերա՝ «Այրվող տունը», իսկ հետագայում պարային դրամա՝ ներդաշնարա՝ «Կային երգչախմբի և փոքր նվագախմբի համար, «Հողմային թմբուկ», ու կային երգչախմբի և փոքր նվագախմբի համար, «Հողմային թմբուկ», ու կային երգչախմբի և փոքր նվագախմբի համար:

1962 թ. հուլիսին Ա. Հովհաննեսը մեկնում է ճապոնիա՝ ուսումնասիրելու նրա ավանդական մշակույթը: Նա անցնում է ճապոնիայի և Կորեայի հին երաժշտության դասընթացներ, վարժվում Գագակու ան-

սամբլի գործիքների վրա, արևմտաեվրոպական նոտագրության վերածում ճապոնական պարերի բարդ կոնտրապունկտային ռիթմի պիեսները: Բացի երեք սոնատներից՝ կոտյոյի և սյամիսենի համար, նա 1964 թ. գրում է «Երեք հայկու»՝ դաշնամուրի համար և Օպ. 211՝ քսիլոֆոնի և նվագախմբի համար, որտեղ ընդօրինակում է ճապոնական ժողովրդական գործիքի խան-գա գենսե հնչողությունը:

Եթե ծագումով հայ ամերիկյան կոմպոզիտորի ստեղծագործությունը տեղավորվում է XX դարին բնորոշող կրոս-մշակույթի մեջ, ապա խորհրդային կոմպոզիտոր Արամ Խաչատրյանի փոխհարաբերությունները ճապոնիայի հետ ձևավորվել են էսթետիկական և մանկավարժական մակարդակով: Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործություններում ճապոնացին տեսնում էր հակադիր մշակույթների սինթեզի օրինակ: Դեռ այդ լույսի տակ էլ հայ գործչին բացահայտեցին և՛ խորհրդային Արևելքի, և՛ Լատինական Ամերիկայի երկրները, ուր Ա. Խաչատրյանի երաժշտությունը ցուցադրում էր ազգային նյութի հարմարվելու հնարավորությունը այլ էեզվի ու մտածողության պայմաններում: Կոմպոզիտորը ապացուցեց, որ սիստեմը կարելի է «ստրկացնել» տաղանդով: Ընդունելով իր համար նոր, ազգային տարրեր՝ համակարգը դառնում է ուրիշ, որովհետև փոխվում են հաստատված պատկերացումները երաժշտական մտքի շարադրումից ու զարգացումից, ձևի, կառուցվածքների և շարժման տեսակետից: Ա. Խաչատրյանի գեղարվեստական փորձը, որ ունի մարգարեական նշանակություն XX դարի համար, արդեն 60-ականներին ճապոնիայում մեծ արձագանք ունեցավ:

1962 թ. փետրվար-մարտ ամիսներին՝ իր հաղթական հյուրախաղերի ժամանակ, ճապոնիայի քաղաքներով (Տոկիո, Օսակա, Կիոտո, Նագասակի) հիանալի մենակատարներ Դ. Օբորինի և Դ. Կոզանի հետ Ա. Խաչատրյանը ակնատես եղավ մեծ ուշադրության: Նշանակալից էր և նրա ստեղծագործական շփումը ճապոնացի գործընկերների հետ՝ կոմպոզիտոր և դիրիժոր Կոսակու Յամադայի և ականավոր գրող Ոյունուկե Ակուտագավայի որդու՝ կոմպոզիտոր Յասուսի Ակուտագավայի հետ: Այդ հանդիպումներից հետո Ա. Խաչատրյանի դասարանը Մոսկվայի Չայկովսկու անվան կոնսերվատորիայում համալրվեց ճապոնացի ուսանողներով: Նրանցից մեկը՝ Նոբուո Տերահարան, հետագայում ճապոնիայում շատ ջանքեր թափեց իր ուսուցչի ստեղծագործությունները տարածելու գործում: Նրա մասնակցությամբ Տոկիոյում լույս տեսավ Վիկտոր Յուզոֆովիչի «Արամ Խաչատրյան» մենագրությունը, որը առաջին անգամ հրատարակվեց 1985 թ. Նյու Յորքում, իսկ 1993-ին հրատարակվեցին «Գայանե» բալետի նվագախմբային սյուիտները: Դետա-

գայում Տերահարան սյուիտների պարտիտուրան հանձնեց Երևանի Ա. Խաչատրյանի տուն-թանգարանին:

Իր 70-ամյա հորեյանից հետո Ա. Խաչատրյանը մտադիր էր այցելել ճապոնիա, բայց հիվանդության պատճառով կոմպոզիտորի այցը չկայացավ: Ճապոնիայում շատ էին սպասում «Գայանե» և «Սպարտակ» բալետների հեղինակին:

Ա. Խաչատրյանի նվագախմբային ձեռագիրը, որը արտահայտված է որչ միայն բալետներում, այլև վեց գործիքային կոնցերտներում, հարգանք էր ներշնչում ճապոնացի կոմպոզիտորներին իր արվեստով՝ կերպարանափոխման, երկարատև մելոդիկ ու ռիթմիկ թեմայի ձևավորմամբ:

Հայ վարպետի ոճի հետքերը գտնում ենք ճապոնական XX դարի դասական կոմպոզիտորների մի շարք ստեղծագործություններում, օրինակ՝ Ակիրա Իֆուկուբեի և Կիեշիգե Կոյամայի ստեղծագործություններում: Նրանց նվագախմբային գործերը կատարվել են Հայաստանում 2000 թ.: Ճապոնական երաժշտության փառատոնի ժամանակ: Հայաստանի ֆիլմային կոմպոզիտորների մի շարք ստեղծագործություններում: Հիմնականում 1993 թ. համագործակցում էր մեր ֆիլմային կոմպոզիտորների հետ:

Ա. Խաչատրյանի ազդեցությունը նկատելի է Ա. Իֆուկուբեի երկու մասից բաղկացած Rhapsodia Concertante ջութակի և նվագախմբի համար գործում: Ստեղծագործության առաջին մասը բաժանվում է երկու մասի՝ Adagio ջութակի մենամուտի կադենցիա և Allegro²⁴ մեղեդային ռիթմիկ վարիացիաներ, որոնց մեջ գերիշխում է ռիթմիկ հնարավորությունը: Երկրորդ մասը՝ Vivace Spirituose, իր ձևով ռոնդո է: Կադենցիան տեղավորված է ստեղծագործության սկզբում, և ամբողջ իմպրովիզացիոն դրամայի անմիջապես նմանություն ունի Ա. Խաչատրյանի կոնցերտ-ռապսոդիաներին (ջութակի և նվագախմբի համար): Գրված է 1961 թ., այսօրիվ (ջութակի և նվագախմբի համար):

Վիեննայի Իֆուկուբեի ռապսոդիայի երկրորդ խմբագրությունից առաջ²⁵: Ռոնդոյի ձևի ընտրությունը երկրորդ մասի համար ավելի մոտ է 70-ական թ. ռեպետիտիվ երաժշտությանը, մոտ թեմատիկ ձևափոխում, մը խիստ բազմառիթմիկ է, այդ թվում երգեհոնային եռազարկ ելակետը, որը նման է «դան» քաշելուն հայ երաժշտության մեջ, մի բան, որը անկասկած մոտեցնում է Իֆուկուբեի համերգային ռապսոդիան Ա. Խաչատրյանի համերգ-ռապսոդիաներին:

Հայ վարպետի ստեղծագործության մեջ կա ուրիշ կողմ՝ ներբանա-հյուսությունը, պարային տարերքի սուր փոփոխումը, գլխավորապես

24 Մենակատար Տակունի Կուբոտա (առաջին մրցանակ Մյունխենում 1984 թ.)
25 Ա. Իֆուկուբեի 1935-ին գրածով ռուս կոմպոզիտոր Ն. Չերեպնինի մրցանակի դափնեկիր: Նրա ջութակի համերգը Երևանում 1978-ին կատարեց Մեգումի Օգաստան:

ռիթմի միջոցով, հարվածային գործիքներով, նմանեցունը ժողովրդական գործիքների հնչերանգներին. այդ բոլորը տեղ գտան ճապոնական երաժշտության մեջ: Կ. Կոյամայի «Ainu no uta» նվագախմբային պիեսում ռիթմային սկիզբը լիտավերով, որոնք չափ են տալիս հին ծիսական պարին (դա զուգորդվում է հայկական քոչարի պարին), հիմք է դառնում Օստինատոյի համար:

Օստինատ կառուցվածքների զուգակցումը նվագախմբային ազատ ձևափոխման երգապարային թեմային նորից հիշեցնում է Ա. Խաչատրյանի նվագախմբային գյուտերը: Աշխարհընկալման ընդհանուր սահմանագծերի հետ պետք է նշենք մոնոկենտրոնային կոնցեպցիան, այսինքն՝ կոմպոզիցիան, որը ձգտում է կենտրոնին՝ ուշադրությունը սևեռելով մի կերպարի վրա, և զարգանում է կարծես գալարագծով: Չայեցողականության, ինքնախորասուզվածության գերակշռությունը գործողության վրա արտաքին կոնտրաստներով ազդում է երաժշտության ժամանակային հատվածի վրա: Ժամանակի գործոնը՝ ռիթմը, մետրը, հաղթահարելով ավանդական եվրոպական ռիթմիկան և պարբերականությունը, այստեղ ստանում է ազատ չափում: Ստեղծվում է ուրիշ ժամանակային երաժշտության կոնտինում, ուր անձև, սահմաններ չունեցող ժամանակն իր մեջ է առնում տարածքի կոնստրուկտիվ գործունեությունը:

Արևմուտքի ժողովուրդների պատկերացումը միասնական ժամանակի-տարածության մասին տարբերվում է ճապոնական գեղարվեստական մտածողությունից: «Ճապոնացին այսպես ապրում է ժամանակավոր աշխարհայացքով,– գրում է ճապոնացի մեծագույն կոմպոզիտոր Տորու Տակեմիցուն,– ճապոնացու համար բնությունը, ինչպես մարդը, մի էակ է, որը ապրում է ժամանակի աշխարհում: Իսկ ներկայիս արևմտյան ժամանակի կոնցեպցիան իր էությամբ գծային է, այսինքն՝ երկարատև, պահում է միշտ նույն վիճակը: Ճապոնիայում ժամանակը գիտակցվում է որպես շրջապտուտային ու կրկնվող էություն»²⁶:

«Իմ միջից հոսում է այն, ինչը դուք անվանում եք ժամանակ»,– բնորոշ է, որ կոմպոզիցիայի հեղինակ Տակեմիցուն այսպես է դատում ավանդական երաժշտության մասին, և նրա արդյունքները հեշտությամբ հասցեագրվում են ժամանակակից ճապոնական երաժշտությանը: Կոմպոզիտորի ուշադրությունից չի վրիպում ճապոնական արվեստի խիստ կարևոր պրոբլեմը՝ «դատարկ տարածությունը», և այսպես կոչված ՄԱ–ն, որոնք մարմնավորված են դադարի կամ պաուզայի մեջ: «Չնչու–

26 Takemitsu Togi. My Perseption of Time in Traditional Japanese Music. New Music World Magazine. Koln, October, 2001, p. 18. Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Contemporary Music Review, London, 1987.

1994 թ. նոյեմբերին էր, երբ երգչուհին եկավ Երևան, Հայաստան–ճապոնիա մշակութային փոխանակության շրջաններում ելույթ ունեցավ փոքր համերգներով՝ ճապոնական և ֆրանսիական կոմպոզիտորների ստեղծագործություններով: Հետագայում՝ 1998–ին, նա առաջին անգամ կատարեց Մ. Ռավելի «Շեհերազադեն»: Փառատոնի սահմաններում մենահամերգներով ելույթ ունեցավ դաշնակահար Մասանորի Կոբեկիի հետ:

Հայաշին մի քանի վոկալ մրցույթների դափնեկիր է, այդ թվում՝ I.U.F.A.M. և Գաբրիել Ֆորեի անվան: Նա 1963 թ. ապրում է Փարիզում, որտեղ ստացել է լրացուցիչ երաժշտական որակավորում Տոկիոյի Տոհո Գակուեն երաժշտական համալսարանն ավարտելուց հետո: Կատարելագործվելով հիմնականում XX դարի երաժշտության կատարումներով՝ Հայաշին իր երկացանկի մեջ ունի փարիզեցի հայ կոմպոզիտոր Ժերար Գասպարյանի վոկալ շարքը, Լուչանո Բերիոյի III Սեկվենսիան՝ ձայնի համար, որը գրված էր իր կնոջ՝ Քեթի Բերբերյանի համար, և հենց իր՝ Քեթի Բերբերյանի գրած «Սթրիփստոդին»:

Ծանոթությունը հայոց պատմությանը և մշակույթին 1994, 1998 թթ. Երևան գալու ժամանակ Հայաշիի համար դարձավ նշանակալից իրադարձություն: 1999 թ. նա մենակատար էր Փարիզի Notre Dame եկեղեցուն 1915 թ. եղեռնի զոհերին նվիրված պատարագին: Բացի դրանից, նա պատարագ երգեց Փարիզի Սուրբ Խաչ հայկական եկեղեցուն (երգչախմբի ղեկավարը Անտուան Քեշիշյանն էր, որը և հրավիրել էր Հայաշիին):

«Հայաստանում ես հասկացա երաժշտության նշանակությունը», – այդպես էր վերնագրված նրա փարիզյան հարցազրույցը: Նա նկատի ունի այն փաստը, որ դժվարին օրերին երաժշտությունը օգնում է պահպանել ժողովրդի ոգին: Չիեկոն լավ է հիշում այն դժվարությունները, որոնք տեսավ Երևանում, և այն, որ հայ ժողովրդի արվեստագետները մնացին անհողորդը: 1994 թ. նա ծանոթացավ հայ կոմպոզիտոր Իզաբելա Արագովայի հետ, եղավ նրա տանը, հետաքրքրվեց նրա ստեղծած վոկալ շարքով՝ ճապոնացի բանաստեղծների տեքստերով: Չիեկոն զարմացած էր, թե ինչպես երկրաշարժից ավերված Հայաստանում երաժիշտները շարունակում են ստեղծագործել:

Չ. Հայաշիի և Ի. Արագովայի հանդիպումը դարձավ բախտորոշ:

Հայ կոմպոզիտորը, որը 2000 թ. գլխավորում է «Woman in Music» ասոցիացիան, այդ ժամանակ արդեն երկու վոկալ շարքի հեղինակ էր: Հայաշիի խնդրանքով Ի. Արագովան «Աշխարհը միայն երազ է» ինը մասանոց շարքը հարմարեցրեց երգչուհու ձայնին: Հայաշիի առաջին կատարումները կայացան 1989 թ. սեպտեմբերի 13–ին և 18–ին՝ ճապոնիայի Համամացու և Կումագայա քաղաքներում նրա և դաշնակահար Մ. Կոբեկիի հյուրախաղերի ժամանակ, որոնք կազմակերպել էր Ֆրան-

կիրճերը», «Ինչպես մշուշի միջով», «Սարերի գագաթների մեջ ամպեր»:
«Աշխարհը միայն երազ է» շարքի գրական հիմքը X–XVII դդ. ճապոնական բանաստեղծների գործերն են, սկսած հայտնի բանաստեղծ և գիտնական Կի–նո Ցուրայուկիից (882–946), որը կազմել է առաջին կայսերական պոեզիայի անթոլոգիան՝ «Կոկինսյուն», որտեղ արմատավորված էր թանկան՝ հինգ բանաստեղծական տող՝ 5, 7, 5, 7, 7 վանկերով²⁷, մինչև հոկկուի հայտնի բանաստեղծ Մացուո Բասյուն (1644–1694): Հենց նրան են պատկանում հոկկուի երեք էսթետիկական սկզբունքները՝ ՍԱԲԻ (նուրբ գեղեցկություն), ՍԻՕՐԻ (գեղեցիկի ասոցիատիվ հարմոնիայի գիտակցություն) և ՀՈՍՈՍԻ (թափանցիկության խորությունը)²⁸:

Միջնադարյան ճապոնական լիրիկան (բացի վերը նշվածից օգտագործված է նաև Օնո–նո Կոնաժիի, Յամանոյե Օկուրայի, Օնո–նո Տակամուրայի և Տայգիի բանաստեղծությունները) ընդունվում է հայ կոմպոզիտորի կողմից որպես ամբողջական երևույթ: Դրա համար խոսքի ասկետիզմին պետք է համապատասխանի երաժշտության ասկետիզմը և առաջին հերթին՝ վոկալ միջոցները, իսկ «թափանցիկության խորությունը» իմաստի մեջ պետք է ապահովի միջոցների ընտրությունը: Դարերի ընթացքում բանաստեղծներին միացնող ժառանգությունը օրինականացնում էր ճապոնիայի գրական ավանդույթը: Ժառանգության կապող թևերից մեկը դարձավ պոեզիայի աղբյուրը՝ «Մարդկային սիրտը», ինչպես բնութագրում է Յուրույակին «Կոկինսյուն» ներածության մեջ: Երեք դար հետո Ֆուժիվարա Սադայեն՝ VIII դարի կայսերական «Սին–Կոկինսյուի» («Նոր կոկինսյուի», 1205 թ.) հեղինակն ու կազմողը, նորից կարծում էր, որ պոեզիայի իմաստը ամեն ինչում ՅՈՒԳԵՆ բացահայտելն է: Ինչպես նշում է Ն. Կոնրադը, «յուզեն» բառը սովորական լեքսիկական իմաստով բացատրվում է այսպես՝ «խորքային, անմանալի, խորը, անսպառ» (օկուբակակուտե խակարիսիրենայ օնոմուկի ֆուկակու աժիվայ գա ցուկինայ): Կարելի է ասել, որ «յուզեն» սրբազան, թաքուն հասկացությունը կամուրջ է դառնում հասկանալու ճապոնական միջնադարյան պոեզիայի բարդ աշխարհը նրա յուրաքանչյուր մեկնաբանի համար: Ի. Արագովան, ինչպես մյուս հայ կոմպոզիտորները, որոնք անդրադարձել են ճապոնական գրականությանը, ձգտում է գտնել նրա համար նոր երաժշտական ոճաբանություն: Նրա մեջ կուտակված են միջոցներ, որոնք զուգորդաբար արտահայտում են ճապոնական մշակույթի հոգեկան եղանակը, զգացումների որոնումը և անցողիկ տրամադրությունների թաքուն խորհրդանիշները: Նրբաճաշա-

27 Տե՛ս «Մեծ խորհրդային հանրագիտարան», Մոսկվա, հ. 30, էջ 539 (ռուսերեն):

28 Կոնրադ Ե., Միջնադարյան ճապոնիայի մշակույթի պատմության ակնարկ:

կությունից ու նրբությունից բացի ճապոնական պոեզիան ռացիոնալ մտածողության հոմանիշն է:

Ռացիոնալ մտածողությունը բնորոշ է և հայ կոմպոզիտորների վոկալ արվեստին: Եվ եթե Ի. Արազովան, ինչպես նաև նրա կրտսեր գործընկերը՝ Վահրամ Բաբայանը, որը հեղինակ է միջնադարյան ճապոնական բանաստեղծների տեքստերով գրած վոկալ շարքերի՝ «Աշնանային երգեր», «Գիշերը կիստ սարերում», որտեղ նա ձգտել է օգտագործել հանաչափ հանգիստ և ռիթմիկա: Ուրիշ բան ենք տեսնում Ստեփան Ռոսնայանի ստեղծագության մեջ: Երիտասարդ կոմպոզիտորը իր շարքը՝ «Թանկա սուպրանոյի և դաշնամուրի համար», իմաստավորել է Վերեռնի պուլանտալիզմին մոտ ոճաբանությամբ: Դա թույլ է տալիս երաժշտության հեղինակին ավելի պայծառ արտահայտել իմաստը և, ի վերջո, բուն խոսքի էությունը (առաջին երկու համարներում օգտագործված է Ֆուլժիվարա Կիոսկեի թանկան, երկրորդում՝ անանուն մի բանաստեղծի տեքստը): Դաշնամուրային կատարման համար ռիթմական բարդությունը թույլատրում է լայն ռեգիստրային ընդգրկում, որի ֆոնի վրա վոկալի զսպվածությունը նույնիսկ ստատիկ է թվում: Ռ. Տերտերյանը, վոկալի զսպվածությունը դրամատիկական վերելքներ ու նվազումներ, նշում է. մեջ հաստատելով դրամատիկական վերելքներ ու նվազումներ, նշում է. «Նվազումի համար բնորոշ է կենտրոնացումը մի ծայրի շուրջ»²⁹: Անվերապահորեն, թանկայի նման զնահատանքը նախապայմանավորված էր կոմպոզիտորի կրոնական հետաքրքրություններով. այդ տարիներին նա ակտիվորեն ուսանում էր հայ եկեղեցու մեծերի աստվածաբանական և երաժշտական ժառանգությունը:

Ճապոնիայի հետ կոմպոզիտորական կապերը զարգանում են նաև հրատարակչական ոլորտում: Այդ առումով նշանակալից է Ալեքսանդր Զարությունյանի գործունեությունը: Համաշխարհային համբավ ունեցող կոմպոզիտորը, 1992 թ. գտնվելով Լոնդոնում, ծանոթացել էր միջազգային երաժշտական «Zen on Music Company» հրատարակչության տնօրին և կիրա Տանակայի հետ: Շատ շուտով Ակիրա Տանական դարձավ Ա. Զարությունյանի ստեղծագործությունների եռանդուն ջատագովը Գարությունյանի ստեղծագործությունում լույս տեսած հայ կոմպոզիտորի գործերը շատ են: 1994 թ. լույս տեսան նրա «Եքսպրոմտը դաշնամուրի և թավջութակի համար», «Հայկական ռապսոդիան» երկու դաշնամուրի համար (համահեղինակ՝ Առնո Բաբաջանյան), «Սյուիտ կլառնետի, ջութակի և դաշնամուրի համար» (1998 թ.), «Երեք երաժշտական պատկեր դաշնամուրի համար», «Սոնատ-պոեն ջութակի և դաշնամուրի համար»

29 Ռ. Տերտերյան, Ստեփան Ռոստոմյանի «Թանկա» վոկալ շարք, Երևան, 1986 թ., էջ 3, (ռուսերեն):

և վերջապես 2004 թ.՝ Սոնատ «Retro» ալտի ու դաշնամուրի համար և «Պոեն թավջութակի և դաշնամուրի համար»:

Երաժշտական կապերը կատարողական մակարդակով մշտապես զարգացող գործընթաց են. հյուրախաղեր, մրցույթներ, համերգներ, «մաստեր-կլասներ», որոնց արդեն մի քանի տասնամյակ մասնակցում են տարբեր սերունդների պատկանող հայ երգիչներ, կատարողներ, դիրիժորներ: Իհարկե, կապերի ընդհանուր պատկերը կարիք ունի ճշգրտման և լրացման:

Դիրիժոր ու կոմպոզիտոր Լորիս Ճգնավորյանը Հայաստանի ֆիլհարմոնիկ նվագախումբը ղեկավարելու տարիներին (1989–2000 թթ.) հաճախակի ելույթներ էր ունենում ճապոնական սիմֆոնիկ նվագախմբերի հետ:

Երգիչներից 60–ական թվականներին ճապոնիայում ելույթներ է ունեցել աշխարհահռչակ Գոհար Գասպարյանը, հետագայում՝ սուպրանո Արաքս Դավթյանը (1980 թ. «Մոսկվայի վիրտուոզներ» նվագախմբի հետ, Վ. Սպիվակովի ղեկավարությամբ), իսկ 1994 և 1996 թթ. Ռուսաստանի պետական կամերային նվագախմբի հետ (ղեկավար՝ Կ. Օրբեյան), ծրագրում՝ «Թագադրական մեսսան», «Գերեզմանային երաժշտությունը» և Սոցարտի այլ ստեղծագործություններ:

Առաջատար հայ ջութակահար Ռուբեն Ահարոնյանը (այսօր նա առաջին ջութակն է Ա. Բորոդինի անվան լարային քառյակի) մասնակցել է Տոկիոյում կայացած միջազգային փառատոնին: Նրա կրտսեր գործընկեր ջութակահար Նիկոլայ Մադոյանը 1992 թ. դարձավ ջութակահարների միջազգային մրցույթի դափնեկիր և հատուկ մրցանակ ստացավ լավագույն կատարման համար, մրցույթում նշանակվող պարտադիր ստեղծագործության համար:

1996 և 1998 թթ. ճապոնիայի 27 քաղաքներում մեծ հյուրախաղերով հանդես եկավ դաշնամուրային արվեստի վարպետ Սվետլանա Նավասարդյանը: Նա ելույթներ ունեցավ Տոկիոյում («Ասահի-հոլլ»), Նագոյա, Յոկոհամա, Ֆուձիսավա, Կավագուժի, Ֆուկուոկա, Խատինոխե, Միածակի (մեծ համերգային դահլիճ) քաղաքներում: Նշենք նաև Ս. Նավասարդյանի մասնակցությունը միջազգային փառատոններում՝ Սապպորոյում, Տոկորոձավայում, «Մաստեր-կլասը» Տոկիոյի, Կիոտոյի, Ֆուձիսավայի, Հատինոհեի կոնսերվատորիաներում: Նա մասնակցել է բարեգործական հանդիպումներին՝ 1998 թ. Նոբուո Տերահարայի հուշ-երեկոյին՝ կատարելով նրա «Ռոմանսը» դաշնամուրի համար: Բացի դրանից, կատարվեցին Բախի, վիեննական դասականների, Շումանի, Շոպենի, Բրամսի, Չայկովսկու, Պրոկոֆևի, հայ կոմպոզիտորների և ճապոնիայում շատ սիրված Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործությունները:

ՆՐԱՆ ԾԱՓԱՅԱՐԵԼ ԵՆ ՀԻՍՈՒՆԵՐԿՈՒ ԵՐԿՐՈՒՄ

Սվեդլյանա Ավագյան

Հայաստանի գրողների միության անդամ

Գոհար Գասպարյան

ՄՄՀՄ ժողովրդական դերասանուհի,

Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս,

Պեդական մրցանակների դափնեկիր,

պրոֆեսոր

Գոհար Գասպարյանը ոչ միայն հայկական, այլև համաշխարհային օպերային արվեստի հպարտությունն է, ասող՝ բառիս ամենավեհ իմաստով: Մի քանի տարի առաջ նրա անունով աստղ կոչվեց: Նա ԽՍՀՄ ժողովրդական դերասանուհի է, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, Պետական մրցանակների դափնեկիր, անկախ Հայաստանի մեծագույն պարզևի՝ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան շքանշանակիր:

Երեսուն տարուց ավելի նա դասավանդում է Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայում, պրոֆեսոր է, երգի ամբիոնի վարիչ: Հայ գրականության դասական Ավետիք Իսահակյանը նրան ստեղծագործական կյանքի շեմին «Հայաստանի սոխակ» է անվանել: Նրա երկրպագուների թիվը միլիոնների է հասնում: Նա ելույթներ է ունեցել աշխարհի 52 երկրներում, իսկ ճապոնիայում եղել է երկու անգամ՝ 1957 և 1964 թթ.:

Նա սիրում է հիշել իր մանկությունը, ստեղծագործական առաջին քայլերը, Եգիպտոսը, ուր ծնվել է, օպերան Երևանում և... ճապոնիան, որը տարիներ առաջ զարմացրեց, պայծառացրեց նրա երևակայությունը՝ հավերժ մնալով երգչուհու սրտում:

Նա պատմում է. «1957 թ. աշուն: ՏՈՒ-104-ը օդ բարձրացավ մուկովյան օդանավակայանից: Թռչում ենք ամպերից վեր: ճանապարհը երկար է: Իջնում ենք Դելիում, նորից թռիչք, նոր քաղաքներ. Կալկաթա, Բանգոկ, Հոնկոնգ, վերջապես՝ Տոկիո: Յուրահատուկ գեղեցկության քաղաք: Սկսվում է իմ հյուրախաղային ուղևորությունը ճապոնիայում: Ծանր առաքելություն վիճակվեց ինձ և ինձ նվազակցող դաշնակահարուհուն՝ Էլեոնորա Ոսկանյանին: Մենք առաջին անգամ էինք Ծագող արևի երկրում: Արվեստի ուժով պիտի գրավեինք հազարավոր անծանոթ հանդիսատեսներին, անծանոթ երկիրը: Սրտի թրթիռով ոտք ենք դնում ճապոնիայի հողին. ինչպես կընդունեն:

Մեզ դիմավորում են «Երաժիշտների բանվորական համայնք» միության ներկայացուցիչները, բազմաթիվ լրագրողներ. շատ ծաղիկներ,

«Մեր կարծիքով երաժշտական աշխարհում շատ քիչ են երգիչներ Գոհար Գասպարյանի կարողությամբ: Նա գերում է հանդիսարեսի սրբերը իր նոխ, ինքնուրույն ոճով և թեթև երգելու ունակությամբ» («Տոկիո սիմֆունի» թերթ):

Հիրոսիման ծանր տպավորություն բողեց ինձ վրա: Ատոմային պայթյունի ողբերգությունից հետո մնացել էին ծոված շենքի կմախքը, կիսաքանդ կամուրջներ, հալված սեղաններ, աթոռներ՝ որպես հիշողություն ռմբակոծության սարսափելի օրվա մասին: Մեր իմպրեսարիոն շատ էր անհանգստանում. դեռ չէր անցել վարակվելու վտանգը:

Մենք ապրում էինք նոր հյուրանոցում, որը կառուցված էր եվրոպական ոճով: Հենց մտանք հյուրանոց, նաժիշտը մեզ լողասենյակ ուղեկցեց, որ ջրով հանենք փողոցի փոշին: Հետագայում փողոցներում ամենուր հանդիպում էինք բժիշկների:

Նազասակիում նախատեսված էր երկու համերգ, որոնք չկայացան: Մեզ ուղղակի չթողեցին քաղաք մտնել, քանի որ դեռ վտանգավոր էր:

Ես ճապոնիայում այցելեցի շատ թանգարաններ, բայց բուրդից տպավորիչը Հիրոսիման էր, որտեղ ամեն ինչ ճչում էր այդ քաղաքի ողբերգության մասին: Խոստովանում եմ, որ Հիրոսիմայում ես ֆիզիկապես զգացի այդ հողի վրա կատարվածը:

Նագատոյում շատ հետաքրքիր էր Բուդոյայի արձանը: Մտնում ես ներս, բարձրանում ամենավերին հարկը, և այդտեղից Բուդոյայի աչքերի միջից, որոնք լուսամուտներ են, բացվում են քաղաքի հիասքանչ համայնապատկերը և ծովային տեսարան:

Կիոտոն ճապոնիայի հին մայրաքաղաքն է եղել, հիմա էլ մեծ և գեղեցիկ տաճարներ շատ են մնացել: Այցելեցինք «Ոսկյա տաճարը» և «Արծաթյա տաճարը»: Կիոտոյի տեսարժան վայրերից է նշանավոր գեյշաների դպրոցը, որտեղ սովորում են 18–20 տարեկան աղջիկները՝ ճապոնական ազգային տարազներով: Այդ հագուստը թանկ է, մետաքսից է և ոսկեկար: Գեյշաներին սովորեցնում են գեղեցիկ խոսել, զբաղեցնել հյուրերին: Նրանք կարդացած, կրթված, գեղեցիկ ու նուրբ կանայք են: Պուչի-նիի «Զիո–չիո–սան» օպերայի հերոսուհի մադամ Բատերֆլայաը գեյշա է:

Կոբեի հյուրանոցում ինձ ասացին, թե քաղաքում ապրում է մի հայ ընտանիք: Ես որոշեցի գտնել իմ հայրենակիցներին և լսեցի մի հետաքրքիր պատմություն: Առաջին համաշխարհային ժամանակ մի հայ զինվոր, գերի ընկնելով, ամուսնացել է ճապոնուհի բուժքրոջ հետ, մնացել է ճապոնիայում: Նա չորս որդի ուներ՝ արտաքինից իսկական ճապոնացիներ, բայց շատ լավ հայերեն էին խոսում:

Նագոյա քաղաքը ծովային մեծ նավահանգիստ է: Մեր գալու օրը զգուշացրին, որ ուժեղ թայֆուն է սպասվում: Սարսափելի տեսարան:

ռակը: Երաժիշտ սիրողները ճապոնիայում շատ պահանջկոտ են և բարձր ճաշակի տեր: Այդ օրերին ինձ խնդրեցին երգչախմբին նվիրել երկու հայկական երգ: Ես տվեցի Կոմիտասի երգերի և «Ծիծեռնակի» նոտաները, իսկ նրանք խոստացան մեր հաջորդ հանդիպմանը անպայման կատարել դրանք:

Ճապոնիան հին ու զարգացած մշակույթի երկիր է: Ամեն քայլափոխին մենք հանդիպում էինք ինքնատիպ ճարտարապետական հուշարձանների, արվեստի գործերի: Ճապոնացիները շատ աշխատասեր են: Օտարերկրացիների վրա խոր տպավորություն են թողնում մեծ քաղաքները, խնամված բերքատու դաշտերը: Եվ ամենուրեք մենք համոզվում էինք, որ այս աշխատասեր ժողովուրդը մերժում է պատերազմը: Հիրոսիմայում մենք կանգ առանք այն միակ շենքի մոտ, որը կանգուն էր մնացել: Այդ շինությունը նման էր գանգի, որի դատարկ խոռոչները զգուշացնում են նրանց, ովքեր մտածում են ատոմային պատերազմի մասին:

Ճապոնիայի մայրաքաղաքը՝ Տոկիոն, առաջին հայացքից թողնում է անծանոթի տպավորություն, որին շատ դժվար է ճանաչել: Եվ ես ակամա պատկերացրեցի մի աշակերտուհու, որը աշխարհագրության դաս է սովորում, ցուցափայտը ձեռքին կանգնած է քարտեզի մոտ և ասում է. «Տոկիոյում ապրում է 9,5 մլն մարդ»: Եվ հիմա այս անծանոթ քաղաքում այդ 9,5 մլն-ը հառնեց իմ առաջ հսկա ամբոխի մեջ, փողոցներում, մեքենաներում, բազմաթիվ տներում...

Հանգստի հազվադեպ ժամերին մենք ճանաչում էինք ճապոնիան: Տոկիոյում մեզ հաջողվեց լինել «Կաբուկի» թատրոնում: Իր բնությո՞վ դա ավելի ժողովրդական թատրոն է, քան «Նո» թատրոնը, որը ծնվել է ավելի շուտ XIV դարում կրոնական ներկայացումներից: Սկզբում գործողությունը կատարվում էր բաց երկնքի տակ: Կաննամի անունով դերասան և թատերագիրը այդ թատրոնին ավելի գեղարվեստական ու դրամատիկ բնույթ տվեց: Ավելի ուշ ներկայացումները փոխադրվեցին դահլիճ և տեղի էին ունենում տոնական և սովորական օրերին: Դերասանները խաղում էին դիմակներով: «Կաբուկի» թատրոնում դերասանները խաղում էին առանց դիմակների, բայց, ինչպես «Նո» թատրոնում, դերասանները միայն տղամարդիկ էին: Ներկայացումը տևում էր վեց ժամ, զուգորդվում էր ճապոնական դասական երաժշտությամբ: Դերասանների շարժումները խիստ ռիթմիկ, պարային էին, տեքստը արտասանվում էր նույնպես ռիթմիկ, ընդգծված շեշտադրումներով:

Օսակայից ոչ հեռու է գտնվում Տակարածուկա փոքրիկ քաղաքը, որը կոչում են «Թատերական քաղաք»: Եվ թատրոնն է կոչվում «Տակարածուկա», ուր խաղում են միայն աղջիկները: Դա սովորական երաժշտական թատրոն է, որի խաղացանկի մեջ կան օպերաներ, օրինակ՝

համբերատար, պարտաճանաչ, միշտ պատրաստ օգնության: Սպասարկումը հիանալի էր:

Ճապոնական տները շատ հետաքրքիր են. փոքրիկ այգիներ, գաճաճ ծառեր՝ 10–20 սմ բարձրությամբ, կամուրջներ փոքրիկ գետերի վրա: Ճապոնիայում ծաղիկների պաշտամունք կա: Ծաղիկները այստեղ շատ–շատ են, տարբեր երանգներով: Իսկ ի՞նչ հիանալի ծաղիկներ են աճեցնում նրանք ծաղկամանների մեջ: Գետերում շատ են փոքրիկ, կարմիր ձկնիկները: Ինձ շատ է դուր գալիս ճապոնացիների վերաբերմունքը երեխաների նկատմամբ. նրանք շատ սիրուն են հագնված, անգամ փոքրիկ աղջիկները կրում են կիմոնո, որը շատ թանկ արժե: Նայելով ճապոնացի երեխային՝ դժվար է հասկանալ՝ նրա ծնողները հարուստ են, թե աղքատ: Բոլորը լավ են հագնված:

Երբ մտնում ես ճապոնական հյուրանոց, քեզ անմիջապես կիմոնո են տալիս: Ինձ ու Նորային կիմոնո նվիրեց մեր իմպրեսարիոն, շատ ճոխ ու սիրուն կիմոնո: Մենք անմիջապես հագանք, և Նորան նմանվեց ճապոնուհու: Բացի դրանից նվիրեցին նաև տաբի: Դա հատուկ զուլպա է՝ մեկ մատով, ճապոնական կոշիկների համար (բարձր և ցածրակրունկ): Փողոցում բոլորը այդ կոշիկներով են շրջում:

Ճապոնիայում գոյություն ունի շատ սիրուն մի սովորություն. հարազատ մարդու մահվան տարելիցին հատուկ պատվանդանի վրա վառում են մոմը և բաց են թողնում գետի վրա՝ մահացածի հոգու փրկության համար:

Մացույամայում մենք նավ նստեցինք և գնացինք Յոկայոդ կղզի: Ճապոնական ծովը շատ հանդարտ է, և միայն այն ժամանակ, երբ նավը մտնում է օվկիանոս, սկսվում է ուժեղ ալեկոծությունը: Ես չգիտեի այդ մասին և ֆոտոխցիկով գնացի դեպի նավացուրկ: Անսպասելի իմ թևը բռնեցին ու տարան նավասենյակ՝ զգուշացնելով վտանգի մասին: Այդ օրերի հիշողությունից է ծովային հիվանդությունը նավի վրա:

Յամերգներ Յոկայոդ կղզում: Երկրորդ համերգի ժամանակ դահլիճում 4 հազար հանդիսատեսի համար կատարվեց անսպասելին: Երգում են և զգում ինչ–որ տիաճ հոտ, նման է գազի: Գլուխս սկսում է ցավել: Յանկարծ նկատում եմ գորգի մեջ, ոտքերիս տակ մի փոքր անցք և նեղ խողովակ: Ես ու Նորան շատ վատ էինք զգում: Բեմի տակ գազի բալոն էր դրված: Մեզ ուզում են հիվանդանոց տանել, բայց մենք հրաժարվում ենք և շարունակում համերգը: Պարզվեց, որ այս դահլիճում պիտի ելույթ ունենար ամերիկյան ջազ նվագախումբը: Բայց տոմսերը չէին վաճառվել, բոլորը ընտրել էին դասական երաժշտությունը: Եվ նեգրերը որոշել էին այսպիսի միջոցի դիմել:

Մենք շարունակեցինք համերգը և մեծ հաջողություն ունեցանք: Իսկ այդ նեգրերին մենք այդպես էլ չտեսանք: Չմայած տհաճ դեպքին՝ ճապոնական հյուրասիրությունը այդ բոլորից չտուժեց:

Մի համերգի ժամանակ, երբ ես հայկական երգեր էի կատարում, ինձ մոտեցավ մի ճապոնացի և անզվերեն հարցրեց. «Այդ ե՞րբ դուք որոշեցիք մեր ճապոնական երգերը հայերեն երգել»: Ես զարմացած պատասխանեցի, որ հայկական մեղեդի եմ երգել, որը իմ ժողովուրդը դատասխանեցի, որ հայկական երգում է, իսկ մեծն Կոմիտասը դրանք պարզապես նորեր շարունակ երգում է, իսկ մեծն Կոմիտասը երաժշտություն է»,— իրենն է պնդում տաղրել է: «Ոչ, ոչ, դա ճապոնական երաժշտություն է»,— իրենն է պնդում ծերունին և սկսում է մի փոքր աղավաղելով երգել: Ես բացատրում եմ, ծերունին և սկսում է մի փոքր աղավաղելով երգել: Ես բացատրում եմ, որ հայերը հնդեվրոպացիներ են, պատմում եմ մեր Հայկի մասին և այլն: «Դուք ասում եք, որ ձեր մշակույթը Հնդկաստանից է: Գուցե այս մեղեդին նույն արմատները ունի»,— ասում է նա և ավելացնում, որ շոտլանդացիները նույն հնդեվրոպական արմատները ունեն, շատ նման սովորություններ, երգեր, մանավանդ՝ եկեղեցական: Այստեղ մենք ծերունու հետ համաձայնության եկանք, փոխանակեցինք մեր հասցեները և երկար ժամանակ նամակագրական կապ ունեցինք:

Ճապոնացի քննադատները նշում են.

«Գոհար Գասպարյանը կոլորապուրային փեխնիկան հասցրել է ամենաբարձր աստիճանի: Երկրորդ այսպիսի կոլորապուրա համաշխարհային փոկալ արվեստում չկա»:

Վերադառնում ենք Տոկիո: Հյուրանոցներից մեկում մոռանում եմ կոշիկներս... Տասնհինգ օր հետո ինձ են հանձնում մի փաթեթ, որի մեջ կոշիկներս էին, դրա վրա՝ այն քաղաքների փոստատների կնիքները, կոշիկներս էին, դրա վրա՝ այն քաղաքների փոստատների կնիքները, որտեղ ես համերգներ էի ունեցել իմ հյուրախաղերի ընթացքում: Այդ ամենը ճապոնական ճշտապահության և ուշադրության իսկական ապացույցն էր»:

Գոհար Գասպարյանի հյուրախաղերի մասին ճապոնական մամուլում շատ մեծ արձագանք է եղել, այդ թվում 1958 թ. հոկտեմբերին Աշխատավորների համաճապոնական երաժշտական ընկերության հատուկ թողարկումը, որն ամբողջովին նվիրված է Գ. Գասպարյանին և տուկ թողարկումը, որն ամբողջովին նվիրված է երգչուհու համառոտ կենսագրությանը և հյուրախաղերի ծրագիրը: Նմանատիպ հրատարակություններ են թողարկվել Հիբոսիմայի պրեֆեկտուրայի Բանբեր աշխատավորների երաժշտական ընկերության և այլ երաժշտական կազմակերպությունների կողմից:

ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆՄՈՒՇՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հասանիկ Հարությունյան
Արվեստագետ

Հայաստանի ազգային պատկերասրահը՝ հանրապետության ամենախոշոր գեղարվեստական թանգարանը, իր գործունեությունը սկսել է որպես 1921 թ. հիմնադրված Հայաստանի պետական թանգարանի գեղարվեստական բաժին, որի առաջին խումբ ցուցանմունքները՝ մի քանի տասնյակ գեղանկարչական ստեղծագործություններ, ձեռք են բերվել կառավարության կողմից նույն տարի Երևանում բացված հայ նկարիչների առաջին ցուցահանդեսից:

Այս դժվարին խնդիրների իրականացմանը մեծապես նպաստեցին կառավարության կողմից կատարվող գնումները՝ 1921 թ. Մոսկվայից՝ Խորհրդային Հայաստանի կուլտուրայի տնից փոխանցված հավաքածուն, որի կազմում բացի հայ հեղինակների գործերից ընդգրկված էին ռուս և եվրոպացի վարպետների ստեղծագործություններ, պետական թանգարանային ֆոնդերից (Մոսկվա, Լենինգրադ) տարբեր տարիներին արվող հատկացումները, ինչպես նաև հայազգի նկարիչ-քանդակագործների և կոլեկցիոներների շնայլ նվիրաբերումները: 1935 թ. բաժինը, զգալիորեն ընդլայնված ֆոնդերով, վերածվում է Հայաստանի կերպարվեստի ինքնուրույն թանգարանի: 1941 թ. այն վերանվանվում է Հայաստանի պետական պատկերասրահի, իսկ 1991 թվականից կրում է իր ներկայիս՝ Հայաստանի ազգային պատկերասրահ անվանումը:

Այսօր Հայաստանի ազգային պատկերասրահը իր մշտական ցուցադրության քառասուն դահլիճներում ներկայացնում է Հին Եգիպտոսի և Հին Հունաստանի հավաքածուները, Իտալիայի, Հոլանդիայի և Ֆլանդրիայի, Ֆրանսիայի XIV–XX դդ. արվեստը, Անգլիայի, Իսպանիայի, Ավստրիայի, Գերմանիայի և այլ երկրների առանձին հեղինակների գեղանկարները, քանդակը, գրաֆիկան, դեկորատիվ-կիրառական արվեստը: Ուշագրավ է ռուսական արվեստի հարուստ հավաքածուն: Մեր ծավոր և հեռավոր Արևելքի երկրները՝ Իրան, Չինաստան, Ճապոնիա, ներկայացված են հիմնականում կիրառական արվեստի ցուցանմունքներով: Իսկ թանգարանի ամենամեծ բաժինը՝ հայկականը, ներառում է միջնադարյան որմնանկարչության և մանրանկարչության, XVII–XIX դդ. եկեղեցական գեղանկարչության, նոր և նորագույն շրջանների կերպարվեստը և կիրառական արվեստի գրեթե բոլոր ճյուղերը: Թանգարանի ընդհանուր ֆոնդը ընդգրկում է 25000-ից ավելի թանգարանային առարկաներ, որոնք ուսումնասիրվում են գիտական բաժինների կողմից,

նմուշներ, այդ թվում նաև ճապոնական: Նվիրած գործերից են XIX դարի վերջի Սացունայի արվեստանոցներից մեկում արտադրված հախճապակյա առագաստանավակը և ճենապակյա ինը իրեր: Դրանցից երեքը՝ նյութի տեքստուրայով, կատարման եղանակով և նկարազարդման թեմատիկայով՝ հեծյալ և հետիոտն զինվորների մարտի տեսարաններ, միավորվում են արտադրման մեկ խմբում: Պատկերներից բացի դրանց ձևավորման մեջ օգտագործված է ծեփակերտվածքը. փոքրիկ վիշապները խաղաղ տեղավորվել են սկահակների վզիկներին: Ուշագրավ են երկակի դրամձև, կոբալտե ֆոնին ոսկեգօծ նախշերով անոթը (XVIII դ. վերջ), ենթաջնարակյա երկնագույնով նկարված թռչող կարապներով մեծ սկուտեղը (XVIII դ.) և այլն: Հավաքածուի երկու ֆիգուրներից մեկը պատկերում է Բուդդա Ամիդային՝ ծալապատիկ նստած, ձեռքերի ափերը առջևում իրար մոտեցրած, մտասույզ հայեցության մեջ անշարժացած, լիակատար անդորրի հոգեվիճակում: Հագուստը նկարազարդված է երկրաչափական և ռճավորված խոշոր ծաղիկներից կազմված զարդանախշերով՝ արծնաներկերի բազմագույն գամնայով:

Երկրորդ ֆիգուրը նույնպես ներկայացնում է ծալապատիկ նստած տղամարդու՝ խոժոռված դեմքով, հոնքերը կիտած, աչքերը լայն բացած, աջ ձեռքին՝ փոքրիկ մտրակ (?): Կուրծքը մերկ է, գլխից իջնող և ողջ ֆիգուրը պարուրող զգեստը Բուդդայի հանդերձի նման ձևավորված է զարդանախշերով: Դեմքը և մարմինը զուսավորված են: Այս աշխատանքը մուտք է գործել թանգարան որպես «Տղամարդու ֆիգուր», սակայն կերպարի ընդգծված առանձնահատկությունները, հոգեվիճակի սուր, նույնիսկ գրոտեսկային բնույթը ենթադրում են կոնկրետ պերսոնաժի բացահայտում: Նման մեկնաբանությամբ են օժտված Արևելքի ժողովուրդների արվեստի պետական թանգարանի (Մոսկվա) բուդդայական վանական Դարունային պատկերող բրոնզե և երկու փայտե (նեցկե) ստեղծագործությունները: Համաձայն նրա մասին ստեղծված բազմաթիվ լեգենդներից մեկի՝ իմաստուն Բոդայ Դարունան, ցանկանալով լիովին մեռցնել իր մարմինը, զրկում է իրեն քնից, բայց և այնպես քնում է: Արթնանալով, ցասման մեջ նա պոկում է և դեն նետում թարթիչները: Բուդդան հավաքում է և ցանում դրանք, որոնցից աճում են քունը փախցնող թյի թփեր: Այս երկու արձանները ձևավորման մեջ ունեն ռճական նմանություն և ամենայն հավանականությամբ արտադրվել են XIX դարում մեզ դեռևս անհայտ (թերևս Սացունա) ճենապակու արվեստանոցում:

Եվս տասներկու ճենապակյա և հախճապակյա առարկաներ 1977 թ. մուտք են գործել թանգարան որպես կոլեկցիոներ Գ. Սողոմոնյանի դեկորատիվ-կիրառական արվեստի մեծ հավաքածուի մաս կազմող իրեր: Դրանք XIX դարի երկրորդ կեսի Արիտայի և Սացունայի արտադ-

րոնց ազգային զգեստը զուրկ էր գրպաններից և անպայման ունեցել է գոտի (Հեռավոր Հյուսիս, Հունգարիա, Եթովպիա): Սակայն նեցկեի նախատիպը թե՛ կիրառական և թե՛ ձևավորման առումով, հավանաբար, միջնադարյան Չինաստանի Մին դարաշրջանի (1368–1644 թթ.) «ջծույզգի» անվանվող առարկաներն են:

Իրենց լակոնիկ և նրբին կատարմամբ՝ նեցկեները դարձան ճապոնիայում արվեստի կատարելապես նոր ձև, որի ակունքները սերվում են ազգային հաստոցային քանդակից: Նեցկեի զարգացման պատմությունն ընդգրկում է մոտ 3 դար՝ համարյա ողջ Տոկուգավա ժամանակաշրջանը (1603–1863 թթ.), իսկ նրա գեղարվեստական ծաղկումը ներառում է XVIII դարի կեսերից մինչև XIX դարի կեսերն ընկած ժամանակաշրջանը:

Նեցկեները պատրաստում էին փայտից, ոսկրից, լաքից, ճենապակուց, մետաղից, զանազան քարերից, ընկույզի կեղևից և այլն: Սակայն տարածված և սիրված նյութը փայտն ու ոսկորն էին, քանզի նրանց բնական հատկություններն ու ֆակտուրալ գեղեցկությունը առավել էին համապատասխանում նեցկենների ստեղծման օրենքներին: Բացի այդ, փայտի որոշ տեսակները՝ սամշիտը, բաց վարդագույն բալենին (սակուրա), կեչին, ինչպես նաև ոսկորը, որպես նյութ, ունեին երկարակեցության և առողջության բարենաղթման խորհրդանիշի իմաստ: Նեցկեները պետք է թեթև և ամուր լինեին, փոքրաչափ և ողորկ: Անհրաժեշտ էր նաև իրը ստեղծելիս այնպես տեղադրել քուղակապի անցքերը, որ չխախտվեր հորինվածքի ամբողջականությունը: Նեցկենների հիմնական տեսակների մեջ առավել բազմաքանակ են ձևավորները (կատաբորի), որոնց և նախապատվություն էին տալիս ճապոնացի վարպետները:

Կատաբորի տեսակն ընդգրկում է մարդկանց, կենդանիների, թռչունների, ծաղիկների, պտուղների պատկերումներ: Ձևավոր նեցկեներ ստեղծելիս վարպետ–փորագրիչները պլաստիկայի (պլաստիկա–քանդակագործության մեջ մարմնի, իրի և նրանց մասերի ռիթմիկ շարժումները հաղորդելու արվեստ) լեզվով արտահայտել են իրենց զգացմունքները, վերաբերմունքը մարդու, բնության հանդեպ: Հայտնի է, որ վարպետները մասնագիտանում էին ըստ որոշակի սյուժեների, հաճախ աշխատում ընտանիքներով և սերնդեսերունդ փոխանցում սովորույթներն ու կատարողական հմտությունները: Եվ միայն մեծ վարպետներն էին, որ անդրադառնալով առասպելական հերոսներին, պատմական ու իրենց կողքին ապրող անձնավորություններին, կենցաղային առօրյա պատկերներին՝ ստեղծում էին տարբեր սյուժեներով նեցկեններ:

Նեցկենների ստեղծման առաջատար դպրոցներից էին ճապոնիայի առավել զարգացած տնտեսական և մշակութային կենտրոնները՝ Էդոն

քի ուղղահայաց, թղթագլանի հորիզոնական և հովհարի շեղ փորագրված գրաֆիկական լեզվի շնորհիվ:

Աջ ձեռքին հենված, ծախսվ թղթագլանը կրծքին սեղմած, գլուխը թեքած՝ նստած է մեկ այլ պատանի՝ սրածայր գլխարկով: Թվում է, թե նա հարցական հայացքով ունկնդրում է իր գրուցակցին: Քանդակային մշակման է ենթարկված ֆիգուրի ողջ մակերեսը, հատկապես զգեստի խոր ծալքերը: Դեկորատիվ միջամտությունը աննշան է: Հագուստի վրա փորագրված են սև ներկով գունավորված, միմյանցից հեռու ցրված փնջավոր գծանախշեր:

Նման զարդանախշ ունի և հաջորդ նեցկեն, որը պատկերում է ուռքերը լայն դրած, ծանր պարկը ձեռքերի մեջ առած տղամարդու: Հորինվածքը ամբողջական է, կառուցվածքը՝ առավելագույնս ընդհանրացված:

Հինգ նեցկեներից յուրաքանչյուրն ավարտուն մի կերպար է՝ իր ներքին աշխարհով և արտաքին առանձնահատկություններով, իսկ օգտագործված գեղարվեստական միջոցները զուսպ են և արտահայտիչ: Կարելի է համոզվածությամբ ասել, որ դրանք ստեղծվել են մեկ վարպետի ձեռքով: Ի դեպ, նեցկեների հիմնամասերում կան հիերոգլիֆներից կազմված համակցություններ, որոնք, հավանաբար, վարպետի կամ ստեղծման վայրի նշանն են:

Սարդկային ֆիգուրներ են պատկերում նաև հաջորդ երկու նեցկեները, որոնց ոճական միասնությունը և գեղարվեստական լուծումը թույլ են տալիս դիտել դրանք որպես մի հեղինակի ստեղծագործություն: Դրանցից մեկը ծալապատիկ նստած տղամարդ է: Ձեռքերով պահում է հարթ մակերեսին դրված պատառոտված պարկ: Ինչպիսին է նեցկեի խորհրդաբանությունը, պարզ չէ: Գուցե պատկերվածը կենցաղային տեսարան է, գուցե գրական կամ առասպելական մոտիվ: Հայտնի է սակայն, որ մի քանի այլ առարկաների հետ մեկտեղ պարկը որոշակի ատրիբուտ է ծառայել ճապոնական դիցաբանության երջանկության յոթ աստվածներից երկուսի՝ Դայկոկուի ու Հոտեի և քանու աստված Ֆուտեցի կերպարների պատկերագրության մեջ:

Կարճատև հանգստի պահին է պատկերված երկրորդ նեցկեն մարմնավորող անձը՝ ծանր պարկը ուսին զգած կիմոնոյով տղամարդը: Դեմքի արտահայտությունը, դիրքը արտակարգ խոսուն են: Այս գործերում ակնհայտ են փորագրիչի փայլուն վարպետությունը, նյութի տիրապետման ազատությունը: Ֆիգուրների հիմնական ծավալները, ամենաամենկատ անցումներն անգամ անթերի են կատարված՝ մեղմ, կլոր այտեր, բարձր, ուռուցիկ ճակատներ, սահուն շրջագծված կզակներ: Փղոսկրի բնական գույնը և տեղ-տեղ թեթևակի գուններամգունը ստեղծում են գունաստվերային խաղ, որն ակտիվացնում է ծավալների մոդելավորումը:

արծանիկը գունեղանգված է կարմրով, կապույտով, տեղ-տեղ՝ ոսկով, ինչի շնորհիվ այն ձեռք է բերել կենսալիություն և անմիջականություն:

1994 թ. անձանը պատկերասրահում տեղի ունեցավ հիշարժան մի իրադարձություն: Հայաստանում ճապոնական մշակույթի փառատոնի շրջանակներում այստեղ բացվեց «Ուտագավա դպրոցը. Ուկիյո-է» ցուցահանդեսը: Հայարվեստասերներն հնարավորություն ստացան ծանոթանալու ճապոնական փայտափորագրության ականավոր վարպետների արվեստին: Ավելին՝ ցուցահանդեսի տնօրեն Տոշիրո Յաձիրին «Ուտագավա» ընկերության կողմից Հայաստանի ազգային պատկերասրահին նվիրեց XIX դ. գունավոր փորագրությունների 127 թերթ, ինչպես նաև ընկերության առաջնորդ Տադասի Գոինոյի արվեստանոցի երիտասարդ նկարիչների յոթ աշխատանք:

1603–1868 թթ. ժամանակաշրջանում, որը ճապոնիայի նոր մայրաքաղաքի անունով կոչվեց Էդո, նշանավորվեց արվեստի և գրականության սրընթաց վերելքով: Գյուղերի կազմալուծումը և քաղաքների բուռն աճը պայմանավորեցին խոշոր սոցիալ-տնտեսական փոփոխություններ, սկսեց ձևավորվել նոր, առևտրական բուրժուազիայի դասը: Գյուղացիների հետ մեկտեղ դեպի քաղաքներ էր ուղղվում սամուրայությունը և այստեղ հաստատվում որպես արհեստավոր, ուսուցիչ, նկարիչ, գիտնական: Արտաքին աշխարհից գրեթե լիակատար մեկուսացման պայմաններում ֆեոդալական արիստոկրատիան վերջին ճիգերն է գործադրում պահպանելու համար իր ավանդական արտոնությունները: Իսկ նոր, տարադաս հասարակությունը նոր փիլիսոփայական և սոցիալական ուսմունքներ է առաջ քաշում, նոր գաղափարախոսություն առաջադրում գրականությանը, նկարչությանը, թատրոնին: Արվեստն առավելագույնս դեմոկրատանում է, գեղագիտական հայացքները արտահայտություն են գտնում ուկիյո-է ուղղության մեջ, հայտնվում են զանազան դպրոցներ-խմբավորումներ, որոնցից մեկն էր Ուտագավա դպրոցը: Ուկիյո-է՝ «առօրյա կյանքի պատկերներ», անվանման մեջ արտացոլված է նրա խորքային էությունը: Այս բառը փոխառված է բուդդայական տերմինաբանությունից, որտեղ օգտագործվել է մարդու անցողիկ կյանքը բնորոշելու համար: Էդո շրջանի պոեզիայի, նկարչության, թատրոնի և հատկապես փայտափորագրության մեջ մարմնավորվեցին այդ ուղղության հատկանշական գծերը: Փողոցի տեսարանները, ժողովրդական տոնակատարությունները, «Կաբուկի» ժողովրդական թատրոնի բազմագեղ աշխարհը, դերասանների դիմանկարները, գեղեցկուհիների պատկերները, բնությունը՝ իր բոլոր դրսևորումներով, սահմանեցին փորագրությունների թեմաների շրջանակները:

սի կազմակերպիչները լրացրել էին նրանում բացակայող եռանկարների թերթերը, այդ կազմով ներկայացրել հայ արվեստասերներին: Բացի այդ, ցուցահանդեսի առանձնահատկությունն այն էր, որ XIX դարի փորագրանկարները ուղեկցված էին մեր ժամանակակից Տաղասի Գոհնոյի յուղաներկ կտավներով, որոնցից առաջին խումբը ընդգրկում էր Վան Գոգի ինքնադիմանկարների մոտիվներով արված, ինչպես նաև Թեոյիև և նրա կնոջը՝ երեխայի հետ պատկերող դիմանկարները: Դրանց ձևը նկարիչը փոխառել է ուկրիո-է փորագրություններում տարածված, ծվածև հայելու մեջ արտացոլվող դերասանի դիմանկարի՝ կյոժոէ (դիմանկարներ հայելու մեջ) տիպից, մասնավորապես Ուտագավա Տոյուկունի III-ի «Այժմեության հայելի» շարքի թերթերից:

Տաղասի Գոհնոյի կտավների երկրորդ խումբը վերարտադրում է Տոյուկունի III-ի գեմձիէ մի շարք եռանկարների հորինվածքներ, որոնցում գործող պերձոնաժներին ընկերակցում են Հոհոն և նրա մտերիմները: Ֆուրուսատո թագավորության ֆանտաստիկ աշխարհում եվրոպացի բարեկամներին հյուրընկալել է Վեհաշուք Գեմձի արքայազնը: Նրանք նավակներով զբոսնում են պարտեզի լճակում, բաց ծով դուրս գալիս, ավաբի խեցիներ հավաքող կին սուզակներին հետևում, նվագում, ճապոնական պարեր յուրացնում, գեղեցկատես կանանց հետ զվարճանում...

Այսպես է Գոհնոն փործում իրականացնել Վան Գոգի՝ ճապոնիան տեսնելու բաղձալի երազանքը և վառ երևակայությամբ ստեղծված պատկերների միջոցով իրական կամուրջ զցել ճապոնիայի և Արևմուտքի մշակույթների միջև:

Հայաստանի ազգային պատկերասրահին նվիրաբերած գունավոր փայտավորագրությունների թվում տեղ են գտել XIX դ. ուկրիո-է ամենահայտնի վարպետներից մեկի՝ Ուտագավա Կունիստադայի (1786-1864) 91 աշխատանքներ: Դառնալով Ուտագավա դպրոցի պաշտոնական առաջնորդը՝ նկարիչը ընդունել է Ուտագավա Տոյուկունի III անունը: Նրա շնորհիվ դպրոցը մեծ հեղինակություն է վայելել: Պատկերասրահում պահպանվող նրա ստեղծագործությունները պատկանում են 1830-1862 թթ. կատարված «Տոկայդոյի 53 կայարաններ», «36 հայտնի գեյշաների հավաքածու», «Դերասաններ» շարքերին, որոնք բացահայտում են նրա բացառիկ վարպետությունը, գեղարվեստական հնարքների հարստությունը: «Վեհաշուք Գեմձի արքայազնի զվարճությունները տաք աղբյուրներում», «Էդոյի Գեմձիի ժամանցը վաղ աշնանը», «Էդոյի Գեմձիին զմայլվում է ասագառ ծաղիկներով» և մնան այլ անվանումներով նրա եռանկարները պատկերագրողում են Ռյուտեյա Տանեխիկոյի (1783-1842)՝ 1829-1842 թթ. տպագրված հանրահայտ «Կեղծ

«ՆՈ» ԹԱՏՐՈՆԻ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱՆ ՀԱՅ ԹԱՏԵՐԱԳԵՏԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՄԱՄԲ

Ալլա Դանիլովա

Արվեստագիտության թեկնածու

Դասական քնարական դրաման՝ յոկյոկուն, որ թարգմանաբար «երգեցողություն և մեղեդի» է նշանակում, ճապոնական ավանդական թատրոնի ամենաինքնատիպ երևույթներից մեկն է: «Նո» թատրոնի ներսում XIV–XVI դարերում կազմավորվելով իբրև գեղարվեստական ֆենոմեն՝ ճապոնական դրամատիկական այս առաջին ժանրը չէր կարող խուսափել որոշակի ազդեցություններից ու շերտաբաղադրվածությունից: Յոկյոկուն բավականին բարդ սինկրետիկ (չտարբերակված) մի համալիր է, որն իր մեջ պաշտամունքային ու աշխարհիկ գրականության բազմաթիվ ուղղություններ է ներառել: Քնարական դրամայի հեղինակները, դրամատիկական որևէ ավանդույթ չունենալով, դասական գրականությանը սահմանակից ոլորտներ ներթափանցելով էին ընդլայնում իրենց ստեղծագործությունների սահմանները: Այսպես՝ մեկ անգամ չէ, որ ուսումնասիրողները նշել են, որ ճապոնական ավանդական քնարերգությունը, մասնավորապես թանկայի ժանրով ստեղծված հայտնի բանաստեղծությունները, կարևոր դեր են խաղացել յոկյոկուի հիմնական ոճական առանձնահատկությունների ձևավորման մեջ: Ինչպես նկատել է ռուս արևելագետ Ն. Կոնրադը, «ճապոնական գիտության մեջ վաղուց դիտված է, որ յոկյոկուի ողջ գեղագիտությունը, այսինքն՝ այդ ժանրի ոճական հիմնական սկզբունքների տեսության ակունքը, ամենից առաջ քաջածանոթ աղբյուրը պոեզիան է: Պոեզիայի գեղագիտությունն էլ հենց ընդհանուր առմամբ կանխորոշել է ճապոնական առաջին այս դրամայի ողջ գեղագիտությունը»³⁰:

Աշխարհի հանդեպ անձնական վերաբերմունքով ներթափանցված գեղարվեստական կերպար ստեղծելիս յոկյոկուի համար պարտադիր պայման է դառնում զգացմունքային նախասկզբի գերակշռությունը: Դասական պոեզիայի ու դրամայի փոխներթափանցվածությունն այնքան է ակնհայտ, որ XX դարի ողջ ընթացքում Արևմուտքում չէին դադարում վեճերն այն մասին, թե որ ժանրին ավելի ճիշտ կլիներ դասել «յոկյոկուն»՝ դրամայի՞, թե՞ պոեզիայի: Արժե՞ արդյոք անտեսել այն փաստը, որ ճապոնական քնարական դրաման ոչ թե ընթերցանության համար է

դառնալով, Բուդդայի սրբազան խոսքերով է տոգորվում և կնոջ փոխարկվելով՝ փորձում բոլորին պատմել իր հոգին համակած զգացումների մասին:

Սոսկ ժամանակավոր հանգրվան է երկրային կյանքը ճապոնական քնարական դրամայի հերոսների համար, և ամեն ինչ անցողիկ է այս անցավոր աշխարհում: Ջարմանալի մեղեդային չափածո մենախոսություններում նրանք մեղմ թախծով ողջ գոյի անցողիկության ու պատրանքայնության մասին են խոսում.

*«Կյանքի հոսանքն է մեզ սովորաբար փանում,
չենք նկատում անգամ, որ երազ է միայն աշխարհը այս,
և, հիրավի, փխտը է ճակատագիրը մեզ վիճակված»³¹:*

(Կաննամի «Էզուծի», քարզմ. Ն. Հարությունյանի)

*«Իրոք, այս աշխարհում պատրանք է ամեն բան:
Որպես մի կարճ երազ անցնում է կյանքը»³²:*

(Չեամի «Կիոցունե», քարզմ. Ն. Հարությունյանի)

*«Օ, ես վաղուց գիտեմ, որ խախտը է այնպես
մեզ վիճակվածը»³³:*

(«Ուրո», քարզմ. Ն. Հարությունյանի)

«Նո» թատրոնի թատերագիրների համար ոչ այնքան արտաքին աշխարհը ներկայացնելն էր կարևոր, որքան այն բացատրել փորձելը: Ակնհայտ է, որ նման աշխարհընկալումը, երբ ողջ տիեզերքին էր դիմում հեղինակը և բանաստեղծական արտահայտչամիջոցներով աշխարհաստեղծման էությունն էր փորձում բացատրել, համապատասխանաբար պիտի բեկվեր դրամայի բոլոր էտապրերում:

Եթե, օրինակ, կոնֆլիկտը դիտարկենք իբրև բնավորությունների, հակադիր հայացքների ու շահերի բախում, ապա վստահորեն կարելի է ասել, որ կոնֆլիկտ՝ որպես այդպիսին, ճապոնական քնարական դրամայում գոյություն չունի: Բայց ավելի ճիշտ կլիներ ասել, որ տվյալ դեպքում միանգամայն այլ կարգի կոնֆլիկտի հետ զործ ունենք: «Դասական նո դրաման չունի կոնֆլիկտ՝ որպես երկու կողմերի բացահայտ հակամարտություն: Նրանում չկա այնպիսի ուժգնության կոնֆլիկտ, ո-

31 Екеку — классическая японская драма, М., 1979, с. 165.

32 Նույն տեղում, էջ 126:

33 Նույն տեղում, էջ 233:

թյունը: Ահա ինչու նրա անունը թարգմանվում է իբրև «գործող»: Գլխավոր հերոսը մշտապես առասպելական անձ է՝ գրավոր ու բանավոր հնագույն ավանդություններից, յուրաքանչյուր ճապոնացու քաջածանոթ: Միթոսային ֆաբուլան այն կազմակերպող ու ամրապնդող կառուցվածքը հանդիսացավ, որը մեծապես որոշեց գլխավոր հերոսի ինքնատիպ մտածողությունը: Գլխավոր հերոսը կոչված էր հանդիսատեսին հասցնելու հեղինակի հիմնական փիլիսոփայական աշխարհայացքը: Իր՝ հեղինակի համար առաջնայինը ոչ թե իրական կերպարը, այլ ներկայացվող օբյեկտի ներքին էությունը ցուցանելն էր: Բեմից քարոզվող հիմնական գաղափարն այնպիսի ինքնաբավ բնույթ էր կրում, որ կերպարն ինքը հաճախ իբրև յուրաքանչյուր նշան, խորհրդանիշ էր ընկալվում: Այսպիսով՝ հերոսի նշանային բնույթը շատ ավելի մեծ նշանակություն ուներ, քան ինքնին հերոսը: Ահա ինչու շատ թատերգություններում գլխավոր հերոսը երկու բնությամբ է հանդես գալիս՝ սկզբում՝ իբրև սովորական մահկանացու, իսկ թատերգության երկրորդ մասում ազատվում է մարմնական թաղանթից և հայտնվում իբրև անմարմին ոգի:

Գլխավոր հերոսի բնավորության կարևորագույն որակներից մեկը ինքնահայեցողության հակումն է: Բոլոր կողմերից իրեն պարփակող արարչության անսահման տարածություններում մոլորված հերոսն ամբողջովին ներփակված է իր մեջ, իր ներաշխարհում: Գլխավոր հերոսի ներանձնային աշխարհը բացարձականացվում է, և նրա համար չկա ոչինչ ավելի կարևոր, քան սեփական զգացողություններն ու ապրումները. «Զգացմունքների երփներանգումներով է ապրում հերոսը... նա չի ջանում կամքի միջամտությամբ կարգավորել դրանք: Նա տպավորապաշտ է... բացառապես տրամադրությամբ է ապրում, տրամադրությունների այդ հորդումն էլ հենց միայն գնահատում է նա, հրճվում է դրանցով և բանաստեղծական ընտիր ձևի մեջ կերպավորում դրանք: Միմիայն իրենով է նա զբաղված, և իր մեջ ավելի կարևոր որևէ բան չկա նրա համար, քան այդ հպանցիկ տրամադրությունները»³⁶:

Հերոսի համար, որի գոյությունն անբաժանելի է տիեզերական ցիկլերի անվերջ շրջապտույտից, անձնական ընտրության խնդիր գոյություն չունի: Հուսահատության պոռթկումները, խելահեղ արարքները, հոգեկան բեկումները, տիեզերական բնույթ ընդունելով, երբեք իրեն շրջապատող աշխարհի հետ հակադրության զգացողություն չեն ծնում: Սեփական դատապարտվածությունը գիտակցելով՝ նա չի փորձում փոխել իրերի բնականոն ընթացքը, այլ ընդունում է աշխարհն այնպիսին, ինչպիսին այն կա: Տառապանքն ու կորուստները նրան ներկայանում

*«Ես քահանա եմ, հավերժական թափառումներն եմ
նակարագիրը իմ»³⁹:*

(«Ուրո», քարգւճ՝ Ն. Հարությունյանի)

Հավերժական թափառականի այս կերպարը, որի համար կյանքի ճանապարհը մի ճանապարհ է, որ դեպի հուսահատություն է տանում, առանձնահատուկ փիլիսոփայական հնչողություն է ձեռք բերում: Այդ ճանապարհին հերոսին վիճակված էին լոկ կորուստներ ու բաժանումներ: Այդ ճանապարհին է հենց նրա առջև փռվում անափ օվկիանը տառապանքի: Այդ ճանապարհին միայն, խաբեական պատրանքներից ազատվելով, նա հասու է դառնում ճշմարտության վեհությանը:

Ճապոնական քնարական դրամայի հերոսի ինքնագիտակցության առանձնահատկությունն այն է, որ նա չի փորձում տարանջատել իրեն շրջապատող աշխարհից, որը յուրաքանչյուր հեղինակ ներկայացնում էր որպես խստագույն մի համակարգ, ուր ամեն ինչ տեղի է ունենում որոշակի օրենքների համաձայն: Աշխարհի կարգը միշտ նույնն է մնացել, և նրանում տեղի ունեցող բոլոր երևույթները փոխկապակցված են եղել միմյանց հետ, փոխադարձաբար պայմանավորել են իրար և կրկնվել են անփոփոխ հերթագայությամբ: Այստեղից էլ բխում էր յուրաքանչյուր տարրի առնչակցությունը մյուս բոլոր տարրերի և ողջ աշխարհի հետ: Մարդն արարչության անքակտելի մասն էր կազմում, և նրա ներքին ապրումներն անբաժանելի էին աշխարհից՝ ամբողջության մեջ առնված:

Իբրև հիմք ընդունելով ծաղկելու ու թառամելու՝ բնության հավերժ կրկնվող ցիկլերը, որ ոչ սկիզբ ունեն, ոչ վերջ, հեղինակներն ընդգծում էին, որ աշխարհում ամեն ինչ՝ թե՛ մարդը, թե՛ բնությունը, միևնույն օրենքներին են ենթակա:

Բոլոր թատերգությունների գործողությունները ծավալվում են բաց երկնքի տակ՝ երանգներով, հնչյուններով ու բույրերով հագեցած որոշակի բնապատկերի ֆոնի վրա:

Բնության տիրույթը հերոսի հարազատ տարերքն է, այն սնում է նրա գիտակցությունն ու երևակայությունը: Այն նրա կյանքի ուղու անբաժան մասն է, քանզի հենց բնության պատկերներն են իրենց մեջ պահպանում գոյի գաղտնիքները:

39 Նույն տեղում, էջ 234:

յացվում: Անհայտ հեղինակի «Նոնոմիա» թատերգության մեջ չքնաղ գարնանը արքայազն Գեննոն հանդիպում ու սիրում է հերոսուհուն: Կորցնելով արքայազնի սերը՝ մահացած հերոսուհու հոգին ամեն տարի մռայլ ու թախծոտ աշնանային այդ երեկո լքված տաճար է վերադառնում: Յուրաքանչյուր այցելությունը հերոսուհուն ստիպում է վերհիշել սիրո այն հեռավոր տարիները, վերապրել իր երիտասարդությունը, որ լեցուն է եղել բուռն զգացումներով: Կիսաքանդ ու լքված տաճարը խորհել է տալիս ողջ գոյություն ունեցողի անցողիկության մասին.

*«Հինա արդեն ցնդել է ամեն ինչ, երազ է այս աշխարհը:
Ահա մեռնում է և փաճարը աշնան լքումի մեջ,
Ճպտուններ են երգում դեռ նյութերին սոճու...
Ո՞ւմ սպասեն սակայն,
Տխուր է Նոնոմիայի կերպարանքը սիրելի,
Գիշերվա ցուրտ քամին դարձյալ կքարձրանա,
ու սիրտդ կլցվի թախիծով անել»⁴²:*

(«Նոնոմիա», քարզմ. Ն. Հարությունյանի)

Ճապոնական քնարական դրամայի համար, որ միթոսային մտածողության հենքի վրա է ձևավորվել, հատկանշական է հակումը դեպի պատկերավոր խորհրդանշանայնությունը, որը դիալեկտիկական կապ է ստեղծում տարբեր իրերի ու երևույթների միջև: Բոլոր այլաբանությունները, որ ներկայացված են բուդդայական ուսմունքի հիմնական պահանջներին համապատասխան, հաստատուն մեծություններ էին, որոնց իմաստները չէին փոփոխվում տարբեր հեղինակների թատերգություններում:

«Նո» թատրոնի թատերագիրների կողմից պատկեր-փոխաբերությունների մի ամբողջ համակարգ է ստեղծվել, որում յուրաքանչյուր պատկեր-փոխաբերություն իր մեջ հստակ իմաստ է պարունակում և գոյի իսկական էություն է թաքցնում: Կյանքի ունայնության ու վաղանցիկության անենատարածված խորհրդանիշներն են բանանի տերևի, փրփուրի, ակնթարթային կայծի կամ կայծակի փայլատակման պատկերները: Աշխարհի ճանաչողությունը նմանեցվում է պատուհանի, որի միջով թափանցում է աստվածային ճառագող լույսը: Ժամանակավոր օթևանը կամ այրվող կացարանը տառապանքով, բաժանումներով ու կորուստներով լի երկրային կյանքի այլաբանություններն են:

Ճապոնացի թատերագիրների կողմից մշակված աշխարհայացքն է նախորոշել նաև բեմական տարածության առանձնահատկությունները.

ցին: Վերջում անհրաժեշտ է ավելացնել, որ տվյալ հողվածում ի մի են բերվել այն առանձին կոնցեպտուալ մոտեցումները, որոնք հեղինակի կողմից ներկայացվում են Երևանի թատրոնի և կինոյի պետական ինստիտուտի ուսանողներին՝ «Արևելյան թատրոնի պատմություն» առարկայի շրջանակներում:

ԿԻՆՈՓԱՌԱՏՈՆԵՐ

Միքայել Ամիրխանյան

Քանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ճապոներենի ուսուցումը Հայաստանում՝ որպես մասնագիտություն, բարձրագույն կրթությամբ թարգմանիչների պատրաստումը, նկատելիորեն ակտիվացրեցին Հայաստանում ճապոնիայի նկատմամբ ուշադրությունը և, հակառակը, ճապոնիայում՝ Հայաստանի նկատմամբ: Հայաստանի անկախության ձեռքբերումից հետո առաջացավ դեսպանատների և հյուպատոսությունների մակարդակով միջպետական կապեր հաստատելու պատմական անհրաժեշտությունը: ճապոնիայի դեսպանատունը (նստավայրը՝ Մոսկվա) դիվանագիտական գործունեության հետ մեկտեղ հանդիսացավ նաև Հայաստանում մշակութային միջոցառումների հովանավորն ու կազմակերպիչը:

Այդպիսի միջոցառումներից մեկն էր կինոփառատոների կազմակերպումը: Առաջին ճապոնական կինոփառատունը տեղի ունեցավ Երևանում 1999 թ. հունիսի 18–22–ին: Հայ հանդիսատեսը ինչ–որ չափով ծանոթ էր ճապոնական կինոարվեստին խորհրդային Միության օրոք ցուցադրված կինոնկարներից, հատկապես ճապոնացի հանրաճանաչ ռեժիսոր Ակիրա Կուրոսավայի ֆիլմերի հետ: Սակայն ռուսերեն մակարերով ճապոնական անգրաքննական ֆիլմերի ցուցադրումը մեզ մոտ նորություն էր: Այդ պատճառով փառատունը ընդունվեց շատ մեծ հետաքրքրությամբ:

Փառատոնի կազմակերպիչներն էին Ռուսաստանի Դաշնությունում և Հայաստանում ճապոնիայի դեսպանությունը, ճապոնական հիմնադրամը, Հայաստանի մշակույթի նախարարությունը, Երևանի հումանիտար ինստիտուտը և «Մոսկվա» կինոթատրոնը:

Առաջին կինոփառատոնի ժամանակ ցուցադրվեց 5 ֆիլմ՝ «Ամենակարճ նամակը՝ մորը» (Մինիտիրո Սավաի), «Ուրվականը բարում» (Տադայոսի Վատանաբե), ռեժիսոր Յոսիմիցու Մորիտայի 2 ֆիլմ՝ «Հարու» և

Ֆիլմերի ցուցադրումից առաջ Ակիկո Կոբարին հանդիսատեսին ներկայացրեց ծրագրի ընդհանուր տեսությունը: Ահա թե ինչ էր գրել «Հայաստանի Հանրապետություն» (3–10. 08) թերթը այդ առիթով. «Քանի որ ճառպնական կինոն հազվադեպ հյուր է մեր էկրաններին, ուստի ներկայացված ծրագիրը մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց կինոյի սիրահարների մոտ»:

Երրորդ ճապոնական կինոփառատոնը տեղի ունեցավ 2003 թ. մարտի 27–31–ը: Փառատոնը նվիրված էր ճապոնիայի և Հայաստանի միջև դիվանագիտական կապերի հաստատման տասնամյակին և Հայաստանում ճապոնիայի նոր արտակարգ և լիազոր դեսպան պարոն Իսսեյ Նոմուրայի հավատարմագրերի հանձնմանը: Ինչպես և նախորդ անգամ, փառատոնի կազմակերպիչներն էին Ռուսաստանում և Հայաստանում ճապոնիայի դեսպանատունը, ճապոնական հիմնադրամը, Երևանի հունամիտար ինստիտուտը:

Փառատոնը բացեց Ռուսաստանում և Հայաստանում ճապոնիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան պարոն Իսսեյ Նոմուրան: Նա ասաց.

«Սիրելի՛ բարեկամներ: Ամբողջ հոգով ողջունում եմ ձեզ Երևանում ճապոնական երրորդ կինոփառատոնի բացման կապակցությամբ: Ես գիտեմ, որ հարուստ և հին մշակույթ ունեցող Հայաստանում սիրում եմ ճապոնիայի մշակույթը, և հաճույքով նշում եմ, որ հետաքրքրությունը դեպի իմ երկիր տարեցտարի աճում է:

Անցյալ տարի մենք նշեցինք մեր երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման տասնամյակը: Մեր հաջող համագործակցության արդյունքն է տնտեսական, քաղաքական և մշակութային կապերի զարգացումը:

Ամեն անգամ մեր կինոփառատոներում մենք փորձում ենք ցուցադրել նոր ֆիլմեր, որտեղ կարող եք տեսնել ճապոնացիների կյանքը և ժամանակակից ճապոնիան: Ես վստահ եմ, որ այսպիսի փառատոները հսկայական դեր են խաղում մեր ազգերի միջև փոխհամաձայնության խորացման գործում: Ես հուսով եմ, որ այս ֆիլմերը դիտելուց հետո ճապոնիան ձեզ համար ավելի հարազատ կդառնա, և փառատոնը խթան կհանդիսանա մեր երկրների միջև կապերի հետագա զարգացման համար»:

Ի պատասխան պարոն դեսպանին՝ հունամիտար ինստիտուտի ռեկտոր, պրոֆեսոր Մ. Ամիրխանյանը իր շնորհակալությունը հայտնեց դեսպանին՝ ջերմ խոսքերի համար Հայաստանի հասցեին, և ասաց.

«Հայաստանում հետաքրքրությունը ճապոնիայի նկատմամբ միշտ մեծ է եղել: Դրա ապացույցներից մեկն էլ առաջին անգամ Հայաստանում Երևանի հունամիտար ինստիտուտում ճապոներենի և ճապոնա-

«Նազիսան»-ն (ռեժ.՝ Մասարու Կոնուճյան) հին նոստալգիական երաժշտություններով, բարոյքամբ և հուճկորով լի մի մեկոդրամա է: 12-ամյա Նազիսան, որի անունը թարգմանաբար նշանակում է «ծովափ», մագնիտոֆոն զննելու նպատակով սկսում է աշխատել իր հորաքրոջ ծովափնյա տանը: Նա ծանոթանում է Տոկիոյից եկած մի տղայի և տեղական հյուրանոցի սեփականատիրոջ գեղեցիկ դստեր հետ: Երբ գալիս է Նազիսայի քույրը՝ Ռեյկոն, Նազիսան ռոքեր է դառնում: Քույրը Նազիսային խորհուրդ է տալիս ամենից առաջ հետևել իր սրտի ցանկությանը: Նազիսան փորձում է այդպես էլ անել, բայց դա միայն բարդացնում է իր՝ առանց այն էլ նոր սկսված կյանքը:

«Դորա Յեյտա» («Թափառող կատու») (ռեժ.՝ Կոն Իտիկավա) ֆիլմում, որը մի սամուրայական ֆիլմ է, մի փոքր քաղաք է ուղարկվում դատավոր Էդոյից: Նրա անունն է Կոհեյտա Մոտիժոուկի, բայց անառակ բնավորության համար նրան կոչում են «Դորա Յեյտա»: Քաղաքը, ուր նրան ուղարկել էին, ղեկավարվում էր յակուձայի խմբի կողմից, որը բաղկացած էր ֆեոդալական առաջատարներից: Երբ հայտնվում է դատավորը, յակուձաները սկսում են ծիծաղել նրա վրա, բայց հետո հասկանում են, որ նա իրենից ավելի շատ բան է ներկայացնում, քան թվում էր առաջին հայացքից: Իրականում նա լուրջ և պատասխանատու մարդ է, որը եկել է կենտրոնից, որպեսզի օգնի ազատել քաղաքը կրիմինալ տերերից:

Այսպիսով՝ հայ հանդիսատեսի հետաքրքրությունը ճապոնական կինոարվեստի նկատմամբ մեծ է այն պարզ պատճառով, որ ճապոնական կինոյում արծածված պրոբլեմները արդի են, համահունչ և ուսանելի հայ իրականությանը:

ՑՈՒՑԱՅԱՆԴԵՍՆԵՐ

Միքայել Ամիրխանյան

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Անկախություն ձեռք բերելով՝ Հայաստանը, ինչպես ինքնուրույն պետություն, սկսեց մասնակցել միջազգային ցուցահանդեսներին, այդ թվում միջազգային տուրիստական ցուցահանդեսներին, որոնք անց են կացվում ճապոնիայում երկու տարին մեկ անգամ: Նրանցից մեկը տեղի ունեցավ 2000 թ. սեպտեմբերին Տոկիոյում: Մյուս պետությունների հետ մեկտեղ Հայաստանը ներկայացնում էին տուրիզմով զբաղվող կազմակերպություններ, առևտրի և արդյունաբերության նախարարությունը, «Եվրոստան ուլուստ» ֆիրման և ուրիշները:

Հայկական կողմի նպատակն էր ներկայացնել ցուցահանդեսի ճապոնացի մասնակիցներին և հասարակությանը իր երկրի տեսարժան վայրերը, ինչը հետագայում կարող է նպաստել տուրիզմի զարգացմանը Հայաստանում:

2001 թ. հունիսին Տոկիոյում տեղի ունեցավ երեք անդրկովկասյան պետությունների ծառայությունների և ապրանքների միջազգային ցուցահանդեսը JETRO-ի հովանու տակ: Գեղեցիկ ձևավորված գրքույկում հաղորդվում էր, որ «Անդրկովկասյան երեք պետություններից ամենաքիչ բնակչություն ունեցող Հայաստանը բարձրորակ կադրեր ունի էլեկտրոնային սարքավորումների և գիտատեխնիկական ոլորտներում: Ի տարբերություն մյուս հարևան պետությունների՝ Հայաստանում հեշտ կարելի է հաղորդակցվել անգլերեն: Ցուցահանդեսում Հայաստանը ներկայացրեց գյուղատնտեսական մթերքների լայն տեսականի՝ գինի, կոնյակ, գարեջուր, տարբեր մրգային հյութեր, առանց պարարտացման աճեցրած բնական մրգերից (մոշ, ելակ, ծիրան, դեղձ, խնձոր, վարդի թերթիկներ և այլն) պատրաստված ջեմեր, մեղր, ծխախոտ, պահածոներ, չորացրած մրգեր, տոմատի մածուկ:

Արդյունաբերական ապրանքներից ներկայացված էին մշակված ադամանդներ, ոսկյա իրերի և արծաթե զարդերի լայն տեսականի, գործվածք (մետաքս, բամբակ), գորգեր, նաև շինարարական նյութերի և կիսաթանկարժեք քարերի լայն տեսականի, բազմազան սալաքարեր, օսաթանկարժեք քարերի լայն տեսականի, բազմազան սալաքարեր, օսաթանկարժեք քարերի լայն տեսականի, բազմազան սալաքարեր, օսաթանկարժեք քարերի լայն տեսականի, հաատոցներ, քիմիական արդյունաբերության ապրանքներ, համակարգչային տեխնոլոգիաներ»:

Երեք պետություններից իրենց ծառայությունները ներկայացրեցին 20-ից ավելի տուրիստական գործակալություններ: Նկարիչները ներկայացրեցին իրենց գործերը: «Հայաստանը առաջին երկիրն է, որն ընդունել է քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն: Սպասվում է, որ բազմաթիվ եկեղեցիները, լեռնային ռելիեֆը, գեղեցիկ բնությունը, հյուրանոցների շինարարությունը և օդանավակայանի վերակառուցումը կնպաստեն տուրիզմի զարգացմանը», - հաղորդվում է գրքույկում:

Ցուցահանդեսի նպատակն էր ճապոնացիներին և լայն միջազգային հասարակությանը, որոնք հետաքրքրվում են այս տարածաշրջանով, ներկայացնել Հայաստանը իր տարբեր տեսակետներից:

Այնուհետև՝ 2002 թ. սեպտեմբերին, Յոկոհամայում տեղի ունեցած միջազգային տուրիստական ցուցահանդեսին մասնակցեց Հայաստանի տուրիզմի զարգացման գործակալությունը, որը ներկայացրեց տուրիզմի հետ կապված ապրանքների և ծառայությունների համակարգ:

Շարունակելով ավանդույթը՝ 2004 թ. սեպտեմբերի 21-26-ին երեք հայկական տուրիստական ֆիրմաներ Հայաստանի տուրիզմի զարգաց-

ման գործակալության ղեկավարությամբ մասնակցեցին Տոկիոյում տեղի ունեցած միջազգային ցուցահանդեսին:

Ոչ միայն տուրիզմի և արդյունաբերության, այլև մշակույթի ոլորտում տեղի ունեցած ցուցահանդեսները ծառայում են մեր ժողովուրդների բարեկամական կապերի ամրապնդման գործին:

2002 թ. նոյեմբերի 16-ից 30-ը Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման տասնամյակի առթիվ Ճապոնիայի դեսպանատունը, Ճապոնական հիմնադրամը, Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը, Հայաստանի մշակույթի նախարարությունը, Երևանի հումանիտար ինստիտուտը, Հայաստանի ճարտարապետության ինստիտուտ-թանգարանը Երևանում կազմակերպեցին «Նկարահանելով Ճապոնիայի գեղատեսիլ վայրերը» ցուցահանդեսը:

Ցուցահանդեսը բացեց Ճապոնական պատվիրակության ղեկավար, Ճապոնիայի դեսպանության նախարար-դեսպանորդ պրն Տեցուո Իտոն:

Ողջույնի խոսքում նա ասաց, որ Ճապոնիայի և Հայաստանի միջև լայնացող բազմակողմանի հարաբերությունները առաջացնում են բավարարվածության զգացում և հույս են տալիս այս երկու երկրների միջև հարաբերությունների հետագա զարգացմանը, և ողջունեց ցուցահանդեսի բացման մասնակիցներին:

Պատասխան խոսքում Երևանի հումանիտար ինստիտուտի ռեկտոր, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Միքայել Ամիրխանյանը իր շնորհակալությունը հայտնեց Ճապոնական կողմին Հայաստանի հանդեպ ուշադրության և այսպիսի հետաքրքիր ցուցահանդես կազմակերպելու համար:

Ցուցահանդեսի բացմանը ներկա էին ՀՀ նախագահի անձնակազմի, Հայաստանի ԱԳՆ և կառավարության արտաքին կապերի վարչությունների պետերը, Ազգային ժողովի կրթության հանձնաժողովի նախագահը, մշակույթի նախարարի տեղակալը, Գերմանիայի դեսպանատան առաջին քարտուղարը, Չինաստանի դեսպանատան քարտուղարը և այլ պաշտոնական անձինք:

Ցուցահանդեսին ներկայացված էին Ճապոնացի երեք հանրահայտ լուսանկարիչներ Հոսիիրո Վատանաբեի, Քեն Դոմանի և Յասուհիրո Իսինոտոյի 150 խոշոր պլանով լուսանկարներ:

Առաջ անցնելով նշենք, որ Ճապոնական լուսանկարչության այս վավերագրական ցուցահանդեսը նորություն էր մեր հանդիսատեսի համար և շատ մեծ հետաքրքրության արժանացավ: Ցուցահանդեսի բացումից առաջ տպագրվեցին և տարածվեցին հրավիրատոմսեր և գովազդային վահանակ, իսկ ռուսալեզու «Նովոյե վրեմյա» (16 նոյեմբերի

2002 թ.) թերթը 4. Միքայելյանի հողվածում ընթերցողին ծանոթացրեց ֆոտոարվեստի ճապոնացի վարպետների կենսագրության որոշ տվյալներին: Ներկայացնում ենք թերթի հողվածը ամբողջությամբ, որպես վավերագրական ապացույց:

«Յոսիո Վատանաբեն (1907 թ.) պրոֆեսիոնալ կրթությունը ստացել է Տոկիոյում, երկար տարիներ եղել է «Ֆոտո-Թայմս» ամսագրի խմբագիրը: Նրա՝ ավանդական ճապոնական ճարտարապետական կոթողների լուսանկարները դարձել են գրեթե դասական: Նա լուսանկարչության սխրագործներից մեկն է, տասնյակ տարիներ դասավանդել է Տոկիոյի «Նիհոն» համալսարանի արվեստագիտական ֆակուլտետում, լուսանկարչության թանգարանի հիմնադիրներից մեկն է: 90-ական թվականներին նա առաջինն էր իր գործակիցներից, որ ստացավ մշակույթի վաստակավոր գործչի հեղինակավոր կոչումը:

Յոսիո Վատանաբեի բաժինը իր մեջ ընդգրկում է լուսանկարներ, որոնք նկարահանվել են Իսե սինթոյական տաճարային կոմպլեքսում: Այն ստեղծվել է III-V դդ. և VII դարի վերջից սկսած ամեն քսան տարին մեկ վերակառուցվում է ամենայն ճշտությամբ: Այդ սովորույթը խախտվել է միայն երկու անգամ: Լուսանկարները արված են հազվագյուտ գեղարվեստական տեխնիկայով՝ արծաթե-ժելատինե տպագրությամբ: Ահա թե ինչու է ամեն գործ փայլում մետաղական փայլով, որը փոփոխվում է սև-սպիտակ ելևէջների նուրբ երանգներով: Միայն մի տեղ է նկատվում այլ գույնի երանգ:

Վատանաբեն նկարահանում է առանց շտապելու, ինչը բնորոշ է իսկական վարպետին, ինչպիսիք են նաև Դոնոնը և Իսիմոտոն: Ամեն կադր մանրամասն ստուգված և նախապատրաստված է: Ոչ մի ավելորդ բան, որը չի աշխատում գլխավոր նպատակի՝ գեղարվեստական գաղափարի համար: Տիեզերական կարգը և մաքրությունը, բնության և մարդու միասնությունը, ձեռակերտ և բնական միջավայրի ներդաշնակությունը և միասնությունը, ահա թե ինչն է կարմիր թելով անցնում Վատանաբեի սև-սպիտակ և գունավոր լուսանկարների միջով: Ահա «Ներքին տաճարը և Մուսանոժի-հասիրան շրջապատող պարիսպը»: Հաստ ծառաբներ, արտամանրագրավոր խորքում: Խոնավությամբ լցված լուսություն և սոճիների հախորդավոր խորքում: Կամ «Ներքին տաճարը Իսուժու գետի ափին: Ջրով զիվ լսվող շրշյունը: Կամ «Ներքին տաճարը Իսուժու գետի ափին: Ջրով մաքրվելու տեղ»։ գեղեցկություն և կատարելություն: Խոշոր պլանի գործ: «Լվացվելու եղեգներ շերեփ», «Սիդե (մաքուր սպիտակ թղթի երկար կտորներ)»: Այս թուղթը պարանի վրա կարծես «կենդանի» է: Այսպիսի կադրեր, հավանաբար, կարող էր նկարահանել միայն ճապոնացի լուսանկարիչը: Կադրեր, որոնք ինչպես հոկկուի տողերը, մտքի հետք են:

Վատանաբեն հիանում է տաճարային կառույցների կազմվածքային տարրերի մերկացած գեղեցկությամբ և ստիպում հիանալ նաև հանդիսատեսին: Դա կարող է լինել և փայլեցրած կայն և «հինոկի» սոճու սեղմված կեղևից պատրաստված տանիքի մի հատված: Այն ամենը, ինչ պատկերում է վարպետը, ստանում է նոր որակ, նոր յուրահատուկ չափ:

Ճապոնական լուսանկարչության հայրապետներից մեկը Քեն Դոնոն է (1909–1990), որը հետպատերազմյան տարիներին ստեղծել էր մի նոր ուղղություն: Նրա ստեղծագործության նկատելի մասը նվիրված է ազգային ավանդական մշակույթին՝ սկսած Մուրոժի տաճարից մինչև Բունգակու տիկնիկային թատրոնը: Շատ տարիներ նվիրել է երկու հին մայրաքաղաքների՝ Նարայի և Կիոտոյի հայտնի «Յին տաճարների» լուսանկարչությանը: Դա ռեալիզմի կողմնակից վարպետի արվեստի գազաթնակետն է:

Ցուցահանդեսի նրա բաժինը հին ճարտարապետության և տաճարների քանդակների սև–սպիտակ և գունավոր խոշոր լուսանկարներն են: Լուսանկարների մեջ կան 50 տարուց ավելի պատմություն ունեցողները: Ամմահ կադրեր: Մուրոժի, Գոյոյժի, Կոյոյժի և Սյոժոյժի՝ մեկը մյուսից նրբագեղ: Կառույցները անբողջովին միածուլվում են բնության և շրջապատող այգիների հետ: Քեն Դոնոնը իսկական կախարհիչ է: Նրա՝ քանդակների լուսանկարները զուսպ են և վեհ: Նա անշտապ և սրտի տրոփյունով է նախապատրաստում կադրը, հավանաբար երկար աշխատում է լույսի հետ: Արդյունքում քանդակները շնչում են, լինի դա Բուդդան, Բոդիսատվան թե երջանկության յոթ աստվածներից մեկը՝ Դայկոկուտենը: Ին բրոնզը շողում է չհանգչող կյանքով «Բուդդայի կիսադեն»–ում, ջերմություն են արծակում փայտե Յակուսիի ալ շուրթերը, ամպրոպի աստծո աչքերն են փայլում, ահարկու է զայրույթի մեջ երկնային արքա Տամոն–Գենը, մեղմ ժպտում է Կաննոն աստվածուհին (ի դեպ՝ աստվածուհու անունը լուսանկարչական հայտնի ֆիրմայի անունն է. հենց Կաննոն, ոչ թե ամերիկյան Կենոն): Դոնոնը կենդանացնում է և բրոնզը, և փայտը...

Վերջապես Զասուիիրո Իսիմոտոն (1921), որը ծնվել է ԱՄՆ–ում և սովորել Զիկագոյի դիզայնի համալսարանում հայտնի լուսանկարիչներ Կալլագանի և Սիսկինդի մոտ (ի դեպ, որպես ճապոնացի՝ նա նույնիսկ աքսորվել է Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ):

1953 թ. նա վերադարձավ իր պատմական հայրենիք և սկսեց լուսանկարել Կացուրա կայսերական պալատը (1620–1658):

1966 թ. վերջնականապես տեղափոխվեց ճապոնիա և սկսեց դասավանդել մայրաքաղաքի Արվեստի և դիզայնի համալսարանում: Իսիմոտոն նույնպես մշակույթի վաստակավոր գործչի կոչում ունի:

ճարտարապետության ինստիտուտ-թանգարանի ջանքերի շնորհիվ: Եվ, իհարկե, ճապոնացի վարպետների ներշնչման, տաղանդի և վարպետության շնորհիվ»:

«Հայաստանի հանրապետություն» թերթը ցուցահանդեսի փակումից հետո տպագրեց մի համառոտ տեղեկատվություն: Այդտեղ գրված էր. «Ցուցահանդեսը հեռավոր, խորհրդավոր և միշտ ձգող Ճագող արևի երկրին շփվելու մի առիթ էր»:

Հայաստանի ճարտարապետության ինստիտուտ-թանգարանի տվյալներով՝ ցուցահանդես էին այցելել մոտ հազար մարդ, այդ թվում Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Արգենտինայի, Ավստրիայի, Վրաստանի քաղաքացիներ, Երևանի բուհերի, այդ թվում՝ Երևանի պետական համալսարանի, ճարտարապետաշինարարական ինստիտուտի, Գեղարվեստի ակադեմիայի, հումանիտար ինստիտուտի ուսանողներ և դպրոցականներ: Մասնագիտական բուհերի ուսանողների համար կարողացվեց երեք դասախոսություն: Ցուցահանդես այցելեցին Հայաստանի դիպլոմատների, նկարիչների, ճարտարապետների, լրագրողների, նկարիչների, ֆոտոխրոնիկայի միությունների ներկայացուցիչներ: Ցուցահանդես այցելեց նաև Հայաստանի առաջին տիկինը:

Այսպիսով՝ Երևանում առաջին անգամ կազմակերպված «Նկարահանելով ճապոնիայի գեղատեսիլ վայրերը» ցուցահանդեսը մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց այցելուների մոտ և արժանացավ հայ հասարակության ամենաբարձր գնահատականին:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒՄՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Պրոֆեսոր Հիրոյուսի Սեզավա

1. Ինչպես ես առաջին անգամ լսեցի ցեղասպանության մասին

Ես մասնագիտությամբ իրավագետ եմ և միջազգային իրավագիտություն եմ ուսումնասիրում: Փորձեմ պատմել, թե ինչպես պատահեց, որ ես սկսեցի ուսումնասիրել հայերի ցեղասպանությունը: Դոկտորանտուրան ավարտելուց հետո երկար ժամանակ իմ հետաքրքրության կենտրոնում է եղել «Ցեղասպանության նախապայմանները» թեման: Այդ հետազոտությունները իրենց նպատակին հասցնելու համար ինձ անհրաժեշտ էր կոնկրետ փաստեր բերել: Դա մոտ 20 տարի առաջ էր: Այդ ժամանակ ՄԱԿ-ի արխիվներում ուսումնասիրում էի ցեղասպանու-

թյունների հետ կապված նյութեր և հանկարծ հանդիպեցի «1915 թ. հայերի ցեղասպանությունը» վերնագրով մի նյութի:

Ամոթալի է, բայց այն ժամանակ ինձ անծանոթ էր «Հայաստան» անունը: Հիմա մտածում եմ, որ միջազգային իրավագետ լինելով հանդերձ պետք է որ իմանայի Հայաստանի մասին: Այդ օրվանից սկսեցի ջանասիրաբար Հայաստանի մասին նյութեր հավաքել: Սակայն այն տարիներին ճապոնիայում Հայաստանի մասին, առավել ևս հայերի ցեղասպանության վերաբերյալ նյութեր գրեթե չկային: Ծիշտ նույն ժամանակ Կանսայի օտար լեզուների երկամյա համալսարանը, որտեղ ես դասավանդում էի, կազմակերպեց ուսանողների համար երկու մեկամսյա ճանապարհորդություն Հավայան կղզիներ, որը ԱՄՆ-ի տարածքն էր: Ես նշանակվեցի խմբի ղեկավար:

Հավայան կղզիներում ազատ ժամանակ գտա և այցելեցի տեղի համալսարանի գրադարանը, որը հայերի ցեղասպանության վերաբերյալ անգլերեն նյութերի մի գանձարան էր: Ես ամբողջ ազատ ժամանակս անց էի կացնում այդ գրադարանում, կարդում և պատճենահանում էի նյութերը, և իմ ուրախությանը սահման չկար: Տուն վերադառնալուն պես ամբողջովին կենտրոնացա այդ նյութերի վրա: Որքան կարդում էի, այդքան ավելի էի հասկանում թեմայի կարևորությունը, և չնայած սարսափով էի լցվում որոշ նյութեր կարդալիս, հետզհետե ավելի էր լսած սարսափով էի լցվում որոշ նյութեր կարդալիս, հետզհետե ավելի էր ուժեղանում հետազոտելու ցանկությունը: Ինձ մոտ տարբեր հարցեր ուժեղանում, օրինակ՝ ինչու ճապոնիայի դպրոցների բարձր դասաէին առաջանում, օրինակ՝ ինչու ճապոնիայի դպրոցների դասավանդեցողներում (16–18 տարեկան) աշխարհի պատմությունը դասավանդելիս ոչինչ չի ասվում հայերի ցեղասպանության մասին, իսկ հրեաների ցեղասպանությունը ներկայացված է բավականին ծավալով: Իմ կարծիքով, այդ իրավիճակը չի կարելի արդարացնել ո՛չ հայերի ցեղասպանության գոհերի քիչ քանակով, ո՛չ էլ հանցանքի վաղեմությամբ:

Ամեն դեպքում, բարեբախտաբար թե դժբախտաբար, այս բախում-նային դեպքի մասին իմանալուց ի վեր, գերազանցելով հետազոտողիս տեսակետը, մարդկության հանդեպ պատասխանատվության զգացումով դրդված, որոշեցի ինձ վրա վերցնել հայերի ապրած ողբերգության մասին անտեղյակ ճապոնացիների աչքերը բացելու պարտականությունը:

Բայց այս երկու տասնյակ տարին, որ ես զբաղվում եմ հայերի ցեղասպանության վերաբերյալ հետազոտություններով, շատ երկար և ոչ հարթ ճանապարհ էր: Գաղտնիստում ոչ միայն իմ կոլեգաները, այլև ուրիշ գիտնականներ ինձ քննադատում էին, ոմանք ասում էին, որ իմ հետազոտությունները անիմաստ են: Չնայած դրան՝ ես խորապես համոզված էի, որ իմ հետազոտությունները կարևոր են, համառորեն հողված-

ներ էի գրում, տպագրում դրանք գիտական ամսագրերում և հրապարակում գիտաժողովներում: Երկար ժամանակ դրանք չէին արժանանում ճապոնացի գիտնականների ուշադրությանը, բայց այս տարի (2004 թ.) լույս տեսած «Հայերի մոռացված ցեղասպանությունը՝ հետազոտություն եղեռնագործության կանխման և պատժի վերաբերյալ» վերնագրով գիրքս նշանավորեց հետազոտություններիս ավարտը: Դա զուտ մասնագիտական աշխատություն է, բայց ես փորձել եմ հնարավորին չափ խուսափել մասնագիտական չոր տերմիններից, արտահայտվել հասկանալի լեզվով, որ մատչելի լինի ճապոնացի ընթերցողին: Շապիկի վրա տեղադրեցի Ծիծեռնակաբերդի եղեռնի զոհերի հուշարձանի լուսանկարը, որն ինքս եմ նկարել, իսկ մյուս կողմը՝ Էջմիածնի խաչքարերից մեկի լուսանկարը:

Այդ գիրքը ներկայացվեց Հայաստանի ազգային գիտությունների ակադեմիայում՝ որպես ճապոնիայում առաջին աշխատություն հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ: Ներկայացումն անցավ հանդիսավոր, բազմաթիվ գիտնականների և լրագրողների ներկայությամբ, որոնց հաղորդագրությունները հասան մինչև ճապոնիա, և իմ հայրենակիցների մոտ, չնայած ուշացումով, հետաքրքրություն առաջացրեցին հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ:

II. Հայերի ցեղասպանության իմ հետազոտության նպատակը

Հայերի ցեղասպանության հիմնական պատճառների և դրդառիթմերի մասին իմ մեկնաբանությունը համընկնում է ուրիշ գիտնականների կարծիքների հետ, որի համար այստեղ դրանց չեմ անդրադառնում: Հետազոտություններիս ժամանակ աչքիս տակ անցկացրած գրականության և նյութերի ուշագրավ կետն այն էր, որ հեղինակների մեծ մասը կամ պատմաբաններ էին, կամ էլ միջազգային քաղաքականության պատմության մասնագետներ: Եվ ահա, լինելով միջազգային իրավագետ, հայերի ցեղասպանությանը անդրադարձա ոչ թե պատմաբանի, այլ իրավագետի տեսակետից: Եվ մտածեցի՝ չեմ կարող, արդյոք, իրավագետի նոր տեսակետից մոտենալով այդ շատ դժվար լուծելի խնդրին, մեկնաբանել այն:

Հիշեցնեմ, որ ցեղասպանություն՝ «genocide», տերմինը մտցրել է միջազգային իրավագետ Ռաֆայել Լեմկինը, որը լեհաստանցի հրեա է: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, երբ նացիստական Գերմանիան գրավեց Լեհաստանը, և լեհերը փախուստի դիմեցին Ամերիկա, նա 1944 թ. Ամերիկայի ցամաքային ուժերի վարչության առաջարկով տպագրեց մի աշխատություն: Այդ աշխատության մեջ առաջին

անգամ հնչեց «genocide» նոր տերմինը: «Genocide» բառը նա ստեղծել էր, միացնելով հունարեն «genos» («ազգ», «ցեղ») առաջին մասին լատիներեն «cidium» («սպանել») բառի «cide» բայական ձևը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի գլխավոր դաշնակից երկրները՝ ԱՄՆ-ը, Անգլիան, Ֆրանսիան և Սովետական Միությունը, 1945 թ. օգոստոսի ութին ստորագրեցին «Եվրոպայի առանցքային պետությունների կոնվենցիա՝ գլխավոր հանցագործների դատական հետապնդման և պատժելու նպատակով» փաստաթուղթը և նրան կից ընտրեցին «Միջազգային զինվորական տրիբունալ»: Այդ երկու համաձայնագրերի հիման վրա առաջին անգամ պատմության մեջ միջազգային զինվորական տրիբունալի կողմից իրականացվեց Նյուրնբերգյան դատավարությունը, որը սկսվեց 1945 թ. նոյեմբերի 20-ին: Այդ դատավարության ժամանակ առաջին անգամ միջազգային ատյանում ցեղասպանության հանցագործությանը սահմանում տրվեց: Բայց ցեղասպանության հանցագործությունը դատապարտող օրինական փաստաթուղթը ընդունվեց ՄԱԿ-ի կողմից միայն 1948 թ.: Դա «Ցեղասպանության հանցագործության կանխման և մեղավորներին պատժելու վերաբերյալ կոնվենցիան» («Ցեղասպանության կոնվենցիան») էր: Այդ կոնվենցիան ուվեց մտավ 1951 թ. հունվարի 12-ին: Կոնվենցիայում ցեղասպանությունը սահմանվեց որպես «պլանավորված գործողություններ, որոնց նպատակն է ազգային (national), էթնիկական (ethnic), ռասայական (racial), կրոնական խմբերի լրիվ կամ մասնակի ոչնչացումը»: Տրված էր ցեղասպանության գաղափարի բացատրությունը, որում նշվում էր, որ ցեղասպանությունն է համարվում «մարդկանց խմբերի ոչնչացման մտադրությունը (the intent to destroy an entire group), ռասայական, կրոնական հատկանիշներից ելնելով՝ վերոհիշյալ բնակչության խմբերի մի մասի ոչնչացման մտադրությունը (to eliminate portions of the population marked by their racial, religious...)»: Այսինքն՝ պարտադիր չէ, որ խումբը ոչնչացված լինի լրիվ: Սակայն եթե խումբը ոչնչացվել է մասամբ, դա ցեղասպանություն է համարվում, եթե «ոչնչացված մասի մեջ է գտնվել խմբի կարևորագույն մասը, օրինակ՝ ղեկավարները (a significant section of a group such as its leadership)», կամ «բավականին մեծ թվով մարդիկ են ոչնչացվել (imply reasonably significant number)»: Այսպիսով՝ ցեղասպանություն համարվելու պայմանները, ինչպես տեսնում ենք, կարելի է բաժանել երեք մեծ վերոհիշյալ խմբերի:

Հիմնվելով այդ պայմանների վրա՝ ցեղասպանությունը, միջազգային իրավունքի համաձայն, համարվում է հանցագործություն՝ անկախ նրանից՝ կատարվել է այն խաղաղ թե պատերազմական պայմաններում: Ցեղասպանության կանխելու և պատժի մասին ընդունված «Ցե-

ղասպանության կոնվենցիայի» 2-րդ հոդվածի սահմանված վերոհիշյալ հիմունքներից ելնելով՝ 1915 թ. Օսմանյան կայսրության մեջ երիտթուրքերի կուսակցության կառավարության կողմից իրագործած հայերի կոտորածները պետք է որակել որպես ցեղասպանության հանցակազմ, որը պատժի է ենթակա: Բացի դրանից, 4-րդ հոդվածում նշվում է, որ անկախ նրանից՝ հանցագործը, տվյալ երկրի սահմանադրության համաձայն, պատասխանատու քաղաքական գործիչ է, պաշտոնական ծառայող թե անհատ անձ, նա ենթակա է պատժի: Հետևաբար, հայերի ցեղասպանությունը պլանավորած և՛ երիտթուրքերի կուսակցության ղեկավարները, և՛ պաշտոնական ծառայողները, և՛ անհատ անձինք պետք է պատիժ կրեն արվածի համար:

III. Հայոց ցեղասպանության խնդիրը

1915 թ. Օսմանյան կայսրության երիտթուրքերի կուսակցության կողմից իրագործած ցեղասպանությունը, որն ուղեկցվում էր կյանքի անտանելի պայմանների ստեղծումով, հայերի ստիպողական տեղափոխություններով, ստիպողական կրոնի փոխելու գործողություններով, մասսայական ջարդերով, տեղի էր ունեցել 1914 թ. սկսված Առաջին համաշխարհային պատերազմի կեսերին: Եվրոպական մեծ պետությունները, նույն քրիստոնյա ժողովրդի՝ հայերի օր ու գիշեր տևացող տառապանքների մասին իմանալով հանդերձ, իրենց երկրների շահերը միայն հետապնդելով, ոչ միայն մարդասիրական միջամտություն չձեռնարկեցին երիտթուրքերի կառավարության ոճրագործությունը կանխելու համար, այլև լուռ համաձայնության գնացին:

Այն, որ XX դարի սկզբի այդ ցեղասպանությունը լուռության էր մատնվել աշխարհում, որ մեծ պետությունները պակասները փակել էին հուճապահության բողոքի ձայները չլսելու համար, հանգեցրեց նրան, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ իրագործվեց հրեաների ցեղասպանությունը (հոլոկոստը), որը համարվում է XX դարի ամենամեծ ողբերգություններից մեկը: Հոլոկոստի գաղափարախոս Ադոլֆ Հիտլերը հրեաների ջարդերը սկսելու հրամանով ենթականերին ուղարկած իր հեռագրում գրել է. «Ո՞վ է հիշում հիմա հայերի ջարդերի մասին»: Անկասկած, ինքը՝ Հիտլերը, շատ լավ էր հիշում հայերի եղեռնի մասին: Հայերի ցեղասպանությունն ու հոլոկոստը մի քանի մեծամասնություններ ունեն:

Փորձեն շարադրել, թե ինչն է, իմ կարծիքով, ընդհանուրը այդ երկու ցեղասպանությունների մեջ: Առաջինը՝ երկուսի սկսվելու նախապայմաններն են. 1) Թուրքիայում, ինչպես և Գերմանիայում, պետության

կողմից ստեղծվել էր կյանքին վտանգող միջավայր: 2) Չնայած էթնիկական մաքրումների թիրախն են եղել շարքային մարդիկ, նրանց հասարակական, տնտեսական դիրքը բարձրացնում է այն փաստը, որ նրանք պատկանում էին ազգային և կրոնական խմբերի: 3) Չնայած երկու ոճրագործությունները կատարվել են տարբեր ժամանակաշրջաններում, երկուսն էլ իրենցից ներկայացնում են համաշխարհային պատերազմների կեսերին իրագործած էթնիկական մաքրումներ, որոնց իրականացման հաջողությանը նպաստեցին միջազգային սանկցիաների և դատապարտության բացակայությունը: Ավելին՝ նախապայմանների այս երեք գլխավոր կետերից բացի կարելի է բերել ևս երկուսը: 4) Իդեոլոգիայի առկայությունն է: Ե՛վ Թուրքիայում, և՛ Գերմանիայում լեզուն, կրոնը, մշակույթը նույնատիպ դարձնելու, պետության կենտրոնաձիգ ուժերը ավելի ամրապնդելու նպատակով, էթնիկական մաքրումներ իրագործելու համար այդ իրագործողները որդեգրել էին համապատասխան գաղափարախոսություն՝ պանթուրքիզմը Թուրքիայում և նացիզմը Գերմանիայում: 5) Ոճրագործների ընդհանուր կողմերից նաև այն է, որ երիտթուրքերի կուսակցության պարագլուխները և կուսակցության անդամները, ինչպես նաև նացիստները և Զիտլերն ու նրա կողմնակիցները, լրիվ նույնաման չլինելով հանդերձ, հասարակական տեսակետից կողմնապահ գաղափարախոսության մոլի կողմնակիցներ էին, և դա ապացուցում է դրանց նույնությունը, ապացուցում են, որ դրանք նույնատիպ հիվանդագին ֆանատիկներ են եղել:

Նմանատիպ մեթոդներ հաջողությամբ կիրառվում են նաև ներկա միջազգային հանրության մեջ տարբեր երկրներում, տարբեր սոցիալական պայմաններում վտանգավոր բնույթի դիկտատորների կողմից՝ որպես պետության իշխանության գլուխ գալու միջոց: Դա ցույց է տալիս նորից, որ մեր ժամանակներում էլ վտանգավոր միջավայր և թաքցրած սպառնալիքներ կան: Այդ տեսակետից նաև չի կարելի մոռանալ բազմաթիվ տարածաշրջաններում իրագործված էթնիկական մաքրումների մասին, որոնք ցեղասպանության կոնվենցիայի ընդունելուց հետո միջազգային հանրության մեջ, միջազգային իրավագիտության կողմից սահմանված են որպես հանցագործություն: Մեր սերունդը, որն ապրում է XXI դարում, հայերի ցեղասպանությունը չկանխելու, ի սկզբանե նրա հիվանդ արմատները չկտրելու համար, միջազգային հանրության պատասխանատվությունը կրելով, պետք է ուղղակի կերպով դիմի ներկա Թուրքիայի կառավարությանը՝ ցեղասպանության հանցագործության փաստը ընդունելու պահանջով, և անուղղակի կերպով դիմի ՄԱԿ-ի հեղինակավոր գործող անդամներին՝ միջպետական և ներպետական հանրություններում մարդու իրավունքի մասին գիտելիքների մակարդակը

բարձրացնելու նախագիծ պլանավորելու առաջարկով, որպեսզի այդ հանրություններում ուժեղ համոզմունք առաջանա, որ էթնիկական մաքրումների սիմպտոմները տեսնելիս պետք է մարդասիրական միջամտություն սկսել, և դրանից հրաժարվել չի կարելի: Այդ նախապայմաններից հետո երևի թե կարելի լինի մեղքերը քավել ողբերգության ճանապարհով անցած հայերի, հրեաների և շատ ուրիշ սպանդների զոհերի առջև:

ԻՄ ԱՅՑԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Մասակո Յուշիյուս

1996 թվականի օգոստոսի 28-ն էր, երբ առաջին անգամ այցելեցի Հայաստան: Հիմա էլ լավ եմ հիշում, թե ինչպես ինձ օդանավակայանում ծաղկեփնջերով դիմավորեցին Երևանի հումանիտար ինստիտուտի ռեկտորը, ճապոներենի դասախոսը և ուսանողները:

Դասավանդել սկսեցի սեպտեմբերի 9-ից չորսական ուսանող ունեցող չորրորդ և առաջին կուրսեցիներին, ինչպես նաև հատուկ դասընթացներ կազմակերպվեցին ավարտած ուսանողների համար:

Դասախոսների պակասության պատճառով երկրորդ և երրորդ կուրսում ուսանողներ չէին հավաքվել: Իմ Հայաստան գալու առիթը դարձավ մի նամակ, որը Տոկիոյի դասախոսների գործուղման կենտրոն էր եկել ԱՄՆ-ում Հայաստանի դեսպանատնից: Այնտեղ գրված էր, որ այս ինստիտուտում դասախոսների պակասություն կա, ինչպես նաև ճապոնացի դասախոսի կարիք: Առաջին կուրսի ուսանողների նոր լեզու՝ ճապոներեն սովորելու խանդավառությունն ինձ էլ փոխանցվեց, և դասերը շատ հետաքրքիր ընթացք ստացան: Երեք ամիս անց ես նրանց հանձնարարություն տվեցի նամակներ գրել իմ ճապոնացի ընկերներին, որոնք մինչև հիմա պահում եմ. և հիերոգլիֆները, և նախադասությունները ճիշտ են գրված: Իսկ ինչ վերաբերում է չորրորդ կուրսեցիներին, նրանք բավականին տիրապետում են առօրյա ճապոներենին, բայց քանի որ քիչ էր շփումը ճապոնացիների հետ, և չկային համապատասխան դասագրքեր, նրանց կարողությունները բարդ բացատրությունների, ընթերցանության, շարադրությունների վերաբերյալ այնքան էլ բավարար չէին: Արդեն հնացած դասագրքերով հարստացնում էին իրենց բառապաշարը, զարգացնում գիտելիքները: Օգտագործում էին տարբեր միջոցներով ճապոնիայից հայթայթված դասագրքեր և ձայներիզներ:

Այստեղ՝ Չայաստանում, ճապոներենի ֆակուլտետը բացվել էր ինստիտուտի ռեկտորի՝ ճապոնիայի հանդեպ ունեցած ջերմ վերաբերմունքի և ինքնուրույն ճապոներենը սովորած դասախոսի ջանքերի շնորհիվ:

Առաջին անգամ ինստիտուտ գալով շատ զարմացա. այնտեղ ուսումնական ձեռնարկներ համարյա չկային, և այդպիսի պայմաններում ճապոներենը դասավանդելը ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ մեծ հերոսություն: Դրանից հետո ճապոնական ֆոնդի կողմից որպես օգնություն ուղարկվեցին դասագրքեր, տեսամագնիտոֆոն, համակարգիչ, և ուսուցման գործընթացը մի քիչ կարգավորվեց: Նաև նույն ֆոնդի ծրագրով վերապատրաստման դասընթացների մասնակցելու համար ճապոնիա մեկնեց ճապոներենի դասախոս Կարիմեն, և դա հետագայում շատ օգնեց նրան իր դասախոսի կարիերայում: Իսկ երկար ծնեռային արծակուրդների ժամանակ իմ բնակարանը դասասենյակի նման մի բան դարձրեցի, և ուսանողները հերթով գալիս էին այնտեղ պարապելու:

1997 թվականի ապրիլին ինստիտուտ այցելեցին Ռուսաստանում ճապոնիայի դեսպանը, նրա կինը և դեսպանատան այլ աշխատակիցներ: Ինստիտուտում ջերմ ընդունելություն կազմակերպվեց, որի ժամանակ ուսանողները մեկ-մեկ ողջունում էին հյուրերին, կատարում ճապոնական երգեր՝ այդպիսով ցույց տալով ճապոներենում ունեցած իրենց հաջողությունները:

Իմ այստեղ գտնվելու երկրորդ տարում ընդունվեցին վեց առաջին կուրսեցիներ, իսկ շրջանավարտ Ջարան սկսեց դասավանդել: Ինչպես նաև բացվեց մի հատուկ խումբ երեք կարատեիստների համար, որոնք ցանկություն ունեին ճապոներենը սովորել: Նրանք հետաքրքրվում էին չինական փիլիսոփայության «Չինգ օղակներով», ձեն-բուդդայականությանը, որոնց մասին կարդացել էին ռուսերեն թարգմանված գրքերում, հաճախ խորհմաստ հարցեր էին տալիս, և դա չէր կարող ինձ չզարմացնել:

Իսկ եթե խոսենք ուսանողների գիտելիքների մասին, պետք է ասեն, որ որոշ ուսանողներ շատ գոհ էին, քանի որ ճապոնացի տուրիստների կողմից գովասանքի են արժանացել, ոմանք ասում էին, թե ճապոներենը դժվար է և դրանով էլ՝ հետաքրքիր, ոմանք էլ ամեն օր ջանասիրաբար շարադրություններ էին գրում և խնդրում, որ դրանք ստուգեն:

Քիչ-քիչ սկսեցին իրականացվել դասախոսների վերապատրաստման դասընթացներ ճապոնիայում, ուսանողներ ուղարկվել այնտեղ, բայց մեր երկրների միջև համագործակցությունը դեռևս քիչ է: Սրտանց ցանկանում եմ, որ ավարտելուց հետո ուսանողները կարողանան ավելի շատ օգտագործել ճապոներենը աշխատանքում: Երկու տարի դասավանդելուց հետո ճապոնիայի աշխարհագրական միության անդամները Չայաստանում ճանապարհորդելու վերջում ինձ առաջարկեցին լի-

նել ուսանողական խոսքի ժյուրիի անդամ: Սա ճապոներենի բաժնի համար մեծ իրադարձություն էր և լավ առիթ ուսանողների համար՝ կատարելագործելու իրենց գիտելիքները:

1999 թվականի աշնանը՝ սեպտեմբերի 17-ից մինչև նոյեմբերի 16-ը, կրկին այցելեցի Չայաստան՝ կարճաժամկետ դասախոսություններ կարդալու: Մեկ տարի այնտեղ չէի եղել, և 1998 թ. ընդունված չորս հոգին և 1999 թ. ընդունված տասներկու հոգին դարձան իմ նոր ուսանողները: Վերջապես ճապոներենի բաժնում կար չորս կուրս: Այդ ժամանակ դասախոս Կարինեն դասագիրք գրելու նպատակով երկրորդ անգամ ճապոնիայում էր գտնվում, և ինստիտուտում դասավանդում էր հայերենին տիրապետող Չիկի Ակիկոն: Ես առաջին կուրսեցիներին «ճապոներենի ներածություն» էի դասավանդում, իսկ չորրորդ կուրսեցիներն արդեն ճապոնական պոեզիա էին կարդում, ճապոներեն էին թարգմանում հայ հռչակավոր բանաստեղծ Իսահակյանի և այլոց գործերը: Նրանց հաջողված թարգմանությունները վերջում ընդգրկվեցին մի բրոշյուրի մեջ, որը կարելի էր առաջարկել Չայաստանի նկատմամբ հետաքրքրություն ունեցող ճապոնացիներին: Այդ դասից հասկացա, որ Չայաստանում բոլորը շատ են սիրում Ավետիք Իսահակյանին: Մետրոյի «Երիտասարդական» կայարանի մոտ գտնվող այգում կանգնած է նրա արձանը, և ես զբոսնելուց հաճախ էի գլուխս բարձրացնում՝ նրան նայելու: Միշտ հիշում եմ նրա բանաստեղծությունները չորս գագաթ ունեցող Արագած սարի մասին:

Չայաստանում գտնվելու ժամանակ շատ էի շփվում տարբեր մարդկանց հետ: Անգամ չեմ կարող հաշվել, թե քանի անգամ եմ հրավիրվել դասախոսների, ուսանողների և նրանց ազգականների տուն: Խնջույքների ժամանակ ծանոթանում էի այլ հյուրերի հետ, մեծանում էր շփումը նոր մարդկանց հետ: Չայակական հյուրասիրությունը շատ բացառիկ է. իրար հետևից համեղ կերակուրներ են մատուցում, դրանից հետո սկսում են պարել: Նույնիսկ ինձ էին համառորեն հրավիրում պարելու: Խնջույքների ժամանակ բոլորը բարեմաղթանքներ էին ասում: Ինձ միշտ հիացնում էր այն, որ եթե նույնիսկ ծերերը այնտեղ ներկա չէին լինում, անպայման նրանց առողջության համար կենաց էին խնում: Ես էլ, մտածելով, թե ոչ մի դժվար բան չկա դրա մեջ, հայերեն բարեմաղթանքի խոսքեր սովորեցի և ասում էի դրանք խնջույքների ժամանակ: Դա շատ էր զվարճացնում բոլորին, և մեր միջև մտերմությունն ավելի մեծացավ: Այդ ժամանակ ճապոնացիներ համարյա չկային, իսկ ճապոնական մշակույթի ներկայացման պահանջը մեծ էր: ՉՄԿԸ-ում կազմակերպվեցին միջոցառումներ, որտեղ ներկայացվեցին զրույցներ օրիգամիի, կինոնոյի, թեյի արարողության մասին, հեռուստացույցով ցուցադրվեցին կաբուկի

ժիշտների, նկարիչների, բանաստեղծների արձաններ, և այն վայել է արվեստ սիրող մարդկանց քաղաքին:

Երևի հիմա Հայաստանում աշուն է, և արահետները ոսկեգույն են դարձել:

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԵՏ

Ալիկո Հիկի

Հայաստանում գտնվելու ամբողջ ընթացքում ինձ բազմիցս հարցրել են, թե ինչն է Հայաստանում հետաքրքրություն առաջացրել իմ մեջ, կամ ինչու Հայաստան դեռ չայցելած՝ որոշեցի սովորել հայոց լեզուն: Հայաստանում հաճախ հարցնում են. «Որքանո՞վ եք վարձում բնակարանը», «Որքա՞ն է ձեր աշխատավարձը», իսկ ճապոնիայում առաջին հանդիպման ժամանակ այդպիսի հարցեր չեն տալիս, փորձում են խուսափել անձնական հարցերից, իսկ գլխավոր հարցերը ուղղված են մարդուն հասկանալուն և զուսպ բովանդակություն ունեն:

Առաջին անգամ Հայաստանի մասին ես իմացա Վիյան Սարոյանի ստեղծագործություններին առնչվելով: Գապոնիայի բուհում դիպլոմային աշխատանքս գրեցի «Ամերիկյան գրողների պատմվածքների ժողովածու» գրքի հիման վրա: Այդ գրքում կար Սարոյանի պատմվածքը, որը գրված էր նրան բնորոշ կարճ ոճով: Հիշում եմ, որ Նոյի և Արարատ սարի մասին էր: Սարոյանը՝ որպես բավականին հայտնի գրող, թարգմանված էր ճապոներեն, նրա գրքերը կարելի էր գտնել գրադարաններում և գրախանութներում: «Bronz» նոր հրատարակչությունը տպագրել էր Սարոյանի հինգ գրքերից մի շարք, որոնք էին՝ «Իմ անուշ փոքրիկ», «Մայրիկ, ես քեզ սիրում եմ», «Փոքր երեխաներ», «Հայրիկ, դու խելագար ես», «Վենդին Նյու Յորքում»: Ուրիշ հրատարակչությունների կողմից հրատարակված էին նույնպես «Մարդկային կատակերգություն», «Իմ անունը Արամ է» Սարոյանի գլխավոր ստեղծագործությունները: Գապոներեն թարգմանված գործերը գրեթե բոլորը կարդալուց հետո ցանկություն առաջացավ կարդալ բնօրինակը: Քանի որ Սարոյանի ստեղծագործությունների մեջ անընդհատ հնչում էր հայրենիքի կարոտի գաղափարը, սկսեցի կարդալ նաև մի գիրք Հայաստանի մասին:

Գապոնիայում շատ են այն մարդիկ, որոնք ոչինչ չգիտեն Հայաստանի մասին: Գապոնիայի հեռուստատեսությամբ և թերթերում Հայաստանի մասին գրեթե ոչինչ չի ասվում, դեսպանատուն նույնպես չկա: Իմ ընկերների մեջ հազիվ գտնվեր մեկը հարյուր հոգուց, ով լսել էր Հայաս-

հնարավորություն չունեի: Ինձ համար շատ հետաքրքիր էր XIX դ. վերջի, XX դ. սկզբի հայ գրականությունը: Իհարկե, դրանից ավելի վաղ դարաշրջանների գրականությունում ևս կան շատ հրաշալի գործեր, բայց ինձ՝ որպես արտասահմանցու, ավելի հեշտ է կարդալ արդի հայերենով: Հայոց գրականության մեջ ականավոր տեղ է զբաղեցնում Հովհաննես Թումանյանը: Կարծում եմ, որ Թումանյանի ստեղծագործություններին առանձնահատուկ երանգ է տալիս տեղի խոսակցական բարբառը, այդ պատճառով էլ շատ ուրախ եմ, որ սովորեցի հայերենը: Թումանյանի ստեղծագործություններում կարևոր տեղ է զբաղեցնում ոչ թե սյուժեի զարգացումը, այլ դիմացինի՝ տրամադրության հասկանալն ու կարեկցանքը: Հենց այդ էլ մոտիկ է ճապոնացու սրտին: Բացի Թումանյանից, իմ կողմից շատ սիրվեցին երկու արևմտահայ գրող՝ Գ. Ջոհրայան ու Դ. Վարուժանը: Հայկական բարբառներից մեկը հանդիսացող արևմտահայերենը ինձ համար շատ բարդ էր և դժվարությամբ էր առաջ գնում:

ԵՊՀ-ի վերապատրաստման բաժնում սովորում էին ընդամենը 13 ուսանող, որոնց հարուստ գիտելիքներով հայ գրականության ասպարեզում ես պարզապես հիացած էի: Դասընթացներին ամեն օր ուսանողներից մեկը պետք է ելույթ ունենար ընտրած թեմայով: Խմբում կային այնպիսի մարդիկ, որոնք շատ կարճ ժամանակահատվածում կարողանում էին պատրաստել հիանալի ելույթ: Ասպիրանտուրայի ավարտին պետք է գրեինք թեկնածուական թեզ, որի թեման որոշում էինք ոչ թե ինքներս, այլ տրված ցուցակից ընտրում էինք այն թեման, որն ավելի հոգեհարազատ էր մեզ: Ես ընտրեցի Կոստան Ջարյանի «Դարի պատմականությունը» թեման: Պատճառն էր ճապոնիայում տպագրված Յուկիո Ֆուձիմոյի «Որբերգության Հայաստան» հայոց պատմության գիրքը, որի վերջում տպագրված էր Կոստան Ջարյանի կրճատ կենսագրությունը, այդ պատճառով դա ինձ ավելի մոտիկ էր: 2003 թ. վերադարձել եմ ճապոնիա՝ դրանով իսկ լրացնելով Հայաստանում իմ գտնվելու չորսուկես տարին: Իհարկե, այդ ժամանակահատվածում Երևանի արտաքին տեսքը փոփոխություններ ունեցավ: Քաղաքում հայտնվեցին այնպիսի թանկ ավտոմեքենաներ, որոնց անգամ ճապոնիայում հազվադեպ կարելի է հանդիպել: Օպերայի շրջակայքից սկսած՝ քաղաքի ամբողջ կենտրոնում բացվեցին զանազան սրճարաններ և ռեստորաններ, գիշերային Երևանը լուսավորվեց: Մյուս կողմից՝ աշխատավարձերի ուշացումն ու ցածր աշխատավարձը հասարակ մարդկանց թույլ չեն տալիս անգամ հիվանդանալու: դեպքում դիմել բժշկի, որովհետև կան ուրիշ կարևոր ծախսեր, ինչպիսին են, օրինակ, լույսի կամ ուսման վարձը:

Վերադառնալով Հայաստանից ճապոնիա՝ զգացի, թե ինչքան հեռավոր և անհայտ երկիր է Հայաստանը ճապոնացիների համար: Ես

կարծում են որ կկարողանան կրճատել այդ հեռավորությունը՝ ծանոթացնելով ճապոնացիներին հայկական մշակույթին:

Մշակութային հարաբերություն չէ՞ արդյոք այն, երբ հարգում և կարևորում ենք ուրիշ երկրի մշակույթը: Ես ցանկանում եմ, որ երկու երկրների միջև կապերը ավելի ու ավելի զարգանան:

ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ ՅՈՒՂՅԱՄԱՅԻ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՑԻՆԵՐԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆԸ՝ ԴԱՅԱՆԱ ԱՐԳԱՐԻ ՇԻՐՄԱՔԱՐԻ ՄՈՏ

Հիդեհարու Նակաշիմա

Նախաբան

Հայտնի է, որ Դայանա Արգարը Յոկոհամայում օգնել է հայ փախստականներին՝ նրանց Ամերիկա տեղափոխվելու գործընթացին: Ռիչարդ Հովհաննիսյանի «Հայաստանի Հանրապետություն» (Richard Hovannisian, «The Republic of Armenia», V. 1-2, Univ. of California Press., 1971) գրքում ես կարդացի հետևյալ տողերը. «Հյուպատոս Դայանա Աղաբեկ Արգարը Յոկոհամայի իր գրասենյակը օգտագործում էր հայ փախստականների լեզալիզացման և հետագայում Միացյալ Նահանգներ տեղափոխելու համար, իսկ իր տունը տրամադրում էր նրանց՝ հրապարակապես «Հայկական կոտորածները» և «Եվրոպական իմպերիալիզմի խաչին խաչված Հայաստանը»⁴³ գրքերը:

Երեք տարվա ընթացքում ես փնտրում էի այդ գրքերը, բայց ապարդյուն: Եվ ահա, 1988 թ. ճապոնիայի պառլամենտի գրադարանում գտա տկն Արգարի «Խաղաղություն և ոչ խաղաղություն» գիրքը (Yokohama, Japan Gazette Press, 1911), որի վերջում նշվում էր հեղինակի հասցեն. Յոկոհամա, Յամատե թաղամաս, շենք 220:

Հիշում եմ 1988 թ. ամառային այդ չափազանց շոգ օրը: Ես իջա գնացքից Իսիկավամածի կանգառում և գնացի դեպի Ծիկուրաոկա, որ գնացքից Գամ Յամատե թաղամասը: Հասկանում էի, որ հազիվ թե հասցեները անփոփոխ են մնացել, և այդ տունը գտնելը շատ դժվար կլինի,

43 The Murder of Armenia, Yokohama, Japan Gazette Press, 1916. On the Cross of Europe's Imperialism, Armenia Crucified, Yokohama, 1918.

բայց, այնուամենայնիվ, ուշադիր նայում էի փողոցի աջ կողմի շենքերի համարներին:

220 համարի տակ մի նորակառույց շենք էր, որում արտասահմանցիներ էին ապրում: Ես զանգահարեցի հարևան շենքի դուռը՝ ճապոնական ազգանունը ցուցանակին: Պարոն Կ-ի տան պատուհանները վերջապես լուսավորվեցին: Տան տերն ասաց, որ ձախից վերջի տան բնակիչները, հնարավոր է, որ ինձ տեղեկություններ տան: Ուրախացած շտապեցի այնտեղ և հանդիպեցի տան տիրուհու՝ տկն Լինա Դենտիխի հետ: Պարզվեց, որ տկն Դենտիխը ծնվել է 1923 թ., երբ տեղի էր ունեցել Կանթոյի մեծ երկրաշարժը: Նա ինձ պատմեց, որ Դայանայի ընտանիքը բնակվում էր ներկայումս պարոն Կ-ի տան տեղը գտնվող շենքում և հարևանությամբ գտնվող նա մեկ առանձնատանը: Տկն Դենտիխը լավ հիշում էր, որ դարպասի վրա գրված էր 220 Ա համարը: Երեխա ժամանակ Դայանայի թոռնիկի խաղընկերուհին է եղել, բայց նրան գրեթե չի հիշում: Ես ենթադրեցի, որ Դայանայի շիրիմը պետք է որ գտնվի Յոկոհամայի արտասահմանցիների գերեզմանատանը, և տկն Դենտիխը բերեց գերեզմանատան քարտեզը՝ ազգանունների ցուցակով:

Միասին մենք գտանք Արգար ազգանունը: 14 տեղամասում հանգչում են «Միքայել Ա. Արգարը, մահվան թիվը՝ 1906 թ. և Դայանա Ա. Արգարը, մահվան թիվը՝ 1937 թ.»։ Բացատրության մեջ նշվում էր. «Արգարը եկել է ճապոնիա 1890 թ. և հիմնել է Կոբե քաղաքում առևտրական ձեռնարկություն և Գրեյթ Իստերն հյուրանոցը»:

Քանի որ արդեն մթնում էր, ես շտապեցի արտասահմանցիների գերեզմանատուն: Թոփգուծի անուռով աշխատող ուղեկցեց ինձ 14 տեղամաս, որտեղ Միքայելի և նրա ընտանիքի անդամների գերեզմանն էր: Ես տեսա Դայանայի տապանաքարը: Ազալիայի թփուտներում մարմարե հաստ տապանաքարին հայերեն և անգլերեն փորագրված և արճիճով լցված էր հանգուցյալի անունը.

«DIANA AGABEG APCAR.

October 17th 1859–July 8th 1937.

Out of Earth's Shadows unto Heaven's Glorious Day.

We Loved Her, but God Loved Her Best».

Քանի որ Յոկոհամայի արտասահմանցիների գերեզմանատունը քաղաքի յուրատեսակ տեսարժան վայր է հանդիսանում, բնակչի մոտ նրա քարտեզի գտնվելը զարմանալի բան չէ (թարգմանչի մեկնաբանումը):

համալսարան) վկայության: Ջորջ Կոչկարյանը (Կանադա) մինչ այժմ հիշում է ճապոներեն հաշիվը և պահում է թվականներով քարտեր, որոնք մնացել էին ճապոնական դպրոցում վեց տարեկան հասակում սովորելու օրերից: Գաղթականներից ոմանց ընտանիքները բաժանված էին, ինչպես, օրինակ՝ Արիս Պետրոսյանը ստիպված սպասում էր Յոկոհամայում, իսկ նրա հայրը՝ Պոլ Մխիթարյանը, արդեն հաստատվել էր ԱՄՆ-ում և օգնում էր նրան նյութապես: Գաղթականներից մեկը, որն անվանում է Դայանային «Յոկոհամայի մեր փոքր մայրիկը», գրում է հիշողություններում. «Մենք 40 հոգի էինք: Վլադիվոստոկում նավ նստեցինք և ուղևորվեցինք Յոկոհամա»:

2. Նոր Ջուլֆայից Հնդկաստան. Դայանայի ընտանիքը

Հիշենք՝ ինչ էին ներկայացնում իրենցից այսպես կոչված «հայկական ուղիները», այսինքն՝ Հայկական բարձրավանդակից Հարավային Ասիա տանող ճանապարհները:

Դրանք ժամանակին մեծ առևտրական կենտրոն հանդիսացող Նոր Ջուլֆա (ներկայում՝ Պարսկաստանի Իսպահանն է) քաղաքի հայ վաճառականների գցած ուղիներն էին, որոնք ձգվում էին մինչև Բոմբեյ, Մադրաս, Կալկաթա, Ռանգուն, Պինան (ներկայում՝ Ջորջթաուն), Սինգապուր, Բատավիա (ներկայում՝ Ջակարտա), Սուրաբայ և ուրիշ ասիական քաղաքներ: Այդ նավահանգիստներում կարելի էր նաև նավերի համար քարածուխ ձեռք բերել:

Ի դեպ, հայերի տեղաշարժը Հնդկաստան սկսվել է XVII դարում: Հայ վաճառականները աջակցել են անգլիական և արևելահնդկական առևտրական ձեռնարկությունների զարգացմանը: 1560 թ. Իսկանդար անունով մի հայ վաճառական Մեծ մողոլների միապետության արքա Աքբարի (1556–1602) հրավերքով գալիս է Ագրա: Աքբարը շնորհեց նրան և նրա ժառանգներին առևտրի բացարձակ իրավունք: Հետագայում մի հայ կին՝ Մարիամ անունով, դարձավ Աքբարի կանանցից մեկը: Նրա մեծ քույրը՝ հայտնի դեղագործ Ջուլիանան, կառուցեց 1562 թ. Ագրայում հայկական եկեղեցի, որը դարձավ Հնդկաստանում առաջին հայկական եկեղեցին: Ջուլիանային թույլ տվեցին հիմնել եկեղեցիներ Դելիում և Կալկաթայում: XVII դարից հետո, երբ հայերը ամրապնդեցին իրենց ազդեցությունը Մեծ մողոլների միապետության արքունիքում, նրանք, հիմնվելով Հնդկաստանի իրենց առևտրական տների վրա, հայացքն ուղղեցին դեպի եվրոպական երկրներ և սկսեցին գործունեություն ծավալել այնտեղ: 1688 թ. հայկական վաճառատների և անգլիական Արևելահնդկական ընկերության միաձուլման հետևանքով հայերը

ստացան ամբողջ Յնդկաստանում առևտրի մենաշնորհ: Մեծ մոդուլների միապետության իշխանությունները հաստատեցին, որ հայերի գործունեությունը իրենց երկրին վնաս չի բերում, և թույլ տվեցին ընդլայնել առևտուրը՝ դուրս գալով միջազգային ասպարեզ, ինչը ծեռնտու էր նաև մյուս գործընկերոջը՝ Անգլիային: XVIII–XIX դարերում հայերը իրականացնում էին թանկարժեք քարերի և ցորենի արտաքին և միջնորդական առևտուրը կամ էլ աշխատում էին որպես անգլիական ընկերությունների ներկայացուցիչներ:

Ահա այսպիսի միջավայրում էր ծնվել և մեծացել Դայանան:

3. Տեղափոխություն ճապոնիա

Դայանայի հայրը՝ Աղաբեկը, ինչպես և Աբգարը, պարսկահայ էր: Դայանան ծնվել էր 1859 թ. հոկտեմբերին Ռանգունում (Բիրմա): Նա պարսկահայ Յովհաննես Աղաբեկի ընտանիքում յոթերորդ զավակն էր: XVIII դարում որոշ հայեր, որոնք հարստացել էին սուտակի առևտրի շնորհիվ, դարձել էին բարձր զինվորական պաշտոնյաներ և խորհրդականներ Բիրմայի արքունիքում և ղեկավար դեր խաղացին Բիրմայի միավորման գործում: Ռանգունում նույնպես կառուցվեց հայկական եկեղեցի: Յետագայում Դայանայի ընտանիքը մի խումբ հայերի հետ տեղափոխվեց Կալկաթա: Ի դեպ՝ XIX դարի երկրորդ կեսին Կալկաթայի բարձրագույն դատարանում ծառայող դատապաշտպաններից 33–ը հայեր էին: Նրանցին մեկն էլ Ալեքսանդր Աղաբեկյանն էր:

Չարություն Աբգարյանը իր հերթին հիմնեց XIX դարում Messrs Apcar & Co ընկերությունը Բոմբեյում: 1830 թ. գործերի հանգամանքներով նա տեղափոխվեց Կալկաթա: Նույն ընտանիքի անդամ Միքայելը՝ ծնված 1855 թ. Նոր Ջուղայում, որը զբաղվում էր նավարկությամբ, միջազգային առևտրով, ածխահանությամբ, հիմնել էր նաև Արևելյան Յնդկաստանից Յոլանդիա բրինձ առաքող ընկերություն: Միքայելը նույնպես տեղափոխվեց Կալկաթա՝ ընտանեական բիզնեսը շարունակելու, և այնտեղ ծանոթացավ Դայանայի հետ:

1889 թ. Դայանան ամուսնացավ Միքայել Աբգարյանի հետ: Մեղրամիսը նրանք անցկացրին Ծագող արևի երկրում: Այն ժամանակ էր որոշեցին ընդմիշտ տեղափոխվել ճապոնիա: 1890 թ. Ռանգունում ծնվեց նրանց առաջնեկը՝ Ռոզան (Գալուստյանի մայրը): 1891 թ. ընտանիքը տեղափոխվում է Կոբե քաղաքը: Ծնվեց որդին՝ Միքայել–կրտսերը: Աբգարյանը հիմնեց առևտրական հաստատություն, ձեռք բերեց Գրանդ Օթել հյուրանոցը: 1896 թ. ծնվեց երկրորդ աղջիկը՝ Ռութը: 1906 թ. Աբգարյանը մահացավ: Դայանան վարում էր ամուսնու գործերը մինչ տղայի՝

Միքայել-կրտսերի չափահասության հասնելը, բայց որոշեց տեղափոխվել Յոկոհամա:

Լայոնել Գալուստյանը՝ Ռոզայի որդին, որը ծնվել է 1913 թ. ճավայում, իսկ հինա բնակվում է ԱՄՆ-ում, հաստատում է, որ Յոկոհամայում ընտանիքը բնակվում էր 220 շենքում, բայց Դայանան գնել էր նաև հարևան առանձնատունը՝ 219: Երբ Ռոզայի ընտանիքը (նրանց որդին՝ Լայոնելը, 6 տարեկան էր) տեղափոխվեց ճավայից Յոկոհամա, ապա բնակվեց 220 Ա շենքում, իսկ մայրը մյուս երեխաների հետ տեղափոխվեց 219 շենք: Ուրեմն, հասցեն նշված էր ոչ ճիշտ, և 1923 թ. Կանթոյի մեծ երկրաշարժի ժամանակ քանդվել էր ոչ թե 220 Ա, այլ 219 շենքը:

1929 թ. Ռոզայի ընտանիքը տեղափոխվում է Սան Ֆրանցիսկո: Միքայելը ամուսնանում է, նրա դուստր Մարին մահանում է երեխա տարիքում՝ 1923 թ.: 1937 թ. մահանում է նաև Դայանան: 1939 թ. երկրորդ դուստրը՝ Ռուբը, տեղափոխվում է ԱՄՆ: Այդպիսով՝ նրանք կարողացան խուսափել երկրորդ համաշխարհայինի ժամանակ ճապոնիայի դաժան ռմբակոծություններից: Բայց Միքայելի ընտանիքը շարունակում էր ապրել ճապոնիայում: 1941 թ., երբ սկսվեց պատերազմը ԱՄՆ-ի և ճապոնիայի միջև, Միքայելին համարեցին թշնամի և բանտարկեցին: Նույն թվին մահացավ շաքարախտից Միքայելի դուստր Դորոտին: 1942 թ. Միքայելի ընտանիքը աքսորվեց Յոկոհամայից Կարուիծավա: Այնտեղ մյուս աքսորված արտասահմանցիների հետ միասին նրանք մնացին մինչև 1945 թ. ճապոնիայի կապիտուլյացիան: 1945 թ. ամերիկյան ռմբակոծություններից այրվել էր նաև 220 Ա շենքը:

1945 թ. սեպտեմբերի վերջին Լայոնել Գալուստյանը, որն աշխատում էր ամերիկյան ռմբակոծություններից հասցրած վնասը ուսումնասիրող կազմակերպությունում⁴⁵, գործուղվում է ճապոնիա աշխատանքային խմբի կազմում: Այնտեղ նա փնտրում և գտնում է Միքայելին: Նույն թվի նոյեմբերի կեսին, վերադառնալով ԱՄՆ, նա սկսում է նախապատրաստել Միքայելի տեղափոխությունը ԱՄՆ: Միքայելի ընտանիքը մեկնեց Սան Ֆրանցիսկո 1945 թ. վերջում:

1984 թ., երբ Լայոնել Գալուստյանը, այժմ՝ որպես Bechtel ֆիրմայի ներկայացուցիչ, գործուղվել էր Չինաստան, վերադարձի ճանապարհին այցելեց Յոկոհամա և եղավ արտասահմանցիների գերեզմանատանը:

45 Կազմակերպությունը զբաղվում էր քանդված գործարանների, տների զրանցմամբ, հավաքում էր ավանատեսների ցուցմունքները՝ հասցրած վնասը հաշվարկելու համար:

4. Հայաստանի մասին Դայանայի պատկերացումները

Հիշենք՝ ինչ պատմական իրադարձություններ են տեղի ունեցել XIX դարի երկրորդ կեսին:

1857 թ. Անգլիան ճնշեց սիփահների ապստամբությունը, իսկ հաջորդ՝ 1858 թ. նա վերացրեց Արևելահնդկական ընկերությունը և հռչակեց Հնդկաստանը իր գաղութներից մեկը:

1879 թ. սկսված և 81 տարի տևած երկրորդ աֆղանական պատերազմի ընթացքում Անգլիան շարունակ փորձում էր գցել Աֆղանստանը իր պրոտեկտորատի տակ: Այս 1885-1886 թթ., Անգլիային հաջողվեց Հնդկաստանին միացնել Բիրման:

Անկասկած, այդ իրադարձությունները իրենց ազդեցությունն ունեցան Դայանայի միջավայրի վրա նրա մանկության և պատանեկության տարիներին: 1900 թ.՝ դարասկզբին, նա քառասուն տարեկան էր: Նա լավ գիտեր հայերեն, անգլերեն, Հնդկաստանի երկու լեզու, ճապոներեն, հողվածներ էր գրում այդ լեզուներով:

Դայանայի աշխարհայացքի ձևավորման վրա մեծ դեր խաղացին հակաիմպերիալիստական տրամադրությունները, Հայաստանի ազատագրական շարժումը, հայ եկեղեցու հանդեպ պատած խոր հարգանքն ու նվիրվածությունը, մարդասիրական և հումանիստական իդեալները: Նա իր աչքերով տեսել էր այն չարիքը, որ բերեց Հնդկաստանի ժողովրդին անգլիական տիրակալությունը, տեսել էր Բիրմայում անգլիական բանակի դաժանությունները: Հետևաբար, Թուրքիայի կառավարության կողմից որդեգրած՝ փոքր ժողովուրդների հանդեպ բռնակալական քաղաքականությունը բողոքի զգացում էր առաջացնում նրա մեջ: Դայանան, լինելով Իտալիայի և Գերմանիայի ժողովուրդների՝ հանուն միավորման շարժման ակամատեսը, ուշիուշով հետևում էր Թուրքիայում հայերի ազատագրական շարժման զարգացմանը: Նրա քաղաքական հայացքները, միախուսվելով հոգևոր արժեքների հետ, ձևավորվեցին մարդասիրական գաղափարների ներքո:

Դայանա Աբգարը, որը 46 տարի ապրել էր հեռու ճապոնիայում, մեր կարծիքով, միակ հայ կինն էր, որը լիովին տիրապետում էր միջազգային իրավիճակին: Նա ստանում և կարդում էր հայկական, անգլիական, հնդկական, ամերիկյան, ճապոնական մամուլ: Նա նամակագրության մեջ էր աշխարհի քաղաքական, հոգևոր, կրթության բնագավառի հայտնի գործիչների հետ, ստանում էր տեղեկություններ, մշակում էր դրանք, հրատարակում էր գրքեր և գրքույկներ, անգլիական, ամերիկյան, ճապոնական թերթերում հողվածներ էր տպագրում: Նա քննադատում էր ռուս-ճապոնական և բալկանյան պատերազմները, մերկաց-

նում իմպերիալիստական ագրեսիան, բայց ամենից շատ մտահոգված էր «Հայկական հարցով»: Նա բողոքի և տագնապի ծայր բարձրացրեց հայերի ջարդերի դեմ և բոլոր ջանքերը գործադրեց իր ծայրը մեծ պետություններին լսելի դարձնելու համար:

Դայանան երբեք չէր եղել Հայաստանում, և թեև ամբողջ կյանքն ապրել էր օտարության մեջ, ամեն բան, ինչ վերաբերում էր Հայաստանին, թանկ և հարազատ էր նրա համար: Նա տառապում էր՝ տեսնելով մեծ պետությունների վերաբերմունքը Թուրքիային XIX դարի երկրորդ կեսին և XX դարի սկզբին և անընդիատ իր բողոքի ծայրն էր բարձրացնում:

Ստորև թվարկում ենք Դայանա Աբգարի գլխավոր ստեղծագործությունները:

Գրքեր.

1. Դավաճանված Հայաստանը, 1910 թ.
2. Խաղաղություն և ոչ խաղաղություն, 1911 թ.
3. Եվրոպական խաչին խաչված Հայաստանը, 1912 թ.
4. Մեծ չարիքը, 1914 թ.

Գրքույկներ.

1. Ողբերգություն Մերձավոր Արևելքում, 1912 թ.
2. Հայկական ջարդեր, 1912 թ.
3. Հայաստանի կարիքները, 1920 թ.
4. Հայաստանի Հանրապետություն, 1920 թ.
5. Ամերիկյան մանդատը Հայաստանում, 1920 թ.

Ահա թե ինչ է գրել Դայանան 1915 թ. ցեղասպանությունից առաջ. «Հայերի սպանող իրականացվել է թուրքական կառավարության կողմից՝ ամբողջովին ծրագրված, նախապատրաստված և կազմակերպված ծևով: Կարծում եմ, որ առանց եվրոպական երկրների աջակցության և գաղտնի համաձայնության թուրքական կառավարությունը չէր կարող այդքան մեծ մասշտաբներով այդ ահավոր ոճիրը իրականացնել»:

Քանի որ 1915 թ. ողբերգությունը դեռ տեղի չէր ունեցել, Դայանան այսպես էր մտածում. «Երիտթուրքերի կուսակցությունը պնդում է, որ ազատության, օրենքի, հավասարության գաղափարներն է որդեգրել, բայց կուսակցության լիբերալ ֆրակցիան շատ սակավաթիվ է, իսկ տոտալիտար ֆրակցիան, որի գաղափարախոսությունն է պանթուրքիզմը և ազգայնամոլությունը, հավանաբար, գլխավոր քաղաքական ուժ կդառնա»:

Եղեռնից առաջ Դայանան պնդում էր Դ. Ս. Ջորդանին գրած նամակում. «Թուրքիայի կառավարության իշխանության տակ հայերի կյան-

քը, ունեցվածքը, խաղաղությունն ու անվտանգությունը չեն կարող երաշխավորված լինել: Թուրքական կառավարության խոստումներից ոչ մեկը չիրականացվեց»: «Հայկական հարցը լուծելու մի միջոց կամիայն. Թուրքիայից ազատագրվելը: Հայերը պետք է քրիստոնյա երկրներից օգնություն ստանան, հակառակ դեպքում լրիվ կկործանվեն»:

Հատկապես, Դայանայի գլխավոր մտավախությունն այն էր, որ եվրոպական իմպերիալիստական մեծ պետությունները, տնտեսական շահերից ելնելով, կարևորում էին Թուրքիայի հետ իրենց հարաբերությունները և դավաճանում Հայաստանին:

Իրականում այդ պետությունները, հաշվի առնելով Թուրքիայի հետ հարաբերությունները փչացնելու դեպքում իրենց վնասները, «փոքրիկ Հայաստանին» տված իրենց խոստումները ոտնակոխ արեցին: Դա, անշուշտ, հիշեցնում էր Դայանային՝ ինչպես էր անգլիական իմպերիալիզմը վարվում Հնդկաստանում և Բիրմայում տեղացի ժողովուրդների հետ:

5. Լոզանի պայմանագիրը չպատժեց «ցեղասպանության մեծ հանցանքը»

1923 թ. հուլիս, Շվեյցարիա, Լոզան: Դաշնակից պետությունները Կիրկուկ-Սոսուկ նավթային գոտին ստանալու մտադրությամբ, մասնավորապես Անգլիայի ճնշման տակ, ստորագրեցին մի պայմանագիր, որով վերջնականապես տապալեցին հայերի ինքնորոշման հույսերը:

Իմպերիալիստական երկրները որոշեցին սահմանափակել Թուրքիայի հետ վերսկսված այսպես կոչված «տնտեսական համագործակցությունը», որը նշանակում էր տնտեսական հսկողություն, և թույլ տվեցին նրան մտնել միջազգային շուկա որպես հավասար մրցակից, դեռ ավելին՝ նպաստեցին նրա դիրքերի ամրապնդմանը: Արդյունքում, պայմանագրի նախագծում եղած հայոց ցեղասպանության դատապարտումը հանվեց, ավելին՝ պայմանագիրը ստորագրվեց Հայաստանին և Քրդստանին վերաբերող բոլոր կետերը հանելուց հետո:

Այդ փաստաթուղթը Անգլիայի լիազոր ներկայացուցիչ Քերզոնի և Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարար Ինոնյուի «գաղտնի համաձայնության» արդյունքն էր: Ասում են, որ երբ Քերզոնը փորձել է ցեղասպանության մասին խոսակցություն սկսել, Ինոնյուն ծաղրելով ասել է. «Այդքան մահախոսական ճառեր լսելը հոգնեցուցիչ է»:

Պետք է լավ հասկանալ, որ Լոզանի պայմանագիրը Թուրքիայի համար դարձավ հայոց ցեղասպանության մեծ հանցանքի անպատժելիության երաշխագիր: Եթե այդ երկրի կառավարությունը հետագայում էլ բռնությունները և հանցանքները շարունակեր, դրան դիմադրելը դժվար

կլիներ, քանզի չկար ոչ մի օրենք՝ ներկայացնելու համար, ստիպված պետք կլիներ նորից զիջել և հույս դնել «դիվանագետների» վրա: Հայաստանը, իրոք, զոհ գնաց, «խաչվեց եվրոպական իմպերիալիզմի խաչին», ինչպես դա անվանում էր Դայանա Աբգարը:

Քրականություն

Lionel S. Galstaun. Connecticut, USA-ի մամակը. May 9, 1994.

Hye Sharzhoom. 20th Anniversary, May 1999, p. 6.

Isabel Kaprielian. Presentation – Armenian Alumni of Berkeley 20th Anniversary Banquet, California State University, September 25, 1999.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախաբան	7
Գ Լ Ո Ւ խ առաջին	
ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԴՐԵՐԻ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ. ՀԱՄԱՌՈՏ ՊԱՏՄԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ	10
Գ Լ Ո Ւ խ երկրորդ	
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՀԱՅ-ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ	47
Գ Լ Ո Ւ խ երրորդ	
ՀԱՅ-ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱՎԱՐԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ	66
Ճապոնիայի օգնությունը Հայաստանին 1988 թ. երկրաշարժից հետո	66
Երկկողմ տնտեսական, տեխնիկական, առևտրական և ֆինանսավարկային համագործակցությունը Հայաստանի անկախացումից ի վեր	68
Նոր հեռանկարներ. անցում մարդասիրական օգնության և դրամաշնորհների քաղաքականությունից փոխշահավետ համագործակցության	81
Գ Լ Ո Ւ խ չորրորդ	
ՀԱՅ-ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱՇՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՇՓՈՒՄՆԵՐ	84
Հայ-ճապոնական շփումներ և գրական առնչություններ	84
Ճապոներենի ուսումնասիրումը Հայաստանում	97
Հայ-ճապոնական երաժշտական շփումներ	105
Նրան ծափահարել են հիսուներկու երկրներում	116
Ճապոնական արվեստի մուշնները Հայաստանում	124
«Նո» թատրոնի ավանդական դրաման հայ թատերագետի մեկնաբանմամբ ..	136
Կինոփառատուներ	146
Ցուցահանդեսներ	150
Հայ ժողովրդի ցեղասպանության ուսումնասիրությունը և խնդիրները	156
Իմ այցը Հայաստան	162
Առաջին հանդիպումը Հայաստանի հետ	166
Մտորումներ Յոկոհամայի արտասահմանցիների գերեզմանատանը	
Դայանա Աբգարի շիրմաքարի մոտ	169

Ն. Գ. Դովհաննիսյան, Մ. Գ. Ամիրխանյան, Ռ. Կ. Կարապետյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՃԱՊՈՆԻԱ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԵՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐՎԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հրատարակչության տնօրեն՝
Խմբագիր՝
Գեղարվեստական խմբագիր՝
Վերստուգող սրբագրիչ՝
Համակարգչային ծնավորումը՝
Շապիկի համակարգչային մշակումը՝

Է.Ս. Մկրտչյան
Մ.Կ. Մնացականյան
Ա.Ա. Բաղդասարյան
Ա.Գ. Նասլյան
Գ.Ա. Հարությունյան
Ա.Տ. Հակոբյանի

ISBN 99941-1-010-1

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 60x84 1/16: Թուղթը՝ օֆսեթ:
Ծավալը՝ 11.25 + 9 տպ. մամուլ, 10.57 + 3.24 հրատ. մամուլ, 10.46 + 8.37 պայմ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 600 օրինակ: Գինը՝ պայմանագրային:

«ՉԱՆԳԱԿ-97» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

375051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+3741) 23-25-28,
ֆաքս՝ (+3741) 23-25-95, էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայք՝ www.zangak.am
Գրախանութ՝ Երևան, Խանջյան փող. 29, հեռ.՝ 54-06-07, էլ. կայք՝ www.book.am

目次

入門.....	3
第一章	
アルメニア史略概.....	6
第二章	
アルメニア・日本 外交政策にみる協.....	37
第三章	
アルメニア・日本間の経済、貿易、財政・借款の協.....	51
第四章	
文化・文学・科学に関する関係と交流.....	63
アルメニア・日本交流と文学的関わり.....	63
アルメニアにおける日本語の教育.....	75
アルメニア・日本音楽上の関係.....	82
彼女は世界の 52 カ国で知られていた.....	92
アルメニアにおける日本の美術作品.....	100
アルメニア人の演劇学者による能の解釈.....	109
映画祭.....	115
展示会.....	119
アルメニア人大虐殺に関する研究と課題.....	124
私のアルメニア滞在.....	129
アルメニアとの出会い.....	133
YOKOHAMA 外国人墓地の「ダイアナ碑」に想う.....	136

1915年以前ですから彼女はこう考えた「自由、公正、平等が青年テュルク党のイデオロギーであったにしても、自由主義的党派は少数派であり、中央集権主義派の「大国主義」「排外主義」という悪魔がじきに政治権力を取るであろう」。

ジェノサイド以前に、ダイアナは D. S. ジョーダンに次のように強調して述べたと言う。「テュルク政府の支配下では、アルメニア人の生命、財産、平和・安全はありえない。テュルク政府に請け負わされた約束で、守られた、有効なものは一つとして無い。

「アルメニア問題を解決する唯一の方法がある。それはテュルクからの解放である。アルメニア人は、キリスト教徒からの保護を確保しなければならず、そうでなければ滅ぼされてしまうであろう」。

とりわけ、ダイアナの核心的な心配事は、帝国主義欧州列強は経済上の利益に執心するが為、テュルキアを重視してアルメニアを裏切るであろうことであった。実際、欧米諸国はテュルキアとの経済的利害を追求して「小さなアルメニア」への約束を反古にしてしまった。ダイアナはインドやビルマにおける英帝国主義の所業をよく憶えていたに違いない。

5. ローザンヌ条約は「ジェノサイド大罪」を罰することなく

1923年7月、スイスのローザンヌ。連合諸国は、キルクーク・モスル石油地帯を獲得しようとする英国に押し切られ、アルメニア独立の最後の機会を擁護するのを止めた。

帝国主義諸国は、復興後のテュルキアとの「経済協力」（＝経済侵略）を排他的に想定し、同国市場での商戦において競争者よりも少しでも優位に立とうと尽力した。結果、条約草案からアルメニア人大虐殺はもとより、アルメニアやクルディスタン自体に触れることをすべて削除した後の条約文書に調印したのである。

英国全権代表カーゾンが起案した同文書は、前日におけるテュルクのイノニュ外相との「ランチタイム密約」の産物であった。カーゾンは、ジェノサイドに一寸言及されただけで動転したイノニュに「そんな取るに足らぬ葬式演説を聞くことすら我慢できないのかい」と皮肉ったという。

認識されなければならないことに、ローザンヌ条約は、テュルキアにとってアルメニア人ジェノサイドという大罪で罰されないとの保証となってしまったことである。これ以降、この国の政府は、暴力で罪を犯しても、対抗条件を突きつけてごねれば相手は譲歩する、との「外交」姿勢を取り続ける。アルメニアは正しくも、ダイアナ女史の著書名のように「欧州帝国主義の十字架に掛けられた」のであった。

〈資料〉

Lionel S. Galstaun 氏 (Connecticut, USA) よりの書簡 (May 9, 1994) .
Hye Sharzhoom - 20th Anniversary, May 1999, p. 6.
Isabel Kaprielian, Presentation -Armenian Alumni of Berkeley
20th Anniversary Banquet, California State University, September 25,
1999.

のは、元どおりに残った 220A の家ではなくて 219 の家の方で、こちらは文字どおりペシャンコになった。1929 年、ローズ一家はサンフランシスコに移住した。

ミカエル夫妻の娘マリーは 1923 年に幼時死亡。1937 年、ダイアナは横濱で死去した。1939 年、二女ルスは米国へと離日移住した。したがって、彼らは第二次大戦下の厳しい戦火を免れた。しかし、ミカエルの一家は日本に残った。1941 年末、日米開戦で敵対関係に叩き込まれるや、ミカエルは投獄された。同年、長女ドロシーは糖尿病で死去。1942 年、ミカエル一家は横浜から怪井沢に移送、抑留された。彼らは日本の敗戦まで他の外国人抑留者とともに過ごした。1945 年、米軍による横浜空襲で 220-A 家屋は焼失した。

一方、ガルストーン氏は 1945 年、「合衆国戦略爆撃調査団（太平洋）」²¹ 団員に任命され、同年 9 月末に来日するや即、ミカエルを探して、生き抜いている一家に出会うことができた。同年 11 月中旬、調査団報告書を作成するための準備でサンフランシスコに取って返した同氏は、ミカエル一家の米国移住のための段取りを整えた。こうして、1945 年、ミカエル一家は離日、サンフランシスコに移住した。1984 年、ガルストーン氏は Bechtel 社より依頼された中国視察行の帰途、日本に立ち寄り、横浜に墓参して居られる。

4. ダイアナのアルメニア高地への想い

ダイアナが生まれた頃はどんな時代であったか。英国は 1857 年、インドでセポイの反乱が勃発したのを契機に翌 58 年、東印会社を廃止し、インド統治法を施行、インド帝国を発足させた。1879 年から 81 年にわたる第 2 次アフガン戦争を経て、英国はアフガニスタンを保護国化した。また、1885 年から 86 年にかけての第 3 次ビルマ戦争の結果、英国は 97 年、ビルマをインド帝国に併合した。児童期、青年期における生活環境の影響は大きかったに違いない。1900 年代への転機、彼女は 40 歳台に入った。彼女はアルメニア語、英語、日本語、ヒンドゥスターニ語の知識を駆使して、論を展開した。

ダイアナの思想形成の要因は、反帝国主義、アルメニア民族解放運動、そしてアルメニア使徒教会の敬虔な信徒としての博愛主義

²¹米軍の空爆の効果を評価するための工場調査を目的としてデータ収集、インタビューに従事した。

的な人道主義であったといえよう。彼女は、インドにおける英帝の悪行、ビルマにおける英軍の残酷さを目の当たりにした。そこで、テュルク政府の少数民族に対する暴虐な政策を批判した。伊・独の統一運動やテュルクにおけるアルメニア人の独立運動をウオッチしていた。ダイアナの政治思考は信仰に編みこまれ、その人道主義はキリスト教的慈善概念のなかで育まれたとみられよう。

46年間日本を離れたことのなかったダイアナだが、当時もっとも国際情勢に通じたアルメニア婦人の一人であったとみられている。アルメニア語新聞はもとより、英、印、米、日で発行された新聞・図書を読んだ。世界中の政治、信仰、教育上のリーダーと交信し、情報を得、分析を行った上で、本やパンフを発行し、日・米・英の新聞に寄稿した。日露戦争やバルカン戦争をも論評し、帝国主義の侵略を弾劾したが、焦点は「アルメニア問題」であった。民族の運命に警鐘を打ち鳴らし、世界に、列強に働きかけることに尽力した。

ダイアナ自身はアルメニア高地を一度も訪問したことがなかった。異郷に暮らしたにもかかわらず、郷土との紐帯はとて強いものがあつた。アルメニア民族国家への言及には特別のものがある。19世紀後半から20世紀初頭にかけて示されたテュルクに対する欧州列強の政策には苦い思いをし、批判を展開した。おもな作品はつぎに示すとおりである。

著書: Betrayed Armenia, 1910.

Peace and No Peace, 1911.

On the Cross of Europe's Imperialism: Armenia Crucified, 1912.

The Great Evil, 1914.

パンフレット: The Anguish of the Near East, 1912.

The Armenian Massacres, 1912.

Armenia's Needs, 1920.

The Armenian Republic, 1920.

The American Mandate for Armenia, 1920.

ダイアナは、1915年以前にこう書いた。

「アルメニア人虐殺は、ことごとくテュルク政府のもとで計画され、準備され、組織的に遂行されてきた。テュルク政府は、欧州の支持、黙認なしにはあのような大規模な恐るべき虐殺を敢行することはできなかったであろう」。

かを、彼女は責務と考えることをなんとか遂行した。横濱での子たちの就学をも実現した。

カプリエリアン氏（カリフォルニア大学）による難民の証言、覚書の一部を紹介しよう。ジョージ・ゴシュガリアン（カナダ）は、今でも日本語で 10 まで数えられると語り、1 から 10 まで記したカードを示した（6 歳児童の日本ででの体験！）。海外に居る親戚から資金を受けた人々のうちアリス・ベドロシアン（フレズノ）は、父ポール・ミシギアンがすでに米国に居るので、家族で横浜に上陸した。“Little mother of Yokohama”を知る人たちは、「私たち約 40 人はヴラジ・ヴォストクで横浜に行くために船に乗った」と覚書を残した。

2. ノル・ジュルファからインドへの道—ダイアナの出自

ところで、「アルメニアン・ルート」とも言えるアルメニア高地から南アジアへの道が跡付けられる。それは、アルメニア人交易商の広大なネットワークのセンターであったノル・ジュルファ（Nor Julfa. イランのイスファハーン）からボンベイ、マドラス、カルカッタ、ラングーン、ピナン、シンガポール、バタヴィア、スラバヤ等々に至るものであった。それらはまた、蒸気船の航路上にある石炭補給港市でもあった。

アルメニア人のインド居留は、17 世紀初に遡る。彼らは英・東インド会社興隆の礎ともなった。1560 年、アレppoの交易商人イスカンダールは、ムガル帝国皇帝アクバル（1556～1602）の招待でアグラを訪問した。帝は、彼とその後継者に交易上の恩典を与えた。ちなみに、アクバルはアルメニア人女性マリアムを妃の一人としていた。その姉で薬学博士のジュリアナは 1562 年、アグラにインド初のアルメニア教会を創建した。彼女はデリー、カルカッタでも教会の建設を許された。17 世紀には、アルメニア人交易商はムガル宮廷に影響力をもつようになっていて、インドに拠点を築こうとした欧州の諸勢力にとって大いに頼りになるのであった。

1688 年 6 月、英・東インド会社がアルメニア商業人協会と結んだ協定は、インドにおける交易でアルメニア人に広範な特権を付与した。ムガル帝国当局はアルメニア人交易商を無国家故に無害とみなし、交易の拡大を認めていたため、同協定は英国にとって不可欠のものとなった。18 世紀から 19 世紀にかけて、アルメニア人は

宝石や穀物の中継貿易商人あるいは英国商館の代理人として活躍した。ダイアナもこうしたエリアに生を享けた。

3. 日本を永住の地に

アガベクおよびアプカーの出自は多くの例と同じく、イランであった。ダイアナは、イラン出身の Hovhannes Agabeg 家の第七子として 1859 年 10 月にラングーンで生まれた。18 世紀、アルメニア人はルビー交易で富裕になり、将校や宮廷顧問になってビルマの統一に指導的役割を果たす者もいた。ラングーンにもアルメニア教会が創建された。やがて、一家はアルメニア人共同体が確固として形成されていたカルカッタへ移住した。19 世紀後半期、カルカッタ最高裁では 33 人のアルメニア人弁護士が活躍していたが、そのうちの一人がアガベク家のアレクサンドウルであった。

一方、Haroutiun Apcar は 19 世紀、Messrs Apcar & Co. をボンベイに設立した。1830 年、操業をカルカッタに移転した。Michael (1855 年ノル・ジュールファ生まれ) は、船舶、貿易、産炭、蘭領東印度での精米業等で経営を確立していたアプカー一族の事業に参画するため、カルカッタに移住してきた。そこで、ダイアナと知り合うこととなった。

1889 年、ダイアナはミカエル・アプカーと結婚した。ハネムーン旅行は日本であった。彼らは日本を永住の地と決めた。1890 年、長女ローズ（後出ガルストーン氏の母）がラングーンで生まれた。1891 年、神戸に移住。ミカエル・ジュニアが生まれた。彼らはアプカー商会を創立し、グレート・イースタンホテルをも経営した。1896 年、ルス Ruth が生まれた。1906 年、ミカエル・アプカー氏は死去。ダイアナは、ミカエル・ジュニアが成人するまで経営を引き継ぐとともに、横濱への引っ越しを決めた。

横濱の住まいは、奥付にあった 220 番地と確認されているとおりであるが、ライオネル・ガルストーン氏（1913 年ジャワ生まれ。現米国在住）が書簡にて私にコメントされたところによると、次のとおりであった。彼女は、一軒置いた隣の 219 番地にも家屋を所有していた。ダイアナ・アプカー夫妻の長女ローズの一家（当のガルストーン氏は 6 歳くらい）が 1919 年、ジャワから横濱に移住した時、住居関係が変わった。ローズ一家が 220A に居住し、アプカー家は 219 番地へ移った。したがって、1923 年の関東大震災で破壊された

はじめに

横濱のダイアナさんはアルメニア難民の渡米を助けた人である。私は Richard Hovannisian 博士の“The Republic of Armenia”を読んで、つぎの記述に出会った。“Counsel Diana Agabeg Apar turned her business office in Yokohama into a legation and her home into a haven for Armenian refugees awaiting passage to the United States”。また、ダイアナさんが“The Murder of Armenia” (Yokohama, Japan Gazette Press, 1916) や “On the Cross of Europe’s Imperialism, Armenia Crucified” (Yokohama, 1918) の著作者であることを NAASR 発行の図書目録から知った。

私は三年ほど、それらの著書を探したが、徒労に終わった。だが、1988年に国会図書館で彼女の著作“Peace and No Peace” (Yokohama, Japan Gazette Press, 1911) に行き当たった。奥付に、著者の住所が記されていた。「横濱市山手町220番地」。

1988年、近年になく暑い夏の日のこと。私は石川町駅で下車して、地蔵坂を山手町へと上って行った。昨今のこと故、地番表示はそのまま残ってはいないだろうから大変なアルバイトになるだろうと思いつつ、上りきって右方へ訪ね宛てて歩いた。220番地には、外国人名の全く新しい建物が取り付くひまもない様にゆったりと佇んでいた。止むを得ず、周辺の日本人家屋を片端から訪ね、ドアのベルを鳴らした。Kさん宅でやっと曙光が見えてきた。洋館が立ち並んでいる左奥の家の人を知っているはずだと教えてくれた。喜んで跳んでいくと、リーナ・デンティヒさんが出られた。関東大震災の年、1923年生まれの方でした。現在のKさん宅とそのこちら隣を合わせた敷地にアプカーさんは住んでいた。門に「220-A」とあったのをよく覚えているとのこと。彼女は、第二次大戦開戦時にサンフランシスコに発ったダイアナさんの子息たちを覚えていると言う。リーナさんが遊んだのは孫娘であったようで、ダイアナさんを僅かに覚えている程度でした。私が「もしかしたら外国人墓地にお墓があるかも知れませんね」と添えると、彼女は外国人墓地名簿を取り出してきた。なんと「地区14」に「アプカー・A・ミカエル 1906 没、アプカー・D・A 1937 没」とあるではないか。なお「1890年頃来日、

アブカー商会主、神戸でグレート・イースタンホテル経営」と付記されていた。夕暮れも近いので、図面を見るのもそそくさとお暇し、すぐに外国人墓地に向かった。墓地の管理人樋口ミハイル氏は親切に「地区 14」に案内してくれた。彼女の墓碑を見出した。氏が蒲鉾を切ったかたちの厚い大理石墓碑を覆っていた躑躅の枝葉を切り払ったところ、鉛を嵌め込んだアルメニア文字と英文字が見えてきた。英字刻文はこう読めた。

“DIANA AGABEG APCAR.

October 17th 1859 - July 8th 1937.

Out of Earth's Shadows unto Heaven's Glorious Day.
We Loved Her, but God Loved Her Best”

こうして私は、夏休みの最後の日を楽しく意義深いものにしたのである。

1. アルメニア難民を救助（「横浜のシンドラー」）

テュルク政府によって行われたアルメニア人ジェノサイド²⁰から命あって逃れることができた避難民の多くはアルメニア高地東部の出身で、ロシアに避難した。その中のある者は何週間も、戦争・内乱が革命に転化している最中のロシア国土を横切り、トランスシベリア鉄道経由でウラジヴオストクや中国北東部の松花江右岸のハルピンに到着し、そこから日本に渡って、米国に入国するために待つという状況にあった。

ダイアナは、アブカー商会事務所を公使館に転用し、彼らに山手の自宅を住まいとして提供、アパートも借り上げた。彼女は 1919 年秋、アルメニア共和国（1918～1920 年）駐日領事に任命された。執務上の便宜を考慮して外交上の権限が彼女に託されたわけである。

ダイアナは「恐怖の場景」が展開された地テュルキアからは遠く離れたアジアの正反対の地にいたものの、蒸気船会社や政府の役に働かせ、難民にヴィザや必要な書類を整えるために奔走した。1920 年に米国政府は移民を嚴重に取締った（Johnston-Reid 法）な

²⁰ 1915 年から 23 年にかけてオスマン・テュルク帝国のイティハド・ヴェ・テラキ政府によって遂行された計画的・組織的大量虐殺。20 世紀最初のジェノサイドと言われる。

平日は朝から夕方までアルメニア語の授業があったが、土日にはアルメニアの各地へ行くことができた。当時のイェレヴァンはまだ中心部でも薄暗くて、夜には懐中電灯が必需品だった。また、町を走る車はどこかしらのガラスにひびが入ったものが大半であった。町中も生活基盤も整備されていないものの、治安は比較的安定しており、長期滞在ができるのではないかと思った。そして翌年からイェレヴァンに長期留学することを決めた。こうして、1998年からイェレヴァン国立大学の準備コースでアルメニア語を学ぶことになり、準備コース修了後は国立大学文学部大学院に進学、大学院修了後N G Oでの日本語教師を経て、2003年3月まで4年半に渡ってイェレヴァンに滞在した。長期滞在は短期滞在とかなり勝手が違ってくる。ミシガン大学のプログラムではバルダクジャン教授の広い人脈に助けられてさほど不自由な生活をしていなかったが、今回は何でも自分でやらねばならない。実際、アルメニアでの留学生活は色々な意味で精神をすり減らすことが多く、ストレスもかなり蓄積していったように思う。そんな状況の中でもアルメニアに住み続けたのは、アルメニア語を習得したいという意志が強かったからであり、一外国人にいろいろと世話を焼いてくれる温かい人々がいたおかげであっただろう。国立大学の準備コースでは、私のグループにはカナダ人、チェコ人、イギリス人、ルーマニア人などがおり、中には本格的にアルメニアの研究に携わっている人たちもいた。担当のソフィア・バグミヤン先生は文学部の出身で、私の興味ある分野についてこと細かく適切な指導を下された。イェレヴァンに来た時点で、本格的にアルメニア文学を学ぼうという高い志はなかったのだが、良い教師に恵まれ、もっとアルメニア語を理解したいという気持ちが強くなっていった。

ところで、アルメニア文学は日本人にはほとんど馴染みがない。私自身も以前はサロイヤンしか知らず、アルメニア語で書かれた、アルメニア人による文学というのに触れる機会は全くなかった。私にとっては19世紀後半から20世紀はじめの近・現代文学が面白かった。もちろん、それ以前の時代のものにもすばらしいものは沢山あるが、近・現代では宗教色が抜け、一般庶民の暮らしぶりが伺えるからだ。それにアルメニア語は私にとって外国語であるため、一番とつきやすいのは現代語の比較的口語の少ないものである、というのも理由の一つかもしれない。

アルメニア文学の中では、やはりトゥマニヤンの巧みな文体に魅かれる。トゥマニヤンの良さは他の言語で味わえないと思っているので、こういうときこそアルメニア語を習っていてよかった、と思う。実は作品の主題とか展開にはあまり興味が沸かないのだが、「行間を読む」ことが必要とされるトゥマニヤンの文体は、「他人の気持ちを察する」ことが美德とされる日本人の心持に馴染むようだ。そのほか、ゾフラブやヴァルージャンなどの西アルメニアの作家も個人的に好きであるが、西アルメニア語の標準語というのは私にとってかなり難しく、中々読み進めない。

イエレヴァンの国立大学大学院では専門科目は13人ほどの小さなグループで進められた。クラスメートたちのアルメニア文学に対する豊かな知識には本当に感心した。授業は、毎回一人が決まった課題についてプレゼンテーションをする、という形式で、中には短い時間で書き上げたとは思えないような、すばらしい発表をする者もいた。大学院の総仕上げである修士論文のテーマは、てっきり自分で決めるのかと思っていたら、リストの中から好きなものを選ぶというものであった。私はコスタン・ザリヤンの作品についての時代考証というテーマを選んだ。きっかけは何とも単純なのだが、日本で発行されている藤野幸雄著『悲劇のアルメニア』という、アルメニアの歴史についての本の巻末に、ザリヤンの簡単な生い立ちが記してあったので、何となく馴染みがあったからというだけである。

2003年に帰国し、結局アルメニア長期滞在は4年半ほどになった。この間にイエレヴァンの様子もかなり変わったように思う。いたつの間にか、町には日本でも見たことのないような高級車が多く走るようになった。オペラ近辺をはじめ、町の中心部にはたくさんのカフェやレストランが出来、夜も明るくなった。しかし一方で給料カフェやレストランが出来、夜も明るくなった。しかし一方で給料の未払いや低賃金により、一般の人々は電気代や授業料などの必要の経費を捻出するのに精一杯で、病気になっても中々医者に行くことができない。このような貧富の差は、賄賂が横行する腐敗社会である。このような貧富の差は、賄賂が横行する腐敗社会である。一旦アルメニアを離れる限り、これから益々拡大していくのだろうか。一旦アルメニアを離れて日本に來ると、アルメニアがとてつもなく遠い国に思える。私自身は、アルメニア文学を徐々に日本に紹介し、少しでもその距離を縮められたら、と考えている。異文化に敬意を払い、それを時に受容するということが文化交流ではないだろうか。これから両国の関係が更に発展していくことを願っている。

れたアラガツ山中やセヴァン湖、そこでいただいたホロヴァツの美味しかったことも、もてなしてくれた人々の顔とともに思い出される。た、街中では多くの美術館や記念館等々、訪れたところは実に数多い。その時々写真を見ながら、その場所とともに、連れて行ってくださった人々をなつかしく思い出す。

地理教育研究会の人たちの旅行に同行させていただいてナゴルノカラバフにまで行くことが出来たのは幸いな事であった。この時の旅では、そんなに古くない戦争の傷跡にもふれて改めてこの国のもっている問題の大きさを思った。4月のジェノサイド記念日には、手に手に花をもってツイツェルナカベルトの丘へと果てしなく続く人々の列があった。この民族の痛みを知らなければ、それ以降の音楽も絵画も詩もほんとうに理解できないのではないかと思った。エレヴァンの中心にあるオペラハウスのあたりは市民の憩いの場である。音楽家、画家、詩人たちの像があちこちに立っていて芸術を愛する人々の街にふさわしい。並木が美しく黄金色に色づく日も近いことだろう。

一体どうしてアルメニアに興味を持つようになったのか、何故わざわざアルメニアに来てまでしてアルメニア語を学ぼうと思いついたのか—アルメニア滞在中に幾度となくこの質問を受けた。アルメニアでは「家賃はいくらか」「給料はいくらか」等という、およそ日本では初対面の人においそれと聞くことのないような、個人的な質問に辟易していたが、冒頭の質問は理解可能な、節度のある初対面での質問の範疇に入るだろう。

アルメニアと私を結ぶそもそものきっかけは、ウィリアム・サロイヤンの作品を読んだことであつた。日本の大学の英文科に在籍していた際、「アメリカ作家短編集」という薄い本が授業のテキストに使われていた。その中にサロイヤンの短編が載っており、巻末にはサロイヤンの短いプロフィールが書いてあつた。ノアの方舟について、アララト山についても短い記述があつたように記憶している。サロイヤンはかなりの著作が日本語訳されており、図書館にも蔵書があるし、規模の小さな書店でも手に入る。ブロンズ新社からサロイヤン・シリーズということで「ディア・ベイビー」、「ママ・アイラブユー」、「リトル・チルドレン」、「パパ・ユークレイジー」、「ワンデイ イン ニューヨーク」の5冊が発行されていた。他の出版社からは代表作である「人間喜劇」、「我が名はアラム」も出ていた。簡潔な文章で読みやすかつたせいか、とりあえず日本語訳で出ているものをほとんど読み、原書で手に入るものを求めるようになった。そして、サロイヤンの作品の中にそこはかとなく漂うアルメニア人の郷愁感に共鳴するようになり、アルメニア関連の本を読むようになった。

日本ではアルメニアという国が存在するという事実さえ知らない人は多い。アルメニアが日本のニュースや新聞で取り上げられる機会は少ないし、大使館もないような国だ。アルメニア、といってああ、あそこね、とピンときてくれる友人は100人に一人もいないだろう。私も、サロイヤンの作品を読むまでは、そんな一般的な日本人のように、アルメニアについての知識はゼロだった。

そんな私が始めてアルメニアを訪れたのは1997年の夏である。米国ミシガン大学主催のイエレヴァンでのアルメニア語集中講座に参加したのだ。このプログラムではアルメニアに2ヶ月滞在した。

2年目は新入生6名を迎え、卒業生のザラさんが教師陣に加わり熱心に指導をはじめた。大学の正式な授業とは別に、空手を習っていて日本語学習に意欲をもった社会人3人のクラスも作られた。彼らの興味はロシア語の訳本で読んだ五輪の書とか禅などの日本文化で、時折の質問は深いところをついていて驚かされた。学生の日本語についていえば、簡単な会話を日本人旅行者にほめられ、それで満足している学生もいるが、日本語は難しいから面白いのだという学生や毎日作文しては添削を頼みに来る熱心な学生もいた。日本語教師の日本での研修、卒業生の日本の大学への留学など少しずつだが実現しているが、今はまだ二国間にかかわってくる仕事は少ない。学んだ日本語を活用できる機会が卒業生の仕事として増えればよいと心から願っている。

2年間の教師生活の最後に、地理教育研究会のメンバーが、アルメニア旅行最後の行事として学生たちの日本語スピーチコンテストの審査員になってくれた。これは日本語学科にとってのすばらしい出来事であり、その後の交流をも含めて、学生の日本語向上のためのよい経験であった。

1999年秋、9月17日から11月16日まで再び短期の講師として大学を訪問した。帰国以来1年が過ぎていたので1998年入学の2年生4人と1999年に入学したばかりの12名が私にとっての新しい学生だった。日本語学科もついに1年から4年まで全部のクラスが揃ったのである。この期間はカリネさんが教材づくりのプログラムで再度日本に滞在していたが、エレヴァン大学で学んでいたアルメニア語に堪能な比企明子さんが日本語を教えていた。私の授業は新入生12名の日本語導入が中心であったが、上級クラスの学生たちには日本の詩を読んだり、イサハキャンなどアルメニアの著名な詩人の詩を訳させたりした。その成果はその後小冊子としてまとめ、アルメニアに関心のある日本の人々に提供することができた。この授業でわかったことはA. イサハキャンがだれからも好かれていることである。地下鉄エリタサルタカン駅近くの公園にこの詩人の記念像があって、散歩の途中よく像を仰いだものだった。アラガツの四峰を眺める時、この山をうたった彼の詩をいつも思い出した。

滞在中は実に多くの方々との交遊があった。大学の先生方や学生、その親戚の家というように、招待された家は数え上げたらきりが無いほどだ。パーティで多くの客と知り合うことによって、また

新しい人との交わりが広がっていく。アルメニア人のもてなしは格別なもので次々と運ばれてくるおいしい料理をいただくと、その後はダンスになる事が多い。息を弾ませながら誘われるままに踊りに加わったものだった。このような席では誰もが感謝の挨拶をする。私がいつも感心していたのは、たとえその場にいらなくても、その家のお年寄りの方に対して、必ず健康を祝し幸せを祈る事である。私も、通訳つきの挨拶では芸がないことと思い、教えてもらったアルメニア語での挨拶を覚え、パーティのたびにその挨拶をしたものだった。それが皆に喜ばれ、お互いに親しみを増すものにもなっていた。当時は殆んど日本人がいなかったため、日本文化の紹介を求めた。招待されたパーティには、できるだけ折り紙その他の日本のものを持参したものだ。AOKCにおける折り紙と浴衣の話、茶道、歌舞伎紹介（ビデオによる）と盆おどりなどは、どの日も新聞社やテレビ局などの取材があった。

私のエレヴァン生活を楽しくさせてくれたものの一つにマテナダランがある。ここにはアルメニア文化の過去、現在がいっぱい詰まっている。幾段もの石段をのぼるとアルメニア文字の創始者であるマシュトツの石像が来館者を迎えてくれ、更に登るとアルメニアを代表する学者の石像がずらりと並んでいる。以前からミニチュアを見るのが好きだったが、ここに展示されている手書き本を見に、何度この石段を登ったことだろう。今でも、別れに際して学長から贈られた本“Armenian Miniatures”とか、Grigorほか5人のミニチュア画家の小冊子などを見て楽しんでいる。マテナダランの展示室ではトルコの戦禍の中で、二人の女性の手によって焼失を免れた本の話や女性館員から聞くことができる。いくたびも侵略を受けたアルメニアが、必死で文化を守ってきた証のひとつがこのマテナダランである。

書物の形ではないが、ハチカルもまた深く興味をひかれた石の記念物である。刻まれた文様の美しさの中に時代の特徴を示し、立された意味を伝えている。写真でみただけだが風雨にさらされておられるDJUGHAのハチカルの群れに圧倒されるとともに、胸が痛んだものである。

休日には、たくさんの人たちの案内でいろいろなところに連れて行っていただいた。古代の遺跡や重厚で美しい教会、それらのたずまいは今もはっきり頭に刻み込まれている。自然の恵みにあふ

あったこと、3)二つの事例は、歴史上同時に起こってはいないが、二つの世界大戦の最中に民族浄化が実行され、国際的制裁と非難を免れることに成功したことである。さらに、これらの三つの大きな誘因の他にも次の二つの共通項が挙げられる。4)イデオロギーへの依存である。トルコやドイツでは、言語、宗教、文化などの共通性を強め、国家への求心力を高めるための重要課題として民族浄化を遂行する理由として、期待できる指導者により提唱されたイデオロギー、すなわち、トルコにおける汎トルコ主義、ドイツにおけるナチズムが存在したことであり、5)加害者共通の特性として、青年トルコ党政府首脳と黨員も、ナチスのヒットラーと側近も、確固たるアイデンティティをもたず社会的に偏ったイデオロギーへ依存することで自己のアイデンティティの確立を計った病的気質の狂信者であった。

以上のような類似点は、現代国際社会においても国家の異なった社会状況の中での民族浄化による国家の主人公として登場する不健全な気質の独裁者を待望する国民の支持を獲得した場合に成功することになる。このことは、私たちの時代がもつ危機的環境の恐るべき潜在性を示しており、かつ、ジェノサイド条約成立後の現代国際社会においても、国際法上の犯罪である民族浄化が複数の地域で行われていることを忘れてはならない。21世紀に生きる私たちは、アルメニア人虐殺の発生を防止し、最初に病根を断てなかった国際社会の責任として、直接的には、現在のトルコ政府にその非を認めさせ、間接的には、国際連合の権威を動員し、国際社会と国内社会の人権意識レベルの向上を図り、民族浄化症候群に対しては人道的干渉も辞さない強固な信念で臨むべきであろう。それが捨て石として悲惨な道を辿らされたアルメニア人やユダヤ人はじめ幾多の犠牲者たちへの償いであろう。

初めてアルメニアを訪問したのは1996年8月28日であった。空港でイェレヴァン人文学大学の学長をはじめ、日本語学科の教師、学生が花束で歓迎してくれた時の事は今でもよく覚えている。

日本語教師としての授業は9月9日から4年生4名、1年生4名のクラスと卒業生のための特別クラスで始まった。2、3年の学生は教師不足のために、募集できなかったという。私がこの大学で教えるようになったのは教師不足とともに日本人の教師が欲しいという切実な手紙がUSAのアルメニア大使館を通して、東京の教師派遣の会社に届いたのがきっかけである。1年のクラスでは、日本語という新しい言語を覚える学生の喜びが日々伝わってきて、楽しい授業が展開できた。3ヶ月経った時、日本の友達への手紙を書かせたものが今も手元にあるが、字も文もしっかりと書かれている。上級のクラスはすでに日本語を勉強してきていたので、日常の会話は十分こなしていたが、日本人との接触もあまりなく、適当な教科書もなかったから、複雑な説明、読解、作文能力は十分とはいえなかった。レベルを落とした教科書で語彙をふやしなから、学習をすすめた。教科書やテープは日本から持参したものを使った。ここアルメニアに日本語学科ができたのは、学長の日本に対する熱い思いと、独学で日本語を学んだ教師の協力があつたからである。始めて大学にきた時、教材らしいものは殆んどなかったのに驚いたが、この中でここまで日本語を教えてきたことは大変な努力だったに違いない。その後、国際交流基金からの援助で教科書、ビデオテープ、ワープロ等が送られ教育環境も少しずつ整えられてきた。また、同じく基金のプログラムで日本語教師のカリネさんが研修を受けるために来日のプログラムで日本語教師のカリネさんが研修を受けるために来日できた事は、彼女のその後の教師生活に大きな力となった。長い冬休み中は、私宅が教室代わりとなつて学生たちがかわるがわる勉強にやってくる。1997年4月にはモスクワの日本大使館から大使ご夫妻をはじめとする一行の大学訪問があつた。大学側の熱心な受け入れ態勢の中、学生一人一人の挨拶や、数々の日本の歌の披露等を行なつて学習の成果を発揮することができた。

法を専門としているので、アルメニア人虐殺を歴史家の目ではなく、法律家の目を通して眺めてみることにより、さらに新たな視点で、この非常に難解な問題を説き起こすことが出来るのではないかと考えた。

そもそも、この「ジェノサイド(Genocide)」という新造語を考案したのはラファエル・レムキン(Raphael Lemkin)というユダヤ系ポーランド人の国際法学者である。彼は第二次世界大戦中にポーランドがナチス・ドイツに侵略された後、アメリカに逃亡し、1944年アメリカの陸軍省のアドバイザーとして著書を刊行した。その著書の中でナチス・ドイツの犯罪を「ジェノサイド」という新造語で呼んだ。「ジェノサイドとは」民族、種族を意味するギリシャ語の接頭辞ゲノス(genos)と、ラテン語で殺すを意味するキディウム(cidium)に由来するキデ(cide)とを繋いで作られた言葉である。

米・英・仏・ソの主要連合国は1945年8月8日に「ヨーロッパ枢軸国の主要犯罪人の訴追と処罰のための協定」とその付属として「国際軍事裁判所条例」を採択した、この二条約により史上初の国際軍事裁判所ニュルンベルグ裁判所が設置され、1945年11月20日から開始された裁判で初めてジェノサイド犯罪が国際的に認知されるようになった。なお、ジェノサイド犯罪に関して正式に国連総会で条約が採択されたのは1948年の「ジェノサイド犯罪間防止及び処罰に関する条約(ジェノサイド条約)」に待たなければならなかった。この条約は、1951年1月12日にやっと発効したのであった。この条約では、ジェノサイドとは、「国民的(national)、人種的(ethnic)、民族的(racial)又は宗教的集団を全部又は一部破壊する意図をもって行われた次の行為のいずれをも意味する」、と規定している。そしてジェノサイドの概念についての見解には、ジェノサイド犯罪となる基本となるものには、集団全体を破壊する意図(the intent to destroy an entire group)が必要だとするもの、民族的、宗教的特徴により明示される住民の一部を排除する意図(to eliminate portions of the population marked by their racial, religious...)が不可欠だとするもの、集団の全部である必要はないが、一部という場合、その用語は集団全体に関連しているか、もしくは指導者のように重要な部分(a significant section of a group such as its leadership)に関連するかなりの多数を含んで(imply

reasonably significant number)いなければならないとする3つに大きく分かれる。

以上のことにより、ジェノサイドは平時に行われるか戦時に行われるかを問わず国際法上の犯罪であり、これを防止し処罰すると規定した「ジェノサイド条約」の第2条で規定された先に述べた基準を考慮すると、1915年のオスマン帝国における青年トルコ党政府のアルメニア人絶滅行為は、ジェノサイド罪を構成し、処罰される行為に該当することになる。さらに、第4条では、処罰されるべき行為のいずれかを犯す者は憲法上の責任在る統治者であるか、公務員であるか、私人であるかを問わず、処罰すると規定している。したがって、アルメニア人絶滅行為を計画し実行した青年トルコ党政府首脳、公務員、私人のすべてが処罰を免れないことになる。

3. アルメニア人虐殺に対する課題

1915年に、オスマン帝国の青年トルコ党政府が、生還不能な強制移住や改宗、その他幾多の残虐行為を伴う大虐殺を行った時期は正に、1914年から始まった第一次世界大戦の最中であった。列強は、戦闘に明け暮れる毎日の中で、同じキリスト教徒であるアルメニア人の惨状を知らされていたにもかかわらず、自国の利益の追求に奔走するばかりで、青年トルコ党政府の非道に対し人道的干渉をしないばかりか、それを黙認したのであった。

この20世紀で最初のジェノサイドに対して世界は黙して語らず、良心の声に耳を塞いだ結果、第二次世界大戦の勃発と同時に、世界はユダヤ人虐殺(ホロコースト)という20世紀最大の惨劇に遭遇することになったのであった。ホロコーストの立役者のアドルフ・ヒトラーは、ユダヤ人虐殺を開始するに当たり部下に打った電報の中で「誰が今でもアルメニア人虐殺を憶えているのか」と言っている。間違いなく、ヒトラーは、アルメニア人虐殺をその念頭に置いていたのであった。アルメニア人虐殺とホロコーストには、確かにいくつかの類似点が存在する。

上述の二大虐殺の明確な区別の目安となる類似点についての私見を述べてみよう。まず、二つの事例を誘引する原因は、1)トルコ、及びドイツの国家的な危機的環境にあったこと、2)民族浄化の標的とされた犠牲者は、伝統的に低い地位にあるにもかかわらず、彼らの社会的、経済的地位を向上させてきた民族的、宗教的集団で

瀬川博義
教授、愛知産業大学

1. アルメニア人虐殺との出会い

私は、本来、国際人権法が専門である国際法学徒である。それが何故「アルメニア人大虐殺」を研究することになったのか、その出会いと動機について述べてみよう。大学院博士課程を終えて以来、長い間私は研究の焦点を「ジェノサイド条約」の解釈に合わせてきた。しかしながら、この研究も一応達成の目途が立ち、次に、個々の具体的な事例に入りたいと考え始めた時期が今から約 20 年前にあたる。この頃他の目的で国際連合のジェノサイド関係の資料を調べていたが、その時偶然にも「1915 年にアルメニア人虐殺があった」との一文が目にとまった。

「アルメニア」、それは、私にとって、恥ずかしながら未知の国であった。今思えば、国際法学徒の端くれであり、自分の無知蒙昧さかげんが汗顔の至りであるのだが、それ以来、必死でアルメニアについての資料を漁り始めた。しかし、その当時、日本国内にはアルメニアについて書かれた著書は、殆ど無く、ましてや、アルメニア人虐殺についての研究書も論文も皆無であった。丁度その頃、私は当時勤務していた関西外国語短期大学から学生を引率してハワイ及び合衆国本土への一ヶ月余りの研修旅行を二度命じられた。

ハワイで暇を見つけて、ハワイ大学の図書館に出かけたところ、その図書館はアルメニア人虐殺関係の英文資料の宝庫であった。私の気持ちが、その時、どれ程弾んだか、お解りいただけるであろう。事実、私はハワイ滞在中余暇を利用して図書館へ通い続け、無我夢中で、それらのコピーを取ることに没頭した。帰国してからは、一心不乱にそれらの資料を読み進んでいった。読むほどに、私が取り組み始めた問題の重大で、かつ、深刻な点に愕然とすると同時に俄然、研究意欲が湧いて来たのであった。それにつけても、日本では何故、高等学校（16 歳から 18 歳までの教育機関）レベルでの世界史の時間において、かくも容易ならざる事件が全く取り扱われずに来たのか、又、それに比べてユダヤ人虐殺のみが大きく取り上げられて来たのか実に疑問であった。この事件は、アルメニア人のケ

ースの方が被害者が少なかったからとか、歴史的に古い出来事であったからとばかりの理由では無いように思える。

いずれにしても、幸か不幸かは別としてこの衝撃的な事件を知ってしまった以上は、一研究者の立場を超えて、人間としての良心に対する責任からも、アルメニア人が被った惨劇について、何も知らされていない日本人の目を開かせる義務を感じ、微力ではあるが私のライフ・ワークにしようと思決意したのであった。

しかしながら、この20数年間にわたるアルメニア人虐殺に関する研究の道のりは長く、その道は平坦では無かった。日本国内では、共に手を携えて行ける同学の友も無いばかりか、中には、あからさまに、私の研究を無意味だと批判する学者もおり、又否定しないまでも無視され続けた。それにもかかわらず、私は、自分のしている研究の重要さについては、確固たる信念を抱いて、黙々と地道に論文にまとめて、様々な論集や学会誌に発表し続けた。長い間、それらは、日本の学者の注意を引かないままであったが、今年(2004年)『忘れ去られたアルメニア人虐殺—ジェノサイド犯罪の防止及び処罰に関する事例研究—』という著書に、それまでの研究を纏め上げた。これは、純然たる専門書であるが、日本の一般の人々にも読み易い様に、出来るだけ堅い専門用語は避け、表現も簡潔平易にした。表紙にも私が撮影したツイツェルカナベルトのジェノサイドの慰霊塔と記念館の写真を使用し、裏表紙にはエチミアチンのハチカルの写真を使った。

この書物については、アルメニア国立科学アカデミーで日本で最初にアルメニア人虐殺を扱った著書として、著者がプレゼンテーションを行うことが出来、しかも、アルメニアのメディアで大々的に取り上げて頂いたお陰で、日本国内でも遅ればせながら、拙著も読まれ出し、アルメニア人虐殺についての関心も僅かながら高まりつつある。

2. アルメニア人虐殺研究の狙い

何故、アルメニア人虐殺が行われたのかという要因については、多くの学者が述べている通りなので割愛する。私がこの研究を着手するに当たって目を通した多くの文献や資料から気づいた点は、その著者の大多数の方々は歴史学者、又は国際政治史の専門家であった。それならば、私は国際法学徒の端くれであり、一応、国際人権

長く明かりを調整するようです。結果としては、仏像や菩薩や七福神の大黒天の像は息をするようです。まるで「仏の横顔」の古い青銅は生き続け、木像の薬師如来の紅の唇は暖かさを発し、雷の神様の瞳は光り、多聞天の怒りは怖く、観音は微笑しているようです。ところで、観音の名前はカメラの有名なマークになりました。土門は青銅像も木像も生き物にします。

最後に石本泰博（1921）、米国に生まれ、シカゴデザイン大学で有名な写真家のカラガンとシスキンドに師事していました。（第二次世界大戦中、日本人として抑留されました）。1953年に日本に来て、桂離宮（1620-1658）の写真の撮り始めました。1966年に移住して東京の芸術・デザイン大学で教え始めました。石本も文化功労者の称号を与えられました。

石本の各写真は人間と自然の統一の日本人の考え方の現れです。マスターは建築物と周りの環境、つまり人間、家、自然の理想的な調和（一致）をフィルムに収めました。

白黒の写真には日本人の家の室内の奥床しい簡素さとインテリアの解放的性質、建築部分の形と自然形状の似ているところが写されています。この側面から見れば、桂神社は世界の建築の特異性の名作の手本です。全形と各部分は磨き上げられ、完全なものにされました。これは、石にしても、木材にしても、庭の低木にしても完璧です。写真家であり、またデザイナーである石本は資材の面の仕上げと自然の美を出すために、それらを大変はつきり写しました。彼の作品は丹念に取られているだけでなく数学的に正確です。「月見の縁側」には窓から見える池の穏やかな水面と緑の岸。空間の流動性。「古い書院。奥室」には和紙のふすまに畳の面と磨いた木材。「新御殿。柱の下部」には木材の無光沢の面。「古書院。右道路と苔に覆われた石。」には花崗岩の面と数千の星からなった苔の絨毯。これは宝石細工のような手の込んだ作品です。

この展示会は、今までイエレヴァンで開催された日本の物の展示会としては最高のものに違いはありません。イエレヴァンで展示された写真展の中でも最高だと言ってもいいでしょう。この写真展は美しさだけでなく、意義深いものでもありました。優れた写真家によって紹介された日本の自然、建築、芸術は広告の明るい写真と違って、日本の姿（様相）の現れです。日本人の写真家は優れた

技術を使いながら、何より写真は技術より人の心が大切だということを教えています。

最後に、この写真展を見るチャンスを与えられて、主催者である在ロシア連邦日本国大使館、国際交流基金、アルメニア共和国外務省、イエレヴァン人文大学、アルメニア国立建築博物館に感謝いたします。もちろん、日本人の優れた写真家にも感謝いたします。」

写真展が終わったあと「アルメニア共和国」国会の新聞には閉幕についての記事が出た。記事には「写真展を通して日本という遠く魅力のある不思議な国に触れることができました。」と書かれていた。

国立建築博物館の情報によると写真展を見学したのは、ロシア人、フランス人、イタリア人、アルゼンチン人、オーストリア人、グルジア人を含んだ約 1000 人だった。イエレヴァン国立大学、建築大学、芸術大学、人文大学、色々な学校の学生も見学した。専門が建築・芸術である大学生のために三つの講義が行われた。観客の中にはデザイナー同盟、建築家同盟、ジャーナリスト同盟、画家同盟、写真ルポライター同盟のグループや様々な会社の代表者、一般の人々がいた。中に大統領夫人もいらした。

まとめて、イエレヴァンで初めて開催された「日本の美を撮りながら」という日本写真展示会が観客の関心をそそり、イエレヴァン市民によって最高の評価を受けたものとなった。

また、2002年9月に横浜で開催された国際観光社展にアルメニアから観光開発局(ATDA)が参加した。

次に、2004年9月21-27日に東京で開催された国際観光社展にアルメニアの3社と観光開発局が出展していた。

また、観光、産業の紹介だけではなく、文化の分野においても展示会は紹介に力を注いでいる。

2002年11月16-30日に、日本・アルメニア外交関係締結十周年記念の際、イエレヴァンで「日本の美を撮りながら」という日本写真展示会が開催された。主催機関は在ロシア連邦日本国大使館、国際交流基金、アルメニア共和国外務省、アルメニア共和国文化省、イエレヴァン人文大学と国立建築博物館だった。

日本の代表団々長、在ロシア連邦日本国大使館の伊藤哲雄公使は展示会開会の言葉を述べられた。伊藤哲雄公使は挨拶の中で、出席者を祝い、ますます発展する両国間の各分野の交流に満足しながら、今後もこれらの交流がさらに深くなることへの期待を述べられた。アルメニア側から文学博士イエレヴァン人文大学学長アミルハニャン教授が返礼の挨拶として日本側のアルメニアに対する厚遇とこのような興味深い展示会が開かれたことに感謝の意を表した。開会式にアルメニア共和国大統領幹部、内閣と外務省の外国交際部長(達)、国会の教育委員会会長、文化副大臣、ドイツ大使館第1事務官、中国大使館事務官などの公人が出席していた。

展示会には、日本の優れた写真家である渡辺義男、土門拳、石元泰博の作品150点の大型の写真が展示されていた。各写真家の作品は独特な世界観を呈し、各マスターは日本の写真文化に特別な形跡をとどめた。

日本のドキュメンタリーの写真はアルメニアの人々にとって始めてであり、深い関心をそそっていた。

写真展の前に招待状が配られ、大型の広告スタンドが立てられた。また「新しい時期」というロシア語新聞(2002年11月16日、ミカエリヤン K.)はこの写真展の記事を載せた。記事には写真家の略歴と彼らの作品の分析が書かれていた。以下、記事の全容を述べる。

《渡辺義男(1907)は東京で専門教育を受けて、「フォト・タイムス」という雑誌の編集長でした。日本の伝統的な建築の彼の写真は広く知られていました。この写真芸術のマスターは数十年間、東

京日本大学芸術学科で教えていました。1990年代に写真家の中では初めて、文化功労者の名誉ある称号を与えられました。

渡辺の作品には伊勢神宮の写真が多くあります。伊勢神宮は3-5世紀に建てられ、7世紀の末から20年ごとに新しく建て直されました。この伝統は今までに2度実行されないことがありました。写真は銀・ジェラチン印刷の珍しい技術で作られました。ですから各作品は金属の光を発して、白から黒まで色調が移り変わっています。ところによっては他の色の色調が現れます。

渡辺の撮り方は、同門の石元と並びかなりな時間をかけたものと見えます。各カットは十分準備され、構成されています。主な考え、芸術的思想を表す意外、余計なものは排除されています。渡辺のカラーと白・黒の写真で、終始一貫している思想は天地の清潔と体制、人間と自然の統一、天然物と人工物の一致です。「内宮の旧正殿の棟持柱」という写真は巨大な幹、樹皮の表面の仕上げ、砂利を敷いた道の奥にほのかに見える神宮というものです。しっとりとした静寂の中、まるで松のこずえのざわめきが聞こえてきそうです。そして、「五十鈴川の川岸の内宮。洗淨の場所」は完璧な美の世界です。クローズアップによる「柄杓」、縄に下げる細長く切った和紙「しで」はまるで生きものようです。こんな写真は日本人の写真家にしか撮れません。各写真は発句の節のように考えの跡なのです。

渡辺は神宮の構成各部の美しさに見とれ、また観客をも楽しませます。これは磨き上げられた柱とか、ヒノキで作られた屋根の部分であっても写真家の作品になると、まるで新しい質、新しい形を見せます。

日本の写真芸術の長である土門拳(1909-1990)は戦後、新しい流派を作り上げました。土門の作品の大部分は、室生寺から文楽にかけて日本の独特な文化を対象としました。写真家は奈良と京都の「古寺」の撮影に長い年月を捧げました。この写真はリアリズム写真を確立した写真界の巨匠の最高傑作でした。

土門の展示品は、古代建築と仏像の大型のカラーと白・黒写真です。中には五十年前に撮った作品もあります。不朽の名作です。優美さを競っている室生寺、法隆寺、広隆寺、証城寺は次々展示されています。建築物とそれらを囲む自然、庭園は一体になりました。土門は本当に魅惑的な写真家です。仏像の写真は厳しく雄大です。偶然なものは何もありません。丹念で細心にカットの準備をして、

まずは阪本順治監督の「顔」（1999）という心理的なドラマが上映された。この映画は自由に憧れる勇ましい女性がテーマである。数年の屈辱を忍ぶ主人公の正子は怒りに燃えて、姉を殺し、警察から身を隠さなければならないというストーリーである。罪に、自分の行動に責任を感じている。投獄の恐怖を抱いた正子は人生を考え直して、活力のある再出発のチャンスを得られた。彼女は友好関係と恋愛関係の中から、自由の本当の意味を納得してきた。

次は小沼勝監督の「なぎさ」（2000）である。これは古く懐かしい音楽、親切さやユーモアいっぱいのメロドラマである。12歳のなぎさはテープレコーダを買いたくて、叔母の浜辺の家で働き始めた。彼女は東京から来た男の子とホテルの店長の娘と仲良くなった。そして、従姉の正子がきて、なぎさはパンク・ロッカーになっていった。従姉は、自分の心の希望に従うように渚に勧めをした。しかし、この勧めに従ってみた渚は様々な問題に直面することとなった。

最後に、市川崑監督「どら平太」（2000）という時代劇である。小さい町に江戸から新しい裁判官が派遣された。名前は望月小平太といい、放蕩な性格のため、皆に「どら・平太」と言われている。町の統治は大名たちと裏で結ばれたやくざによってされていた。「どら・平太」が町に現れた時、彼らに笑われた。しかし、平太は見ためとは大いに違う人間であるということが、段々分かるようになった。彼はまじめで責任感があり、町を不正な支配者から開放するために江戸から来た。

展示会

M. D. アミルハニャン

アルメニアは独立して以来、独立国として国際展示会、特に2年に一回行われる国際観光社展に参加するようになった。例えば、2000年9月に東京で開かれた国際観光社展に、アルメニア代表として参加したのは商産業省、様々な観光会社、「ヨーロスタン・ウユット」などの会社だった。

アルメニア側の目的は、アルメニアの観光ビジネスを発展させるため、観光展の参加者並びに日本側にアルメニアの名所、名物を紹介することだった。

2001年6月に東京でJETRO主催の「コーカサス3カ国展(アルメニア、グルジア、アゼルバイジャン)」が開催された。パンフレットにはアルメニアについて、「人口は380万人とコーカサス3カ国中最も少ないですが、コンピュータソフトや電子機器など、高度科学技術分野の人材が豊富です。また、コーカサス3カ国中では、比較的英語が通じやすいところです。」と書いてある。

展示会の出品物としてはワイン、ブランデー、ビール、加工食品、つまり無農薬の地場産の果物を利用したフルーツ・ジャム(ブラックベリー、ストロベリー、アプリコット、桃、りんご、ばら)、果物ジュース、瓶缶詰、ドライフルーツ、トマト・ペースト、ミネラル・ウォーター、蜂蜜、タバコなどが豊かに展示されていた。これ以外にも繊維製品(シルク、コットン等)、カーペット、研磨したダイヤモンド、金製品、銀製品、建築資材(石材、木製品)、民芸品、黒曜石、オニックスなどの天然石から作られた調度品、工作機械、化学製品、ソフトウェア等の工業製品が展示されていた。3カ国からは旅行関連企業20社が出展していた。また現在活躍している画家たちの作品も展示されていた。パンフレットには「アルメニアは世界最古のキリスト教国です。国内に点在する古い教会や山岳国ならではの風光明媚な自然を利用した観光開発が期待されています。またそれに伴い、観光客向けのホテル建設や空港施設の改修等の需要拡大が期待されます。」とある。

この展示会の目的はアルメニアに関心を持っている日本人にアルメニアの様々な側面を紹介することだった。

せん。しかし、これは国の発展を妨げるものではないと日本の経験から言えます。アルメニアの発展を祈っています。」と最後に話された。

第二回映画祭は矢口史靖監督の「ひみつの花園」(1996)で開かれた。それ以外、金子修介監督の「ガメラ 大怪獣空中決戦」(1995)、和田誠の「怖がる人々」(1994)コメディ、宮崎駿の「魔女の宅急便」(1989)子供向けの長編のアニメ、平山秀幸の「学校の怪談」(1995)が上映された。

上映は、満員の中行われ、日本文化に対する関心の高さを示した。

2001年7月にアルメニアの映画芸術家と映画協会の招待で日本人映画ジャーナリスト小針明子さんがイェレヴァンを訪問した。小針さんは5つの映画を持ってきた。7月22-25日に同盟副会長のパフチニャン・アルツヴィーの発意でこの映画の無料の上映会が行われた。それらはやくざについての「鬼火」(1996)、「名寄岩 涙の敢斗賞」という力士の由来についてのクラシックなメロドラマ(1956)、「三人組」という子供映画(1997)、写真ジャーナリストについて五十嵐匠監督の「SAWADA 青森からベトナムへ ピュリツァー賞カメラマン沢田教一の生と死」というドキュメンタリー(1998)、二人の画家と彼らのモデルについて山崎達壘監督の「三面夢姿繪」(2000)であった。小針さんは「モスクワ」映画館での上映の前に、観客にプログラムを紹介した。「アルメニア共和国」という新聞は8月3-10日にこの上映について次のように載せた。「日本の映画を見るチャンスはめったにないので、今回上映された映画は観客の関心をひいた。」

2003年3月27-31日に第三回日本映画祭が開かれた。

映画祭は日本・アルメニア外交関係の締結十周年記念と日本国特命全権大使、野村一成氏の委任状の授与式で始められた。

以前と同じく、映画祭の主催機関は在ロシア日本国大使館、イェレヴァン人文大学とモスクワ映画館であった。

開催式で日本国特命全権大使野村一成氏が挨拶し、イェレヴァンで第三回日本映画祭が行なわれますことを心からうれしく思っております。古い歴史と豊かな文化の国であるアルメニアで日本文化に対する関心が、ますます増えてくると信じております。

去年は、日本・アルメニア外交関係の結びの十周年記念を祝うことができました。この十年間の協力の結果は、外交関係、経済の分野、文化交流の発達となってきました。

毎回日本映画祭には、できるだけ現在の日本と日本人の生き方を皆さんに紹介できるよう、新しい映画を上映するよう努力しております。このような文化祭は両国民間の相互理解に大きく貢献すると固く信じております。この映画の上映後、日本は一層身近なものとなり、両国間の交流の発展に役立つと期待しております。」

お礼の挨拶に人文大学学長アミルハニャンはアルメニアに対する温かい言葉に感謝し、次のように述べた。

「アルメニアは古くから日本に対する深い関心を持っていました。この関心の一つの表れとして、イエレヴァン人文大学では日本語と日本文化の教育を行なっています。今日は我々の成果について述べたいと思います。大学の卒業生は様々な会社に勤めています。1994年から学生たちはモスクワで行われる SIS 学生日本語弁論大会に、今年はトビリシで行われた弁論大会にも参加しました。大学の卒業生の一人は大阪大学の大学院を卒業して、もう一人は現在盛岡大学の大学院に在学中です。二人の教師は日本で長期研修を受けさせて戴き、4人の学生は短期見学旅行をさせて戴きました。当大学はアルメニアで日本の文化を広げる中心機関です。

様々な催しと並びイエレヴァンで日本映画祭の主催もいたしました。第一回日本映画祭は1999年、第二回は2000年に行われました。今回は第三回映画祭を開催いたしました。2002年に大学の協力のもとで「日本の美を撮りながら」という写真展示会が開かれ、市民の関心を誘いました。

日本国大使はアルメニア訪問のたびに大学を御訪問してくださいました。東郷武弘大使は1997年に、丹波實大使は1999年に、今年は野村一成大使をお迎えしました。

大学で以前から日本人の教師が教えています。幾度も学生と日本文化の代表者と日本人の若者との会が行われました。」

映画祭では3つの哲学的で切実なテーマを扱った映画を上映した。それらに写った日本の今の問題は世界の各国にも当てはまると言ってもいいだろう。有名な映画監督がこの問題を上手く解釈し、その解釈に観客の心が魅了される。

定めた。この理論によれば各演劇は5つの速さが違う段階に分けられている。まずは演劇の一番静かでゆっくりした部分を演じる。演劇は段々激しくなっていく、第5段は感情に富む極めて速い部分となる。世阿弥によれば演劇の最後にしなければならないのはシテの最大の心痛を表す踊りである。

宇宙で行なわれる間断なき回転運動と波動(振動性運動)の統一もまた能の演劇形式に表れる。演劇の主な出来事は三つの立場から演じられる。先ずはシテの思い出として、次に実際の出来事として、最後に哲学的な意味を含む解釈が演じられる。

能の謡曲の主な特徴についてこの概説の最後に、仏教上の規則と謡曲の美学的な規則に従う劇文学家にとって、厳しい規則があるにもかかわらず優れた作品を作成する唯一の方法は自然と宇宙の流れを感じてそれに従うことである。そのため謡曲の優れた作者の作品にはわずかな物か場に関するにしても宇宙の影響が見られるという考え方が一般的なものとなった。最後に付け加えたいこととして、以上の能演劇と謡曲概説はイエレヴァン国立映画・劇大学で「東洋の劇」科目の講義の中で述べられたということである。

映画祭

M. D. アミルハニャン
文学博士、教授

アルメニアでは日本語の通訳者を育てる目的で日本語教育が始まってから、日本に関する関心が深くなり、そのことが日本の注目を引くこととなった。アルメニアは独立して以来、両国の指導者、外交者の交際の必要がでてきており、このことから、現在は、在ロシア連邦日本国大使館の活動範囲となっている。日本国大使館はアルメニアで外交活動を行なう一方、様々な文化活動も行ってきた。

この活動の一つに映画祭がある。最初の日本映画祭はイェレヴァンで1999年6月18-22日に行われた。アルメニアの観客は以前、ソ連の検閲を受けた日本の映画をみたことはあった。特に黒澤明監督の作品は知られていた。しかし検閲のない生の日本の映画（日本語トーカー・ロシア語の字幕）を見るのは初めてのことだった。そのことから、映画祭は人々の関心をよんだ。

主催者は在ロシア連邦日本国大使館、国際交流基金、アルメニア共和国文化省、イェレヴァン人文大学とモスクワ映画館だった。

第一回日本映画祭では5つの映画が上映された。それらは、沢井信一郎監督の「日本一短い「母」への手紙（1995）」、渡邊孝好監督の「居酒屋ゆうれい」（1994）」、森田芳光監督の二つの映画、「ハル」（1995）」と「家族ゲーム」（1983）」、平田敏夫の「ユニコ」（1981）」というアニメであった。映画祭は満員の中で上映された。

第二回日本映画祭はイェレヴァンで2000年5月30日から6月4まで行われた。以前と同様に主催者は在ロシア連邦日本国大使館、国際交流基金、アルメニア共和国文化省とイェレヴァン人文大学だった。開催の挨拶で日本国大使丹波實氏はアルメニア訪問は二回目だと話され、34年前に訪れた時の人々の親切を今も忘れることはなく、アルメニアについて話せば、アラム・ハチャトリャンとアレクサンドル・アルチュニャンの音楽が頭に浮ぶとおっしゃった。「アルメニアと日本は随分違う国ですが、似ている点もあり、信頼しあえる友好を望んでいます。国土は狭くて、天然資源もあまりありません。

でその痛みを表す。自分の内面だけを考え、他には何も興味もてない。」¹⁹

輪廻転生と結ばれた主人公にとって個人的な選択の問題はない。失望、無鉄砲な行為、精神の急転は宇宙的な性質を持ち、周りの世界との議論にまで発展しない。自分の失敗を理解しながら、出来事の進行を変える努力をせず、周りの世界をそのまま受け入れる。自分の失敗と悩みをこの終わりのない輪廻の一環と知覚し、直す意志を持たない。

能の主人公はよく自分の過去に戻る。しかし過去は去ってしまった出来事についての思い出だけではない。過去は現在と結ばれて、現在の部分となる。過去を考え直して現在を理解するようにして、将来も予感する。そして、この時間の流れの中で自分の居場所を探し、この世に来たことの、去っていくことの目的を納得しようとする。

主人公は時間の流れの中で独特の旅をするが、この旅は泉から河口までではなく、逆に泉に戻るものとなる。時間の流れの中で旅する人は、この流れが人の望み、期待、人間関係を奪い去ると分かる。人生の幻想を信じる主人公がこの関係をやめたからといって、出来事の進行を変えることが人間に出来るとは信じていない。

そして、長い道を通して、主人公は人生の本当の意味を理解する。だから能の主人公はよく旅をする。その途中に失望と失敗があるのは人生の象徴であり、哲学的な意義をもつ。途中主人公は親しい人を失う。目の前に悩みの大洋が広がる。だが、その道を通れば、他の人との交際をたたれた後だけに、誠を悟ることが出来る。

謡曲の作者はこの世を規則に従う厳しいシステムとして描いた。しかし主人公は周りの世と離れない。世の規則はいつも同じ、過去の出来事は繰り返して、いつの間にか現在のことになっている。そして、それらはすべてお互い結ばれている。したがって、人間は宇宙の一部であり、彼の内的感情は全世界と結ばれている。

四季の移ろいの中で自然にある植物が咲いたり枯れたりすることを基にして、謡曲の作者は人生の流れに始めも終わりもなく自然の規則に従うことを教えている。それで能の舞台には青空の自然とある有名な場所が描かれ、背景に松の木が書いてある。

¹⁹ N. アナリナ、日本の舞台で、〈現代劇文学〉、1990、N3、p. 81-82

自然は主人公にとって身近なものであり、自然から学び、想像する能力をもらったりする。風景が存在の秘密の意義を持つので、主人公の時間の流れの部分となる。

主人公はよく自然の中にあるものと話し、心の悩みを伝える。いつも同じ規則に従う自然の調和を見て、彼は考え込んでいる。自然の各現象を宇宙を映す鏡として知覚する。

自然と人生の特徴は変わりやすいことである。各存在が変化し、去ってしまうべきものである。自然が季節ごとに変化するのを見て、主人公はこの世に存在するものの限りについて思う。降っている雪、磯へ打ち寄せる波、秋の冷たい雨、無限に見える星空、各存在が一時的で移るやすいものである。主人公自身も宇宙の一部として考えて、存在の全体の意味を探している。

自然にある全てのものが主人公の気持ちを表すのに適当である。一番いい出来事は春に行なわれる。喪失と失望は秋の暗い風景に当てはまる。例えば、「野々宮」と言う演劇で光源氏は春、主人公の女性に会い愛した。光源氏の愛を失った女性の亡霊が毎年秋の悲しく暗い季節に荒廃したお寺へ戻ってくる。そのとき彼女は若い時代と感情の豊かな愛の春を思い出す。荒廃して崩れたお寺はこの世に存在する全てのものの一時的な性質について考えさせる。

神秘的な神話を基礎にして作られた謡曲のもう一つの特徴は回りの物と出来事にある兆しを見る主人公の考え方である。謡曲にある比喩はみんな作者によって仏教の原則の通りに解釈させられる。それで、能では比喩的な場の完全なシステムが成立して、各比喩ははっきりした意義を持っている。例えば、人生の無常やその短さの一般的な比喩は芭蕉の葉っぱや泡、一瞬ぱっと光る稲光である。世界の理解を表す比喩は太陽が当たる窓である。宿か燃えている家は悩み、別れと喪失が多い人生の比喩である。

能の舞台の特徴も謡曲の作者の考え方を現している。演劇の出来事は主人公のこころで行われるので、舞台はよく仮想的に作られる。夢中になった主人公の流れ行く場は宇宙なので、舞台は不定性、永久の行動、改新の雰囲気を作る。

能の演劇のリズミ的な形式も哲学的な意義を持っている。能の理論家である世阿弥は、謡曲の作者は休止した状態から先へと進みさらに大きく変化する宇宙のリズムに従わなければならないと強調した。能の理論を述べた論文で世阿弥は謡曲の形式に関する原則を

謡曲の作者にとってこの世の人間の暮らしより永久や時間に限りがないことが理想であり、大切である。主題と主人公の性格は全宇宙を表す。現実には特別な深い意味を伝える目的を持って、主題を人生の意義として考えた作者は苦悩の不可避性とその解放の仕方について仏教的な基礎を含む世界観を表す。

例えば、能の創立者の観阿弥の「えぐち」という謡曲は愉快で気楽で軽率な女性の例で、人々は心から悪意と希望を捨てれば、心の平安、涅槃に達することが出来、菩薩のような立派な人、仏に向かう理想的な人となることを示した。また「芭蕉」のテーマは、人間だけではなく、普通の木もこの世の無常を説くことが出来るということを示している。作者はこの謡曲で、輪廻転生という仏教の教えを主題に使い、芭蕉と言う植物の精が僧の祈りの偶然の目撃者となり、仏の熱心な信者になって、女性の姿に変身して、皆に自分の感情と変化について話すという物語を伝えた。

謡曲の主人公にとってこの世は仮のものであり、全てのものがこの一時的な世界で一時的なものである。なにもない舞台上で僧と芭蕉の精の二人だけがこの世の一時的な性質と幻想について諧調的な会話をする抽象的な演劇である。

謡曲の作者にとっては表面的な生活の出来事を表すことではなく、それらの意味を説明することが大切である。宇宙に向かい、詩歌の表現力を使って世界の創造を説明したいという考え方を持っていた作者がドラマの要素を利用したのは当然であった。

例えば、議論は性格、考え方の違い、利益のあり方をぶつけるものであり、確かにそのような議論は謡曲にないだろう。謡曲にある議論は違う性質を持っている。「古典能の謡曲にある議論は反対側からの明らかな議論ではない。謡曲には主人公の運命、大勢の人の死活、または母国の存亡に関わるような大きな語論はない。しかし、謡曲に必ずあるドラマを代表するわずかな緊張、それが舞台を演出し演劇となる。この世の出来事に関する主人公の感情がやはり劇的な内面の議論を呼ぶ。」¹⁷

能の次の詩的特徴は、西洋ドラマの特徴である動きがないことである。普通、舞台上で演じるのは二人の主役、<シテ>と<ワキ>である。主題の出来事は規則として主人公の過去に関するものであ

¹⁷ N. アナリナ日本の能演劇、モスクワ、1984、p. 80

り、舞台上で直接演技せず、主役の詩歌的表現力に富んだ会話か独白を通して行なわれる。

というのは、語りは動作より重要である。演劇の動きの無さは能の美学、つまり永久と限りのない時間を理想とし、決定されたものである。「…不動は神国の予感と予告である。舞台上で演じるものはいつも具体的な場所に関わり、時代も具体的である。それはこの世の出来事と関係がある。演劇は完成であり完璧だ。しかし、不動は完成でもなく、完璧さもない。それゆえ永久に傾斜する。」¹⁸

能の決まりによって、各役者は自分の役にあった特別な動きを持つ。各役者は特別な行為をも行なう。例えば、脇、そばの意味を持っている<ワキ>はいつも脇にいて眺める。舞台上に初めて現れた時、ワキは以前の出来事を自分の解釈で語り、シテと話す時、彼の苦悩に対し同情を表さなければならない。演劇の役者は全体 3-5 人で、お互いがあまり共同の行動をしない。誰かが他の役者を助けるとか、何かを犠牲にしようとは思わない。役者達はお互いに離れている。

舞台上でやる役者の内、主役であるシテだけが主題の展開に関わる。それでその役の名がシテ、「する人」の意味を持つ。シテは決まって、文学か古くからある民話の主人公で日本人によく知られた伝説的な人物である。そしてシテの考え方も伝説的な主人公に最適である。シテの役割は観客に作者の哲学的な世界観を理解させることである。作者にとっては主役の実際の姿より内面にある本質を現とすることが大切である。舞台から主役が語った主な理念は時に大変独特な意義を持ち、主人公はこの理念のある種の象徴となったこともある。つまり、主人公の象徴的な意義は具体的な役割より重要だったのである。そのため能の謡曲の大部分には、主人公はまず人間として、後に亡霊という二つの姿で現れる。

シテの性格の本質は自己観照の傾向である。現実の出来事の中で迷った主人公は自分の内的世界に完全に夢中になる。主人公にとってこの内的世界では自分の感情意外に重要なものは何もない。「主人公は自分の感情の世界に暮らしている。彼は自分の意志で現実の出来事を解決しようと努力しない。彼は想像の世界に夢中で、心の痛みに素直に従う。その気持ちを大事にして、すばらしい詩歌

¹⁸ T. ユルコワ、日本の舞台で、〈現代劇文学〉、1990、N3、p. 179

ってくるだろう。展示会の組織者がアルメニア美術館に寄付してくださった版画の中で 91 枚が 19 世紀の浮世絵の画家歌川国貞(1786-1864)の作品である。歌川国貞は正式に歌川派の総師となって、三代歌川豊国の名を受けた。彼の努力のお陰で歌川派は盛んになってきた。

美術館に保存された作品の中には三代歌川豊国が 1830-1862 年に描いた「東海道五十三次之内」、「名妓三十六佳撰」、「役者絵」は画家の優れた芸能と熟達を示している。「光氏温泉遊興ノ図」、「東源氏孟秋ノ図」、「東源氏朝顔遊覧」などの三部作は 1829-1842 という長い年にわたって発行された柳亭種彦(1783-1842)によって書かれた小説「偽紫田舎源氏」の挿絵である。「偽紫田舎源氏」は 9 世紀の紫式部のクラシックな「源氏物語」のパロディーであり、この挿絵から発生した「源氏絵」という浮世絵の新しいジャンル(貴族達の生活を写す絵)が発生した。

三代歌川豊国の他に彼の同時代の画家と後継者も源氏絵、武者絵、美人画、戯画、役者絵というジャンルの版画を作っていた。美術館の収集には五渡亭国貞(生年分からず)、歌川国芳(1797-1861)、二代歌川国貞(1832-1880)、歌川国明、歌川貞房、歌川芳幾(3 人の生年分からず)、歌川国周(1835-1900)の版画が保存されている。

浮世絵の各マスターは独特のスタイルで風俗、習慣、風景、文学上・歴史上・神話上の主人公を描いて、日本人の美術の見方を表していた。

版画の収集は日本語のリストと共に美術館に寄付されていた。これらの名を読んで記録するためにイェレヴァン人文大学の卒業生のムラチャン・アスミクが就職した。彼女の助力によって版画にある漢字を読んで、版画の名や作者の人名と制作年を確認することが出来た。

近い将来に分類されたコレクションが美術館に渡された 10 周年記念の際のカタログと合わせてアルメニア人の観客に展示する予定がある。この展覧会には版画と共に上述した美術館にある日本の磁器、陶器、象牙の小像を展示する予定があるので、日本美術の理解、日本民族の長い時代に渡って成立した美の見方、暮らしぶりについての知識を豊富することに大きく役立つと信じている。

アルメニア人の演劇学者による能の解釈

アッラ・ダヴィドワ
芸術学修士

能の筋は謡曲〈謡〉（うたい）と曲（きょく）の意味を持ち、日本の伝統的な劇の中で最も独特性をもつものである。能演劇の中で14-16世紀、日本の最初の舞台芸術のジャンルとして成立したこの芸術対象はあらゆる影響と後天的な特質を受けたものである。謡曲はかなり複雑なシステムで宗教的文学と一般文学のさまざまな流派を取り入れた。謡曲の作者は劇文学の伝統がなかったので、古典文学の中から自分のドラマの主題を探し、展開した。能の研究者達は、和歌、特に短歌の影響が謡曲の基本的な様式の成立に大きな役割をは果たしたことについて示した。ロシア人東洋学者、N. コンラドはそれについて次のように述べた。「日本の芸術は以前から謡曲の主な様式の基礎である美観の源泉是和歌であり、その和歌の美観によって日本最初のドラマである謡曲の美観の原則が決められた。」¹⁶

謡曲の作者が世界について個人的な考え方を持つ芸術形象を創作する時、感動的な要素を重視した。謡曲と古典和歌の相互浸透があまりに強いので、20世紀、西洋の研究者は謡曲のジャンルを劇文学とするか、それとも詩歌に属させるかについて長く討論した。たしかに、謡曲は読書文学ではなく、能舞台で演じる謡うための文学である。能の主な原則、つまり劇芸術が歌を語る技術と踊る技術と強く結ばれていること、舞台ははっきりとした場所を定めないこと、衣装や面は主人公の内面を表すための手段であることなどが謡曲の決まりごととなった。そこで文学と演劇のジャンルが確固として一体となる。それで普通、謡曲の作者である俳優は、テキスト意外に曲の作曲、舞台上の動きを決めることも担当した。謡曲には2つの基本的な美学的理想がある。それは俳優の技術を決定する「物真似」と精神的理想である幽玄、つまり優美さであり、お互いに結ばれたので、観客によって完璧な技術と精神の弁証法の統一として受け取られる。

¹⁶ N. コンラド西洋と東洋、モスクワ、1972、p. 328

だ。従って、置物のテーマはこの伝説だと二匹目の猿が毛から今まさに造られた猿だと思われる。

象牙の小像の最後の作品も置物に属している。丸い台に漁師が立って、胸のところと頭の上に二匹の魚を見せている。漁師のポーズと笑顔は大漁で喜ぶ人の気持ちを表す。現実的な小像は赤と青、ところどころ金で飾られて、写実主義な調子で描かれている。

1994年の夏、美術館で忘れられない展示会が開かれた。アルメニアにおいて日本文化祭で開かれた「歌川派。浮世絵」という展示会だった。アルメニアの観客は日本の版画の優れたマスターの作品を見学する機会を得た。さらに、展示会の八咫会長は歌川派門人会からアルメニア民族美術館に寄付された19世紀の浮世絵の127点と歌川派門人会の五井野正会長のアトリエの若い画家の作品を7点を渡してくださった。

幕府の新しい主都の名にちなんで名付けられた江戸時代は(1603-1868)文学と芸術の繁栄の時代だった。農村の崩壊と大都会の発展は社会・経済的な大変化の理由になって、商人の新しい階層が成立した。農民と並び武士たちも都会に移住して、そこで教師、画家、工芸者、学者となった。貴族たちは鎖国を続け自分たちの特別な権利を守るために最後の努力をしていた。それに対して、階層が多種に亘る新しい社会は新しい哲学・社会学を提出したり、文学・美術・劇における新しいテーマを立ててきた。芸術は一般民衆に近づいて、芸術家の考え方は浮世絵に反映し、新しい派が現れてきた。中には歌川派もあった。

浮世絵という言葉の意味は「この世を反映する絵」である。「浮世」は仏教から取った専門語で、先ず「変わり安いこの世」、そして「娯楽の世」という意味を持つ。江戸時代の娯楽の世界を表す文化類は文学、美術、劇、特に版画が代表的だった。街の情景、民族祭り、歌舞伎の色鮮やかな世界、役者絵、美人画、自然の様々な風景は浮世絵のテーマとなった。

版画を作るには作者である画家の他に彫刻師と印刷工も参加した。彫刻師は桜の板の上に絵を置いて、各色のために別の板を彫った。印刷工はその面に米粉と混ぜた鉱物か植物塗料のペーストを塗って、版画を一枚ずつ印刷した。各絵は著者刷と認められた200枚まで印刷したこともある。初期に版画を一色で塗って、手で色を付

けたが、1740年代に緑色とばら色の塗料で塗ることが出来、版画の技術が進んだので1760年代から多色の版画を印刷するようになった。

多色の版画の発展史に晴信、歌麿、北斎、写楽が著しく貢献した。この著名な画家の作品は世界美術の宝物に入るに違いない。この画家や多くの後継者と弟子は古い時代からの風習を見直して、自分の美の見方や、庶民の美の見方を表した。以前はほとんど知られていない日本美術の作品が19世紀の後半にヨーロッパに知られ、大変人気をはくした。マネ、ドガ、レノール、モネなどのフランスの印象派の画家達は日本の磁器、扇、着物と版画を集め、版画の色使いと構図的法を研究して、日本の画家の鋭い美術センスに感服していた。日本と日本美術にすっかり感心したのはヴィンセント・ヴァン・ゴッホだった。ゴッホは弟のテオと共にパリの専門ギャラリーで版画を買ったり、コピーをしたり、あるものを自分の絵にも使ったりした。ゴッホの版画収集は大体歌川派の画家の作品で約400点もある。この収集はアムステルダムにゴッホ博物館に保存されている。

日本人によって「ゴッホ」とよく呼ばれたヴァン・ゴッホと日本の精神的関係はイエレヴァンに展示された版画の選び方に強調されていた。ここでゴッホ自身の収集にあった版画を再現し展示した。展覧会の組織者は、ゴッホ自身の収集を詳しく研究して、欠けている部分を加えて完全した三部作をイエレヴァンの観客に紹介した。そして、この展示会の特徴は、19世紀の日本の版画と並び、現代画家の五井野正の二つのカテゴリーに分けられる油絵も展示された。まず、それはヴァン・ゴッホの有名な自画像の独特なコピーと弟のテオとテオの奥さんとお子さんが主人公となった絵である。この絵のタイプは浮世絵の「鏡像絵」（お見え）、つまり長円形の鏡に映った役者絵の見立て絵、特に三代歌川豊国の「今様押絵鏡」の見立て絵である。五井野正の第二のカテゴリーの絵は三代歌川豊国の「源氏絵」の見立て絵で、主人公と共にゴッホと彼の親友が描かれている。夢の国故郷では光源氏がヨーロッパの友たちを迎えている。彼らは庭の池で船に乗ったり、沖に出たり、鮑取りをする海女を眺めたり、楽器を引いたり、日本の踊りを踊ったり、芸者たちと遊んだりしている。

五井野正の絵の中でヴァン・ゴッホの日本を見る夢を叶うようにした。想像力に富んだこの絵は日本文化と西洋文化の掛橋になら

美術館の収集には象牙の根付は8個で、方彫り種に属している。一見したところ5個はスタイルが似ていると見られる。人物の顔立ちがよく似ているこの高さは3.5センチの小型の根付の主人公の姿は感動的で、飾り方が控えめで、全体は流線型である。テーマは風俗で、各作品の主人公は精神的、哲学的、幸福をもたらす意味を持って、17-19世紀の日本の様々な宗教、つまり仏教、神道、儒教、道教、又は民俗的迷信から取ったテーマであり、また考え方の現れに違いない。

1個の根付が祈りをしている老人を表している。柔らかく流線型の線で体の動き、衣装の広いひだの中に隠れた腕が彫られている。衣装に彫られた三つ葉の模様が黒色で付けられ、髪の毛と髭が丁寧な彫られた優れた彫刻の例である。

この根付は17世紀の僧侶であり彫刻家であった円空の「尼」という木材の根付とよく似ている。同じ祈りの姿勢、衣装のひだに隠れた手は前に合わされ、従順、おとなしさを表すポーズ。しかし、ポーズが似ているだけではなく、芸術伝統の継承性のおかげで出来た精神的な関係が見られる。

次の根付は髭が濃い年寄りの男性の姿だ。右手に四角い包を持ち、左手はひざの上にある。笑顔は太平な気持ちを表している。

考え込んだ青年は足を止め、右手に巻物、左手の顔のそばに団扇を持っている。この根付の装飾的な表現力はえり、巻物、団扇の彫り方に強調されており、縦線、横線と対角線にある。

他の青年は先のとつがた帽子を被り頭を少し下げて座っている。右手で地にすがり、左手にある巻物を胸に押し付けている。彼は相手の話を注意深く聞いているようだ。小像の全面、特に深いひだのある衣装は丁寧に彫刻されている。衣装の模様はまばらであり、彫ってから黒色を付けている。

同じような衣装の模様でこのグループの最後、五つ目の根付が飾られている。これは重い袋を持って、足を広く開いた男性の立姿である。姿勢は完璧で統一されている。

この五つの根付の各作品は内的世界をもち、外面は独特で、表現力が強い。そうであるにもかかわらず簡単な芸術方法で造られた完璧した姿勢がある。この5点は同じ彫刻家の仕事だと思われる。ところで、この根付の下部には彫刻家の名前か地名を表す同じ漢字が書いてある。

次の2点の根付も人間の姿であり、似ている表情なのでこれらは同じマスターの作品だと思わせる。一つ目は、正座の男性で、滑らかな表面に穴のある袋を手を持っている。この根付の意味ははっきり分からないが、風俗か文学の主人公または神話的主人公かもしれない。袋は七福神の大黒天と布袋、それとも風の神様風天の付風物であることは周知の通りだ。

二つ目は足を止めて重い袋をかたに担う男性の小像だ。男性のポーズと顔立ちは大変表情に富んでいる。この2点には彫刻家の優れた芸術力や材料を完全に把握していることが見られる。小像全体とも柔らかく丸い頬、高くて凸面の額、なだらかな顎などの各部分に変化が見えないように丁寧に彫ってある。象牙の自然の色やところどころにある色調は明暗の具合を与えるので、全面的表現力を強化する。

最後の根付は鬼のマスクを被って座っている男性の姿だ。恐ろしさとグロテスクさをもつマスクの男性はゆったりと座って、手をひざに置いた男性とのコントラストがはっきりとしている。このコントラストは、表面が不動の小像に緊張した性格を与える。ところで、日本人の来世の想像物である鬼はよく根付の主人公となった。鬼は悪役、悪神、または幽霊として思われた。徳川時代には鬼の姿はかなり具体的に描かれていた。それは人間みたいで、頭に角、牙はかなり具体的に描かれていた。それは人間みたいで、頭に角、牙をむき出して、大きく口を開いた顔だった。この根付のマスクの鬼の顔は唇が赤く、髪が長くてストレートで、かたまで下がっている。着物に彫られた松の枝の模様は、旅まわりの俳優の特徴だった。従って、この根付は鬼のマスクを被った旅まわりの俳優を表している。

そして、二匹の猿を表す小像は根付の特性であるひもの穴を持っているが、部屋を飾る置物に似ている。丸い台から4本の竹の枝が生えている。曲がった枝に座った一匹の猿が両手で他の仲間の猿を捕まえている。一目で猿の親子だと思われる。しかし、もっと詳しく調べると小像のテーマを理解できる。伝説によれば、西遊記という神話に出てくる猿は竹の棒を持ち、その長さを希望によって長くすることが出来た。そして、危ない時、自分の毛から新しい猿を造る能力を持っていたそうだ。置物の猿の姿は想像的に彫られたが、座っている猿の体は全体と尻尾に毛を表す線が彫られたので、さらに自然に見える。他の猿はその線がないので、生き物ではないよう

次の置物は座禅姿の陰気な顔立ちをしており、目は大きく開き、眉をしかめ、右手に小さな鞭を持っている男性の肖像である。胸はだけ、頭から全体を被っている衣装は仏の衣装のような模様で飾られている。顔と体に色がつけられている。この置物は美術館の展示品明細書には「男性の姿」として記録されてるが、置物の強調された個性とグロテスクまでに鋭い表し方は具体的な人物を示すだろう。この置物はモスクワの東洋民俗芸術国立博物館にある達磨の青銅像と2点の木造の根付によく似ている。菩提達磨についてたくさんの伝説があり、その一つによれば、達磨が眠らないようにとずっと祈りをしたが、とうとう眠ってしまったそうだ。起きてから、がっかりして、まぶたを取って捨てたが、まぶたが落ちた場所にお茶の低木が生えたそうだ。だからお茶を飲んで眠れなくなってしまう... 仏と達磨の置物はスタイルが似ており、19世紀、地域は特定できないが薩摩あたりの工場で作られたと思われる。

そして、12点の磁器と陶器は収集家G. ソゴモニヤンの工芸品・美術品の収集の一部として、1977年に美術館に入館された。これらは19世紀後半の有田と薩摩製の皿、茶碗（小皿付き）、小さい花瓶、大きい皿で、または花と鳥、風俗の絵で飾られた加賀（石川県）の九谷町で19世紀の後半に作られた2本の壺である。

そして美術館は1983-1985年に個人の収集から5点の陶器（19世紀、薩摩）を買い、2点の花瓶を1987年にアルメニア文化省の命令でアルメニア音楽会から渡してもらった。卵形のこの花瓶の白い地には「ほうおう」フェニックスが花をつけた枝と大きい花の上を飛んでいる。使われた青、赤、金色と絵のスタイル、青銅の把手と台などから、それらは19世紀にヨーロッパ輸出用の有田の製品に属することを示している。美術館に展示されたこの磁器と陶器は時代・地域が限られたものでありながら、この分野の日本人のマスターの考え方や芸術好みについて特定の知識を与えるに違いない。

以外に日本芸術を代表する作品では19世紀の象牙の置き物が幾つか上述の収集家V. バラキャンの収集から1950年に寄付された。特に注目すべきなのは杖の頭だ。これは流線形でやわらかな線で彫られた手の平で、しなやかな指の間は蟹が細かく彫られている。節足動物の足は広く手の平に付着して、その足の一部は丁寧に彫られた袖のひだに隠れ手首の方へ少し下げている。間違いなくこの作品は象牙の彫刻の優れた例である。蟹は星座の意味を持っているから

杖の頭は独特の意義を表すと思われる。そして、彫刻はアイデアは「百手の本」から取られたと思われる。

日本の工芸の1種には小さい彫刻である根付がある。日本語で根付の意味は「根」と「付ける」から成っている。根付は独特な掛け飾りとして用いられた。男性の着物の帯に金入れ、タバコ入れ、パイプ、扇などを入れる袋を付け、紐の先に根付を付けていた。根付のような掛け飾りは民俗衣装にポケットがなく、帯を持つ場合に他の民俗にも使われていた（極北、ハンガリー、エチオピア）。根付は元々利用の仕方としても、造り方としても、中世の中国の明朝（1368-1644年）の「chuici」という掛け飾りから成ってきたと思われる。

簡素で薄手な根付は日本の伝統的な機械彫刻の造り方も受け入れて、日本の工芸術の優れた新種となった。根付の発展史は徳川時代（1603-1863）約3百年に渡っており、一番繁栄した時代は18世紀の中期から19世紀の中期まで続いた。

根付の材料は木材、骨、漆物、磁器、金属、様々な石、クルミの皮など種類が多い。しかし、骨（象牙）と木材の自然さ、表面の美しさと手触りの良さがこの根付の優先の理由になった。そして、材料として象牙と木材のある種類、例えばツゲ、薄桃色の桜、白樺は長生きと活躍を祈る意味を持っているから、その根付はまた別の意義を含んでいた。根付は軽くて、丈夫で、小型で流線型を持たないといけない。そして、紐の穴を作れば、全体のバランスを合わせるように工夫をしないとけない。根付の様々な種類の中で方彫りは日本人のマスターによって最もよく造られていて、数が多い。

方彫りは人間、動物、鳥、花、くだもの実の小像だ。方彫りを作った彫刻家は人体、物全体とその部分の律動的な動きを伝える彫刻芸術をとうして人間また自然に対するの態度を現していた。日本人の根付のマスターはテーマによって区別され、よく家族員と共本に仕事をし、代々その技術を伝える伝統があった。そして、著名なマスターだけが伝説の主人公、歴史上の人物とそれらに伴う人、風俗を彫刻のテーマにすることが出来た。

根付の有名な流派は江戸（東京）、大阪、京都にあって、お互いに影響を与えながら、独特のスタイルと伝統的な作り方を守ったので、根付の多種性の原因となった。芸術質の高い根付が造る他の流派として、名古屋、津、山田、石見を述べるべきである。

アルメニアにおける日本の美術作品

ハスミク・ハルチュニャン
美術学者
アルメニア民俗美術館の
科学研究部副館長

アルメニア最大の美術博物館であるアルメニア民俗美術館は1921年に国立博物館の美術部として創立され、最初の何十点かの絵画は当時開かれたアルメニアの画家の展覧会で政府によって買い上げられた。

美術館の創立に大きく貢献したのは政府によって1921年に買い上げられたアルメニア人の画家以外にロシア、ヨーロッパ人の画家の作品が含まれたモスクワのソヴィエト・アルメニア文化会館の画集だった。それからソ連美術援助財団（モスクワ、レニングラード）から長い時代に亘りもらった絵画の援助とアルメニア人の画家、彫刻家、収集家の寄付にお陰で、美術部の収集は増えてきた。1935年当時、もうかなり大きい収集を持っていた美術部は独立して、アルメニア独立美術館になった。1941年に名が変えられ国立芸術館、1991年からアルメニア民俗美術館と呼ばれるようになった。

現在、アルメニア民俗美術館の常設展覧会のある40のホールでは古代エジプト、古代ギリシャの収集、イタリア、オランダとフランドル、フランスの14-20世紀の美術、イギリス、スペイン、オーストリア、ドイツなどの国の画家の絵画、彫刻、図画、装飾・工芸術の作品を展示している。特にロシア美術の豊富な収集は注目すべきものだ。極東と近東の国々、イラン、中国、日本の展示会場では主に工芸作品が展示されている。美術館の最大部分はもちろん、アルメニア美術である。中世の密画、壁画、17-19世紀の教会美術、近代と最近代の美術、工芸の各種が展示されている。美術館には全体で25000点以上が保存され、それらは研究部の学者によって研究され、テーマ別、作者別の定期的な展示会に展示できるよう準備され、カタログとアルバムが出版され、国際展示会に参加するなどの活動が行なわれている。

美術館の日本美術部門は独特で重要な意義を持っている。これは磁器と陶器、象牙の置物、根付と版画を含んでいる。

日本芸術部の最初の作品は、陶器の深皿である。絵飾りが二つの四角の枠にはめられ自然の風景を表し、背景に風俗の絵があるこの皿は展示品明細書には1922年にリシツィアンという人からの寄付として記録されている。この薄手の製品は日本とヨーロッパにおいて薩摩（鹿児島県）の19世紀末から20世紀の始めの製品として広く知られている。1925-30年にアルメニア民俗美術館はソ連国立博物館の保管財団（レニングラード支部）と国立エルミタージュから10点の磁器と1点の陶器を送ってもらった。磁器は大きい皿、髭剃りに用いる器、花瓶は18-19世紀に肥前（佐賀県）の有田町で作られた。この辺りに白い陶土が見つかったから1617年にはリ・サン・ベイという韓国人のマスターは磁器を作り始めたそうだ。このグループの各作品は（1点だけ除いて）同じように全面が模様で飾られていた。上葉の下は青いコバルト、表面は鳳凰と金の模様がある。大型の花、鳥、花をつけている枝、小屋、花をさした花瓶は、全面大小のカルトーシュにせまり、それらの濃い青、赤、緑、輝いている金はこの日用品に特別豪華な感じを与えている。そして、例外の梨型で首の長い、模様入りの青銅の栓と合わされた壺は違う美術スタイルの製品である。光っている白い上葉の面には明るい青と赤で花をつけた枝、小さい花、葉っぱと低木が描かれている。絵飾りはそのびのびと壺の全面に広がり、壺の簡素で流線型の全体とよく調和している。

1950年に美術館はV. パラキャンというルーマニアに住んでいるアルメニア人の収集家から多くの収集を寄付をしてもらった。この収集にはルーマニア人画家の絵画と並び、他の国の工芸品、そして日本の物も含んでいた。中には19世紀の末の薩摩製の陶器の帆船と磁器の九点があった。3点は似ている材料のテクスチャー、作られた方法、また乗馬兵と歩兵の戦いを表す絵飾りを持っていることから、同じ場所の製品と考えられる。絵の飾り意外にこの壺は首に竜の小さな像の飾りがある。他の作品は上下2つわかれるカボチャの形を持ち、コバルトの地に金の模様で飾られた壺（18世紀の末）である。そして空色の地に飛んでいる白鳥で飾られた大きい皿（18世紀）などである。この収集の他の2点は置物だ。一つ目のは座禅姿で、手の平を前に合わせて、目は一点を見つめ、何かを熟慮している仏像の姿だ。衣装は上葉の色鮮やかな幾何学模様と植物模様で飾られている。

松山から船に乗って北海道に行った。瀬戸内海は静かだったが日本海に出た時、波が高くなった。私はカメラを持って、上甲板に出てみたが、船の人に手を取られ、危険を教えられ船室に送ってもらった。その時初めて船酔いを経験した。

北海道のコンサートが始まった。第2回のコンサートの時4千人が入るホールで事件が起こった。コンサート中、突然ガスのような臭いが広がった。見ると舞台の床に穴があり、その穴から出ている鉄管があった。そして舞台の下にガスボンベを見つけた。実は、このホールでアメリカのジャズのコンサートの予定があったが、観客はクラシック音楽の方を優先させたため、ジャズを演奏する予定だったアメリカの黒人は舞台の下にガスボンベを入れたようだ。私と伴奏のエレオノーラは頭が痛くて、入院を勧められたが、断った。私たちはコンサートを続けた。

コンサートは前回と同じように大成功だった。私たちはあの黒人を見なかった。この事件にもかかわらず、日本人の手厚い態度に対する私の意見は変わらなかった。

ある日、アルメニアの民俗曲を歌ってから、一人の日本人が寄ってきて、英語で「我々の日本の歌をアルメニア語で歌うことをいつ決めたんですか。」と聞いた。私はびっくりして、これはアルメニアの民俗音楽で、我々の民俗がこれを長い時代にわたって歌ってきたが、コミタスは音符にしかないと説明した。しかし、年寄りの日本人は「いいえ、これは日本の曲だよ！」と強調し続けた。そして、少し間違えながら歌い始めた。私はアルメニア人はインド・ヨーロッパのルーツを持っていることを説明して、アルメニア人の起源について、ハイク祖先についての話を始めた。「そうだろう。同じインドから来た曲だろう。」と彼は快諾した。そして、スコットランド人もインド・ヨーロッパの民族だから、日本人によく似ている習慣と歌を持っていると加えた。私はこの人と住所を交換して、長い間文通を続けた。

日本人の批評家はこう書いた。

「ゴアール・ガスパリヤンはコロラチューラの技術を一番高いレベルにまで高めた。このようなコロラチューラは世界中で他にないだろう。」

東京に帰ってきた。どこかのホテルに靴を忘れてしまった。15日も経ってから、靴が入った小包をもらった。、用紙には私がコン

サートをした大小の都市の郵便局のスタンプがあった。これは日本人の正直さと思いやりの証拠ではないだろうか...」

ゴアール・ガスパリヤンの公演について日本の新聞雑誌はたくさんの記事を載せた。、全国勤労者音楽協議会は 1958 年 10 月、特別創刊号を全てゴアール・ガスパリヤンに捧げ、歌手の履歴、公演の日程、アルメニアの曲について詳しく書いた。そして広島県の勤労者音楽協議会の通信、他の音楽協議会の通信にも歌手を紹介する情報が載せられた。

日本は古くて崇高な文化の国である。いたるところに優れた建築物が見られた。日本人の勤勉さも皆に知られている。外国人の印象に残るのは大都会と手入れが行き届いた果物の畑であろう。そして、各地でこの勤勉な民俗は戦争を2度としないことを確認していた。広島ドームの前に立って見ると、まるで頭蓋骨のようだった。この空洞は原爆戦争について考える人を警告するようだ。

日本の首都東京は、一見したところは、理解が難しい知らない人のような感じをさせた。突然地理の授業と地図の前で立っていて、指し棒を持っている女子が頭に浮かんだ。彼女は「東京の人口は9百50万人だ」と言っている。その大勢の人々が家の中、車の中、通りを歩いているところを想像するのは難しかった。

暇な時間は少なかったが、それを見物と日本の理解のために使用した。東京で歌舞伎を見るチャンスを与えられた。歌舞伎は能と比べてもっと理解しやすい劇である。能は14世紀に儀式の踊りから発展した、まず青空で演じられていた。観阿弥という俳優と劇の活動家は能の芸術化と劇的化に著しく貢献した。やがて能は特別な建物に移され、祭日、平日ともに公演されてきた。俳優は能面をかけてやっている。歌舞伎には面がないけれども、能と同じ俳優はみんな男性だけだ。芝居は6時間かかって、民俗音楽の伴奏と伴った。俳優の動き方はリズムのある踊りの要素を含んでいたし、言い方も律動的で、アクセントの強調されたものだった。

大阪からあまり遠くない所に「劇場の町」と呼ばれる小さい宝塚市が位置している。劇場の名前も宝塚で、俳優は女性だ。これは西洋風の音楽劇場で、出し物の中に「カルメン」オペラも入っている。しかし、バスの役割をコントラルトで、バリトンの役割はアルトで歌っている。大阪の文楽劇場に行くと、17世紀に出来たこの面白い公演を見たことがある。人形の高さは人間の大人の2分の1、3分の2くらいである。この人形を操作するのは2、3人の黒い衣装を着た人形づかいだ。彼らは姿を隠そうとしなかったのが驚くべきだった。新潟市は冶金工業の中心地だ。労働者と技師、技術者が多かった。しかしながら音楽をよく分かっている観客だった。コンサートの後で彼らに囲まれサインを頼まれた。びっくりしたのは、彼らは写真かパンフレートではなくて、自分のハンカチーフかワイシャツにサインをすることを頼んだことだ。私と伴奏者のエレオノーラは「永久友好」の字を下に急いでサインした。

小さい船に乗って松山を出た時、日本人の習慣の通り色鮮やかな紙のリボンの端を手を持って、他の端は海岸でお見送りに来た人々が持っていた。それから紙のリボンは破れてしまったが、日本人の友達と結んでいたこのリボンと彼らにいただいた着物を着た人形を忘れられない。人形の1つをカトリコス・ワズゲン一世に上げたので、今エチミアジン大聖堂にあり、もう1つはいつも私のピアノの上に置いてある。

1964年にまた日本に呼ばれた。以前は1千人の合唱団とベートーベンの第九シンフォニアを歌ったことがある。また、日本人がアルメニアの曲に関心を抱くことが分かって、オーケストラに作曲家コミタスの「行って、行って」と「水さしを持って山に登った」という歌と「ツバメ」の音符を渡して、彼らは次回伴奏する約束をしていた。今回は約束を守って、合唱団は「ツバメ」を歌ってくれた。コミタスの歌と「ツバメ」をアルメニア語で歌っている日本人の幸せな顔を見て、私は喜びと感動にあふれた。感動のあまり泣き出してしまった。彼らのアルメニア民俗の歌のきれいでしんみりした歌い方は、心に深く、じんと染み込むものがあった。

私は今回も車を貸して頂き、希望したところに行くことが出来た。柔らかくていい天気だった。日本人は前と同じゆったりして、親切で、厚遇を受けた。特に女性はいつも我慢強く、正確で、思いやりがあった。おもてなしも結構だった。

日本人の家の前で小さい庭、植木鉢に10-12センチぐらいの小さい木、人工の池の上にかかった橋を見た。日本人は花が大好きで様々で色彩の違う花があった。鉢にもすばらしい花を育てている。池で赤い魚を見た。日本人の子供に対する態度は大変気に入った。子皆きれいな洋服を着て、高い着物を着ていた女の子も多かった。子供を見れば、両親は貧乏か金持ちか、分からない。みんなの洋服は同じようにきれいだった。

旅館に泊まれば、浴衣をもらえる。私とエレオノーラはプロデューサーから立派な着物をいただいた。すぐそれを着たエレオノーラは日本人によく似ていた。そして足袋もいただいた。足袋は日本風の靴のための、親指を別にした独特な靴下のことだ。日本人はみんなこれ（下駄と草履）を履いている。

日本人の面白い習慣の中で、死んだ人の魂を助けるためにろうそくに火を灯して水に流すことがある。

と思われる。それにエレガントな様式をそなえた、愛くるしい表現と、オペラの役柄になりきつての共感に富んだ歌いまわしのうまさで聴き手のこころをとらえてしまう点でも、その芸の力は非凡である。」（東京新聞）

広島へ行って、重苦しい感じがした。原爆の後でそのまま残された広島ドーム、破壊された橋、溶けたテーブル、椅子はこの悲劇の記念碑となっていた。私たちのプロデューサーは伝染の危険が残っていると心配した。

広島で新しい西洋式のホテルに泊まった。ホテルに入ったすぐ後、外の埃を洗うために係りの人が私たちをバスルームに案内してくれた。都市の中では医師がよく目についた。

長崎でも二つのコンサートの予定があったが、まだまだ危険が残っていたので、日本側はコンサートをキャンセルした。

日本にいる間に、たくさんの博物館を見学したが、広島の青空博物館の各展示物はこの都市の悲劇について証拠を残したので、最も印象的だった。中津では仏像は大変面白かった。仏像の中に入って、階段を上がって、窓であった仏の目から都市の見晴らしと海が見られた。

京都は日本の古い都で、大きくて美しいお寺がたくさんあった。金閣寺、銀閣寺を見て、印象に残った。

京都の見物の時、芸者たちの学校を見た。そこで美しい着物を着た 18-20 才の若い女性が学んでいる。着物はとても高くて、絹と金の刺繍だ。芸者たちは丁寧な言い方、お客さんのもてなし方を教えられている。彼女らは良くしつけられており、広い知識を持ち、繊細優雅な美女だ。ブッチーニの「お蝶夫人」（マダム・バテルフライ）のオペラの主人公は芸者だった。

神戸のホテルに着いたら、都市にアルメニア人の家族が住んでいると知らせてくれた。私は彼らを探そうと思って、面白い話を聞いた。第一次世界大戦の時、一人のアルメニア人の兵士は捕虜になって日本人の看護婦と結婚して、日本に残ったそうだ。彼らの 4 人息子は見た目は日本人そっくりなのだが、アルメニア語がぺらぺらだったそうだ。

名古屋は大きな港街だ。私たちが到着した日に大きい台風が来るとの予報があった。大変だった。遠くからもうもうと土埃が近づい

彼女は世界の 52 カ国で知られていた

アルメニア作家同盟員
スヴェトラナ・アワギャン

ソ連人民俳優、
社会主義勤労英雄、
ソ連国立賞受賞者
ゴアール・ガスパリヤン

ゴアール・ガスパリヤンはアルメニアだけではなくて、世界のオペラの誇りで、良い意味でスターである。幾年か前に彼女の名が星に付けられた。ゴアール・ガスパリヤンはソ連人民俳優、社会主義勤労英雄、ソ連国立賞受賞者、独立アルメニアの最大賞であるマシュツ賞の受賞者である。

30 年以上彼女はイエレヴァン・コミタス記念国立音楽院の教師で、声楽学科の主任教授である。アルメニア文学の権威であるアヴェティク・イサハキヤンはゴアール・ガスパリヤンの活動の初期の頃にも彼女を「アルメニアのナイチンゲール（美声家）」と呼んだ。彼女の崇拜者の数は幾百万人もいる。彼女は世界の 52 カ国、その内 1957 と 1964 年に二回日本で公演した。

彼女は自分の子供の時代、活動の初期のころ、出身のエジプトをよく思い出す。思い出のテーマはイエレヴァンのオペラ・ハウスのコンサートと... 日本での公演、40 年前に訪れて大変印象に残った不思議な国日本となる。

「1957 年の秋だった。モスクワ空港から SU-104 便は出発した。雲の上の旅は長かった。デリーに到着して、また旅を続けた。下はカルカッタ、バンコク、香港、やっと東京に着いた。独特な美の都市。ここで私の公演が始まる。私と伴奏者のエレオノーラ・ボスカニヤンにとって初めての日本と出会いは決して易しいものではなかった。芸術の力を使って、知らない国の数千の観客の心を奪うことは出来るかしら。どう迎えられるかどきどきした。

出迎えてくださったのは全国勤労者音楽協議会の代表者、大勢のジャーナリストだった。たくさんの花束、手厚いおもてなし。夕方の記者会見の時 40 人の記者から何数もの質問に答えなければならなかった。日本人は、私たちの前に客演したアラム・ハチャトリ

ヤンのことを良く知っていた。日本人は小さいアルメニアにオペラ、音楽院、三つのシンフォニックオーケストラ、数十の音楽学校があることを聞いて、驚いた。

ソ連大使館で行なわれたロシア人の有名なヴァイオリニスト、レオニド・コガンの歓迎会に呼ばれた。彼のコンサート最後の時、1万6千人のホールで彼に頼まれてアリヤベフの「うぐいす」を歌った。私のコンサートにはフレート奏者の上村氏が伴奏した。コンサート・プログラムにはロシアの作曲家ラフマニノフ、リムスキ・コルサコフ、西欧の作曲家の作品、アルメニア人の作曲家コミタスの「アラギヤス」、アルメニア民謡「つばめ」、又は日本の曲も二つ入ってきた。それは春についての「カラタチの花」と「すてきな娘さん」だった。

下稽古をしないで東京交響楽団と1000人の東京労音第九合唱団とベートーベンの第九響曲を歌った(指揮者上田仁氏)。日本人の厳しいことで有名な評論家の山根教授は感心して、歓喜をした。

真の芸術家にとって、日本人の厳しくて、目の肥えた、音楽を良く知っている観客の前で演奏するのは望ましくもありまた厳しいのである。その観客は東京、横浜、京都、などの18都市の私のコンサートに来た。

東京での私のコンサートにはポスターがなかった。しかし夕方、ビルのネオンサインがついた時、飛んでいる鳥とほころびる花が入ってる広告が人目を引いた。下に「ゴアール・ガスパリヤンが歌っている場にはバラの花が咲く」というサインがあったこの広告はポスターの代わりだったのだ。

日本において23のコンサートが行なわれた。その時イエレヴァンの名所、マルチロス・サリヤンとホヴァネス・ザルダリヤンの絵の絵葉書が発売された。東京で「ブリムト」型の車をいただき、一度ファン達がこの車を持ち上げて、通りまで持っていた。

下に日本の新聞からゴアール・ガスパリヤンについての評論記事を引用する。

「当然といってよい優れた歌いぶりをガスパリヤンは示したのだが、その根本は完璧な発声技術と美しく富んだ声とである。」

(朝日新聞)

「現在の世界楽壇をひろく見渡しても最近のコロラチューラのすぐれた人が少ないときに、この級の人はずっとたくさんはいない、

「Zen On Music Company」で出版したハルチュニヤンの多数の作品は初期から現在までの作品を含んでいる。1994年に「即興曲セロとピアノのために」、「アルメニアのラブソディー」2台のピアノのために（共作者 A.ババジャン）、「トランペット協奏曲」、「祭日の曲」2台のピアノと打楽器のために（共作者 A.ババジャン）、「組曲クラリネット、バイオリンとピアノのために」、1998年に「ピアノのための3曲」、「ソナタ・ポエムバイオリンとピアノのために」、2004年に「ポエム セロとピアノのために」と「ソナタ<Retro>ピオラとピアノのために」と言う作品が出版された。

演奏者の交流について言えば、これはもう数十年アルメニア人の色々な世代の歌手、演奏者、指揮者が活発に参加し、途切れることなく続いた公演、コンクール、マスタークラスへの参加がある。以前も述べたとおり、交流についての情報は確認すべきである。そこで幾つかの例をここで述べたいと思っている。作曲家と指揮者のロリス・チクナヴォリヤンはアルメニアのフィルハーモニー・オーケストラの団長を勤めた年代(1989-2000)に何回も日本のシンフォニー・オーケストラを指揮したことがある。オペラ歌手の内では60年代に日本で公演した世界中で有名なゴアール・ガスパリヤンの他に、日本で何回も公演したのはアラルス・ダフチャン(ソプラノ)。現代のアルメニアの音声芸術の優れた代表者であるダフチャンは1989年にくモスクワの名手>ウラディミル・スピヴァコフのオーケストラと一緒に、1994と1996年にロシア国立室内オーケストラ(団長ラコンスタンチン・オルベリヤン)と一緒に日本で公演した。公演のプログラムにはモーツァルトの《Kronig Messe》、《Grabmusik》などの作品だった。

アルメニア人の優れたバイオリニストのルベン・アハロニヤン(現在、モスクワのボロディン記念の四重奏の第一バイオリン)は日本で行なわれた国際音楽祭の参加者である。また、バイオリニストのニコライ・マドヤンは1992年に東京に行なわれたバイオリニストの国際コンクールの受賞者になって、コンクールでの規定作品演奏のための特別な賞を受けた。

1996年と1998年にスヴェトラナ・ナワサルジャンとう著名なピアニストは日本の27都市をめぐり、大きな公演をした。彼女は東京の朝日ホール、大阪のフェニックスホール、名古屋、横浜、藤沢、

川口、福岡、八戸、宮崎などの都市で公演した。ナワサルデヤンは札幌、所沢で行なわれた国際音楽祭に参加したあと、東京、京都、藤沢、八戸の音楽院でマスタークラスを教えた。彼女は1998年に寺原信夫の記念コンサートで彼の「ロマンスピアノのために」を演奏した。ナワサルデヤンのプログラムについて言えば、バッハ、ヴィーンの古典作曲家、シューマン、ショパン、ブラームス、チャイコフスキイ、プロコフィエフ、アルメニアの作曲家と必ず日本で愛されたアラム・ハチャトリヤンの作品が演奏された。

1994年に日本で出版されたモスクワ大学院についての本には国際コンクールの受賞者のリストがあり、アルメニア人のピアニスト、イエレヴァン音楽院の教授、アナヒト・ネルシシヤンの名前もあった。それは彼女が1994年から2002年にかけて日本での公演活動のきっかけとなった。バッハ記念コンクール(1980、ライブツィヒ)の受賞者であるアナヒト・ネルシシヤンは初めて日本で公演したのは1994年だった。東京、山口、高松で彼女はバッハのピアノ用スコアを演奏した。1995年日本で公演した時、彼女はコンサート意外にバッハの作品の解釈について講義をした。1996年にネルシシヤンは東京のカザルス・ホールで公演して、福岡、佐賀の音学院でマスタークラス教えた。その後東京三鷹のArt Centreでスカンジナビアの現代作曲家の作品のCDを録音した。そして、緒方恵美バイオリニストと共に熊本、見海で公演して、コミタスの作品、E. バグダサリヤンの「ノクターン」、武満の「エレジー」を演奏した。2002年にまた東京で公演して、緒方恵美と公演した。日本人のバイオリニストとの二重奏が始まったのは2000年にイエレヴァンで開かれた日本音楽際の時だった。9月13日にイエレヴァン室内ホールで彼女らは初めて二重奏の共演をした。シューベルトとボ・リンデの作品意外に武中淳彦と武満徹の作品が演奏された。

アルメニア人と日本人の音楽家の交流は徐々に深くなっていく。2005年、アルメニア国立室内オーケストラ(団長アラム・カラベキヤン)が武満徹の弦楽団のための《A Way a Lone》を公演がする予定がある。双方独特な文化の国民はまだ相互理解の初期にある。

山上億良の「Is this the End」の第6歌では音域のコントラストの情感とゆっくりとした空間へ延びた終わり方であり、紀貫之の「The Wolrd is just a Dream」の第8歌では水彩画のように薄く幻影的な響きがあった。

このシリーズは、1979年にアラゾワによって声楽とピアノのために作曲された。「三つの和歌」は作曲家の日本文化に対する長く続いた関心の結果である。日本文化の主な部分である和歌はアルメニア人の作曲家にとって、日本の自然の内と外の美、日本の芸術を理解する手段となってきた。私達と話して、アラゾワは次のように述べた。「和歌には永久のテーマである命、死、愛を通して生命の哲学的な意義の理解が表れる。ロシア語の翻訳にしても、各句は音楽的な性質と視覚的な(目で見えるような)形象性で圧倒される。私は基本として短歌か俳句の形に従っていたが、ある場合は音楽を延ばすようにして、言葉を繰り返した。私は和歌を基にしたが、日本音楽の音調の東洋の特徴を真似しようとはしなかった。第一、また第二シリーズを作曲した時、私は自分の音楽上の表現力を磨いた。そのことで和歌の高い精神性と人間感情を伝える日本の自然のすばらしい景色の想像が大きく助けられた。また、アルメニア人として、和歌の句「山の奥に行こう」、「霧の中のように」、「山頂の中は雲」などのある山地の風景の想像が出来た。

「The Wolrd is just a Dream」声楽シリーズの基本は10-18世紀の和歌だった。古今集(905)の編者であった短歌のマスターであり有名な詩人であった学者の紀貫之(882-946)から俳句を書いた有名な松尾芭蕉(1644-1694)までの詩人の作品を使った。芭蕉は「さび」(寂、静かなおちついた美しさを感じられること)、「しおり」(撓り、心の中のコマやかな余情が句にあらわれた姿)、「ほそみ」(細み、こまやかで微妙な感じ)を俳句の美学的な原則として立証した。」

上に述べた詩人と並び小野篁と太祇の作品にも曲を作ったアルメニア人の作曲家は中世の和歌を完全な現象として知覚している。それで言葉の少ない和歌に合う音楽の表現手段として、特に音声手段が少ないはずであり、「細み」を表すために表現手段を正しく選ぶべきである。長い時代に渡って存在する詩人の継承性は日本の文学を規範とした。とくに長き時代に渡り詩人が従ったのは、紀貫之が古今集の入門に述べた通り、和歌の源泉はここらだという考えであ

る。古今集が発行された3世紀後に出た新古今集(1205年)の編者であった藤原有家は和歌の意味は幽玄を表すことであると強調した。ロシア人の東洋学者のN. I. コンラド¹⁴は幽玄の意味を「奥深くてはかり知れない、趣深く味わいがつきない」という説明を述べた。幽玄という隠された、密議的な概念は各解釈者にとって中世の和歌の複雑な世界を理解する掛け橋であると言ってもいいだろう。イザベラ・アラソフは和歌を元に作曲した他のアルメニア人の作曲家と並び新しい音楽スタイルを見つけるようにした。このスタイルには優雅な感動や無常の形象や隠れた象徴という彼女が想像した日本文化の代表的な雰囲気集中された。優雅と洗練の他に和歌は合理的思考の現れでもある。

音声のために作曲するアルメニア人作曲家も合理的思考に傾く。アラソフと彼女の若い同僚のヴァフラム・パバヤン、「秋の歌」(中世の和歌の元で)は「紀伊山の夜」(芭蕉の俳句の元で)の音声シリーズの作曲の際、和歌のテキストに合うようゆっくりとしたリズムを使った。彼らに対してステパン・ロストミヤンという作曲家は「短歌ソプラノとピアノのために」をVebern ホワイティリズムに近いスタイルで作曲した。それで作曲家はテキストの意味をもっとはっきり表すことが出来た。(彼は第一と第二の歌には藤原キオスケの短歌、第三の歌は無名詩人の短歌を使った。)ピアノ伴奏のリズムの複雑さの陰で、声域の広い声は控え目であり静的である。評論家のR. テルテリヤンは声楽にある上昇と下降について次のように述べた。「下降の時、曲は段々一つの音の周りに集まる。」¹⁵

作曲家は特にアルメニア教会の総主教の神学上また音楽上の財産の研究した。短歌のそのような解釈の理由は、作曲家の当時の宗教に関する関心の影響だけに違いない。

アルメニア人と日本人の作曲家は出版の分野にも発展していく。その面でアルメニア人の作曲家のアレクサンドル・ハルチュニヤンの活動は注目べきである。世界で有名な作曲家はロンドンへ訪問した時「Zen On Music Company」国際音楽出版社の田中社長を紹介された。その後は田中氏はハルチュニヤンの作品の宣伝者となった。

¹⁴ コンラド、日本の中世文化の概説。モスクワ、1980、p. 64 (ロシア語)

¹⁵ R. テルテリヤン、ロストミヤンの「短歌」音声のシリーズ、イエレヴァン、1986、p. 3 (ロシア語)

的な夢で強調されている。日本人の考え方を代表する破棄しえぬ時間、実現と夢、命と死の統一は矢代秋雄氏の作品に表れた。

音楽祭の時、演奏されたのは日本の音楽だけではなく。アラム・ハチャトリヤンの第二シンフォニーとロリス・チクナヴォリヤンのピアノ・コンチェルト（独演者古曳真則氏、彼は室内プログラムにも参加した）以外にモリス・ラヴェルのメツォソプラノとオーケストラのための三部作の《Shekerezade》という作品も演奏された。音楽祭のプログラムにこの作品を含めた理由は、日本の芸術に対するラヴェルとドビュッシーの熱狂的な態度が西洋音楽に東洋風の表現主義派を作り出し、まさにこの派が将来、特に20世紀後半、日本音楽に影響を与えた。《Shekerezade》の部分の名は注目すべきである。第一部は「アジア」、第二部は《La flûte enchantée》（笛は東洋楽器の中では魔法的な意味をもつ）、第三部は《L'indifferent》という。ラヴェルとドビュッシーは日本人の作曲家に空気のように軽く、象徴的に描かれた優雅な形象に応える管弦楽編曲の方法を示した。

井上喜惟氏が指揮されたアルメニアのフィルハーモニー・オーケストラは極限的に繊細で美しく響いた。独唱者は林千恵子氏だった。現代の音楽家のマスターである林千恵子氏の民族的な感動に富んだ歌いぶり個性を超えたわざは彼女の独唱を忘れられないものにした。2000年の日本音楽祭に参加することは彼女のアルメニア文化との関係上当然のことであった。初めてアルメニアで公演したのは日本・アルメニア芸術家交換の時で1994年だった。その時林千恵子氏は日本人とフランス人作曲家の作品のコンサートをした。そして、1998年1月、イェレヴァンで初めてM.ラヴェルの《Shekerezade》を歌って、ハチャトリアン旧居のホールでピアニスト古曳真則氏と共にコンサートを行なった。

フランスの幾つかの音楽コンクールに出場し、そのうち1'UFAMガブリエル・フォレ記念のコンクールで賞を受けた林千恵子氏は1983年からパリに住んでいる。東京の桐朋学園大学を卒業した林千恵子氏はパリで音楽技術をさらに磨き上げた。彼女の曲目には主として20世紀の音楽があり、その中にパリに住んでいるアルメニア人ジェラルド・ガスパリヤンの音楽シリーズもある。その他、ルチャノ・ペリオの奥さんのケチ・ベルベリヤンに献呈した《Secvencia

III》独唱者のために、そして、ケチ・ベルベリヤンの《Stripsody》もあった。

1994年と1998年の公演の時、林千恵子氏はアルメニアの歴史と文化に触れて、とても印象に残った。1999年4月25日、彼女はパリの Notre Dame 教会で1915年のアルメニア人虐殺犠牲者の記念の際に行なわれたミサの時、アルメニアの曲を独唱した。そして、彼女はパリの Sant Croix アルメニア教会の教会合唱団長のアンツァン・ケシシャンに招待されて聖体儀式に参加した。

林千恵子氏がパリの新聞にインタビューされた時のタイトルは「アルメニアで音楽の意義を分かった」である。彼女は苦しい時代に民俗の精神を守るための音楽の役割についての考えを述べた。イエレヴァンにいた時、林千恵子氏が見たアルメニア人の苦難、しかしそれにもかかわらず芸術家の精神の強さを思い出した。1994年に林千恵子氏はアルメニア人作曲家のイザベラ・アラソフと知り合っており、彼女の家に行き、日本の和歌のテキストを元に作曲した声楽シリーズに関心を持った。地震で崩壊したアルメニアで作曲家が活動を続けるのに林千恵子氏は驚いた。

林千恵子氏とイザベラ・アラソフの出会いは運命的なものとなった。アルメニアの著名な作曲家であり、2000年から《Woman in Music》同盟のイエレヴァン支部の会長であるアラソフは当時日本の和歌のテキストを元に二つの声楽シリーズを作曲した作者だった。林千恵子氏に頼まれてアラソフは《The Wolrd is just a Dream》という9部作シリーズを林氏の声域に合わせた。林千恵子氏が初めてこの声楽シリーズを歌ったのは、1998年9月13日と19日に行なわれたピアニスト古曳真則氏との共演で、日本の都市である浜松と熊谷への公演の時だった。この公演の主催者は在東京フランス大使館だった。二年経ち、2000年9月12日に林・古曳デュエットはドビュッシー、ジョルジ・アペルギス、湯山昭、ジラルド・ガスパリヤンの作品、並びに《The Wolrd is just a Dream》から第1, 3, 6, 8の歌をハチャトリヤンの旧居のホールで公演した。

林氏によってアラソフの曲の解釈にある悲劇的世界観の表現は多くの点で影響を受けた。例えば、紀貫之の「As trough the Mist」短歌を基に作曲されたシリーズの第1歌には各句の意味を強調するためテンポは非常にゆっくりしたものとなった。小野小町の「Au is sed」の第3歌では曲は空間に延び、空高く上昇している。

ハチャトリヤンの影響は伊福部昭のバイオリンとオーケストラのための二部分の Rhapsodia Concertata に見られた。この作品の第一部は二章に分けられて、第一章は Adagio というバイオリンのカデンツァ（不伴奏の独奏）¹¹、次のは Allegro という音調的または律動的な変奏である。第二部分は Vivace Spirituosa といい、ロンドの形を持っている。注目すべきことは、カデンツァは作品の最初のある部分や全体の即興演奏的な性質はハチャトリヤンの「コンチェルト・ラブソディア」を思い出されることだ。（ハチャトリヤンの「コンチェルト・ラブソディア」は 1961 年、伊福部の Rhapsodia の第二版の前に書かれた。）¹² 第二部分のロンド形は 70 年代の Repetitiv 音楽に近いものだった。単一主題的な変奏、たび重なるポリリズム、アルメニア音楽にある「ダム」という伴奏を思い出させるオルガンの脈動的な音、ハチャトリヤンの「コンチェルト・ラブソディア」全て伊福部氏の Rhapsodia と深い関係を表すものだ。

ハチャトリヤンの作曲の他の特徴はネオ民族主義に属することである。民族踊りの勢いをリズムの手段、特に打楽器で伝えること、民族楽器を真似することは日本の音楽にもよく見られることである。小山氏の「アイヌの歌」オーケストラのための作品には民俗踊りのリズム（アルメニアの <Kotchari> に似ている踊り）を演奏するティンパニで始まり ostinato に発展している。Ostinato 形と並び歌・踊りのテーマのオーケストラの自由な発展はまたハチャトリヤンのオーケストラのための様々な工夫を思い出させる。

作曲家の考え方の似ている点について言えば、単一中心的な、つまり中心に傾く曲、一つのテーマの周りに螺旋で発展する曲について言うべきだ。直感性と内省性の方が動作や表面のコントラストより優勢であることは曲の時間の区切りに作用する。時間の要素であるリズム、拍子は西洋の代表的なリズムと周期性を越えて、自由になる。それで曲の新しい時間的な連続体が現れ、限りのない時間は空間の構造的な機能を受け取るようになる。時間と空間の統一について東洋の色々な民俗の考え方は違う。日本人の芸術思想の鋭敏な理由は芸術の各種類の階層組織、さらに生活の階層組織であろう。

¹¹ 独奏者は、1984 年にミュンヘン国際バイオリン・コンクール第一受賞者の久保田巧氏だった。

¹² 伊福部は 1935 年にロシア人作曲家のテレプニン記念の受賞者となった。1978 年に伊福部のバイオリン・コンサートはイェレヴァンで緒方恵美氏が独奏した。

日本人は確かに時間的な世界観を持っている。日本人にとって自然は人間のような生き物であり、時間の中に生きたり、死んだりするものである。時間が線の形をして、即ち長く同じ状況にいるという現在は西洋の思想に対して、日本では時間は繰り返している、循環する本質として考えられる。これは日本人の著名な作曲家の武満徹氏が述べた考えである。¹³

《From me flows what you call Time》作品の作曲家である武満徹氏のこの言葉は伝統的な音楽に関するが、現代の日本音楽にも当てはまるだろう。作曲家は日本の芸術にとって重要な課題である空間、そして音楽には休止、休止符として表れた「間」について次のように述べた。…音は日本の伝統的な音楽には巻き絵の空間と同じ意味を持っていると思う。

アルメニア人の観客にとって新しい、日本人の時間と空間の想像は初めて2000年9月に行なわれた日本の音楽祭の時演奏された武中淳彦のオーケストラのための《Two Moments》という作品に表れた。この作品はアルメニア人の作曲家と指揮者、当時アルメニア・のフィルハーモニー・オーケストラの団長、日本音楽祭の組織者の一人であるロリス・チクナヴォリャンに献呈された。オーストリアでE.ケルシュネク、ドイツでH.ヘンセに教わった武中淳彦氏はこの作品で伝統的民俗音楽の後継者としての才能を現した。神秘主義・印象主義的な第一部の後で精神性の高い第二部が続き、そこで日本らしさを現すのは表情に富む感動的で爆発的な曲とハープよる琴の真似であろう。曲の中でよどむことなく時間を延ばし、また元に戻し、繰り返しながら作曲家は閉鎖した静態的な曲にしても、反復、ソナタ形などの西洋の音楽の代表作品なしに曲を聞かせる。

アルメニア人の観客にとって大きな発見であったのはオリヴィエ・メシアンに教わった矢代秋雄氏の四部作のシンフォニーだった。音楽祭の全てのシンフォニーの作品を指揮した井上喜惟氏は矢代秋雄氏のシンフォニーの第一部と第三部の沈思的・冥想的な性質を上手に表した。特に第三部の *Lento* の暗い雰囲気は印象的だった。抑制された絶望的な悲劇はスヴェーデンボルグの曲に似てイメージ

¹³ Takemitsu Toru. My Perception of Time in Traditional Japanese Music// New Music World Magazine. Köln, Oktober 2001, p 18. First publication in: Contemporary Music Review, London, 1987

アルメニア・日本音楽上の関係

スウェトラナ・サルキシャン
芸術博士、教授

アルメニアと日本の文化交流が発展する現在状態では、音楽の分野を重視している。最後の数十年、早く進められるあらゆる音楽関係は、お互いの関心によい効果を示す。

以下に述べたのは、アルメニアと日本で益々広がっていく音楽家の交流、演奏家と作曲家の巡業交換やその結果として音楽家の相互関心がさらに強くなること、新しいアイデアや思想を積むことの例である。

この面から見れば、アメリカに住んでいるアルメニア人作曲家アラン・ホヴァネスの作品は注目すべきである。20世紀の50年代に作曲家は次の作品を書いた：ソナタ作品121番(1953)竜笛と笙（或いはフルートとオルガン）のため、ソナタ作品171番(1959)箏と笙（或いはオーボエとオルガン）のため、ソナタ作品181番(1954)「苔の庭」イギリスの角笛（或いはクラリネット）、打楽器とハーブのために、最後に琴の音を真似た作品。この作品は東洋の古い文化、時に日本に関する作曲家の関心の表れである。1950年、日本のフィルハーモニー・オーケストラは彼の《Meditation on Orpheus》を録音した。同年に作曲家が書いた《The Burning House》という室内オペラと、後に書いた単音合唱と小さいオーケストラのための《Wind Drum》という踊りドラマには能の影響が見られる。

1962年にアラン・ホヴァネスは日本の伝統的な音楽を研究しに日本へ行った。そこで古い日本と韓国の音楽の授業を取って、雅楽の各種の楽器を勉強して、日本の踊りの対位法の複雑なリズムの曲を西洋の音符で記録した。

そして、作曲家は琴と三味線のための三つのソナタ、1964年にピアノのための《Three Haiku》、《Fantasy on Japanese Wood Prints》作品211番シロホンをオーケストラのために書いて、最後に日本の伝統的な楽器である笙の音を真似た。

アメリカに住んでいるアルメニア人のアラン・ホヴァネスの作品は20世紀の代表的なクロス文化に属することに対して、有名なソ連の作曲家アラム・ハチャトヤンの日本との関わりはクラシックな美学と教育の分野で発展していた。日本人はハチャトヤンの作品で

は相反した文化の総合の例を見ただろう。たぶん、ハチャトヤンの曲がソ連の東地域でも遠い南米でも愛された理由は、民族的な根を持っている曲は違う言語や考え方に適応する可能性を示すからかもしれない。ハチャトヤンのような天才は異文化のなかでもその才能を花開かせることを示した。民族的な要素を受け取った後、音楽は以前に成立していた音楽的な観念、曲の形、進行についての表情が変わるので、作曲も変わっていく。20世紀のために予言的な意味を持ったハチャトヤンの芸術作曲は60年代すでに、広く日本で反響を呼んだ。

1962年2月-3月に日本の大都会（東京、大阪、京都、長崎）でハチャトヤンは優れた独演者のL.N.オロビンとL.B.コガンと共に大成功であった巡業をした時、自分の目でこれを見た。その時、日本人の作曲家山田耕作氏と有名な作家芥川龍之介の息子、芥川也寸志氏との創作交流は意義深かった。この出会いの後でチャイコフスキー記念モスクワ音楽院のハチャトリヤンの教室には日本人の留学生が来るようになった。その留学生の一人、寺原信夫氏は後に日本でハチャトリヤンの音楽を普及させるために大きな貢献をした。寺原氏の努力のお陰で、初めてニューヨークで出版されたヴィクトル・ユゼフォヴィチの「アラム・ハチャトリヤン」という本は東京でも出版された。1993年には「ガイーヌ」バレエからのオーケストラのための組曲の総楽譜も出版された。（後に寺原氏はこの総楽譜を在イエレヴァンのハチャトリヤン旧居に渡して下さった）。

ハチャトリヤンの70歳の記念祭の後で日本へ巡業の予定があった、日本人の観客は「ガイーヌ」と「スパルタクス」の作者との新しい出会いを楽しみにしていたが、作曲家の病気のため巡業は取り止められた。

バレエだけではなくて、六つのコンサートを含むハチャトリヤンのオーケストラのための作品は、変奏曲、テーマの長く音調的または律動的な技術として日本人の作曲家にいい印象を与えた。ハチャトリヤンの作風に似ている作品は20世紀の日本人の著名な作曲家である伊福部昭氏と小山清重氏の作品に見られる。この作曲家のオーケストラのための作品は2000年にアルメニアに行なわれた日本音楽祭のとき出演された。アルメニアのフィルハーモニー・オーケストラを指揮したのは1993年からアルメニアのフィルハーモニー・オーケストラを指揮した井上喜惟氏だった。

ヴァンイ市内 12 箇所の説明があり、エイエレヴァン人文大学はその内の一つとして載っている。数十人の日本人の観光客、特に若者がエレヴァンに滞在している間、大学を訪れ、学生と会い、友好を深めている。学生たちにとってはイエレヴァンを案内しながら、生の日本語に触れられる良い機会となっている。

1998 年に国際交流基金は「世界各国の日本語教育事情」というカタログを出版した。その 602 ページにアルメニアの日本語教育機関として「イエレヴァン人文大学日本語学科」のことが日本語と英語で書かれている。教育開始年、及び大学の住所が記載されている。

日本地理教育研究会は 1998 年と 2000 年の 2 度、アルメニアについての論文集を出版した。豊田薫の「日本語弁論大会」と藤田昌子の「日本語教室の若者たち」という論文のテーマは共にイエレヴァン人文大学での事を扱ったものだった。2000 年の論文集の表紙には大学生の写像が載っている。

2002 年に日本で発行された国際交流基金の「ロシア・NIS 諸国日本語事情」にはアルメニアとイエレヴァン人文大学について 99-101 ページに書かれている。

いくつかの誤りがありながらアルメニア史の概説が紹介された。

《紀元前 9~6 世紀、ウラルトゥ王国が統一国家を形成、アルメニア人原形の形成。3~4 世紀、ペルシアとヴィザンチンによる分割。4 世紀、キリスト教の国教化。7~15 世紀、アラブ、ヴィザンチン、セルジューク・トルコ、モンゴル、タタール、チムールの侵攻。...

1828 年... トルクマンチャーイ条約により東アルメニアを併合。1915~18 年、新生トルコにおけるアルメニア人大量虐殺。1920 年、アルメニア・ソビエト社会主義共和国の独立。... 1988 年 2 月、ナグルノ・カラバフリ帰属をアゼルバイジャンとの抗争が表面化。1990 年 8 月 23 日、共和国主権宣言。1991 年 9 月 21 日、共和国独立宣言。》

教育制度については次の情報がある。《2001 年度から 11 年制の教育になる。... 卒業後に大学(4 年間または 5 年間)。現在は 1 学年から 8 学年までが義務教育である。... 普通学校では 2 学年からロシア語の授業、5 学年から外国語の授業が始められる。... ほとんどの場合、英語、ドイツ語、フランス語のいずれかであり、その中で英語の場合が多い。... その他に、ペルシア語、アラビア語、等がある。日本語に関しては、アルメニアでは唯一エレヴァン人文大学のみ。》

日本語、日本文化はこれから益々アルメニアに広がると言ってもいいだろう。これはアルメニア・日本の各種の恒久的な交際の結果だと考えている。

最後に、アルメニアに日本語の教育、日本文化を普及する事業にご協力、イェレヴァン人文大学に間断なきご配慮に対して改めて在ロシア・アルメニア日本国特命全権大使、野村一成氏に心から感謝の意を表しております。これに加えたいのは、2003年10月に野村大使との会見の時、「アルメニア・日本政治・経済・文化・科学的な交流」本の制作に関する我々の提案を容認して下さいました。改めて、当本の作成に積極的協力に対して感謝をいたします。

大学が開かれて以来、何人もの卒業生と学生が日本への短期研修旅行をする機会をあたえられた。

まず、バラヤン・ザルヒは 1998 年に国際交流基金の関西の国際センターで、アムパルツミヤン・カレンは岡山市で行われた「21 世紀の若者の問題」と言うテーマの国際会議で報告した。

また、英語教師のオガネシャン・テレザは中学校の国際シンポジウムに参加した。シンポジウムの目的は日本の教育制度の紹介、世界各国の学校教師の経験の交換、文化交流を結ぶことや日本人の習慣・伝統の紹介だった。オガネシャン・テレザは帰ってから「私は別の惑星にいました」というタイトルの新聞記事でアルメニアの読者に日本滞在の印象を語った。

大学の教師は教師研修のプログラムで日本語の知識を深め、教授法を勉強する機会が得られた。カラミヤン・カリネは二回、1996 年(2 ヶ月)と 1999 年(7 ヶ月)に国際交流基金の浦和の日本語国際センターで研修し、二回目は教材作成のプログラムに参加した。成果は日本語学習の CD-ROM の作成であった。1999 年にカラミヤン・カリネは浦和市の市役所通信にアルメニアの習慣、歴史、現在の状況についての紹介記事を書いた。記事の最後に「私は外務省の招待で日本語教材を作るために日本に滞在する、アルメニア・イエレヴァン人文大学の教師です。私の受け持つ 30 人の生徒は、これほど難しい日本語を勉強しています。日本との架け橋になりたい私は、日本とアルメニアがもっともっと交流を深める事を願っています。」

バラヤン・ザルヒは 2000 年に 9 ヶ月間、浦和の日本語国際センターで教授法を学習した。

また、ペトロシャン・アルミネは 2003 年に 2 ヶ月間、浦和の日本語国際センターで日本語の研修をした。

人文大学日本語学科の 4 年生、ミキルトチャン・エリナは 2001 年に 5 ヶ月間、国際交流基金の関西の国際センターで若い外交官の研修を受け、後、アルメニア共和国外務省に就職した。

大学の二人の卒業生は日本で大学後の学習の機会を与えられた。

アルチュニヤン・アシャは 1998-2002 年に日本で始めは学士(京都大学)として、続いて修士(大阪大学)として研究した。帰国して、現在大学で教えている。彼女は日本人のために観光会社を創立した。また 2004 年にはアルメニア共和国で初めて日本への観光ツアーを実施した。

出発の前に観光客は日本についていくつかの講義を受けた。東京では皇居なども見物した。京都では有名な金閣寺、竜安寺の石庭などを訪問したり、日本料理を味わったりした。また日本人の習慣などを見学する機会も得た。

もう一人の卒業生、ホジキャン・ルザンは 2000-2003 年に盛岡大学修士課程で研究した結果、民俗学の修士学位を授与された。彼女の修士論文の名は「馬の口承伝承に関する比較民俗学的研究」である。現在、仙台の東北大学で博士論文の研究をしている。

また、バラヤン・ザルヒはモスクワの大使館で行われた文部科学省の試験に合格し、2004 年 10 月に日本へ研究に立つ。彼女は 1 年半、東京外国語大学で「外来語」と言うテーマの研究をする予定だ。

他に、卒業生のペトロシヤン・マリナは 2004 年 9 月に出発して、日本国外務省のプログラムで 5 ヶ月間、教授法と日本語の学習をする予定だ。

以上の訪問、日本滞在と学習は文部科学省、日本国外務省と国際交流基金の主催だ。

2004 年に人文大学は、以前はなかったアルメニア語・日本語辞典（作者：アミルハニヤン M.、カラミヤン K.、5 千単語）を出版した。また、大学生によって日本の民話を 20 話ほど翻訳し、出版した。以前、日本文学はロシア語から翻訳されていたが、現在は原本を直接翻訳することができる。大学の教師カラミヤン・カリネは日本語で 1999 年に「会話」、2002 年に「金の日本語」という CD-ROM、2003 年に「アルメニアの紹介」、2004 年にロシア語で「生花」という教材を発行した。

1996 年から大学では日本人の教師が活動している。International Internship Program を通して招待された藤田昌子さんは 1996-1999 年まで教えてくださった。次に、アルメニア国立アカデミー歴史研究所博士コースの研究生吉村貴之さんは 2000-2003 年にボランティアとして教えてくださった。またアルメニア文学の研究生比企明子さんは 1999-2003 年に大学で活動してくださった。2003 年に Japan Silver Volunteers にお願ひし、日本人教師として大庭郁枝さんを派遣していただいた。同社は 2004 年に小林久美子さんを派遣してくださった。小林先生は一年間、大学で教えて下さる予定だ。

日本で 1999 年に出版された「シルクロード—中央アジアの国々 旅行人ノート」にイェレヴァンの地図がある。この地図にはイェレ

ニア・外国・友好協会において日本語の教室が 8-10 歳、12-14 歳の子供のために 2 クラス開かれており、そこで 30 人の子供達が大変熱心に日本語を勉強していた。しかし、プログラム、経験、特に教材不足のためと、当時の政治・経済の不安な状況の中では、期待される成果をあげる教育を行うのは難しかった。学校は 3 年後閉校することとなった。

それらの経過の後、人文大学に日本語学科が開かれた際、モスクワで出版された教材、辞典、モスクワ大学のプログラムを使うことが出来た。それに浅い経験ながらも、日本語教育の経験者もいた。

日本語教育の必要性があげられるようになった理由はいくつかあると考えられる。まず、アルメニア人は遠いが魅力的な国である日本の独特の伝統文化また現代文化にも興味を持ったが、情報が得られなかったということがある。次に、日本の戦後経済発展の要因に強い関心を抱いたことがあげられる。最後に、1988 年にアルメニアで起こったスピタック大地震の際、日本人の人道的な援助に対する感謝の気持ちも含まれるだろう。

人文大学は翻訳の専門家を育て、以前はロシア語から翻訳されていた日本文学や各情報を日本語から直接アルメニア語に翻訳する目的をもっている。そして、日本人とアルメニア人の交流はロシア語、英語などの他の言葉を介さず、直接通訳を通して行う目的をもっている。

人文大学が創立されて以来、卒業生は約 40 人に達する。中には通訳として、日本政府がアルメニアで行なっている様々なプログラムに採用された者もいる。このプログラムは、例えば国立文書館マテナダランの古文書の保存方法の研究、各種設備の設置、イエレヴァン・アスファルト工場設備の据付、アルメニアの地滑りの研究、アルメニア鉱山産業のマスタープランの準備、医療機関に人的・技術的な協力、イエレヴァン火力発電所の設備の改新など、様々である。大学の卒業生は個人商人の通訳、観光客のガイド、教師としても勤めている。最近まで、日本側はアルメニアで様々なプログラムを実現するため、特別予算を必要とするモスクワからの通訳を雇用しなければならなかった。今後はその必要はないと確信する。

現在、人文大学の日本語学科に 26 人の学生が通っている。1994 年から人文大学の学生は、国際交流基金主催のモスクワで行わ

れる SIS 学生日本語弁論大会に参加している。アルメニアで日本語学習が行われているのは人文大学だけである。

堀江則雄という「赤旗」の新聞記者は大学の授業を見学し、1997年5月8日版に次を記事に書いた。

《取材のなかで流暢な日本語を話すアルメニア人女性に会って、驚きました。

ザラ・バラヤン（ニニ）私立イエレヴァン人文学大学の日本語学科を昨年卒業し、教師不足のため後輩に日本語を教えているとのこと。

八八年十二月アルメニア大地震で地震国日本からさまざまな援助をうけて以来、アルメニアでも日本語の専門家が求められるようになったといえます。

同大学の日本語学科は九二年にスタート。やっと一期生四人が卒業したばかりの「日本語始め」です。大学はかつての「文化の家」に仮住まい。語学に必要な器材もなく、日本語の蔵書もなく、辞書もないといった、ないないづくしです。

辞書は日露辞典がよりどころで、もちろんアルメニア日本語辞書はありません。

授業をのぞくと、一年生が「日本はいま春で桜が咲いています」と言う文章を漢字入りで書いていました。昨年から日本語教師として藤田昌子さんが派遣され、授業がシステム化したとのこと。

日本人記者を歓迎して学生たちは「上を向いて歩こう」、「瀬戸の花嫁」をきれいな日本語で歌ってくれました。女子学生が多いためか、質問は日本の結婚事情、男女差別、女性の服装に集中しました。卒業すると通訳資格が得られます。「地震国、アララト山と富士山、資源のない国。共通する日本とアルメニアの橋渡しになりたい」と学生たちは電気やガスが途絶するなかで言葉の習得に一生懸命でした。》

人文大学は日本語学習に使う機器、教材など、様々な援助を日本から与えて頂くという実情だ。国際交流基金が寄付してくださった器材（ビデオとワープロ）、ビデオ・オーディオ・テープ、700冊ほどの教材、中には18冊の日本語文法集、25冊の立派な日本美術・建築集、45冊の日本文学全集などがある。現在、学生たちは日本で出版された外国人用の教材を使っている。日本語プログラムは東京大学の外国人用日本語のプログラムに基づいている。

だ。メラニアさんは現在、東京でアルメニア語の講座を開いて日本人にアルメニア語を教えている。

何回もイエレヴァンを訪れている、アルメニア人と結婚した高橋亜由美氏は「面白いアルメニア」のホームページを開いて、アルメニアについて情報を述べている。

日本・アルメニアの関わりについて言えば、アメリカに住んでいるアルメニア人の武道の選手について話すべきである。アメリカで武道の最盛期と武道について初めてのドキュメンタリーの撮影は彼、エントニ・ミラキャンの名と関係がある。エントニ・ミラキャンはアメリカの軍隊に徴兵されて、日本に派遣された。沖縄の米国空軍基地で彼は剛柔流空手の有名なマスター八木明徳に教わり、八木明徳の外国人生徒の中で最も上手になって、外国人で初めての黒帯の受者だった。八木明徳はアルメニア人の弟子に日本以外で Meibakan 連盟の長の位を授与した。運命のいたずら、アルメニア人闘士の息子はアメリカで日本の空手道のマスターになった…

日本人は遠いアルメニアの古い文化と現代文化の世界で有名な活動家に興味を持っていました。その例は音楽、文学、映画の分野に述べられている。1996年に優れた映画監督パラジャノフの絵画とコラージュの展示会が東京で開かれ、大成功であった。また、記録映画監督アルタヴァズド・ペレシャンは1995年に山形市で行なわれたドキュメンタリーの映画祭に参加したあと、「キネ旬」と「ユリイカ」の雑誌が掲載した監督インタビューの中で、ペレシャンのドキュメンタリーを高く評価した。

アルメニアにおける日本語の教育

M. D. アミルハニャン
文学博士、教授

アルメニア人は大昔から外国語に関心を持っていた。5世紀にアルメニア文字が発明されて以来、外国の学者、思想家の作品の翻訳をし始めた。中には原本はすでになく、アルメニア語の翻訳だけが今日まで保存されているいくつかの古代思想家の作品もある。それらはマテナダランという国立文書館に保管されており、5世紀から現在に至るまで翻訳者の祭りという式を通じ彼らの業績を祝い続けている。このことから分かるように、アルメニアでは外国語の教育は古くから緊要なこととされてきた。なぜなら、わが国の地理的位置上、近隣の国々の言葉の教育は不可欠であったためである。またアルメニア語の発音がかなり豊かであったため、隣国の言語の習得が容易であったことも要素として考えられる。それ意外に他の国々の文化に深い関心を抱いていたことがある。

これらのことは民間交流として、また文化交流、即ち知識を広げて精神文化を豊かする面をも併せ持ち、アラブ、ギリシア、アジアなどの思想家の作品を翻訳するためにも必要であった。

当時は、もちろんはるか極東の日本また日本語との接触は一切なかった。1904-1905年、日露戦争が終結し、ロシア軍に従軍し日本を訪れていたアルメニア人が帰還したおり、初めて日本人の文化、習慣について伝え、土産を持ち帰った。彼らが日本語のいくつかの表現を知っていたという証拠がある。

ソビエト時代に入ると、言語教育は他の科目の教育と並びモスクワから指示されたものとなった。アルメニアは大学教育の質も、専門の数もソ連で一番発展した共和国の一つであったが、自ら教育科目を決めることは不可能となった。

ソ連崩壊後、独立したアルメニアには様々な専門科目を置く私立大学が創立され始めた。だが中には専門科目が重複する大学も多く創設された。その状況で1991年に創立されたイエレヴァン人文大学ではアルメニアにおける初の試みとしてイタリア語、スペイン語、ギリシア語、1992年から日本語の教育が始まった。それから、中国語とヒンディーの教育も始まった。実はそれ以前、1990年にアルメ

1991 年に出た藤野幸雄著「悲劇のアルメニア」(1991)という本にはアルメニア史概説、最後の「アルメニア人の特徴」章にはアルメニア人作家のコスタン・ザリヤン、ヴィリアム・サロヤン、マイケル・アルレンの略歴が描かれている。

1998 年 9 月に初めて東京工業大学の篠野志郎教授の研究者団体(歴史学者、建築家、物理学者、地震学者)がアルメニアを訪れた。篠野教授は研究の結果とアルメニアについての印象を JAJFA の例会で発表して、「朝日グラフ」にも詳細な旅記を掲載された。その時以来篠野教授はほとんど毎年学者団体を連れてアルメニアに来るようになった。教授の研究分野はアルメニアの古い建築とその耐震性である。

日本人の歴史学者吉村貴之氏は幾年もイエレヴァンに滞在して、アルメニア語を学んで、ソビエト・アルメニアの初期史を研究していた。ここで博士論文の資料を集めた。2003 年 9 月にイエレヴァンで開会された「アルメニア学の現在状況と発達の見通し」会議には「1920-1923 年にソヴィエト・アルメニアにおけるダシュナクツチン政党」という発言で参加した。

又、2003 年に出た市川捷護氏の「ジプシーの来た道 原郷のインド・アルメニア」の本は「アルメニア・ジプシー(ポーシャ)を訪ねて」と「原ジプシーをインドに探る」という二章から成っている。第一章では日本人筆者は「ポーシャ」と呼ばれるアルメニアのジプシーについての情報を述べた。

2004 年に愛知産業大学の瀬川博義教授「忘れ去られたアルメニア人虐殺」という本が出版された。この本のため、瀬川教授は人文学国際アカデミーのアルメニア支部のメンバーの位を与えられた。

同じように日本がアルメニア人の学者達の研究のテーマになった例は少なくない。ロシア・科学アカデミー準会員、歴史・民俗学・世界民俗考古学の著名な学者であるアルチュノフ・セルゲイ・アレクサンドロヴィチ(1932 年生)氏は日本に関する様々な研究をして、ロシアにも日本にも広く知られている。アルチュノフはトビリシに生まれ、モスクワで活動をしているけれども、母国のアルメニアを忘れないで、よくイエレヴァン国立大学の歴史学科の学者に協力したり、学生に講義をしたり、論文を指導したりしするためにイエレヴァンに来られる。

又、モスクワ建築大学の助教授、画家のアニソニャン・ロザ氏は日本の芸術、特に生け花、庭園の専門家である。彼女は故郷のイエレヴァンの市民に日本の芸術について知識を伝えるため、イエレヴァンで1990年1月に「日本の庭園」「中庭」という講義をして、「生け花」のデモンストレーションをした。

又、イエレヴァンの劇と映画大学の「舞台通信」(2004、巻3)には当大学のアッラ・ダニロワ助教授の「日本の謡曲の概念的なアクセント」という論文が掲載された。

これに加えたいのは、イエレヴァンのマテナダラン古文書館には他の手書きの文章と並び北斎の「まんが」(1812年)が展示されている。

日本とアルメニアの間接的な関わりの例として、日本の女性オペラの創立に協力し、日本人の多くのオペラ歌手の教師であったのはアルメニア人のオルガ・カラスルタノワ(カラスルタニャン、1886-1977)だった。彼女は日露文化交流に著しく貢献した。¹⁰

1933年の情報によれば、日本の東京都、神戸市、横浜市には35人のアルメニア人が住んでいた(参考:アルメニア共和国国立官文庫、P Fond409、巻1、ファイル4732、p. 4)。又、1951年の情報によれば、日本に5-6家、1962年には10家が住み、大部分は商人だった。

現在も日本には50-60人からの少数のディアスポラがあり、大部分は東京に住んでいる。中にはアルメニアから移住した人もいる。例えば、イエレヴァン出身のサルギシヤン家のアラム、アルメンとレヴォン兄弟は10歳から日本語と中国語を独習した。1988年の地震の後アルメニアに人道的援助をした日本人と中国人に通訳した経験の後、アルメニア語・日本語と日本語・アルメニア語の小さい辞書も作った。サルギシヤン兄弟は現在日本と中国に住んでいる。

又、1995年にフィギュアスケートの国際大会でアルメニアを代表した選手は日本人・アルメニア人のペアで鯉沼かほ・アラケリヤン・チグランだった。イエレヴァン出身のチグラン・アラケリヤンは、現在奥さんの母国日本に住んでいる。

日本・アルメニア友好協会の中島会長の奥さんもイエレヴァン出身、イエレヴァン国立大学の卒業生のメラニア・バグダサリヤン

¹⁰ S. S. マムロフ、不思議な国の奇異な民族、モスクワ、1997、p. 316 (ロシア語)

日本人の比企明子は 1998-2002 年にイエレヴァン国立大学文学学部でアルメニア語、アルメニア文学を学んだ。彼女の卒業論文のタイトルは「コスタン・ザリャン、《山に浮かぶ船》における歴史主義」だった。⁸

比企明子は日本語からアルメニア語にと逆の幾つかの翻訳をした。彼女はアルメニア人の読者に室生犀星、高村光太郎、谷川俊太郎、与謝野晶子、俵まちの詩を紹介した。（参照《ガルン》、2003、第 6 巻）。

比企明子は 2001 年にイエレヴァンで開かれた《世界文化交換の鍵である翻訳》国際会議で発表し、アルメニアがキリスト教国家となった 1700 周年祝いの準備委員会の特別賞を受けた。

2000 年、イエレヴァン人文大学教師藤田昌子は東京でアルメニアの詩人の 15 ページにわたる詩集を出版した。詩集にはナハペト・クチャク、アヴェチク・イサハキヤン、ヴァハン・テリヤン、イェギシエ・チャレンツ、ホヴァネス・シラズ、パルイル・セヴァク、ハモ・サヒヤンの 15 篇が入れられた。詩は比企明子と藤田昌子の学生であったリギア・ハコビヤン、カリネ・ハルチュニヤン、アルミネ・ペトロシヤン、イリナ・ミナシヤン、ナリネ・カザリヤン、ナイラ・グリゴリヤン、エリナ・ミキリトチャン、ガヤネ・サルギシヤン、ワルチテル・ハルチュニヤンが翻訳した。

最近、日本語が出来るアルメニア人とアルメニア語が出来る日本人が現れたので、近い将来、アルメニア文学が日本人の読者に広く紹介されることを期待している。その初歩として、最近の若い人の翻訳活動の例を述べられる。レヴォン・マルハシヤンという青年は 2001 年にモスクワで行なわれる子供の日本語弁論会で優勝して日本へ二週間の研修旅行という賞を与えられた。日本でいただいたお土産の中に金子みすずの詩の本もあった。レヴォン君は幾つかの詩を翻訳して「文学新聞」（2003 年 2 月 14 日）に載せた。また、イエレヴァン人文大学の学生は日本の昔話を 20 話を翻訳して、「日本の民話」という本を出発に準備した。

⁸比企明子「コスタン・ザリャン、《山に浮かぶ船》における歴史上の人」、《ハイカジャン・ハヤギタカン・ハンデス》、巻 I B、ペイルト、p. 233-246

科学的・文化的繋がり 日本人のアルメニア学者

両国民間の限りあるビジネス関係に精神的な交流が加わり、それが創造的関わりに大きく貢献して、お互いの民族の研究の発端になってきた。それで文学作品、翻訳、様々な研究が現れ、お互いの文化を豊かにすることが出来た。

すでに1902年9月にエチミアジン大聖堂に日本人の井上氏という青年が訪れて、幾日か泊まったそうだ。井上さんはアルメニア教会史に関心を持ったそうだ。（《アララト》、エチミアジン、1902、9-10月、p. 861）。日本人の有名な学者（自然科学、マイクロ生物学、人類学、言語学）の南方熊楠氏（1867-1941）は8年間ロンドンに滞在した時、アルメニア語を学んで、初めてのアルメニア語が出来る日本人となった。又、現在の弘前から文学研究者の北側誠一氏は中世のアルメニア人学者であったキラコス・ガンゼシとヴァルダン・ヴァルダペトの年代記の仏教に関する文章を研究していた。9

又、サンスクリットやインドヨーロッパ言語の専門家山梨学院大学の佐藤信夫教授はアルメニア学の協会を創立し、東京で「アルメニア語文法」（1986）、「新アルメニア史 人類の再生と滅亡の地」（1989）「ナゴルノ・カラバフ。ソ連邦の民族問題とアルメニア」（1989）、「古典アルメニア語文法」（1995）、「対訳アルメニア共和国憲法」（1999）と言う本を出版した。

又、東京で1984年から日本アルメニア研究所、1991年から日本アルメニア友好協会の創立者の中島偉晴氏は1980年から定期的にアルメニアに来られ、アルメニアについての記事、論文、本を出版した。中島偉晴氏の「閃光のアルメニア」（1990）には古代時代から20世紀のはじめまでのアルメニア史が述べられている。中島氏は1990年から「アララト通信」（全体37号）、1991年から「アラクス」（全体47号）を創刊し、31回の講演会を開催した。1997年に「アルメニア」論文集を創刊した。友好協会の会員である福田幸夫氏は1993年にFranz Werfel著「モーセ山の40日」を翻訳出版した。JAFAのホームページにはアルメニアについて様々な情報が得られる。

⁹北側誠一 中世アルメニアの文学は仏教について《中世アルメニアの文学、国際会議》、イエレヴァン、1986、9月、15-19、発言集、イエレヴァン1986、p. 92

を抜けて」の翻訳だ。アルメニアの文学について言えば、それは大
体ロシア語から翻訳されたものである。ロシア語を介さず直接翻訳
されたものは、アルメニア人詩人のナイリ・ザリヤンが1961年に北
海道札幌を訪れた時、「北海道新聞」に載せた「札幌の白い山に雪
が笑う」というタイトルでの詩とその日本語翻訳である。（とこ
ろで、同じ札幌で1984年にアルメニアの産業・文化の展示会が開
かれた。）他の資料によれば、ホワネス・トゥマニヤンの「蜂蜜の
一滴」という子供用の作品も日本語に翻訳され、それを元にやがて
アニメが作られた（参照「クリス」雑誌、v. 828, 15.05.1981 p. 23）。
又、上述の木村博氏はホワネス・トゥマニヤンの「アフタマル」詩
伝説をアルメニア語から翻訳し、馬上義太郎はワフタング・アナ
ニヤンの「野獣の戦い」という短編小説集をロシア語から翻訳した
（1957、東京）。1984年、モスクワの「ラドゥガ」出版社は「愛、
いのちある限り」（現代ソ連作家短編集）という日本語の作品集を
ワディム・パノフ監修で出版した。その中にはロシア語から翻訳さ
れたアルメニア人の女流作家エーリダ・グリーン（アブラハミヤン）
の「私の庭」という短編小説もあった。

同じように日本文学はロシア語を通してアルメニア語に翻訳さ
れた。年代から見ると、最初にアルメニア語に翻訳されたのは福永
恭介の「将来の日・米戦争について」（イェレヴァン・モスクワ
1934年）と徳永直の「太陽のない街」（1937）だった。次に日本の
民話が出版された。1938年にホヴァネス・トゥマニヤンによって翻
訳された上述の二つの民話が別本として、又二つの昔話はS. ゴリ
ヤンの翻訳で出版された。1959年にセルゲイ・ウマリヤンによって
翻訳された民話集が出版された。1960年代に一連の作品が出版さ
れた。それらは高倉輝の「箱根の湯」（翻訳H. トウルシヤン、1960）、
林芙美子の「6つの小説」（翻訳ラファエル・アラミヤン、1963）、
芥川龍之介の「藪の中」小説集（翻訳ノライル・アダミヤン、
1964）、遠藤周作の「海と毒薬」（翻訳V. ダニエリヤン、1967）、
松本清張の「陸行水行」（翻訳ショギク・サファン、1968）、安部
公房の「第四間氷期」（翻訳H. マルガリヤン、1969）であった。

次の年代には遠藤周作の「夫婦の一日」（翻訳エレナ・ダフチ
ヤン、1972、再版1997）、松本清張の「点と線」（翻訳M. サファ
リヤン、1973）、中菫英助の「炎の中の船」（翻訳M. サファリヤ
ン、1976）、川端康成の「千羽の鶴」と「雪国」（翻訳M. ザレヤ

ン、1978）、「山の音」（1981）、安部公房の「城塞」（20世紀の海外劇文学集、v. 1、1983）、安部公房の「砂の女」、「他人の顔」、「燃えつきた地図」（1985）、そして「天遇の扇子」民話集（1990）、「和歌、俳句」（翻訳アルデン・モリキャン、1993）が出版された。1982年に《学生の文庫》シリーズで出版された「東洋の古い歌」の詩集にはヘンリク・エドヤンの7-12世紀の日本人の25詩人の作品が入れられた。2003年に《ノル・ダル》雑誌（v. 2-3）にはチグラン・イスラエリヤン翻訳で「現代短歌」が掲載された。ところで、米国に住んでいたアルメニア人の画家のマルチロス・アダミヤン氏は安部公房の「砂の女」の印象を一連の絵画に描いた。1989年にロシア人の作者のV. プロンイコフとI. ラダノフの「日本人（民族的・心理学的エッセイ）」という日本人の習慣・暮らしぶりを紹介した本がアルメニア語に翻訳され、イエレヴァンで出版された。

アルメニア・日本の文学交流ではナイリ・ザリヤン（1900-1969）という有名な詩人が大きな貢献を果たした。彼は1961年に日本を訪れた後、「そこに桜が咲いている。日本の印象」という長編旅行記を書き、日本事情、歴史、文学、文化について多くの面白い情報を述べた。そしてナイリ・ザリヤンはロシア語から翻訳し「発句と短歌。日本の古典文学」（1965）と「日本の花輪」（1966）という詩集を出版して、アルメニア人の広い読者に日本の古代文学を紹介した。ナイリ・ザリヤンのその翻訳で奮起した幾人かのアルメニア詩人は俳句と短歌を真似てアルメニア語の詩を書いた。

イエエルヴァンド・パルスミヤンの「太陽の子供（根に帰り道）」という小説は（ペイルト、1994年）アルメニアと日本の文学交流の特別な例である。小説の主人公ニキ・トロ（トロヤン）はアルメニア人を父親に、アイヌの女性を母親にもつ。彼は偶然アルメニア人の患者の看護士となつて、患者と彼の息子のスレン君と長い話をする。そこで初めて自分がアルメニア人であることを知り感動するという話なのだが、このストーリーは実際にあったようだ。アルメニアで最初に日本語から直接翻訳したのはヘギネ・ハイラペチャン氏によるものである。⁷

⁶ ナイリ・ザリヤン、6巻の作品集、第6巻、イエレヴァン1964、p. 381-614

⁷ 日本の昔話と短編小説、《アソトギク》翻訳物の雑誌、1991年、第4巻、p. 176-180

うだ。ヨーロッパ人にとっても同じことで日本人の顔は皆同じに見える。

19世紀末、日本文学は初めて他言語からアルメニア語に翻訳された。ミサク・テル・ダニエリャン氏がアルメニア語に翻訳した二つの短編「母国の旗」と「あなひとときお姫」が1891年トリビシの「タラズ」、「ノル・ダル」というアルメニア語の新聞に掲載された。

アルメニア文学のクラシックな詩人であるアヴェチク・イサハキヤンは1907年に12世紀の詩人の彰浩俊成の短歌をアルメニア語に翻訳して、「世の悲しみ」というタイトルで出版した。

世の中よ
道こそなけれ
思ひ入る
山の奥にも
鹿ぞなくなる

そして、作曲家ハロ・ステパニャンはこの詩に曲を書いてロマンスにした。

1911年にアルメニアの大詩人オヴァネス・トゥマニャンによって翻訳された「小さい漁師」（浦島太郎）と「舌切り雀」の日本民話は世界民話集の本に出ている。

時代が進み、1930年代、パリの「ハラチ」というアルメニア語新聞に（1934年8月19日と1937年8月15日）フランス語からアルメニア語に日本の俳諧が翻訳され載った。1937年にアルメニア大詩人のイエギシェ・チャレンツは和歌をまね「日本の短歌」という四つの詩を作り、アルメニア文学に和歌のスタイルを伝えた。ところで、チャレンツの旧居博物館には詩人が1925年にヴェニスで買った日本の版画が展示されている。

日本人の女流作家の赤松俊子が1954年にソビエト・アルメニアを訪問した。アルメニアについて彼女は次のように述べた。「アルメニア人は美人で、男性は黒い眉毛、青銅色の顔と少し高い鼻を持っている。女性も太い眉毛、細くて青銅色の顔と唇の上に薄い毛を持つ。アルメニアは太陽の国というだけではなく、歌と踊りの国でもある。アルメニア人の声から竹艇子の音を思い出す。」

日本人の作家木村浩は1960年代にアルメニアを含むソ連の幾つかの共和国を訪問した。1963年に出版した「ソビエトざっくばら

ん」旅行記に彼はアルメニアに一章を描いて、写真も載せた (p. 208-231)。木村浩氏はこの本には終戦後に友達となったハルビン出身のアルメニア人から初めてアルメニアの事を聞いたという懐かしい思い出を描いた。また、アルメニア訪問した時、著名な作家のナイリ・ザリヤンの家でのご馳走、80歳の有名な画家のマルチロス・サリヤンのアトリエの見学、日本人の筆者の翻訳者の作家アラミヤンとの話、若い詩人カレンツ、他の相手との正直な会話を想いだす。エチミアジン、ズワルドノツ、エレブニの見学後、感動した木村浩氏は次を述べた。

「ソビエト形成している十五の共和国の中でも恐らくアルメニアが一番古い歴史を持つ国であろう。しかも度重なる迫害にもめげず、現代アルメニア人も、ソビエトの少数民族の中にあつては、ユダヤ人と共に、最も知的な分野に活動していることは周知の通りである。副首相ミコヤンは別格としても、作曲家として世界的なハチヤトリヤンをはじめソビエト科学アカデミーにもアルメニア名前の学者が非常に多い。私は今度のソビエトの旅で正直行ってアルメニアが一番おもしろかった。それは前述の通り、案内してくれたカレンツ君などがとても開発的で何でも話してくれたことと、この外見はちっぽけで貧しそうなる高原の国が意外にも古い高度の文化を有していたことがその主な原因であろう。」木村浩氏はアルメニアについて詩も書いたそうだ。他には、1970年、詩人の大日方清逸氏がアルメニアを訪問した際、アルメニア人詩人とその家族であるヘンリックとガヤネ・バフチニヤン氏宅に滞在し、アルメニアの印象について、次の詩を作った。

あざみ
あざみが咲いた
あざみが咲いた
広い荒野の片すみに
たった一輪あざみが咲いた
我が若き日の想いもが
ほのかに香る野のあざみ

(アルメニア語に比企明子の翻訳)

私たちが調べた結果、アルメニアについて日本語での初出版は1942年、東京で出版されたフリチョーフ・ナンセンの「コーカサス

19 世紀、他にも幾つかの日本との関係が書かれている。コンスタンチノーポルのアルメニア人農業専門家のニシャン・ガルファヤン氏 (1865-1932) は日本の蚕養企業と交流した。また、フランス国籍のジョセフ・シャルル・ヴィクトル・マルドゥル (マルティロシヤン) 氏 (1868-1949) は船の医師として中国、インド、日本を回って旅行をした。また、エフドキアのアルメニア教会大主教のサハク・アイワチャン氏が 1887-1924 年に日本を訪問した。20 世紀の始めに日本で色々な国の大使としてアルメニア人が勤めていた。例えば、オワネス・ハン・マセヒヤン氏 (1864-1931) は 1930-1931 年にイラン大使をしていた。他に、イワン・テヴォシヤン氏 (1902-1958) は 1956-1958 年にソ連邦の大使をしていた。

20 世紀の始めアルメニア人のダイアナ・アプカーという英語作家、社会評論家が日本に移住した (生 1859、ランゲン、死 1937 横浜)。彼女の旧姓はアナヒト、名字はアガベキヤンだった。彼女はカルカッタで英語教育を受け、アプカー・ミカエル・アプガリヤンと結婚し、神戸へ移住した。そこで貿易会社を経営した。夫の死後、彼女は横浜へ移住し、そこで家族ビジネスを続け、3 人の子供を育てた。

ダイアナ・アプカーはアルメニア人について講義をしたり、「Japan Gazett」という英語新聞に記事を書いたりした。横浜で出版された彼女の本は次のものである：《The Murder of Armenia》1916、《Betrayed Armenia》1910、《On His Name》1911、《The Peace Problem》、《Peace and No Peace》1911、《The Great Evil》1914、《On the Cross of Europe's Imperialism, Armenia Crucified》1918。

それ以外に《1000 と 1 短編小説の本から》小説集 (2004 年に再出版)、《The Lonely Crucador》長編小説、《Imperialism and the law》論文と詩が出版された。1919-1920 年に彼女はアルメニア第一次共和国の極東の領事に任命された。それで、彼女は世界第一号の女性外交官 (ソ連のアレクサンドラ・コロンタイ女性外交官より早く) となった。当時の人のうわさによれば、ダイアナ・アプカーが部屋に入ると、大使館の男性達が皆立ち上がるほど、彼女は美人だったそうだ。母国愛と責任感を抱いた、ダイアナ・アプカーはセビアと日本を越えてアメリカへ向かっているアルメニア人難民に出来る限りの救助をしようとした。ところで、当時に日本、ロシア極東、中国とインドに住んでいたアルメニア人は 1920 年、アルメニアのために 5 百万のセビア・ルーブルを集めて送ったそうだ。また、セ

ビリアで 1,5-2 万ドルの固定資本を持つ商社が出来たが、その目的は日本からアルメニアに安い製品を送って、アルメニアとの関係を続けることであつた。(参照 カンスタンチノーポルの《闘い》アルメニア語新聞、1920年8月27日)。

加えたいこととして、ダイアナ・アプカーの子孫は現在米国に住んでいるが、墓の手入れは東京の日本・アルメニア協会 (JAFA) によって行なわれている。

文学的関わり

日本に関する初めての記事、論文、本は 19 世紀の末に出てきた。トブチャンという作者は E. T. ペンネームという名でトビリシの「ルイス・オラツイツ・ハンデス」作品集 (1905 年、p. 622-632) に「現代の日本」と言う記事を掲載した。その記事には日本についての地理、文学、音楽など日本と日本人について様々な情報が載せられた。又は、ヘギネ・メリク・ハイカジャンの「日本を一回り。私の思い出と印象」という小型の本 (トビリシ、1905 年) は今も面白く読むことができる。作者は訪問した町 (長崎、京都、東京、横浜)、日本人の暮らしぶり、習慣、行事、宗教、歴史、「東洋のフランス人の女」と呼ばれた日本人女性の社会的立場、お寺、茶道、芸者たちの芸、見た劇について書いている。作者は面白い結論を出している。「日本人の家庭の中にも、庭にも、どんな物にもなにかしている。「日本人の家庭の中の和の美しさの刻印が見られる。」、自制力、冷静、質素さという和の美しさの刻印が見られる。」、「日本人の質」「日本人と暴力は互いに相容れないものである。」、「日本人の質素さと思いやりのある態度は彼らに特別な魅力を与える」、「躰、礼儀について言えば、日本人のような民族は世界でないだろう。」又、日本人の家に遊びに行ったら、帰る時お客さんに食事を持って行かせる習慣については、メリク・ハイカジャン氏はユーモアで「日本人の家に遊びに行くのは利益なことだよ。」と書いている。そして、彼女は日本人がヨーロッパの影響で変わっていくことについて、残念ながらこの変化はあまり良くないという意見を述べた。メリク・ハイカジャンの本には幾つかの面白い出来事が書かれている。例えば、ある日本人の使用人が主人と主人の友人を東京駅で出迎えたのだが、その使用人はヨーロッパ人の主人を間違え、その人を家まで案内した。彼にとって外国人は皆同じ顔を持っているよ

3. 人道的援助・財団政策から相互有益な協力に渡る新しいプロジェクト

アルメニア人は日本政府と日本人からの援助に深く感謝している。しかしながら、現在は人道的援助・財団、並びに借款政策と共に両国のビジネスマン・業界の人々双方にとり有益な協力が成立するよう努力すべきである。

アルメニアの鉱山産業と化学産業は日本側にとって興味深いものであり、双方にとり有益なものと考えられる。

アルメニアと日本の経済関係の今後の発展、また協力の上での新しい有益な計画立案にはアルメニア・日本経済委員会と日本・アルメニア経済委員会の活動が大きく貢献するだろう。

現在の段階ではハイテクノロジー、エネルギー産業、農業、食料品加工、観光、などの分野における協力の具体的な計画立案、実行が適切であると思われる。

アルメニア人専門家の知識の高さを思うと、アルメニアにとって最優先すべきものはインフォメーション・テクノロジーであろう。旧ソ連時代にアルメニアにおいてソ連初のコンピュータが作られ、技術的に最も進んだ共和国の一つと認められた。そこで、この分野発展の共同プログラムを実行することは有益であると思われる。

アルメニアはこの地域のインフォメーション・テクノロジーの中心地となるように努力するつもりだ。2002年の春には、イェレヴァンで欧州連合主催による「コーカサスにおけるインフォメーション・テクノロジーの第一歩」(Caucasus IT Initiative)という会議が開かれた。

アルメニアは日本のように地震危険地帯に位置しているため、地震学に関する科学的・実際上のデータがある。また多くの経験豊かな専門化・救助隊員がいる。この分野での協力も相互有益なものとなるだろう。

アルメニアと日本との貿易がいまだ少ない状況であることも述べるべきである。両国間における貿易の更なる活発化を望んでいる。

最近、アルメニアの経済成長率はかなり高い(2003年の総生産高は12,3%だった)。これは安定した政治状況と共に外国からの投資に良い条件となるだろう。日本とアルメニアの更なる貿易協力は可能であり、両国にとっても有益なものであると考えている。

第四章

文化・文学・科学に関する関係と交流

アルメニア・日本交流と文学的関わり

アルツヴィ・グリゴリヤン
文学修士

我々に伝わっていた情報によれば、アルメニア人が日本と初めて関わったのは17世紀の初めころであったようだ。世界中に交易を拡大したノル・ジュガのアルメニア商人はアジアの市場で活動して、チベット、シャム、フィリピン、中国、そして日本まで進んでいった。17世紀中期ころから19世紀の中ごろにかけて日本は鎖国しており、交易は停止してしまっただけで、この頃の交流については情報がない。

アルメニア語の印刷資料による日本について最初の情報は1805年に出版されたステパノス・アゴンツの地理学上の論文であった。そこには「チェボン」、「ヤボン」と言う国の自然、歴史、言語、民族の話が詳しく描かれていた。(参照「世界の地理の色々」S. S. ステパノス・ギュヴェル・アゴンツ, 1805, ベニス, pp. 289-351)

19世紀、インドに住んでいたアルメニア人は日本との交易・航路を拡大した。1870年に《アプカーと表示》という財力のある貿易会社が日本への航行サービスを提供していた。1880年、この貿易会社は神戸、横浜、長崎とシンガポール、ペナン島、香港、カルカッタを結ぶ航行を行っていた。アルメニア人商人は主として神戸、大阪、横浜に住み、大阪では《エドガル兄弟》というアルメニア人が商社を経営していた。また、1980年代から神戸で《アガベクと表示》、横浜で《アプカーと表示》という商社が営業していた。1880年代に横浜で交易したP.M. パパシャン氏はそこに1917年まで住んでいた。1900年代に神戸で《マルチン兄弟》商社が開かれ、幾人かのアルメニア人が勤めていた。社長のボル(ボゴス)・マルチンは有馬で《キング・ジョーギ》ホテルを経営しており、1931年に亡くなるまで有馬に住んでいた。1920年代に神戸で《ポール・アラチウンと表示》というシンガポールの《ポール・ステファノス》商社の支店が営業していた。

2001年、アルメニア共和国外務省は、アルメニア政府に対し予定している二つの文化分野プログラムから2003/2004会計年度に最優先すべきものを決めるよう訴えた。プログラムの一つは、イエレヴァン K.デミルトチャン記念文化・スポーツ・センターの機材近代化、もう一つはイエレヴァン国立音楽院への楽器援助であった。アルメニア政府はイエレヴァン K.デミルトチャン記念文化・スポーツ・センターの機材近代化を最優先課題とした。プログラム準備のため2003年9月、日本政府代表団がアルメニアを訪問した。

1998年から日本政府は民間機関を通して「小型の財団」(grass-roots)というプログラムを実行している。現在までに実行されたプロジェクトの中にはマルトゥニ市の市内給水施設再建(6万7千米国ドル)、身体に障害のある子供への義手義足援助(5万5百米国ドル)、子供医療機材援助(4万6千米国ドル)、ゲガルクニク地方の学校施設援助(7万9千米国ドル)などある。そして、2003年にさらに2つ、そのようなプログラム実施の予定がある。

ODAが実行する様々なプログラムの中では「大型一般財団のプログラム」が特に重要である。これは優先順位に従い、医療、教育、社会、生産、地方の構造基盤といった順に実行されている。「大型一般財団のプログラム」はODAによって行われるプログラム総額の60-65%になっている。そのため規則により日本政府は一年間に一つのプログラムを実行している。

1997年からアルメニア共和国政府は日本側へ17のプログラム草案を渡しており、多くは最優先課題として認められた。

しかし、様々な理由からプログラム実行は遅れることとなった。例えば、1998/1999会計年度に実施が予定されていた「アルメニア国立医療センター設備近代化」プログラム(539万米国ドル)は2001年3月、適切な機材の備え付けのみで終わった。しかしこのことがあってから、アルメニア政府は多くの予算、長い調査や準備を必要とする構造基盤発展の分野が最優先課題であると認識した。ODAの規則では医療と教育の分野が最優先課題とされている。

「イエレヴァン市内の道路再建」というプログラム実行に伴い、日本人専門家の代表団が2001年9月、初めてイエレヴァンを訪問した。このプログラムは2003年秋に終わった。日本政府によって実行された医療分野でのプログラムは、国立結核予防院、「Nork」小児科・伝染病病院、イエレヴァン第3救急小児科病院設備近代化(5

百米国ドル)であった。現在、「アルメニアにおける妊産婦保健の改良」という第二医療プログラムが実施されている。その後、2005/2006 会計年度による最優先課題として教育分野の「アルメニア共和国学校破壊寸前状態、並びに技術不良状況である建物の再建強化、改善と新築」というプログラムが認められた。

2001 年までに日本側へ6つの研究プログラム(Master Plan, Feasible Study, Technical Cooperation)を渡してあった。これらの研究プログラムは、政府による優先順位を必要としないものであった。

2003 年、「アルメニア鉱山産業の発展」プログラムが成功に終わった。

2002 年 10 月、アルメニア都市建設省から日本側へ「アルメニア共和国地震危険地帯における地すべり被害の管理(予防)」のプログラムが渡された。このため 2003 年 9 月、日本人専門家の代表団がアルメニアを訪問した。

ODA の次のプログラムファイルは技術的援助に関する。それは JICA によって実行され、内容は日本でのアルメニア人研修とアルメニアでの JICA 専門家の調査活動である。

1995-2003 年の間、アルメニアの様々な機関から 100 人以上の研究者と専門家が日本に派遣され、JICA 主催による研修セミナーに参加した。他にも若い専門家のための研修プログラムなどがあり、それらには 25 人が参加した。第四回研修プログラムは 2004 年 1-2 月に行なわれ、アルメニアの 10 人の専門家が参加した。

JICA から派遣された日本人専門家のアルメニアでの活動は、研究者グループのもの和个人活動を通してのものであった。現在までに日本人専門家グループが行った活動は、一般企業育成の方法(1998 年 6 月)と給水(1999 年 3 月)研究プログラムである。ある専門家グループはアルメニアの自然環境保護の分野で活動した。

第一研究グループがアルメニアでイェレヴァン、ヴァナゾル、フラズダン、チャレンカヴァン、アボヴァンにある 28 の企業を見学した。その結果、アルメニア貿易・経済発展省と JICA の間でアルメニアの一般企業発展に関する協定が調印された。そして 1998 年 12 月、実行の基礎となった基本計画が立てられた。現在、このプログラムは実行中である。

給水を研究するグループはアルメニアの都市建設省と協力しながら発展の計画を立てた。

件を探すべきだと述べた。大統領は、今後の予定と活動を打ち合わせるため3側が参加できる様々なレベルの会議を行なうことを提案した。

コチャリャン大統領訪問中の12月20日、アルメニア大蔵大臣 V. ハチャトリャン氏は日本の大蔵省次官、日本国会衆議院議員、財政問題担当、国会書記の中野清氏と会談した。ハチャトリャン氏はアルメニアへの援助に対する感謝の意を表し、アルメニアエネルギー産業で進められている日本政府の特権借款プログラムの現在の状況について詳しく報告した。V. ハチャトリャン氏は、アルメニアの発電網近代化のために IMF と世界銀行が理事会を設立したことについて話し、日本も理事会のメンバーになるよう勧めた。中野次官は、2002年度の予算では、援助プログラム予定金額が10%減らされたが、アルメニアとの協力がこれからも深まることを期待すると述べられた。

1997年9月、パリで提供国の例会が行なわれた。

会議中、12月10日、日本とアルメニア代表団の間で「円の特権借款」について初めての契約が調印された。この契約のあと、1998年12月8日、イェレヴァンにおいて「電気の伝送と配給の発電網再建プログラム」に関する外交文書の交換が行なわれた。外交文書によれば、このプログラムため日本政府は53億9千9百万円の特権借款を国際銀行に融資する。1999年2月18日、東京において借用証書に調印がなされた。2000年4月、国際協力日本銀行(JBIC)の代表団がアルメニアを訪問した際、アルメニアと日本側は話し合いで2004/2005会計年度に当プログラムを終わらせることについて約束ができていた。

日本は国際金融機関と結び、アルメニアの大きな借款プログラムに参加した。

円の特権借款枠での次のプログラムは Zvardnoc 空港近代化であった。このプログラムの事業はすべて日本側に任せ、国際協力日本銀行(JBIC)の融資で行なわれることとなった。日本政府から派遣された相談役との間で、まずアルメニアで多くの調査をし、そのあと2001年からプログラムを始めることと事前に約束が出来た。しかし、そのあと Zvardnoc 空港の状況に変更(空港管理はアルゼンチンの会社に渡された)が起こったため、このプログラムは実行されなかった。それでアルメニア政府は最優先課題としてイェレヴァン

火力発電所再建の借款プログラムを決めた。このプログラムについて話し合うため、国際協力日本銀行（JBIC）の代表団がアルメニアを訪問した。

ODA 枠内で実行されている様々な財団プログラムの1年間の総額は約7-8百万米国ドルである。プログラムの大部分は機材の寄付という形で行われる。ODA の各プログラムは「大型一般財団プログラム」、「文化分野財団プログラム」、「自由目的財団プログラム」、「食料品製造の増加」（KR2）、「研究財団プログラム」、「小型財団プログラム」に分けられる。

1997-2002年の間、アルメニア共和国農業省と共同で「食料品製造の増加」（KR2）というプログラムを実施し、総額20億円の様々なプロジェクトが実行された。その中には窒素肥料、小麦の配合飼料、ミニトラクターの寄付もあった。2002/2003会計年度に、このプログラムの予定基金が100%にならず実行できなかった。しかし、アルメニア農業省、在モスクワ日本大使館と日本国際協力システム（JICS）の間で始まった協力と交渉の結果、2003/2004会計年度にプログラムを再び続けることとなった。その話し合いのため2004年3月、日本代表団がアルメニアを訪問した。

総額5億円の「自由目的の財団プログラム」が1997/1998会計年度に一度実行された。その結果、アルメニアは石油製品、印刷用紙、ミニ印刷機、針金、ミニバスと小型トラックを輸入することができた。これらの製品からの収入がアルメニアにある銀行の大蔵・経済省の口座に振り込まれ、後に国家予算に加わった。

日本政府は1999/2000会計年度にもう一度5億円のプログラムを続けると話していた。そこでアルメニア外務、大蔵、経済省が事業の準備をしたのだが、在モスクワ日本大使館から来た情報によれば、日本政府は一時的にこのプログラムを中止しているとのことであった。

2001年までに日本政府から3つの文化分野へのプログラム援助を頂いた。まず1999年、アルメニアフィルハーモニーオーケストラに新しい楽器を寄付してもらった。次に2002年、マテナダランという古書の国立文書館修復と複製部に機材の寄付を頂いた。最後に2003年、「アルメニアオペラ・バレエ・国立劇場の機材近代化」プログラムに参加いただいた。

況を紹介した。現在アルメニアは政治・経済共に安定しており、投資するには有利な状況であると述べた。地域安定に関して、外務大臣はトランスコーカサス3カ国における同レベルの経済発展が重要だという考えで、投資政策を決定した際には、3カ国に同額の投資をするよう日本側に呼びかけた。

アルメニア外務大臣は日本の国際協力機構（JICA）の斉藤総裁と会談し、両国関係発展の見通しと ODA 枠内での日本政府によるアルメニアへの援助について話し合があった。そして、日本の外務副大臣杉浦氏と会談した際、双方は協力の拡大について、国際機関を通しての協力と法律上の基礎を作る必要性について意見交換した。

V. オスカニャン外務大臣と K. チスマリチャン商工大臣が日本の通商産業省古屋次官と会談した。双方は商工関係の活発化と中小企業の維持発展のため法律上の基礎を作る必要性を述べた。

2001年12月19-22日、前章に述べた通り、アルメニアのコチャリャン大統領が日本を訪問した。これは最高レベルの政治化の訪問となった。

訪問の初日、コチャリャン大統領は日本の通商産業大臣平沼武雄氏と会談した。会談の際、両国の商工関係発展に関する広い範囲での話し合いが持たれた。平沼大臣は、日本とアルメニアを含む南コーカサス諸国とのこれからの関係、並びに友好の拡大についての考えを述べられた。また大臣はアルメニアが貿易国際機関のメンバーとなることへの支持を示してくださった。コチャリャン大統領は経済援助プログラムが両国にとり有益な協力関係を生むことについて述べた。またアルメニアにとって日本の一般企業投資による事業の必要性を話し、現段階ではハイテクノロジー、エネルギー産業、農業、食料品加工分野などへの投資が現実的であると説明した。大統領は、アルメニアはこの地域で最も安定し、組織力の高い国であり、日本にとって信頼できる相手となるだろうとも述べた。会談の際、コチャリャン大統領は、両国関係の法律上の基礎を作る必要性について述べ、投資の際の相互保証と省令についての考案を渡した。大統領は、アルメニア経済の高い自由性と中小企業支持政策についても述べた。会談の最後に、アルメニアでの中小企業支持基金設立および活動への財団プログラムの草案が渡された。

コチャリャン大統領は、国際協力機構（JICA）の川上総裁と面会した。会談の始めに大統領は ODA 枠内でのアルメニアへの多額な

援助に対する感謝の意を表した。川上総裁はアルメニアと約束したプログラム実行の意向を述べた。そこで川上総裁は、アルメニアでの最優先課題を決めることの重要性について話された。アルメニア大統領は両国には多くの類似点があり、日本の豊かな経験をアルメニアは学ぶべきだと述べた。川上総裁は、アルメニアの発展を確かなものとするために専門家の育成、高い教育・教養をもつ人々の重要性について話された。最後にコチャリャン大統領は川上総裁をイエレヴァンに招待した。

大統領との会談のあと、アルメニア商工大臣 K. チシマリチャンは川上総裁と「アルメニアの鉱山産業の発展」という研究プログラム実行に関する契約を調印した。

次の日、コチャリャン大統領は日本貿易振興機構（JETRO）の畠山襄総裁と面会した。会談の始めに大統領は 2001 年 6 月、東京でのトランスコーカサス 3 カ国の製品共同展覧会開催に対する感謝の意を表した。コチャリャン大統領は JETRO とアルメニアの関係が一層深いものになったと確信した。ここでの話し合いの中から 2002 年、日本で開かれた金・宝石細工製品展覧会にアルメニアの製造会社参加の約束が決まった。また、畠山襄総裁は JETRO の主な活動方針とアルメニアへの協力について知らせてくださった。JETRO の総裁は、日本での活動を望むアルメニアの会社に対し 4 ヶ月間無料の事務室を提供してくれること、コンピューターネットワークを通しビジネスパートナーを見つけ、事業の可能性を考えさせるという JETRO の計画について話してくださった。畠山総裁はネットワークにはタバコ製造と乳製品製造の 2 つの会社しか登録されていないと知らせてくれた。

同日、コチャリャン大統領は日本の国際協力銀行（JBIS）の篠沢恭助総裁と面会した。会談の際、大統領はアルメニアのエネルギー産業と航空分野で進んでいる二つの特権借款プログラムの現在の状況について報告した。その中で、エネルギー産業分野でのプログラム進行の遅滞理由はアルメニアで始まった私有化と関係があると述べた。大統領は、アルメニア側はこのプログラムを早急に終わらせることを望んでいるので、適切な機関に働きかけることを約束した。また、イエレヴァンの Zvardnoc 空港再建に関し、Zvardnoc 空港の管理は最近アルゼンチンの会社に渡されたことを報告した。それで、今度はすべての 3 側の要求にこたえるようなプログラムの条

Developmet Assistance Committee) のリストにアルメニアが含まると、日本政府は政府開発援助 (ODA、Official Development Assistance) でアルメニアに様々な技術的援助をしてくれるようになった。日本の技術援助の方法とその実行の仕方を学ぶため、アルメニア共和国経済省の A. ダルビニャン次官と国会貿易関係局の A. アドンツ局長が日本を訪問した。

1996 年始め、アルメニアにおいて国際協力機構 (JICA) の協力による ODA プログラムの実行を検討するため日本の公式代表団がアルメニアを訪問した。1ヶ月後、日本の「住友」社の招待を受け、アルメニア産業省の代表団が日本を訪問した。訪問の際、具体的なアルメニアの経済状況、産業分野での相互利益を目的とする協力の見通し、「Nairit」人造ゴム工場とタイヤ工場近代化の草案などを紹介した。1996 年 6 月、日本外務省の協力発展部副部長の R. 坂宇氏を団長とする外務省の代表団がアルメニアを訪問した。代表団はアルメニアの経済発展プログラムの説明を受け、それらが実行可能であるか現場を見学した。その後、代表団は ODA が可能とする事業組織と援助プログラムの基本的な枠を知らせてくれた。最後に訪問団は他国からのアルメニアに対する援助施設も見学した。

1997 年 12 月、パリにおいて行なわれた援助提供国例会の際、日本とアルメニアの代表団は、アルメニアへの新しい小型援助、並びに長期借款に関する契約を交わした。アルメニア共和国首相と日本代表団が会談した際、日本・アルメニア経済関係発展の見通しについての意見交換が行なわれ、アルメニアへ好条件で長期借款を行うことが正式に調印された。そこで 1998 年 5 月、「送電と配給の再建プログラム」についての交渉を始める目的で日本から海外経済協力基金 (OECD) の代表者がアルメニアを訪問した。話し合いの結果、双方は基本的な問題に関する同意書に賛成し契約を交わした。

2000 年 7 月、イェレヴァンにおいてアルメニア・日本経済共同委員会が設立された。委員会は日本とアルメニアのより良い経済関係発展を望むもので、会設立の目的は、ビジネスにおける好条件の成立、日本の国レベル、一般企業レベルからの投資実現、そして ODA 枠内で行なわれるプログラム実行などであった。委員会の会員はアルメニア共和国の最高公務員と一般企業の代表者だった。2000 年 8 月 10 日、東京において日本・アルメニア経済共同委員会が設立されたが、それはアルメニアと異なり、委員会は一般企業のビジネ

スマンだけから成り立った。そして、両委員会の間で各分野での協力体制を整える話し合いが始まった。2000年10月31日—11月4日の間、日本・アルメニア経済共同委員会の代表団が会長の C. 宮崎氏を団長とし、アルメニアを訪問した。アルメニア大統領、首相、他の指導者と会談した際、委員会の活動の諸問題と希望方針についての意見交換が行なわれた。

2000年10月にイェレヴァンにおいてアルメニア・日本経済共同委員会の会議が行なわれ、2001年6月27日、初めて両委員会の共同会議が東京で行なわれた。

2001年6月25—27日、東京でのトランスコーカサス3カ国の製品展示会の開会式に参加するためアルメニア外務大臣 V. オスカニャン氏を団長とした代表団が日本を訪問した。代表団には、アルメニア商工省 K. チスマリチャン大臣並びにアルメニア発展局 V. モフシチャン局長も参加した。

訪問の際、アルメニア・日本経済共同委員会と日本・アルメニア経済共同委員会の初めての共同会議が行なわれた。会議の共同議長は V. オスカニャン氏と C. 宮崎氏であった。発言の中で V. オスカニャン氏は、協力プログラムを成功させるには共同会議の役割が大きいこと、また現在日本の貿易、産業分野で活躍されている方にとって発展段階にあるアルメニア市場にもビジネス活動の諸条件が整っていることを述べた。両委員会の共同会議を重視した日本外務省ヨーロッパ部森副部長はその発言の中で、両委員会が日本とアルメニア間の経済協力強化の掛け橋となるよう期待すると述べられた。また森氏はコーカサスを重要な戦略地域として考え、日本政府の対コーカサス政策はこの地域における平和と地域安定に役立つと述べられた。両国関係の将来への展望として、コチャリャン大統領の訪日の重要性が話された。会議の間に、両国間経済協力について意見交換が行なわれた。特に、アルメニアへの日本の投資の実現、最も有益な分野における共同会社の設立、交流のより一層の進展などが討論された。また両国間のみならず、多国間協力の分野においても討論された。アルメニア側は両国各分野での発展の可能性、アルメニアのマクロ経済指数、農業発展の可能性、投資能力とアルメニア発展局の役割というテーマを取り上げた。

アルメニア代表団は東京で行なわれた投資問題セミナーに参加した。その際、オスカニャン外務大臣がアルメニアの政治・経済状

害者への援助目的で「アルメニア、あなたに」という慈善コンサートが行なわれた。ラヴェル、ショパン、チャイコフスキー、ムソグスキー、ラフマニノフなどの作品が日本の有名なピアニストである広瀬靖氏、深沢 亮子氏、志村泉氏、一流バイオリニストである吉川朝子氏、久保陽子氏、チェリストの安田謙一郎氏、小濱妙美氏、勝部太氏、吉江忠男氏、滝沢美恵子氏などによって演奏された。

1989年10月に一週間、東京、大阪、名古屋、札幌と他の大都市の劇場でアルメニア地震により大被害を受けたレニナカン市の民俗歌舞団が公演をした。そして、民俗作品の展覧会が催され、アルメニア子供芸術教育センターが所有する「アルメニアの子供の目で見る日本」という催しが特別人気を博した。コンサートのプログラムの準備には各都市に住んでいる日本人の音楽家が参加した。コンサートでの収益はすべてアルメニア地震被害者への援助金となった。日本・ソ連友好協会札幌支部の代表者はソ連領事館に、人道援助活動によって集まった67万円を手渡してくださった。

被害地で建設活動が行えるようにと、日本政府はアルメニアに「小松」、「日立」、「加藤」3社の253台の建設機械を寄付してくださった。また、S.末広氏を団長とした日本人地震学者17人の代表団を派遣してくださった。地震学と耐震建築分野における課題について、日本人地震学者との協力の約束が出来た。

日本政府はアルメニア地震の後、国際機関を通しても援助してくださった。例えば、被害地再建プログラム実行のため、日本政府は国際銀行(WB)を通しアルメニアに百万米国ドルを寄付してくださった。

2. 両国間の経済・技術・貿易・財政的協力

アルメニア共和国は日本国との外交関係が結ばれた直後、日本のCIS諸国への援助を目的とする「援助委員会の組織について」の協定に調印した。この協定によりアルメニア代表団は、1992年10月、日本での旧ソ連共和国内への人道的・技術的援助をテーマとした国際会議に参加することとなった。

1992年6月、在モスクワ日本国大使館においてアルメニア代表団は大使館職員と会談した。アルメニア原子力発電所再稼動のための日本側の技術援助、アルメニアの軍需工場を生活必需品工場へと転換する際の日本側の参加、アジア開発銀行加盟国となる可能性な

どについて意見交換が行われた。日本側は、アルメニア原子力発電所再稼動に関する研究事業参加には承諾してくれたが、軍需工場転換事業への参加は可能性が低いとの回答だった。アルメニアがアジア開発銀行加盟国となる可能性に関しては、両国間の外交関係が結ばれた後、日本側がアルメニアを開発銀行に紹介すると保証してくれた。その他、両国間の条約、特に「アルメニア・日本政府間の貿易・経済と科学・技術協力について」、「アルメニア・日本政府間の税金問題について」の協定調印に関する意見交換が行なわれた。日本側は、このような条約は以前、旧ソ連政府との間で結ばれていたものだが、現在、旧ソ連から独立した共和国との間においても法律上有効なものであると話された。また、アルメニア側がこの条約を現在のアルメニアの状況と利益に合わないと考えるならば、これらを両国間の外交関係が結ばれた後に書き直すことが出来ると述べられた。

1992年10月にアルメニア代表団は独立した旧ソ連共和国に人道的・技術的な援助を目的とする国際会議に参加するため日本を訪問した。同年、アルメニアはCIS諸国への援助を受けるための組織をつくるため日本側と「援助委員会の組織について」の協定を結んだ。その結果、1993-1994年の間に日本政府から4百万米ドルの援助があった。その内訳は石油に百万米ドル、薬剤と医療設備に二百万米ドル、電気ケーブル購入に百万米ドルであった。国際会議の後、アルメニア代表団は日本政府首脳と会談した。宮沢首相との会談の際、双方は両国関係の発展並びにその具体的な内容について話し合った。渡辺外務大臣との会談の際、アルメニア代表団はナゴロノ・カラバフ問題に対するアルメニア政府の見解を説明した。また、外務大臣に両国間の経済協力プロジェクトの草案を手渡した。アルメニア代表団が日本の国会議員、通商産業省の古賀次官と会談した際、アルメニアでの経済改革、および経済発展のこれからの基本的計画を紹介した。古賀次官は独立した旧ソ連共和国に対する援助として、アルメニアを含む旧ソ連から200人の専門家を日本に招き研修する予定があること話してくださった。日本がアルメニアに投資することに関し、次官は法律的な基礎の確立、アルメニア経済についての情報の必要性について述べられた。

1994年、経済協力開発機構(OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development)に属した発展協力委員会(DAC,

続いている。両国は協力し、国際機関、特に国際連合を通しにお互い支持し合っている。

改めて強調したいことは、南コーカサスにおいてアルメニアは重要な位置を占め、この地域において最も組織力があり、安定した国として、日本にとって信頼できる相手となるということである。

1993年、日本政府は、日本・ソ連邦間で調印した条約を法律上アルメニアに相続してもらいたいとする日本政府の考えを再度述べられた。アルメニア外務省は、この考えに応じ、アルメニア独立以前に旧ソ連が日本と調印した条約の法律上の相続国であることを認めた。

旧ソ連が日本と調印した際、条約の基礎に追加されたファイルは1998年7月、アルメニア外務省によって日本側に渡された。

しかし現在までアルメニア共和国と日本の政府間における条約調印はない。その結果、日本は実際のビジネスにおける基盤を持たず、大変惜しいことであると思われる。

第三章

アルメニア・日本間の経済、貿易、財政・借款の協力

アルメニアと日本の貿易の関わりは古い歴史を持っている。アルメニアはシルクロードのメンバーとして昔から東京を含めアジア主要国と貿易関係を持っていた。20世紀始め、アルメニア第一共和国が成立した際、日本政府、並びにビジネスマンとの共同プログラムを執行するようになった。まず、1920年夏、日本人とアルメニア人のビジネスマングループは電気鉄道敷設利権を獲得できるようアルメニア政府に依頼した。この鉄道がアルメニアの首都から南北（イエレヴァン・イエレノフカ・ディリジャン・アクスタファとイエレヴァン・ノルバジャゼト・ゴリス）双方の国境地域へ結ばれると、アルメニア発展の戦略的意義を持つことになるはずであった。しかし、アルメニアがソヴィエトに併合されたので、このプロジェクトは実行されることがなかった。

1. アルメニアで1988年に起こった大地震の後、日本の援助

1988年に起こった大地震の後、日本国は財政的・物質的に十分な援助を与えてくれた。アルメニアに人道的な援助を与えてくれたのは日本が第一番目であった。

「私は弟と妹と一緒に私達が持っているお金を全部アルメニアの子供達にあげたいです。金額は大きくありませんが、誰かを助けることに役に立つでしょう。私達はなるべく多くの人が生きているようにお祈りします。」

禿沢なおきさんという11才の女の子はこの手紙をソヴィエト連邦共産党書記長ゴルバチョフ氏に送った。

1989年2月、日本の政権党である自由民主党の安倍幹事長が在東京ソ連大使館を訪れ、アルメニアで起った大地震による多数の犠牲者に哀悼の意を表された。安倍幹事長はソ連大使ソロヴィユフ氏に3,946万7千483円の援助金を渡された。この人道援助の目的はアルメニア大地震による被害者への救済と再建事業実行に対するものであった。この援助金は、自由民主党が全国に呼びかけ集められたもので、安倍幹事長自身も多めに貢献された。東京の中心部に位置する「中会館」のコンサート・ホールにおいてアルメニア地震被

2001年12月19-22日、アルメニア共和国のR.コチャリャン大統領が日本を公式訪問した。両国間の外交関係が結ばれて以来、初めての最高指導者の訪問であった。

R.コチャリャン大統領は小泉純一郎首相と会談した。双方は両国間の友好関係発展の見通しについて意見交換した。小泉純一郎首相は南コーカサスの役割を重視しており、アルメニアとの関係を強化する用意のあること示し、アルメニアの経済発展と地域安定のためこれからもサポートするつもりであると述べられた。コチャリャン氏は、日本との積極的な政治対話の実現、また日本の国際機関への一層活発な参加などアルメニアの希望を伝えた。

会談の後、コチャリャン大統領と小泉純一郎首相は「アルメニアと日本の友好と協力について」の共同の公式声明に調印した。

12月20日、アルメニア大統領は天皇との謁見を賜った。謁見の後、午餐会が行なわれた。

この訪問の際、コチャリャン大統領は「アルメニア・日本の国会議員の友好グループ」メンバーとの会見を民主党本部事務所において行った。

また大統領は、日本のテレビ局、新聞社によるインタビューを受けた。12月20日には今回の訪日目的の一つである、アルメニア外務大臣オスカニャン氏と日本の外務大臣 M. 田中氏との会談が行なわれ、始めに契約が調印された。その内容は日本が参加する国際協力機構プログラム内でのアルメニアへの医療、文化分野に対する財団プロジェクトの実行というものであった。

契約調印後行なわれた会談の際、オスカニャン外務大臣と田中外務大臣は両国間の政治対話の活発化、経済交流促進に関するいくつかの問題について話を続けた。そして、地域の諸問題を討論した際、オスカニャン氏はナゴロノ・カラバフ問題解決の現状を説明した。双方は国際機関からの協力強化の必要性について同意見であった。これにからみ、オスカニャン氏は日本が国連安全保障理事会の常任理事国入りを明確にするなら、アルメニアはこれを支持すると確約した。その他オスカニャン氏は、2002年、東京でのアルメニア大使館開設の意向を述べた。

12月20日、次の目的であるアルメニアの大蔵大臣 V. ハチャトリャン氏と大蔵省第一次官、日本国会衆議院員、国会財政問題長官

中野清氏との会談が行われ、両国間での協力、特にアルメニアへの援助プログラムに関する意見交換が行われた。

アルメニア共和国大統領訪日は両国関係発展に新しい流れを生み、日本で90年代中ごろ可決された「新たな対欧政策」の思想のもと、日本とアルメニアの政治関係を一層高いレベルにし、日本の直接投資、並びに経済プログラム実行のための好条件作りに著しく貢献した。

2002年10月17-18日、在モスクワ日本大使館防衛駐在官の荒瀬弘毅一等陸佐を団長とした代表団がアルメニアを訪問した。それはこの分野での初めての訪問であった。

訪問の目的はアルメニアの国防省、内務省、外務省、国家保安省の活動の見学であった。また今後の軍事分野での協力の可能性について意見交換も行なわれた。

アルメニアの国防省、内務省、外務省、国家保安省の指導者との会談の際、国家防衛分野での協力、両国間の適切な機関との直接対話の成立、情報交換の重要性が話された。

2002年11月15-19日、日本・アルメニア外交関係締結十周年記念の際、イエレヴァンで「日本の美を撮りながら」という日本写真展示会が開催された。展示会開会式には在ロシア連邦日本国大使館の伊藤哲雄公使を団長とした代表団が訪問された。

2003年3月27日、新しい日本大使の野村一成氏がアルメニア大統領に信任状を手渡された。野村大使は V. オスカニャン外務大臣、A. マルガリャン首相、A. ハチャトリャン国会長と会談された。会談の際、日本のアルメニアへの人道援助、財団参加、政府借款から直接投資政策への移行、相互利益ある協力の行使、契約における法律条件設定の必要性などが討論された。

2003年12月1-3日、野村一成大使はアルメニアへ実務訪問された。

訪問の際、大使はアルメニア大統領、首相、外務省アジア・アフリカ・太平洋部 R. カラペチャン部長と会談された。12月2日には日本国天皇70歳の祝いのレセプションが開会された。

2004年2月、アルメニア外務大臣の日本相談役として東京キリスト教大学教授フランク・ポゴシヤン氏が任命された。

アルメニアと日本の政治協力はこれからも大きな発展の可能性を持っている。外交関係締結以来、何の政治問題もなく友好関係が

るような機構を組織することについての意見交換が行なわれた。日本側は電気の伝送とその配給計画の重要性を強調された。そして副大臣は、JETRO と契約した輸出プロジェクト実行をサポートすると約束してくださった。そのことに関し、オスカニャン外務大臣はアルメニアの輸出の潜在力を話し、以前 JETRO と契約したプログラムについての情報を伝えた。

アルメニア・日本による共同経済委員会の効果的な活動を保障する機構を組織することに双方は賛成であった。

1999 年における日本・アルメニア関係のもう一つの大切な出来事は、10 月 11 日に行なわれた日本からの「友好」という代表団のアルメニアへの訪問だった。代表団員は日本政府、外務省、一流銀行、並びに一般企業からの代表者であり、首長は日本国衆議院議員、自由民主党外国関係研究委員会会長、元外務大臣中山太郎氏であった。これは日本・アルメニア七年間の関係で初めての政治的な目的を持つ「新しいシルクロード政策」プロジェクトで行なわれた訪問であった。代表団の訪問目的はトランスコーカサス 3 カ国の最高指導者たちとの会談、また将来における両国関係の見通とこの地帯での経済構造基盤成立の可能性について討論することであった。

アルメニア訪問の際、代表団はアルメニア大統領、産業構造基盤担当の大臣、国会外国関係委員会の会長、外務副大臣と会談された。

アルメニア大統領へ日本首相からの公文書が渡された。

日本側は、この訪問はシルクロード諸国との関係強化のためであり、日本政府の政策範囲内で行なわれていると強調された。またグルジア、アゼルバイジャンの指導者との会談の結果も話された。日本側は JICA、並びに日本の国際協力銀行を通して援助プログラムを続けると約束してくださった。

討論の結果、双方による具体的な提案がなされ、幾つかの契約が結ばれた。それらの中には、日本側からの提案で「アルメニア・日本の国会議員の友好グループ」を作るというものもあった。アルメニア側はこのグループのメンバーリストを早速に提出する約束をした。(リストは 1999 年の終わりに一度提出され、2000 年 10 月に修正された後再提出された。)

提案の実施となる 2000 年、アルメニア側は日本でのトランスコーカサス 3 カ国による商工展覧会、並びに投資プログラムに関する

セミナー開催案に賛成し、事業準備のため日本から専門家を派遣していただくことをお願いした。またアルメニア・日本経済委員会設立準備促進案、アルメニアでの日本文化センター開所を提案した。経済委員会設立について日本側は、現在日本人メンバーを選ぶ段階にあると話された。文化センターに関しては他国の東洋研究機関に付属して設立された日本センターについての情報を話され、在モスクワ大使館と共にこの事業が実行できるよう協力すると述べられた。

ところで、日本は「シルクロード」諸国との政治関係だけではなく、その諸国の学者達の専門的意見を重視している。それで、1999年3月9日、東京での国際会議は「シルクロード地域の共同戦略」というテーマで開会された。会議に参加したのは米国、ドイツ、イタリア、イギリス、アゼルバイジャン、アルメニア、カザフスタン、中国、トルコ、フランス、グルジア、日本など17カ国の東洋学者と国際学者であった。アルメニア代表で会議に出席したのは、アルメニア国立アカデミー東洋学研究所所長、歴史学博士、N.ホヴァニツィヤン教授であった。ホヴァニツィヤン教授は発言の中で「シルクロード」の重要性を強調し、この地域は諸外国に開られるべきであり、それだけで自分達は歴史上の役割を果たすことが出来ると述べた。「シルクロード」はその道が通っているそれぞれの国の有所とすべきで、現在、アゼルバイジャンが行っている他国所有地の封鎖は認められるべきではないと述べた。アルメニアの学者が、「シルクロードはとげの道ではなく、人々のためにシルクの道になるべきだ」と述べたことに対し、参加者から多くの賛同を得た。

2000年5月、アルメニアに新しい日本大使として丹波實氏が着任された。丹波大使とアルメニア外務大臣との会談の際、両国関係発展に関するテーマで意見交換がなされた。大使は、アルメニアで行なわれた民主的経済改革を歓迎しており、日本政府はコーカサスをヨーロッパとアジアを結ぶ橋と考え、周りの諸国との各分野での協力を強化するつもりだと強調された。双方は具体的なプログラムを話し合い、経済、交通、医療、教育での交流発展について討論した。

2001年10-11月、「アルメニア・日本の国会議員の友好グループ」が成立した。

いがなされた。また、日本側は援助を増額することを約束して下さった。

両国関係の発展には指導者の訪問が大きな成果を生むということも話題に上った。そこで、両国の大蔵大臣の相互訪問を準備することが約束された。アルメニア外務副大臣は日本の外務副大臣が1999年の前半にアルメニアを訪問されるよう公式招待状を渡した。

1999年、アルメニア外務大臣の日本人相談役として日本人ビジネスマン、「日本・アララト」社社長今井和郎氏が任命された。

1999年8月下旬、アルメニア共和国外務大臣 V. オスカニャン氏の訪日は、両国関係の今までにない発展をもたらし、このときが両国関係の転換点と考えられる。オスカニャン外務大臣を団長とした代表团は日本の外務省、日本貿易振興機構（JETRO）、国際協力機構（JICA）、通商産業省、海外経済協力基金（OECD）などの政府機関との会談を行なった。

日本国外務大臣高村正彦氏との会談の際、両国外務大臣はすでに行われた両国間の政治対話をこれからの会談を通し一層深くしたいとする希望を共同声明に盛り込んだ。日本の外務大臣は、ヨーロッパとアジアと結ぶコーカサスの安定は全世界にとって重要な意義があると強調された。そこでこのことを、「シルクロード政策」に含む考えがあると話された。アルメニアへの援助について日本の外務大臣は、現在日本政府は国際銀行と共に ODA の範囲内でエネルギー供給改良プログラムを実行しているが、今後は医療分野への援助を増額する用意があると話された。アルメニア外務大臣はこの会談の重要性を強調し、この会談が両国関係を一層深くするために役立つだろうと述べた。オスカニャン氏はコーカサス地帯の基本問題である民族対立についての話の続け、アルメニア側は早急に闘争問題を解決できるよう、平和交渉を通し安定実現のため努力するつもりであると述べた。また、アルメニアは自然資源に恵まれていないが、高い労働力を持ち、各分野の発展は国民の手によって成されること、アルメニアは世界の様々な思想を認めていること、日本の貢献を重く見ており、コーカサス地帯での日本の積極的な活動を歓迎していることなどについて述べた。また大臣は、日本が国連安全保障理事会の常任理事国となることへの支持を明確にした。さらに共同経済委員会成立の必要性、並びにその活動を日本側が支持することへの期待を述べた。アルメニアにとっての最重要プロジェクトとしてオ

スカニャン氏があげたのは、「Zvardnoc」空港の営業、「三菱」社と約束したアルメニア鉱山産業マスタープランの準備、輸出入銀行と契約したプログラムの実行であった。それに対し日本側は、アジア発展銀行のメンバーになるための保証を約束してくれた。

アルメニア外務大臣は日本の外務大臣にアルメニア訪問への公式招待状を渡した。

日本貿易振興機構（JETRO）総裁の畠山襄氏との会談の際、現在実行されている協力プログラムの段階と新しいプロジェクトについての意見交換が行なわれ、具体的な約束がなされた。それは、輸出に際しての問題が起こった場合、並びにアルメニア政府の願いに応じ海外投資をサポートする場合 JETRO 総裁は日本で活動を希望する会社に一年間無料の事務室を提供する用意があると話された。また、JETRO はトランスコーカサス3カ国の製品の共同展覧会を開催する用意があることも述べられた。そこでアルメニアは、日本で毎年行われるトランスコーカサス3カ国の投資の可能性を探るセミナーに参加する招待状を貰った。またアルメニア投資への可能性と現在状況に関するセミナーを開くことについても約束が出来た。アルメニアはトランスコーカサス3カ国の製品の共同展覧会参加への感謝を述べ、アルメニア製品を日本市場へ紹介できる期待を伝えた。それ以外に、双方は、JETRO のモスクワ支店を通しアルメニアの製品を輸出できる可能性を調べるため専門家の訪問についても意見交換をした。

国際協力機構（JICA）の総裁藤田公男氏との会談の際、藤田総裁は今年中小企業に対する技術援助プログラムがあり、その中に幾人かの専門家によるアルメニア訪問があると知らせてくださった。また、JICA は今後もアルメニアの医療分野での活動を続けるつもりであると言われた。OECF（海外経済協力基金）の副総裁長瀬要石氏との会談の際、アルメニア外務大臣は発展プロジェクト実行のため借款を頂けるよう、基金のサポートを期待していると述べた。OECFの副総裁長瀬要石氏によれば、基金は先ず「Zvardnoc」空港の再建と農業分野を重視するとのことであった。将来計画については、現在実行へ移す段階にきている電気の伝送とその配給計画を完全に実施することであると話された。

日本の通商産業省の荒井副大臣との歓談の際、日本・アルメニア共同経済委員会が成立したことを重視し、それを適当に活動させ

建設があるが、それには日本、韓国の投資家、建設専門家、アドバイザーを含む可能性があることを話してくれた。またイランからアルメニアへ、そして将来はトルコからグルジアまで続く予定であるガス管設置の計画があるが、そのプランについては日本政府と専門家チームによる意見交換が行なわれた。そして、アルメニアにおける投資制限の拡大、農業、産業、医療、教育分野における様々なプロジェクト実行の可能性、アルメニア発展のため日本の経験を使うこと、アルメニアにおける私有化の過程の現状などが討論された。アルメニア代表団は柳井副首相に両国間の経済・科学・文化協力を法で定める7つの政府間協定の草案を渡した。それに対し柳井副首相は、日本側はこの協定とその契約範囲内における双方の関係発展を期待すると述べられた。アルメニア代表団は外務省経済協力部副部長高橋氏と会談した後、アルメニア側が準備した経済・産業の様々な分野に関する投資と財団プロジェクトの草案を日本外務省に提出した。高橋氏はこの草案を外務省で調べた後、適切な省および会社に話すことを保証して下さった。日本側はアルメニアに対し、次に可能となる借款（アントイド・ローン）について知らせてくれた。アルメニアに対する日本政府開発援助（ODA）以外に、日本・アルメニア間で政府協定を結ぶことを提案したが、日本政府はODA以外の援助はむずかしいと明言を避けた。日本の農林水産省国際協力部の鈴木部長との会談の際、バイブルジャン外務副大臣は先ず1997-98年に2KRポロプログラムの範囲でアルメニア農業に4百万円の援助をくださったことで15台の大型コンバイン、16600トンの窒素肥料を購入できたことへの感謝を述べた。そして、今後のアルメニア農業に対する援助内容および金額配分について話をした。鈴木部長は今後も同じ金額を援助する考えであり、ミニトラクターを付け加えるつもりであると報せて下さった。

日本の大蔵省、輸入出（EXIM）銀行、外務省経済協力部による合同会談が行われた際、アルメニアの Hrazdan-5 発電ユニット建設の融資に関する案についての話がなされた。日本輸出入（EXIM）銀行中央アジア・コーカサス・トルコ部の樽木部長は、このプロジェクトに6千万米国ドルの援助の用意があると話された。バイブルジャン外務副大臣は、アルメニアにおける Hrazdan-5 発電ユニットの私有化についての討論が行なわれていることを伝えた。そのことに関し日本側は、日本のある有名企業がこの建設に参加する希望を表し

たので、援助に関してはアルメニアエネルギー産業省との話し合いの行方によって決まるだろうと言われた。次に、バイブルジャン外務副大臣はアルメニアにおける投資基金成立に関する計画を紹介し、日本輸入出銀行にもこの基金に参加するようを提案した。輸入出銀行は関心をもちこの提案に耳を傾けてくれたが、具体的なプログラムに直接投資をする方を選ぶと答えられた。

アルメニア代表团はこの訪問の際、日本の一流企業である「丸紅」、「三菱」、「トーメン」、「伊藤忠」、「住友」の指導部とも会談した。そして政府開発援助（ODA）以外の協力プログラムの可能性および、イエレヴァンにおけるこれら企業のイエレヴァン駐在代表者を通しての投資プログラムを実行する案についての意見交換が行なわれた。

そこでアルメニア側は、エネルギー産業省が行うプロジェクトに「丸紅」の協力を得ることができた。協力の内容は Hrazdan-5 発電ユニット建設の完成、イエレヴァン火力発電所の再建、セヴァン・ラズダン水力発電所群のうち一カ所の再建、エネルギー産業における利益あるプログラムへの「丸紅」社の参加であると決まった。さらに日本側はアルメニア代表团に、「丸紅」社は現在アルメニアの教育分野に五百万米ドルの援助を考えていると知らせてくださった。

「住友」社の本部で行なわれた会談の際、バイブルジャン外務副大臣はアルメニア産業への投資を大いに歓迎すると述べ、「住友」がアルメニアの「Nairit」人造ゴム工場、並びにダイヤ工場に投資された場合、アルメニア政府から大いに歓迎されるだろうと述べた。

「三菱」社の本部で行なわれた会談の際、バイブルジャン氏はこの3年にわたる「三菱」のアルメニアでのプロジェクト実行に対する深い感謝を表明した。そして、アルメニア側は、イエレヴァンまたは他都市における給水施設の改良、ごみ加工工場の建設、医療、エネルギー産業、通信、交通、教育、科学の分野での新しい協力プログラムの草案があることを話した。日本側は、アルメニア原子力発電所建設には「三菱」社が豊かな経験を持っており、融資と建設への参加を希望していると伝えてくださった。

国際協力機構（JICA）の伊集院 明夫副所長と会談の際、本来の無償援助政策から双方の完全な協力に移る必要性についての話し合

アルメニア共和国の副首相のチテチャン氏はアルメニアの原子力産業発展の可能性とその側面を説明し、地震活動が活発な地帯にある原子力発電所を安全に操業している日本の豊かな経験をアルメニア原子力発電所再稼動の際、使わせてもらいたいという期待を述べた。

両国関係の発展に関し、双方は法律上の範囲（場）を成立させる必要性を強調した。そして渡辺大使は、アルメニアが日本・旧ソ連邦間で調印した条約を遵守してもらいたい旨、日本政府が昨年提示した考えを再度述べられた。首相はこの調印された条約を調べた上、1ヶ月後日本側にはっきりした返事を出すと答えた。ビジネスマン代表団団長の黒酒屋氏は、代表団が「Hrazdanmash」工場とイエレヴァン・ブランドー工場を見学した結論として、アルメニアはかなりの技術的能力を持っているが、情報不足のためアルメニアの能力と保有量を有効に利用するための準備作業および協力体制の具体的な選択が難しいと話された。また大使は国際経済機関内での両国の協力と情報交換を重視すると述べられた。

アルメニア共和国の国会のV. パパジャン会長との会談の際、会長は、アルメニアと日本との関係はしばらく前に始まったが、今後は両国関係が広がることを期待すると述べた。この広がりやを邪魔するものとしてカラバフ問題を挙げ、この対立の現在の状況と問題を平和的に解決するための具体的な政府の見解を話した。そして、アルメニア共和国の外交政策の原則を述べ、国際法のもと、世界各国と友好関係を結びたいとする希望を強く述べた。

渡辺大使は、カラバフ問題は平和的な交渉でなるべく速く解決してほしいとする日本政府の期待を話された。特にナゴルノ・カラバフ共和国独立確認に関するアルメニアの沈着冷静な態度を日本政府は高く評価していると伝えて下さり、このことは国際社会でも高く評価されるべきだと言われた。パパジャン会長は、国際機関内での両国の協力関係を考え、国連安全保障理事会が常任理事国を増やすことになり、常任理事国として日本が候補に立つなら、アルメニアは日本のために一票を投ずると約束した。

1997年4月、アルメニアに日本大使として東郷武弘氏が着任された。東郷大使はアルメニアを訪問した際、政治家とビジネスマンからなる代表団を引率された。東郷大使はアルメニア首相との会談の際、アルメニア・日本との法律上の関係の基礎を成立させる必要

性、および国連内における両国の協力について強調された。訪問の際、公文書交換が行なわれ、日本政府から 9 億円（七百五十万米ドル）の援助が手渡された。この金額の一部、つまり 4 億円はアルメニア農業発展のため、5 億円ははっきりした目的のない援助としてアルメニアで行なわれる経済改革、国際負債を消却するためなどに費やされるとのことであった。また大使は、現在アルメニアと日本の関係は新しい段階に入り、日本人ビジネスマンのアルメニアに対する関心は両国の有益な協力の基礎となるであろうと述べられた。

両国間の政治関係の発展に大きく役立ったのは 1998 年 6 月、外務副大臣の A. バルブジャン氏、1999 年 8 月、外務大臣 V. オスカニャンの訪日であり、1999 年 10 月、中山太郎元外務大臣を団長とした日本国会の「友好」代表団のアルメニアへの訪問であった。もちろん、2001 年 12 月、アルメニア大統領 R. コチャリャンを団長とした代表団の訪日も双方関係の発展に大きく貢献した。

1998 年 6 月、A. バルブジャン外務副大臣が訪日した際、彼は日本の外務副大臣の S. 柳井氏、経済政策作成機関並びに国際協力機関の副指導者、また通商産業省、農林水産省、大蔵省の代表者と会談した。

アルメニア代表団は両国の各分野における関係発展を確信した。それは日本政府によって可決された「新たな対欧政策」と合致した思想であった。日本の指導者との会談の際、A. バイブルチャン氏はアルメニアで行なわれている改革、ナゴロノ・カラバフの問題の解決のために続いている交渉の現在の状況、海外からの投資のためにアルメニアで成立した好条件について詳しく説明した。

日本の外務副大臣の S. 柳井氏、経済政策作成機関並びに国際協力機関の副指導者、通商産業省、農林水産省、大蔵省の代表者との会談の際、日本側は外交政策における新たな思想とパリで両国が調印した契約のもと、アルメニアに提供する財政・機材の援助を今後も続け、さらに広げるつもりであると述べられた。

バイブルチャン氏訪問の際、アルメニアにおける投資と構造基盤の私有化への過程に日本のビジネスが参入することは権利の平等を意味し、相互利益を生むため協力は必要な条件であると強調した。日本側はアルメニアのエネルギー生産と給水の分野における海外からの投資に関する幾つかのプログラムを紹介してくれた。その一つに、地域内の協力が重要なアルメニアの南と北を結ぶ自動車道路の

1993年、アルメニア第一号の日本大使として枝村氏（滞在地は在ロシア連邦日本大使館）が着任された。アルメニア共和国大統領に信任状を手渡す目的でアルメニアを訪問された日本大使はアルメニア首相、外務大臣などの高官と会談された。アルメニア首相は大地震で被害を受けた際の地域再建における日本側の積極的な援助活動に触れ、日本政府へ感謝を伝えて下さるよう枝村大使に申し上げた。枝村大使は、日本の国会で可決されたアルメニアに対する二百万米ドル援助の決定について報せて下さった。その内訳は百万米ドルを石油に、もう百万米ドルは日本赤十字社を通して薬剤および医療品を買うというものであった。枝村大使は、代表団の中には日本の様々な会社、および銀行のモスクワ代表者が入っている事を話して下さった。彼らのアルメニア訪問の目的はアルメニア・日本の将来における協力の可能性を調べることであった。アルメニア共和国副首相のチテチャン氏はアルメニア原子力発電所再稼動の問題を挙げた際、地震活動が活発な地帯で原子力発電所を安全に操業している日本の豊かな経験が役立つという考えを述べた。それに対し枝村大使は、旧ソ連領地にある各原子力発電所の安全な操業に対する日本側の希望を話され、この問題解決のために自身も努力すると約束して下さった。

1994年9月、日本国の新しい大使である渡辺氏がアルメニアを訪問された。渡辺大使はアルメニア大統領テルペトロシヤン・レヴォン氏、首相、外務大臣、国会の会長と会談された。アルメニア大統領との会談の際、渡辺大使は両国間における全面的な協力実現が行なわれていない理由は、ナゴロノ・カラバフ問題のために起こったアルメニア封鎖であるという趣旨を述べられた。テルペトロシヤン大統領はトランスコーカサス地帯の特徴を説明しながら、この地帯はロシア、トルコ、イラン、米国並びにヨーロッパ諸国の国際利害の衝突地であることを強調した。また、この地帯におけるロシアの利害について言及し、ロシアの対コーカサス政策の原則は、この地帯に他国の支配を入れないことであると述べた。それにもかかわらず、この地帯には他国の影響、並びに利害関係が存在する。ナゴロノ・カラバフ問題の本質、また現在の状況と平和的解決の交渉状況を紹介した際、最大の懸案となったのは、どの国が担当国となるかという問題であった。アルメニアにとってはどの国が平和をもたらすかより、平和はどのぐらい早くもたらされるかということの方

が大切だと大統領は強調した、また問題を解決する一つの案として、地域の平和を守る国々には CIS と共に東欧カスカンジナビア諸国を含むことはどうかと提案した。ナゴロノ・カラバフ基本問題の説明に対し、渡辺大使は感謝を述べ、ロシアの帝国主義的態度の表明に関する日・露関係の背景について説明して下さった。1993 年、エリツィン大統領が訪日した際、北方領土問題解決についての相互理解が得られていたにもかかわらず、未だ正義と合法性のもと、交渉が続けられているとのことであった。次に大使はカラバフ対立に関する日本政府の見解を述べられた。それは、まず平和的方法で問題を早急に解決することであり、そのためには OSCE 範囲内での利害関係諸国との協力が何よりも重要であると話された。人道的援助に関し、日本政府は今年もアルメニアに対し二百万米国ドルを援助して下さると大使が報せて下さった。

アルメニア共和国最高会議の B. アラルクチャン会長との会談の際、会長は選挙によって成立した法律制定活動を紹介した。その一つは、国際権に相当する国民の自由を守る法律であり、もう一つは市場経済成立のために必要な経済分野で制定された法律であった。またアラルクチャン会長は日本の法律制定の経験を学ぶことはアルメニアにとって役立つことを強調し、また両国間の様々なレベルでの関係発展を提案した。渡辺大使は、日本の代表団の中には両国間のあらゆる分野での深い交流を期待している有名会社の代表者が含まれていると報せて下さった。大使に頼まれ、アラルクチャン会長はアルメニアの経済発展の見通しを紹介した。それは、アルメニアは経済発展の能力を持ち、経済は復興し、他国との相互利益ある経済関係の締結の用意があること、そして市場経済へ移行するであろうと言うものであった。渡辺大使は、今後もアルメニアにおける様々な分野での計画が実行に移されるよう、援助を惜しまないという日本政府の決定を報せて下さった。

アルメニア共和国の H. バグラチャン首相との会談の際、渡辺大使は、アルメニア国内の安定性、またエネルギー不足そして国内市場について御自分の観察による感想を述べられた。首相は、アルメニアは今後、原子力産業を發展させ、産業分野の中で以前盛んだった工作機械製造、外国企業との協力可能な場合における電気製品、製靴、ぶどう酒醸造などの分野を發展させるつもりだと答えた。

1998年3月に行われた大統領選挙では当時首相であったコチャリヤン・ロベルトが選ばれた。コチャリヤンは2003年の2度目の選挙でも選ばれた。

アルメニアは徐々に発展の方向へと向かっている。過渡期にあり、まだ困難を克服するには時間がかかるが、経済分野、時に産業・農業において段々と進展が見られるようになり、新しい職場が増え、失業者はかなり減っている。1988年の大地震で被害を受けた地方は活発な再建活動がなされている。

しかし、問題点はまだ多く残されている。それらは国民の生活レベルを高める事業、文化・科学を発展させることである。アルメニア人民は将来を楽観的に考え、民主的で、発展した自由な強国を建設する意思を持っている。

独立した後、アルメニアは多くの国々と交流する機会を持ち、国際社会で完全な権利を持つ国のメンバーとして、国際関係に当然の地位を占めている。アルメニアの独立を認め、外交関係を結んだのはヨーロッパ、アジア、アメリカ、アフリカなど各大陸にわたり、イギリス、ロシア、中国、フランス、日本、ドイツ、イタリア、イラン、エジプト、シリア、グルジア、イスラエル、インド、アルジェンチン、ブラジル、オーストラリア等である。1992年にアルメニアは国連のメンバー、そして国連の様々な機関の委員として選ばれた。アルメニアは国際政治に参加する際、国連の品位あるルールに従っている。1991年のソ連崩壊後、旧ソ連共和国の一部は自由国家連合を成立した。アルメニアもこの連合のメンバーである。そして2001年にアルメニアは欧諸国連合のメンバーとなった。アルメニアは国際貿易連合のメンバーとして政治・経済・国際貿易・各種機関で様々な活動を行っている。またアルメニアは大西洋条約機構のメンバーであり、「平和のための協力」等のプログラムの範囲で北大西洋条約機構のメンバーと協力関係を持っている。

アルメニアはトランス・コーカサスと中近東における政治的・軍事的・経済的・交通的に重要な位置にあり、地域上、世界の問題を解決には特別な役割を持っている。

第二章

アルメニア・日本 外交政策にみる協力

独立した旧ソ連共和国に対する日本政府の外交政策は「新たな対欧政策」思想のもと、90年代の中ごろ可決成立した。シルクロード諸国である中央アジアと南コーカサスの各共和国に対する政治協力の目的は、それらの諸国に経済的援助を与え、各国々を国際社会に統合できるよう、かなり高いレベルにまでその経済を引き上げることにある。つまり、日本がこれらの諸国に投資するための適当な経済・社会的な基礎を準備することである。

アルメニア共和国はアジア諸国との外交関係を発展させる際、外交政策の原則に従いながらも、アジアの中で最高に発展した日本との協力の強化を極めて重視している。

アルメニア共和国の外交政策にとって日本との最終的な政治・経済協力の形として、先ず政治的関係の多様化、次に様々な地域プログラムとその融資おける適切な参加、そして国内経済改革と構造基盤変更を実行するために必要な金融、技術的に発展した国々の投資先となることなどが大変重要であると思われる。

アルメニア共和国政府は日本が世界平和や安定、並びに安全な国際状況を作るための多大な貢献をありがたく思っている。日本は積極的に国際機関と交流し、全世界で人道的援助を行っている。この点からみれば、日本が国連安全保障理事会の常任理事国となることはアルメニアの心からの望みである。この国際最高機関において友好関係にある日本が代表国の一つとなることはアルメニアにとって有益であると固く信じている。

アルメニアは、南コーカサス地域の平和と安定を守るため、地域内の協力と統合を強化するため努力する決意である。また、この地域において最も組織力があり、安定している国としてアルメニアは日本にとって信頼できる相手となろう。

独立アルメニア共和国と日本との外交関係は1992年9月7日に行なわれた信任状の交換で始められた。

ヤンの組織から出ることを選んだ。ナゴルノ・カラバフ共和国での初めての国会選挙は1992年12月28日に行なわれ、国会は1993年1月1日、ナゴルノ・カラバフ共和国の独立を宣言した。¹⁶

この決議は、アルメニア、アゼルバイジャン並びに他のソ連共和国がソ連組織を出る決議と同じように大統領の1990年4月3日の法律に基づいた合法的なものであった。

しかし、アゼルバイジャンはナゴルノ・カラバフ人民の政権と合法的決議を認めず、ナゴルノ・カラバフに対する抗争を始めた。カラバフは苦境に陥った。これに抵抗すべくコチャリヤン・ロベルト氏を先頭にしてカラバフ防衛国立委員会が組織された。戦争は1994年5月まで続いた。カラバフの軍隊はアルメニアと全世界のアルメニア人のサポートによりこの争いに勝利することができ、共和国の独立を守り、カラバフのアルメニア人を脅かす危険から守ることができた。敗戦したアゼルバイジャンは1994年5月12日に停戦に調印させられた。

ナゴルノ・カラバフ共和国は de facto 独立した共和国として今まで存在し、自国の独立権と独立する意思を認められている。共和国の大統領は1994年12月にコチャリヤン・ロベルト氏となった。

独立後の第三次アルメニア共和国の問題の一つは政府機関を成立させることであった。第一次、第二次共和国と戸は異なり第三次共和国は大統領政府の仕組みを選んだ。アルメニア共和国の指導者は高い統率力を持っている大統領である。アルメニア共和国の最初の大統領として1991年10月16日にテルペトロシヤン・レヴォン氏を選ばれた。最大立法機関は前と同じく最大議会で、国立議会と名を変えた。政府（内閣）は大統領と共に行政を行う。

やがて、アルメニアの新しい行政区画が決められた。アルメニアは9州に分けられ、各州は州長に管理されることとなる。農村には地方局として農村区が組織された。

アルメニアでは民主主義自由権が宣言され、主に欧米的民主主義をその方針とした。そして、複数政党制が成立し、検閲が廃止された。言論と出版の自由が宣言されたので、様々な政治方針を持っている新聞雑誌が現れた。マルクス・レーニン主義は国家の唯一のイデオロギーの意義を失った。教育機関、軍隊、国立機関は脱イデ

¹⁶ N. Hovhannisyán. The Karabakh Problem. Factors, Criteria, Variants of Solution, Yerevan, 1999, p. 44-45.

オロギー化した。様々な機関では政党組織が禁止されていたので、ソ連時代、共産党が会社などの事業を指導し、活動の方針を決めるようなことはありえなかった。異説という物は意味を失って、反対活動家への迫害は停止された。アルメニアは国立軍隊を作った。新しい国章、国旗と国歌が定められた。アルメニアは「ドラム」という国の通貨を持っている。第三次共和国は社会主義的仕組みを上から下まですべて解体した。1995年、新しい憲法が可決された。

経済の分野でアルメニアは企業、土地、農村企業の私有化と自由競争を基本的なアイデアとし、発展の自由、市場および経済の自由化を成立させる方針を選んだ。財産の主な形は私有財産となった。この点に関して国会は最適な法律を採択した。

しかし、社会・経済の変革は苦境の中で行われたので、住民の生活に深刻な影響を与えた。このような状況が一層進み、先ず経済の打撃となった。1988年12月の大地震、そしてトルコとアゼルバイジャンによって行なわれた経済封鎖、旧ソ連共和国との経済関係の断絶、新しい経済関係国および資源提供国の模索など多くの困難があった。その他、アルメニアはナゴルノ・カラバフでの戦争時、経済的・資金的・軍隊的な援助を与えなくてはならなかった。以上の理由のためアルメニアの多くの企業が立ち行かなくなり、失業率が上がり、インフレ激化となった。そのため国民の所得は1994年には1988年と比べほぼ5割下がった。文化への影響は深いものがあった。このような状況を生んだ最たるものは政府の過失であり、特に私有化を始めた際、他の事業に行った甚だしい誤りは、住民の死活問題となるほどのものであった。

そのため、「アルメニア人全民運動」政党の権威が落ち、その活動に対する不満、やがて反対運動が始まった。現れた反対党のなかには、「アルメニア人全民運動」の旧指導者・活動家が何人も入ってきた。

共和国指導者の内にはカラバフの基本的問題の解決に関する一致はなかった。経済危機に政治危機が加わった。その雰囲気は次第に緊張となっていく。この緊張した政治状況の中、1998年2月3日にテルペトロシヤン・レヴォン大統領が辞表を提出した。

テルペトロシヤンの退職は緊張を多少緩和した。

危機は徐々に広がり、深刻さを増してきたので、政府による様々な取り決めと指示では民族間紛争を防ぐことが出来なかった。これらを防ぐためには基本制度そのものの変革が必要であったと思われる。しかし、硬直した共産党政府にはその様な能力はなかった。もちろん、ゴルバチョフは1980年に「ペレストロイカ」の方針を打ち出し、この危機の解決を試みた。しかし、ゴルバチョフは、はっきりした目的および考えを実行に移す手段を持っていなかった。そのことはすぐに明らかになった。このことから、この政策の破綻は目に見えており、結局ソ連崩壊となった。ソ連邦は公式に1991年12月21日に国家としての存在を終えた。

ソ連崩壊の直前に、アルメニア、並びに多くのソヴィエト共和国で民族運動が始まった。この運動の目的はソ連から離れ、実際に独立主権国家を創ることだった。この面から見れば、アルツァフの運動は特別な意義を持っていた。1988年2月20日にナゴルノ・カラバフ自治州の議会はアゼルバイジャンの組織から出て、アルメニアに帰属するということを決定した。ナゴルノ・カラバフ自治州の議会は憲法に従い問題の解決をしたかったので、合法的要求を行うため、アゼルバイジャンの最大議会とアルメニアの最大議会に訴えた。しかし、アゼルバイジャン側の回答は否定的なものだった。さらに、アルメニア人が住んでいたスムガイト、バクー、キロヴァバドなどのアゼルバイジャンの都市とその周辺では残虐な殺戮が起っていた。

ソ連政府はこの殺戮を防ぐための努力は何もせず、アルツァフ運動、つまりナゴルノ・カラバフのアルメニア人の合法要求に対する否定的な態度を一層強くし、結果としてアゼルバイジャンの熱狂的な排外主義者によるアルメニア人への流血行動を起こさせた。死の脅威から40万人のアルメニア人がアゼルバイジャンから逃げ出し、難民となった。

アゼルバイジャンで行われた流血事件に対しアルメニアで強い反対運動が起こり、アルメニアはアルツァフの合法要求のため立ち上がった。「カラバフ」委員会が設立され、委員会はその運動の中心となった。ますます権威を強める「カラバフ」委員会に対し、正しい状況判断をすることが出来なかった共産党は権威を失うこととなった。政権は次第に「カラバフ」委員会に新しく設立された「アルメニア人全民運動」が握ることとなった。1990年5月20日、アル

メニアにおいて、国会の選挙が行われ、「アルメニア人全民運動」の理事会長であったテルペトロシヤン・レヴオン氏が国会長に選ばれた。1990年8月23日、新説国会開会の第一回会議において、歴史上重要な意義を持つ「アルメニア独立についての声明」が採択された。このことはアルメニアが独立国として再出発する際の重要な行為であった。声明の条文に基づき、アルメニアは1991年9月21日、ソ連の組織を離れ、独立国家を宣言することへの国民投票を行った。国民投票は積極的な政治状況で行われ、アルメニアの人口の大部分がソ連の組織を離れることに賛成した。この結果に基づき、1991年9月23日、最大議会はアルメニア独立を宣言した。

そして、アルメニアの数世紀の長い歴史、国家再建事業の新しいページとなる第三次アルメニア共和国が始まった。

アルメニア共和国独立化の事業は、合法的な方法でありソ連憲法およびソ連大統領の1990年3月3日の法律に基づき行なわれた事を強調すべきだ。

同法律に基づき、1991年8月30日、アゼルバイジャンもソ連の組織から離れることを宣言した。

アゼルバイジャンのこの宣言はナゴルノ・カラバフにとって新しい状況を作り出した。ナゴルノ・カラバフにはアゼルバイジャンの組織に残るか、または独立宣言し出ていくかの二つの選択があった。問題は次のことであった。ソ連邦最初であり、最後の大統領であったゴルバチョフによって1990年4月3日に確認された法律の3条は次のように記録されている。「自治共和国、自治州、自治区を含むソ連共和国は国民投票をするべきだ。自治共和国、自治州などの人民はソ連の組織を出るのか残るのか、国家的状況の問題を提起し、それらの問題を自分たちで決めるべきだ。¹⁵

ゴルバチョフのこの法律に基づいて、1991年9月2日にナゴルノ・カラバフ自治州とシャフミヤン区の議員会はアゼルバイジャンの組織から出る事を決め、ナゴルノ・カラバフ共和国の樹立を宣言した。

1991年12月2日にナゴルノ・カラバフの独立についての国民投票が行なわれた。人口の大部分であるアルメニア人はアゼルバイジ

¹⁵ «Decree of the President of the USSR M.Gorbachev. Article 252. Moscow, Kremlin (3 April, 1990), No 1409-1»

アルメニア領地であったナゴルノ・カラバフ、ナヒチェヴァンとイェレヴァン州の領地の一部を渡した。その後、アルメニアの国土は極めて狭くなり、面積は約 3 万平方キロメートルまで減った。この国土は歴史上のアルメニアの領地の 10 分の 1 しかない。

トルコ、グルジア、アゼルバイジャンと 1921 年に決まった国境は今まで変化されていない。

1920 年、第二次アルメニア共和国の地方局を含む国家建設の事業が始まった。地方の革命委員会の代わりに労働者・農民会議（ソヴィエト）が出来、1922 年 2 月、アルメニアのソヴィエト第一次総会が開会し、アルメニア第一次憲法を可決した。共和国の名はアルメニア・ソヴィエト・民主主義・共和国と決定された。それからソヴィエト・アルメニアはグルジア、アゼルバイジャンと共にトランスコーカサス連邦民主主義・共和国に入った。しかし、統合の事業はこれで終わらなかった。1922 年 12 月 30 日にロシア、ウクライナ、ペロルシアとトランスコーカサス連邦は統一され、ソヴィエト社会主義共和国連邦（ソ連）の結成を宣言した。ソ連に入った共和国は外務、防衛、貿易の事業をソ連政府に任せた。形式的にソ連は連合の形をとっていたが、実際は中央集権国家だった。

他の共和国と並び、アルメニアの歴史においてソ連への貢献、並びにソ連の発展を一つの意味で判断することは大変むずかしい。ここには極めて否定的な面と共にすばらしい長所もあった。

否定的な面は国家構造、政治、社会、法律の分野に關している。全ソ連にもメンバーの共和国にも中央には共産主義党の中央集権があり、全体主義的な仕組みが成立していた。他の政党は禁止され、社会・青年・労働組合などの組織は共産党によって監督され、その指示に従った。ソ連はマルクス・レーニンイデオロギーのみであり、他の思想は厳しく禁止されていた。

共産党と政府の行為は、次第に内務省と安全省という刑罰機関となっていた。1922 年、共産党中央委員会書記長、1939 年に総理大臣となったスターリンの個人崇拜は全国に広がった。

この状況が 30 年代に急激に崩れ始めた。大量逮捕、流刑、銃殺がソ連全土、アルメニア、他の共和国の国内政治の基本法則となった。裁判・法律の法則を守らず、共産党・政府の著名な活動家並びに作家、俳優、音楽家、技師、一般の労働者、農民が逮捕、銃殺された。この時期アルメニア共産党委員会第一書記長のハンジャン・

アガシ、首相のテルガブリエリヤン・サハクなどの著名な活動家も殺された。30年代、アルメニアだけで逮捕、抑圧、流刑、銃殺されたのは4万2千人であった。この罪のない人々はスターリンの死後、50年代に名誉回復された。

社会主義制度は深い政治的な危機を経験しつつあった。民主主義自由権の不在、暴政、抑圧、無統制の全体主義的な管理制度はソ連崩壊の主な原因となった。

ソ連とアルメニアの社会・経済・文化の発展について言えば、この分野は異なる状況であった。全体主義的な管理制度は経済発展のための物質的・財政的な力をすべて集中することが出来、資源の分散をふせぎ、経済の発展に役立った。産業と農業に対しては共同の方針が選ばれた。アルメニアは1918年と1920年のトルコ軍の侵入により崩壊された産業の再建を1928年に終わらせることが出来た。それでアルメニアは産業国家となることが出来た。新設され、次第に発展した産業の分野は、先ず機械製作、鉱山業、化学業、軽工業、さらに自動車産業、ラジオ物理学産業、電気製品製造、軍需産業などであった。アルメニアの文化と科学が栄えた時代だった。1953年、国立アカデミーが設立された。アルメニアは経済・文化・科学の発展水準においてソ連の他の共和国の先を行き、その中心的存在となった。

しかし、それから、特に1950年代からアルメニアを含むソ連共和国とソ連全体で経済的な危機が始まった。経済分野を成立させた中央集管理制体制は経済の発展を支えきれず、発展の妨げとなるようになった。ソ連の経済発展は次第にヨーロッパ諸国および米国から遅れるようになっていった。

やがて、危機はソ連の国家・政治・経済・社会・文化のすべて分野に広がった。

また、民族関係においても危機を体験した。特に、ソ連共和国の境界は実に勝手であり、政府にとっての都合を重視し、「分断して支配せよ」の政策により決められた現実が民族危機の原因となった。この政策の例の一つはソヴィエト政府がアルメニアの昔からの領地であったナゴルノ・カラバフとナヒゼヴァンを、法をまったく遵守せずアルメニアから取り上げ、アゼルバイジャンに引き渡したことである。アルメニア人民はこの不公平を受け入れることが出来なかった。

そして、国際面においてもアルメニアの地位は向上してきた。共和国が大使館・領事館との外交関係を結んだ国々は米国、イギリス、イラン、イタリア、ギリシア、グルジア、アゼルバイジャン、スウェーデン、日本、フィンランド等であった。1920年1月19日、英・仏・米・伊・日から成っていた対独連合（アンタタ）の最高会議は公式にアルメニア独立を承認した。アルメニアにとって1920年8月10日、連合国がトルコと調印したセープル条約は重要な意義を持っていた。この条約を調印する際、アルメニア代表団もトルコ代表団ともに署名した。

セープル条約によればトルコはアルメニア独立を承認する予定であった。トルコはアルメニアに全エルズルム州、ヴァン、ピトリス州の約3分の2、トラピゾン州の一部を渡す約束であった。アルメニアは黒海に出る可能性を得た。それに、西アルメニアの領地から約9万平方キロメートルを東アルメニアに渡す計画があったので、第一次共和国の全面積は16万平方キロメートルと成る予定であった。

しかし、セープル条約は実行されなかった。ケマル・ムスタファを中心としたトルコの新しい政府はこの条約に反対した。1920年秋9月28日、トルコ軍は宣戦布告をし、アルメニアに侵入し、オルティー区、カゲズヴァン区、アルダハン区、サリガミシ区を占領した。そして、10月31日にカルス、11月7日にアレクサンドロポルを占領した。ここで是非言うべきことはロシアは以前からトルコ軍の侵略計画を知っていたということである。トルコ軍がサリガミシ・シャプタフティ線を越えない条件として、アルメニアへの侵略を黙認したのである。ロシアのこの許しがたい態度の裏には、トルコを東における社会主義革命の砦と見なし、その協力のもと東の国々に革命を広げたいという強い野心があったのである。計画に基づいたものとは言いがたい。

トルコはアルメニアに対し、まるで略奪と変わらぬ条約に調印させた。その調印式はアレクサンドロポルで1920年12月2日、アルメニアがすでにソヴィエトに属したあとで行われた。この条約によれば、トルコにカルス州とスルマラ区が渡され、ナヒゼヴァン並びに幾つかの地域はトルコ保護地域として調印された。

さらに、第一次アルメニア共和国の存在を脅かしたもう一つの国はソヴィエト・ロシアだった。ロシアはソヴィエト制度をアルメニアに根付かせようと努力した。

結局、この威力ある二国の圧力に抵抗することができずに、1918年5月28日から1920年11月29日まで2年半しか存在できなかった第一次アルメニア共和国は倒れた。1920年11月29日、ボリシェヴィキ党は政治権を取り、アルメニア・ソヴィエト社会主義共和国の樹立を宣言した。アルメニアに赤軍の第11軍団が入り、カシヤン・サルギスを中心とした革命委員会が政権を担当した。

その日からアルメニアの第二次共和国となるソヴィエト社会主義共和国の歴史が始まった。それは1991年ソ連邦の崩壊まで続いた。

第二次共和国が直面した問題は隣国トルコとアゼルバイジャンとの関係を調整することだった。1920年4月28日にソヴィエト社会主義共和国となったアゼルバイジャンは1920年2月2日、アルメニアとの領土問題はなく、ナゴルノ・カラバフ、ザンゲズル、ナヒチェヴァンはアルメニアに帰属すると公式宣言した。

ソヴィエト・アルメニア政府は1920年12月2日にアレクサンドロポルで調印された条約を無効と宣言した。しかし、カルス州とスルマラ区を帰属させることは出来なかった。ロシアのボリシェヴィキ政府はこの件に関し、アルメニアには何の協力もしなかった。だが、1921年3月16日、モスクワでトルコと平和・親善条約を調印した際、ロシアはカルス州とスルマラ区はトルコに、ナヒチェヴァンと他のアルメニアの領地はアゼルバイジャンの帰属とすることを認めた。そして、ロシア共産主義党コーカサス・ビューローの1921年6月5日の可決により、ナゴルノ・カラバフ（アルツァフ）はアゼルバイジャンに渡されてしまった。アルツァフは以前からアルメニアに属しており、人口の95%であったアルメニア人は母国がアゼルバイジャンに併合されることに強硬に反対した。特にアゼルバイジャンのような1918年に初めて政治舞台に現れたチュルク風の国の支配に反対だった。

従って、アルメニアはロシアとトルコが行った植民地契約の犠牲となった。この契約の歴史上の責任は等分にケマル・ムスタファとレニンにあり、彼らの友好が生んだ悲劇である。

アルメニアは領地のほとんどを失った。トルコに併合されたのは西アルメニアの6州だけではなくて、東アルメニアのカルス州、スルマラ区、オルティー区、イグディル区、カゲズヴァン区とサリガミシ区であった。そして、ロシアはアルメニアの意見を重視せず、新しく出来たチュルク風のもう一つの国であるアゼルバイジャンの

ドイツとその同盟国であったトルコ、オーストリア・ハンガリー、ブルガリアとソヴィエト・ロシア間による「ブレストリトフスク講和条約」の調印はトランスコーカサス、特にアルメニアにとって不利な状況がさらに進むこととなった。

ブレストリトフスク講和条約をトルコと調印した際の追加条約によればロシアは第一次世界大戦のとき占領した西アルメニアの領地を全部トルコに返すことになった。さらに、ソヴィエト・ロシアは東アルメニアの領地であったカルス州とアルダハン州をトルコに割譲させられた。

このことからロシアはアルメニアの存在を脅威にさらすことになった。特にロシア軍はコーカサス戦線を放棄し、国へ帰っていったので状況は益々危うくなった。

トルコは直ちにロシアの弱腰を見て取り、短絡的な政策にはした。ロシア軍隊が戦線を置き去りにした後、アルメニアのエルジンカ、パイブルド、エルズルム、サリカミシ、アルダハン地域を侵略したトルコ軍は1918年5月にカルス、バトウムに接近し、イェレヴァン州とトビリシ州を進撃した。5月16日にトルコ軍は東アルメニアの経済・文化の重要な中心地であったアレクサンドロポルを占領した。そして、東アルメニアの奥地へと進行し、イェレヴァンへと進んでいった。

東アルメニアの領地におけるトルコ軍の行動は、西アルメニアで実行されたオスマン帝国指導者による虐殺政策と同じものであった。彼らの目的は、トランスコーカサスを新しい領地とするだけでなく、アルメニア人民の根絶であった。

アレクサンドロポルを侵略した5日間後、トルコ軍はサルダラパートという村を侵略し、イェレヴァンへ進行した。そのとき奇跡的なことが起こった。アルメニアの少数の軍隊は祖国防衛のために立ち上り、1918年5月21-18日のサルダラパートの闘い、バシュ・アパランの闘い、カラキリサの闘いでトルコ軍を打ち破り離散させた。闘いが勝利に終わり、アルメニア軍は敵に侵略されていた多くの領地を奪還し、トルコ軍をアレクサンドロポルまで追放した。この闘いはアルメニア人民の長い歴史の輝かしい1ページとなり、アルメニアの国の進展に運命的な役割を果たすこととなった。

5月の闘いの結果、アルメニアは危機的な状況を避けることが出来た。そして、闘いにおける政治的な役割も大きかった。この闘い

のおかげで、5世紀前に独立国家を失ったアルメニア人民は国家を再建することが出来た。1918年5月28日に第一次アルメニア共和国が創設された。共和国の樹立にマヌキャン・アラム氏がすばらしい貢献を果たし、アルメニア共和国政府が設立された。メンバーの大部分はダシュナクツチュン政党の委員だった。第一次アルメニア共和国の第一次政府の先頭に立ったのはカチャズヌニ・オヴァネス氏だった。

政府は政権樹立への政策作りを始め、まず国家建設を主な目的とした。第一次アルメニア共和国存在の2年半の間、国会は300以上の法律を採択した。そして、民主主義共和国の建設へとまじめに取り組んだ。アルメニア語を国語と定めた。少数民族の権利保障も定めた。国会はアルメニア国立軍隊の創設についての重要な法案を可決した。1919年5月28日、独立アルメニアが建設された1年後、公式に独立連合アルメニアを宣言した。連合と付けたのは、西アルメニアを加えたいという意味を含んでいた。

それからの出来事、その決定は決して名ばかりのものではなかった。1919年にアルメニア軍はカルス市とナヒジェヴァン州を奪還し、アルメニア領地を7万平方キロメートルまで広げた。それは若い共和国の存在と発展に有利に働き、国の建設を保障した。

しかし、共和国の社会・経済的な状況は苦しかった。主に戦争の際、トルコ軍によって行なわれた略奪、強盗、窃盗のため、国の産業や農業は崩れ、鉄道は機能していなかった。失業者の数は多大なものであった。また、西アルメニアから逃げ出した大勢の避難民、両親を失った孤児達は東アルメニアの安全な生活を期待し、都市と村をうずめた。彼らのための食料、住宅、職場が必要であったが、共和国はまだそれらを与えることが出来なかった。小麦やその他最低限の食料品が足りず、多くの地域で飢餓が始まった。

政府はこの悲惨な状況を打開するための道を探していた。そして産業、農業及び工芸を打開のための一歩とした。それから徐々に社会・経済・生活に進展が見られるようになった。

政府は同時に教育と文化の分野を重要視していたので、学校、国立図書館、国立博物館など重要な文化施設を建設し、1920年1月30日、アルメニア知識人の幾世代もの夢であった国立大学がアレクサンドロポリに立てられた。外国からたくさんのアルメニア人の専門家が帰国し、若い共和国の建設に貢献した。

繰り返しとなるが、アブデュル・ハミド二世スルタンと青年トルコ政党、その指導者のエンヴェル、タラト、ジェマル、ナジム、シャキル・ベハエッディン等によってアルメニア人、アッシリア人、ギリシア人、アラブ人、その他トルコ人以外の民族に対し実行されたこの犯罪政策を考え、オスマン帝国が 19 世紀末から 20 世紀始めにおいて大量虐殺を行ったと判断すべきである。

アルメニア人の虐殺は全アルメニア人の悲劇であり、我々民族に大きな痛手を与えた。

西アルメニアとオスマン帝国の全領地で 150 万人のアルメニア人が殺され、数十万人は家を追い出され、追放された。アルメニア人の母国にアルメニア人がいなくなった。その代わりに 19 世紀に始まったトルコ人、特にクルド人がアルメニア人が住んでいた地方へ移住し始めた。

アルメニア人は母国の大部分であったアルメニア高地の 10 分の 9 に当たる西アルメニアを失った。アルメニア人に残った領地はアルメニア高地の 10 分の 1 になり、それが現在のアルメニア共和国の領地である。

追放の結果、アルメニア人は全世界に離散し、アジア、ヨーロッパ、アメリカ、アフリカの国々の首都で自分たちの民族、文化・教育・宗教をまもり暮らしている。アルメニア人のディアスポロが現れ、アルメニア人は二つに分けられた。以前の西アルメニアと東アルメニアに代わり現在はアルメニアのアルメニア人とディアスポロのアルメニア人という二つである。

アルメニアツィドと普通と呼ばれるアルメニア人の虐殺 20 世紀の歴史には黒いページだ。

第一次世界大戦時、東アルメニアも特殊な状態におかれた。それは 1917 年、ロシアで 2 月と 10 月の革命が起こったためであった。2 月の革命はツァーの専制制度を倒し、ロシアにはブルジョア民衆主義国家が樹立した。コーカサスでは総督の制度が廃止され、3 月 9 日に国家統治の新しい機関となったトランスコーカサス特別委員会《オザコム》が成立した。オザコムの主な目的はトランスコーカサスに新しい政治を根付かせることであった。トランスコーカサスとアル

メニアは政治活動がかなり活発になり、ダシュナクツチュン政党とフンチャク政党が活動し、新しい民衆政党が成立して、シュシ、トビリシとバクーにはアルメニア人の民族会議が出来た。

オザコム の責任はロシア軍に奪還され、監視されている西アルメニアの領地にも適用された。ロシア臨時政府の決議によれば、1917年4月26日にトルコ・アルメニアの高等弁務官(コミサール)の地位が定められた。アルメニア代表のゲヴォルグ5世カタリコス はペトログラドに創設されたロシア臨時政府に訴え、「再建されたロシアにおいて同盟国と共に以前からアルメニア人が住んでいたトルコのヴィラエットの領地に自由なアルメニアを建ち上げるべきである」という期待を述べた。そして臨時政府は西アルメニアのエルズルム、ヴァンとフヌスという領地にアルメニア州を作った。

アルメニアの政党や勢力は民族自決権の推進者であり、将来ロシアに入り民族による地方自治を期待していた。

しかし、1917年10月25日(新暦は11月7日)にペトログラドでボリシェヴィキ党によって実行された社会主義的革命のため、ブルジュア民衆主義国家の存在はそれで終わった。臨時政府は覆され、V. I. ウリヤーノフ・レーニンを先頭としてボリシェヴィキ党が政権を取った。

そのため、アルメニアを含むトランスコーカサスに新しい政治情勢が成り立った。ここにあった大きい政党、つまりグルジアのメンシェヴィーク党、アゼルバイジャンのムサヴァト党、アルメニアのダシュナクツチュン党、社会革命党、憲法民主党は社会主義革命とトランスコーカサスにおけるソヴィエト政権の成立に反対した。しかし《オザコム》は解散させられ、代わりにソヴィエト政権が1917年11月に地方自治を担当する新しい統治機関となり、トランスコーカサス・コミサーリアットが成立した。コミサーリアットの主な目的は「トランスコーカサスの権力化阻止とソヴィエト・ロシアに対する戦い」であった。しかし、この統治は長く続かず、1918年2月10日にトランスコーカサス・セイムに代わった。トランスコーカサス・セイムは1918年4月9日(22日)にロシアからの独立宣言、翌日、4月10日(23日)、トランスコーカサス・連邦民衆主義共和国の独立宣言をし、政府の先頭にはグルジア人のア・チヘンケリが ついた。このためトランスコーカサスはロシアから離脱することに成功した。

っていた。国際社会はこの信じがたい惨い犯罪を聞き、ショックをうけ、後にこの虐殺を人類に対する犯罪であると認めた。

様々な国の政府、国家・政治・社会活動家、宗教活動家、作家、芸術家などの人々は青年トルコによる犯罪に反対しアルメニア人民を支持する抗議を申し立てた。

1915年5月13日にロンドン、パリ、ペトログラードで同時出版されたイギリス、フランス、ロシア政府による共同広告にはオスマン帝国でアルメニア人に対し実行された大量虐殺とトルコ政府のメンバーの責任について発表された。この広告には「トルコで人類及び文明に対し行われた新しい犯罪に対しロシア、フランス、イギリスの同盟国政府はこの広告で公式にトルコ政府各メンバーの責任、並びに直接犯罪に参加した地方の指導者の責任について高門* に発表する。」と書かれていた。¹¹

アルメニア人虐殺はベネディクト 15 世であるローマ法王の心を深く痛めた。彼は 1915 年 9 月 10 日にオスマン帝国のムハマド 5 世スルタンに対しアルメニア人虐殺を決して許さないと訴え、《罪のない民衆》に行ったこの虐殺を厳しく非難した。¹²

アルメニア人虐殺を厳しく非難した人々の中にイスラム教の国々の著名な活動家があった。彼らは、トルコで行われたこの虐殺はイスラム教の教義に合わないとした。

その点から見れば、特にイスラムの世界の権威であったメッカのセリフとヒジャズの指導者、イスラム教の大主教であったフセイン・イブン・アリ・アルサヒミの立場は重要であった。また、大主教はムハマド預言者の直系の子孫であると思われていたため、彼の立場は最重要視されていた。

フセイン・イブン・アリは、1916 と 1917 年に 2 度イスラム教の世界に訴えた。その 2 度の広告で彼は「統一と進歩」政党、党のエ

* トルコ広告政府の公称（通訳者のコメント）

¹¹ 《明かり》N124、1915、5月13日（ロシア語）

¹² それについて思い出したのはアルメニアでキリスト教を国教として受け入れ 1700 周年の記念日の祝賀式に訪問されたヨハネ・パウロ 2 世ローマ法王だった。法王は虐殺の記念碑を訪ねた時、《黙祷の壁》にベネディクト 15 世の書いた文章が記録された記念碑を建てられた。もう一つの記念碑をヨハネ・パウロ 2 世は置いた。その文章には「神様、この民族の苦痛を忘れないで、アルメニアのために祈ってください」と書いてある。

アルメニア共和国新聞、2001 年 9 月 27 日

ンヴェル、タラト、ジェマルという三人指導者、オスマン帝国の各民族をトルコ化した事、アルメニア人大量虐殺を厳しく非難し、アラブ人に対し節度ある態度を求めた。¹³

メッカのセリフは当時オスマン帝国の中で帝国に反対し蜂起を指導者したアラブ人ファイサリとアブデル・アシス・アルジャルバという首長らに特別な書簡を送り、虐殺から助かったアルメニア人に来るだけの援助と保護を与えるよう命令した。

また、アルメニア人はあなたの《シンミ》だから、あなた方の生命、あなた方の子供と財産を守っているように彼ら（アルメニア人）を守ってください。」とフセイン・イブン・アリが命令した。¹⁴ 彼は青年トルコ政党的罪を鋭く指摘し、彼らの犯罪はイスラム教の教義と合わないものであるから、彼らにイスラム教の社会と神聖なコーランやスンナとの関係を停止すること要求をした。

上述のとおり、様々な国の社会・政治家・宗教活動家、作家、科学者、芸術家はアルメニア人民を支持する抗議を申し立てた。イギリスからはブライス・ジェームス卿、20世紀の著名な歴史学者であるトイビ・アルノルド、ドイツからプロテスタント教会の活動家のレブシウス・ヨハネ、政治家のヴェグネル・アルミン、リブクネフト・カルル、リュクセンブルゴ・ロザ、フランスから作家のフランス・アナトルとロラン・ロメン、ノルヴェーからナンセン・フリチオフ、ロシアからブリュソフ・ヴァレリとヴェセロフスキ・ユリイ、米国からギッボンズ・ヘルベルトとモルゲンタウン・ヘンリ、アラブからは有名な政治社会活動家のファイェス・エル・ゴセイとアサド・ダギルなど実に多くの方々が抗議の声をあげた。

¹³ アルメニア人を絶滅についてのアラブ人の資料、ペイルート、1988（アラビア語）
¹⁴ (13)の同所

《シンミ》の意味は《あなたの保障の下にいる人》である。これはアラブ・イスラム教の中世の習慣的法律によれば、イスラム教国家に住んでいるイスラム教以外だけれども、自分の聖典を持っている民族のことである。この民族、つまりキリスト教の信者、ユダヤ人、ゾロアスター教の信者は、それぞれバイブル、トラン、アヴェスタという聖典を持っていた。この民族は自分の宗教を守って従うことや生命、自由性、財産を保護されていた。つまり、イスラム教の国家とコーランは異教民族を保護して、彼らの圧迫をもちろん、人類よっての殺人を許さなかった。

（同じ）イスラム小辞典、モスクワ、1983、p. 37（ロシア語）
N. ホヴァニシャン、アラブ諸国の歴史、1巻、イエレヴァン、2003

ルコ人として宣言されず、強制的にトルコ人にさせられる予定であった。この大きな違いが分かっただら、トルコ主義イデオロギーが暴力を中心としたことは明らかになる。

青年トルコはこのイデオロギーを三段階で実行することに決めた。第一段階はイスラム教の各民族を強制的にトルコ人にさせること、キリスト教の各民族を強制的にイスラム教に改宗させることであった。第二段階は種族的な粛清、つまり上述のトルコ化やイスラム化に抵抗した種民を強制的に退去させること、第三段階は抵抗した種族の虐殺だった。

その政策の目的は、トルコ民族の優越性を人種差別主義の思想に基づき押し出し、《純》トルコ人国家を設立することであった。

もう一つの目的はオスマン帝国の保存、あくまでも崩壊を防ぐことだった。

トルコ主義のもう1つの政策は外国、つまりコーカサス、中アジア、ロシアのウラル山脈の辺り、クリミア半島等の地域に住んでいるチュルク民族に向けた国外政策であった。この政策の目的はオスマン帝国の領地を小アジアから西シベリア、中国まで広げる《大トルコ帝国》を設立することであった。このプログラムはパンチュルク主義の思想で、擁護者は現在のトルコの政治筋にもいる。¹⁰ パンチュルク主義のこのプログラムはロシア、イラク、アラブの他の国の人々並びに国家にとって危険なものであった。

そして、パンチュルク主義の進行プログラムの途中に位置したアルメニア人にとりそれは脅威であった。それについて青年トルコ指導者の一人であったアリ・イスラムは、アルメニアがなかったら、コーカサス占領は何の問題もない、と言った。そこで、アルメニア人が直面したことはチュルク主義を受けるか民族の消滅かの二つの選択のみであった。

このことから、アルメニア人虐殺は《純》トルコ人国家の設立、オスマン帝国の領地的拡大、並びに青年トルコパンチュルク主義のプログラムを実行するための行動だったと言えるであろう。アルメニア人虐殺の理由については青年トルコの《理論的な》思想とそれらに基づいた政策にも見られるものである。特別な役割を果たしたもう一つの理由がある。アルメニア人を消滅させてしまえば、「アル

¹⁰ Graham Fuller, Turkey Faces East. New Orientations Toward the Middle East and the Old Soviet Union, RAND, Santa Monica, 1992

メニア人を助ける」という大義名分をもってオスマン帝国の内政に干渉し軍国化を阻止していたヨーロッパの国々との交渉を終わらせることができるからであった。

そのため、第一次世界大戦中トルコはアルメニア人の虐殺を決め、この惨いプランを実行に移した。

虐殺を実行するため状況であるが、人々は暴力、圧迫、殺戮を行う帝国の方針に慣れており、虐殺を実行するための組織、虐殺を支持する官吏、国家構造、イデオロギーと（オスマン主義、チュルク主義、パンチュルク主義）、完全に揃っていた。

これは「アルメノサイト」という 20 世紀初のジェノサイドの理由と状況を分析したものである。

しかし、その理由と状況は国際情勢、つまり第一次世界大戦がなかったら、虐殺の実行にまでは至らなかっただろうと思われる。

さて、順調に進む国際及び国内状況に気をよくしたオスマン帝国政府はエンヴェル、タラト、ジェマルという三人の指導者を「統一と進歩」という政党の先頭にたて、1915 年にアルメニア人の母国である西アルメニアにおいてアルメニア人のジェノサイトを実行した。

オスマン帝国はこの虐殺を計画書どおりに残虐かつ完全に成功させるため国家機構、軍隊、警察、刑事からなる特別部隊と武装クルド人による強盗団を使い行った。

アルメニア人虐殺の始まりは 1915 年 4 月 15 日だったというのが一般の通念だ。

1915 年 5 月からビトリス、ディアルベクル、エルズルム、カルペルト、セバスチア（シヴァス）、ヴァンという本来の西アルメニアの六つのヴィラエットやトラピゾン・ヴィラエットからアルメニア人の虐殺、定住地からの追放が始まった。

不利な条件にもかかわらず、アルメニア人は幾つかの地域、つまりサピン・ガラヒサル、ヴァン、ムサ山の辺り、サスン、ムシュ、ウルファ、ハジン等の地域ではトルコ軍隊に対し抵抗を起こし、激しく戦った。彼らは人生より名誉と自由を重んじ、自分達の家族を守りながらも死を選んだ。

戦争時存在した軍事的な検閲とマスコミに対する制限にもかかわらず、青年トルコが実行した虐殺についての情報は世界中に広が

条約を基礎に新しい計画ができた。それによれば、西アルメニアは二つの地方に分けられた。一方はエルズルム、シヴァス、トラピゾン、ヴィラエツト、もう一方にはヴァン、ビトリス、カルベルト、ディアルベクルが入ってきた。そして、各地方に外国人の監視官を任命する予定であった。この監視官を任命するのはオスマン政府だったが、ヨーロッパの国々も確認した。地方理事会の会員は半分はキリスト教、半分はイスラム教の信者から選ばれる予定だった。同じような規則に基づいて役人も任命される予定だった。⁹

トルコ政府はヨーロッパの国々に承認され、第一地方の理事をノルヴェー国籍のホッフ氏、第二地方の理事をオランダ国籍のヴェストネック氏に任命した。しかし、この二人も事務に就くことが間に合わなかった。

やがて第一次世界大戦が始まったので、トルコはその際、1914年1月に調印した露・土条約を無効とした。

諦めずに、西アルメニアの住民はオスマン帝国の範囲内で地方自治を行う権限を要求したが、公式にトルコからの完全独立国家創設の要望はしなかったということである。西アルメニアは改革のモデルも、中央集権排除のモデルにも山地レバノンのモデルにも賛成であった。

残念ながら様々な理由でこれらの案の一つも実現されず、アルメニア人虐殺の恐怖の働きが始まってしまった。

次に、アルメニア人の1915年の大虐殺の理由と条件を調べてみよう。

1915年の大虐殺は偶然の出来事でも突発的な出来事でもなかった。これは数十年、数百年と言ってもいい長い年月の間続いたスルトン達と青年トルコによって行われた帝国のトルコ人意外の民俗、特にアルメニア人に対して行われた惨い虐殺を含む排外主義的な政策の結果だと思われる。これはトルコ政府の公式な政策であった。

オスマン帝国には長い年月に渡りトルコ人、クルド人、チェルケス人から成る殺人及び虐殺を専門とした特別な階層が存在した。殺人を専門にしていたこの層を率いる者は殺人で生活をなり立たせ、

⁹ R. Davidson, *The Armenian Crisis, 1912-1914*, *The Armenian Historical Review*, W., 1948, vol3, No 3; 外交書類集。アルメニアにて改革、1912年11月26日—1914年5月10日間、ペテロブルグ、1915、p. 158-180 (ロシア語)

また不法に他人の財産を手に入れる手段として人を殺していた。このため帝国内での地位は特別なものであった。

この特別な層に属していた人々は、誰よりアルメニア人殺戮の利益を求め、大虐殺の中心的実行者となった。

もう一つ特記すべき条件を述べるべきだ。帝国の住民であったアッシリア人、アラブ人、ブルガル人、アルメニア人、ギリシア人、セルビア人及び他のスラヴ人に対し定期的に行われた殺戮のため、トルコ社会はこのような状況に慣れてきていた。トルコ人以外の民族への虐殺は普通のこととなり、社会での抵抗や反抗は起きなかった。

このような国の中において、上記の条件のもと暗く残虐で血に飢えた層を組織し、殺人や民族の種族的な粛清、大虐殺へと向かうのは難しいことではなかった。アルメニア人はその犠牲となった。

専門的かつ詳細な研究によれば、オスマン帝国は殺戮並びに虐殺を生みやすい土壌にあり、「虐殺の国」と呼ぶに相当する国であったということである。

殺戮と虐殺に慣れたオスマン帝国の国家指導者が堅持した思想がアルメニア人虐殺への準備と実行の理論的基礎となった。

最初の段階ではスルタン主義という思想が現れた。それによれば帝国の全民族、キリスト教信者も、イスラム教信者も、つまりトルコ人、アラブ人、クルド人、アルメニア人、ギリシア人、セルビア人、アッシリア人等はオスマン人として定められた。彼らは一つのオスマン民族のメンバーとなった。これは帝国の民族を同化することを定める初めての宣言だった。

トルコ人以外の民族は、帝国のこの新しい思想が孕んでいる重大な脅威にすぐに気がつき、彼らの存続をかけ徹底的に抵抗した。そのためオスマン帝国はこの案を実行に移すことができなかった。

オスマン理論家、特に青年トルコが政権を掌握した後、トルコ主義・トラン主義というトルコ以外の民族にとってもっとも危険な思想を社会に発した。トルコ主義は帝国の公式のイデオロギーとなった。

トルコ主義には2つの政策があった。

一つは国内政策である。トルコ人以外の各民族を無理やりトルコ人にするため、政治的・軍事的・社会的な基礎を準備し、動議・精神上の状態を準備することであった。しかし、今回、異民族はト

歩」という政党は変革をして政権を掌握した。909年にアブデュル・ハミド二世スルタンは打倒された。

帝国の各民族、キリスト教の信者、イスラム教信者も「赤いスルタン」の打倒を大喜びで迎えた。住民はオスマン帝国の歴史に新しい時代が始まったということを感じた。アルメニア人も皆と一緒に明るい将来を期待した。ムサ・プリンスというアラブ人の歴史学者の証言に「アルメニア人、トルコ人、ギリシア人は大喜びで通りでお互いを抱きしめていた。」とある。⁵

しかしやがて、青年トルコ党はマスクをかけた排外主義者と人種差別主義者だったことが明らかになった。彼らは以前のスルタン達の圧迫と虐殺の政策を続けていった。

彼らは帝国の各民族を同化して純トルコ民族を創造する思想を持っており、そのことを実施するため虐殺ぐらいはしてもよいという考えであった。

当時アルメニア問題の解決の提案としてオスマン帝国の地方分権（中央集権排除）という思想が現れ、特に1908年の青年トルコ党に変わってから人気となった。帝国のほとんどの民族はそのモデルの熱心な支持者だった。

そのモデルの内容は帝国の少数民族が住んでいた遠隔地に自治制を与えて、その基礎として平等の権利を謳う連邦を創立することだった。

アルメニア人もオスマン帝国の中央集権排除の支持者であった。

しかし、中央集権国家の支持者であった帝国の支配層はトルコ以外の民族に対して虐殺と圧制によりトルコ化する政策を行ったので、地方分権を帝国の存在に害のあるものと決め、その思想に強く反対した。

アルメニア問題の解決のもう一つの提案が社会に伝播していて、時によって討論のテーマになっていた。それは「山地レバノン」というモデルであって、内容は次のようである。

帝国の領地に入った「山地レバノン」に1861年から支配の独特な方法が始まった。ヨーロッパの圧力の下でスルタンは山地レバノンに「ムタサリフィア」という地方自治の特別な権限を与えた。スルタンは地方の統治者を任命した。しかし、この統治者はキリスト教の信者がすべきだったし、ヨーロッパの国々の承認も必要だった。

⁵ Moussa Prinse, *L' Armenocide*, Beyrouth, 1975, p. 30

そして、ヨーロッパの国々は山地レバノンの自治の保障もしていた。⁷ 山地レバノンの初めてのムタサリフはアルメニア人のガザリヤン・カラペト・アルピン氏だった。

ほとんど同じ制度は 1877-1878 年の露・土戦争の後ブルガリアにも創立された。

西アルメニアの住民は同じような地方分権を行うことを希望した。この問題の権威であるムサ・プリンスは当時の事情を次ぎのように解説した。「レバノンの例で奮起したアルメニア人はレバノンの国際資格より低い権限の地方分権を行いたかった。」⁸

このモデルにまた 1912-1914 年に戻ったのは全アルメニアの最長老（カトリコス）ゲオルゴ五世がロシアのツアーに西アルメニアの改革に協力する願いを出した時だった。アルメニア人の精神的リーダーの願いに応じてツアーの政府はレバノン自治制に基づいて西アルメニアの改革の計画を準備した。

その計画の内容はアルメニア人が住んでいる 6 つのヴィラエツト（州）、つまりヴァン Van, エルズルム Erzerum, ビトリス Bitlis, カルペルト Kharpert, シヴァス Sivas, ディアルベクル Diyarbekir を統一してアルメニア州を設立して、支配を知事に任せる提案だった。スルタンによって任命され、ヨーロッパの国々によって承認された職期限五年間のこの知事はオスマン国籍のキリスト教の信者かヨーロッパ人となるという提案だった。

知事に州の執行権を任せる予定だった。そして、知事の顧問三人はキリスト教、三人はイスラム教の信者、または半分はキリスト教、半分はイスラム教の信者から選ばれた理事会を設立する予定だった。

この計画はアルメニアの問題の解決の前から提案された案の中で一番良いと言ってもいいだろう。

一年間続いた外交の長い交渉の結果、1914 年 1 月 26 日にロシアはトルコと西アルメニアでの改革についての多少変更された提案に基づいて条約を調印することが出来た。

⁷ ホワニシャン・ニコライ、アラブの史料編纂学はアルメニアの新史について。「現在の外国学者の史記にアルメニアの新史」、イエレヴァン、1993、p p. 187-188（ロシア語）

⁸ Мрусса Принсе, Un genocide impuni. L' Armenocide, p. 28

Handwritten signature and number: 26868

あるという感情を抱き、その中で自分と家族を守らなくてはならず、悪夢のような生活をしてきた。

そして、宗教の問題もあった。キリスト教信者のアルメニア人の宗教的尊厳を傷つけることはいつものことであつた。宗教的圧迫、当局のトルコ人中心の政策、アルメニア人の苦しい、時には絶体絶命の社会的、経済状況は共にオスマン帝国の特性であつた。オスマン帝国の領地に住んでいた他のキリスト教民族も同じ生活を体験した。

このことから歴史学ではオスマン帝国を「民族の監獄」と呼ぶことがある。

軍隊・封建的なタイプに属したオスマン帝国は当時、国家・政治・法律・社会・経済・民族間・宗教・精神・文化の分野での進展をすべて危機に陥れた。

アルメニア人の要求は節度のあるものであつた。帝国の各レベルの当局によって行われたアルメニア人民の種族的・宗教的な同化政策の露骨さと、隠れた実験に抵抗しようとしたものである。アルメニア人は身と財産の保護、人間・民族尊厳、家族と民俗習慣を守る保障という最低の人権の保障を希望した。

アルメニア人は慎重だったので、オスマン帝国の実状の枠を超えないで、過激な行動にせず、この要求を適えるようにしていた。彼らは、少しの油断、またわずかな動きが予想もできない悲劇の結果を招くことをよく分かっていた。それで、アルメニア人は人間に不可欠な法の要求を出し、その要求が自分たちの安全と民俗存続の保障となると考えた。

しかし、このわずかな要求をさえオスマン帝国には適えるための適当な政治・法律・社会・経済・宗教的な条件がなかったのも、それらは適えられないものとなつた。

帝国の指導者は暴力、圧迫、虐殺の政策を止めるつもりはなかった。特に 1876 年にアブデュル・ハミド二世がスルタンになったの頃から 1909 年まで 30 年間以上鉄の手で帝国を治め、反対者も信奉者もトルコ人民を含め帝国の各民族は恐怖を味わわされた。スルタン・ハミドの統治時代はオスマン帝国の歴史において恐怖、専制、独裁の時代として知られている。さらに、彼の政策の特性は異民族への虐殺であつた。

スルタン・ハミドの新しい政策の初めの犠牲者はアルメニア人

であった。アブデュル・ハミド二世によって命令されたアルメニア人の虐殺は偶然な事件ではなく、スルタンの専横でもなかったのだ。それはスルタンの思想的な行動だった。彼は「アルメニア人の問題の解決の一番いい方法はアルメニア人の絶滅だ」というスローガンを作った人であり、自分も終始一貫してこのスローガンを実施しようとした。

流血政策のためアブデュル・ハミド二世は「赤いスルタン」という別名をもらった。彼の特令によって全帝国では「エルメニスタン」（アルメニア）の名は禁止された。

1878年にベルリンの国際会議では他の問題と並びアルメニアの問題も討論された。その際、アルメニアの問題はオスマン帝国の国内問題から国際問題となった。ベルリンの会議の後でスルタンと帝国の支配層は、「アルメニア人の問題の解決の一番いい方法はアルメニア人の絶滅だ」という思想をさら強く確信していた。彼らは帝国の国内問題にヨーロッパ列強による干渉を認めた。そこで、ヨーロッパ列強はアルメニアの地方改革の実現であるアルメニア問題解決に対する帝国の国内問題に干渉し、自分の利益を探していた。それで、ヨーロッパ列強の干渉を防ぐため、帝国アルメニアの問題を早く解決する道に入った。

帝国政府はベルリン会議の条約にも記録されたアルメニア人の改革要求をアルメニア人の大量虐殺の道具として使った。

19世紀末、帝国政府によって行われたアルメニア人の虐殺の最たるものは1894-1896年に戦争のない状態で無防備な住民に対してアルメニア地方の各地とアルメニア人人口が多いスタンプル首都で行った虐殺だった。

1894-1896年間の虐殺のとき30万人のアルメニア人が殺された。

しかし、犠牲はそれだけで終わらなかったのだ。筆舌に尽くしがたい辛く苦しい状況の中で10万人ほどがイスラム教へ改宗させられ、10万人ほどが故郷を後にし他国へ移住した。この虐殺は一部地方に限定されたものではなくて、本当のゲノサイドであった。

やがて、20世紀に入ったオスマン帝国は相変わらず独裁政策を行う後進国であって、帝国の様々な民族に対する虐殺を行い続けた。そして、政治・経済・社会制度は崩壊し始め、危機は次第に深くなっていった。帝国には流血のスルタンを倒す思想が強まり、結局青年トルコ党によって実現された。1908年6月23日に「統一と進

それは 200 年間以上続いた。オスマン帝国は東方にも活発な侵略政策を行った。1516 年、帝国によってアラブ諸国の占領が始まった。次はアルメニアの番だった。

しかし、アルメニアを侵略するために、サファヴィー朝のイランと戦わなければならないという実状があった。当時、サファヴィー朝はペルシア、アルメニア、アトロパテナ、メソポタミアとグルジアを支配していた。両帝国の境界線はユーフラテス川だった。

1514 年にチャルドラン戦いの結果、オスマンのセリム一世ヤヴズ（訳：怖い）はイランのイスマイル国王を壊滅させ、東アルメニアを統治下に入れた。両国間の戦争は中止を含めて 100 年以上続き、結局 1639 年にカスレ・シリム場で平和条約が調印された。

この条約によってアルメニアは東アルメニアと西アルメニアに二分された。西アルメニアはオスマン・トルコ帝国の統治下、東アルメニアはペルシアの統治下となった。

それから東アルメニアと西アルメニアは異なる発展の道を歩むこととなった。

東アルメニアのイエレヴァン、ナヒチェヴァン、アルツァフ（カラバフ）、シラック、グガルク等の地方は 19 世紀、つまり 1804-1813 と 1826-1828 年間のロシア・イラン戦争の結果、ロシア帝国の支配下に入った。そのことはアルメニアにとって政治面で、また民族の存続に関し、社会・経済・文化の発展の面でも比較的好条件となった。

それに対して、西アルメニアを支配したオスマン帝国の政治・経済及び国家体制はトルコ人以外の民族の発展・進歩に繋がらなかった。さらに、トルコ人以外の民族はいつも民族的な絶滅の恐れの下で生き続けた。もちろん、オスマン帝国の領地に入ったアルメニアの人民もその恐れを強く感じていた。

西アルメニアは以前の大アルメニアの大部分、つまり約 23 万平方キロメートルの面積を持っていた。そこでのアルメニア人の人口は 250 万人、アルメニア人のほとんどすべてであった。それに歴史的なアルメニア以外の帝国の地方、そして首都スタンプル、ジミュルニアなどの都市に住んでいたアルメニア人を含め、19 世紀の中期にトルコのアルメニア人の人口は約 300 万人だった。⁵

そのとき、その状況下で「アルメニア問題」という「東問題」

⁵ 「アルメニア問題」百科事典、イエレヴァン、1996、p. 233

の部分となった概念が現れた。

オスマンのスルタン達と軍隊・封建的な上層部はアルメニア人と他のトルコ人以外の民族に対して絶対的服従、従属、奴隷とする政策をとっていた。これはオスマントルコ帝国の政治の定められた方法であった。

オスマン帝国は西アルメニアを占領すると直ちに、その地域のアルメニア人の人口を減らすため、移住政策を準備し、実行し始めた。先ずは、アルメニア人以外の民族、つまりクルド人、トルコ人、テルケス人を歴史上のアルメニアの地域に移住させることとし、実行に移した。

したがって、クルド人、トルコ人、テルケス人が入植した結果、元の民族であるアルメニア人は耕地を没収されてしまった。またオスマン帝国政府は元の民族であるアルメニア人と移住してきた民族の間に争いをけしかけ、わざとお互いを緊張させ、紛争の際、移住者の味方をした。

アルメニア人はアッシリア人、ブルガル人、ギリシア人、セルビア人、ロマニア人等の帝国のキリスト教の民族と共に政権を持っていなかった。彼らはトルコ人と比べて下人、奴隷くらいの社会的地位であった。そして、帝国のあるイスラム教の民族、例えばアラブ人の状況も苦しかったことを指摘すべきである。

オスマン帝国に憲法はなく、全国はスルタンの意思、地方はヴァリー、パシャという地方の指導者の思いのままに支配されていた。

回教法典（サリアット）のイスラム権が効力を持ち、そして「アダト」という伝統的習慣の規則が有効であったが、両方ともアルメニア人並びに他のキリスト教の民族のためにはならなかった。

アルメニア人はキリスト教の信者として武器を持つことを禁止されたので、クルド人、トルコ人、テルケス人の攻撃と侵略のとき無防備であった。アルメニア人は裁判で証言することを禁止され、馬に乗ることも禁止されるほどの低い地位だった。馬に乗れる者はトルコ人か他のイスラム教徒だけであり、アルメニア人は乗り手に対し、道を譲らなければならなかった。それ以外にも、アルメニア人の人格、尊厳を傷つける規則がたくさんあった。

アルメニア人は財産・生命の保証もなかった。帝国の法律や規則はそのような権利を与えなかった。アルメニア人は終始無防備で

が、特別な自治権を持っていた。その間アルメニアの政治勢力は国家再設を可能にする事ができる程強くなっていた。

そこで 885 年、アラブ・カリフ制はアルメニアの独立を認めて、カリフ・モタミドからアショット一世バグラトゥニはアルメニア王の称号を与えられた。

アルメニアは再びトランスコーカサスと近西アジアの複雑な政治と外交の役割を積極的に果たすようになった。国家の安全と比較的平和な状況は経済と文化の発展に大きく貢献した。アルメニアはヨーロッパのレネッサンスのような文明復興期をそのころ体験した。

1045 年にバグラト王朝の大アルメニア国家はビザンチン帝国の侵略政策の犠牲になった。

しかし、独立を失ってからでもアルメニア人民は自分の国家を持つ理想を失うことはなかった。

不当な政治条件の圧力に屈し、住民大衆は故郷を後にして他の地域に移住していった。大勢のアルメニア人は公爵家を含めて小アジア南の地中海の海岸にあるキリキアという地域に移住した。この場所はティグラン大王の帝国の地方だったのでアルメニア人にとって異郷ではなかった。

キリキアに移住した公爵家の中で一番力を持っていたルービニャン家は 1080 年にキリキアン・アルメニアを支配し始め 1198 年にルーベン国家を創設した。民族が故郷を離れて、別の地域で国家を創設するという事は歴史上まれな例である。

独立が近隣及び他の国々によって認められ、キリキア国家は地域の政治・外交関係に重要な役割を果たした。このことから、十字軍に対するキリキアの協力を述べるべきである。英国、フランス、ドイツ等のヨーロッパ諸国の軍隊、そしてローマ法王の軍は十字軍遠征の際、キリキアン・アルメニアの領地を進み、その際キリキアの協力・援助を受けていた。

キリキアン・アルメニアが存在していた間、独立を守るため様々な隣国、例えばビザンチン、イコニア、セルジューク・トルコ、マムルク朝エジプトと戦っていた。そして 13 世紀にモンゴル軍がキリキアの国境に接近した時、モンゴル軍とも戦った。

キリキアン・アルメニアは国家として約 300 年栄えて、マムルク朝エジプトの侵入の結果、1375 年滅びた。

11世紀から近中東、トランス・コーカサス、小アジア、それより南の地域すべてには、将来において世界の運命に著しい影響を与えることとなった新しい政治勢力が現れた。これは上述の地域に侵入したチュルク民族の遊牧民だった。つまり、セルジューク・トルコ、モンゴル、オグズ、チムールの大群、白羊朝と黒羊朝というトルクメン部族、等のアルタイと中央アジアの遊牧民で、イラン、メソポタミア、小アジア、コーカサスと次々侵入し、途中にある古い国家を倒し、栄えた町や村、文化財産を焼き、住民を殺したり奴隷にしたりした。

それはチュルク民族の繁栄や人口の増加、さらに地域における人口構成の変動をもたらした。アラブ人、アルメニア人、ギリシア人、ペルシア人、グルジア人等の元からの民族に遊牧民であるチュルク各民族が加わり、それらの基礎のもと、将来におけるトルク人は生まれた。そして、地域の各民族の歴史はその新しい状況の中で続いていた。

もちろんトランス・コーカサス、特にアルメニアにも侵入者は押し寄せ、占領された。セルジューク・トルコ、モンゴル、チムール、オグズ・オスマンの大群はアルメニア人民に大きな被害を与えただけではなく、我々を徹底的に粉砕した。アルメニアと他の占領された諸国の経済や文化は大きく衰退した。

1299年にチュルク族の中のオグズ民族の指導者であるオスマンによって新しい国家を建設され、彼にちなんでオスマン帝国と名付けられた。

この帝国は小アジアだけではなく、全アジア、ヨーロッパそしてアフリカの運命を左右した。

そしてアルメニア人民の歴史的な運命にも非常な影響を与えた。

オスマン帝国は積極的に侵略政策を行った。西方、ビザンチンの領地を徐々に侵略し、帝国の面積をますます広げ、ついにビザンチン帝国を滅ぼしてしまった。

1453年にメフメド二世スルタンはコンスタンチノーポリを侵略した。約1000年の間存在したビザンチン帝国は陥落した。長い時代にわたり東西を結ぶ重要な交流の要であった先進のビザンチン帝国の陥落は世界の文明諸国にとって大打撃、西欧にとっては脅威となった。

ビザンチンを滅ぼした後、オスマン帝国は次の侵略を始め、そ

あらゆる民族と交際し、西東の多くの文明と交流し、相手が持つ独特の知識・文化を学んできた。東洋と西洋の間に住んでいたアルメニア人は隣国の社会・政治・文化・宗教・思想上の進歩的な現象に対し優れた感性を持ち、それらを取り入れる能力はかなり高かった。アルメニア人はいつも時代の流れを読み、その流れと共に先駆者としての役割を果たしてきた。

そのこと関し、アルメニア民族に特別重要な影響を与えた二つの歴史的な出来事を述べたいと思う。

まずは、301年にアルメニアはキリスト教を国教として宣言したことである。2001年にアルメニア民族、アルメニア政府、並びに教会はキリスト教を国教とした1700周年の記念の祝賀式を行った。この事は世界中に伝わり、各派キリスト教会の統一の意義だけではなく、政治上の特別な意味を含んでいた。

祝賀式に参加された方々の中にはローマ法王ヨハネ・パウロ二世、コンスタンチノポリの宇宙教会の総主教、バルトロメオス、モスクワと全ロシア総主教のアレクシイ二世、カンタベリー教会、アンティオコス教会、コプト教会等の友好教会の主教・指導者もいた。この方々が祝賀式に出席し、アルメニアが世界で最初にキリスト教を国教とした事実を確認した。

アルメニア文明の発展、アルメニア民族の存続、アルメニア人の文化財産の保存と発展の面から非常に大切な役割を果たしたもう一つの歴史的な出来事は405年にメスロブ・マシュトツによってアルメニア語の文字の発明である。

当時、自国の文字の発明は全民族と国家の最優先問題として考えられていた。文字の発明は今までにないほどアルメニア文明と文化の発展を促進し、発明者のメスロブ・マシュトツは聖人と見なされていた。文字の発明後アルメニアの科学、歴史学（編纂し）、哲学、文学、芸術は全体として、急激な大発展を遂げて、前例のないすばらしい時代を築くことができた。

アルメニア民族は以前から独立国家を持つことを強く望んでおり、国家を民族の存続、民族安全の保護、経済的・社会的・文化的な進歩の保証として考えてきた。そのため国家の建設、保存、再建

は歴史を通し理想であり基本的な問題として見なされ、民族にとって最も重要な課題であった。

アルメニアの数世紀に渡たる歴史の中に国家建設に関するユニークな記録を見ることができる。アルメニアは前史時代に国家を持っていた民族と同列に並んでいる。

最初の国家は、上述のヒッタイト国の東隣に存在しヒッタイト人の記録と最近の研究によって証明された「ハヤサ」であった。「ハヤサ」はユーフラテス川、チョロフ川とアラクス川の源流域から黒海の南岸まで広がっていた。ハヤサ国は紀元前 15-12 世紀の間存在して、当時の国際社会の政治、外交関係にかなり顕著な役割を果たして、独立のために長く、頑強な戦いを続けていた。¹

アルメニア人民が建設した国家で最も強く、特筆すべきものは紀元前 190 から紀元 1 年にかけて栄えたアルタシェス朝国である。ティグラン大王として知られているこのティグラン二世朝（紀元前 95-55 年）のころはアルメニアの全盛期であった。ティグラン大王はアルメニア国内の領地の統一を終わらせて、隣国の幾つかを併合して、アルメニア帝国の創立者となった。

アルメニア帝国に併合された国はメディア（アトロパテナ）、北メソポタミア、シリア、フェニキア（レバノン）、パレスタイン、ユデア、コマゲン等だった。帝国の国境はエジプトに届くほどであった。パルティア朝の王は自分の「王の王」という位をティグラン大王に譲渡した。

ティグラン大王の時代、アルメニアは近東の最強の国家となり、ローマ帝国やパルティア朝のペルシアのような強力な国家に尊重された。そのころはローマ・アルメニア・パルティアという三国が建設され、世界のこの重要な地域の運命を担っていた。

アルメニアは紀元後 1 世紀にアルタシェス朝崩壊後、それに続く政治的な混乱を乗り越えることができた。それで 66 年にアルシャクニ朝が創設され、428 年まで統治した。

その時代にもアルメニアは近西アジアの政治活動に影響を与える国家として地域における重要な役割を持っていた。

428 年アルシャクニ朝滅亡後、7 世紀中頃までアルメニアはペルシア、7 世紀中頃から 885 年までアラブ・カリフ制の一部になった

¹ V. ハチャトリャン。アルメニアは紀元前 15-12 世紀の間。イエレヴァン、1998、p. 34-94（アルメニア語）

第一章

時代を渡ったアルメニア アルメニア史略概説

アルメニア人は世界最古の民族の一つで、シュメール人、アッシリア人、アッカド人、ヒッタイト人、ユダヤ人、ギリシア人、ペルシア人等の近西アジア民族と共に古代時代から近東地帯に住んでいる民族である。

アルメニア人の起源は近西アジアで地理的に大変重要な場所であるアルメニア高地である。東はイラン高地、西はアナトリア高地と隣接し、北はポントス山地、南はアルメニアタウロスと接している。

アルメニア高地は水資源に恵まれている。ここに現在イラン領地に位置しているウルミエ湖、トルコ領地に位置しているヴァン湖とアルメニア共和国の領地にあるセヴァン湖という主な湖がある。

アルメニア高地はティグリス川とユーフラテス川を含む近西アジアとトランスコーカサスのほとんど全ての主な川の源流地である。聖書には「ユーフラテス川は樂園を供給する 4 川の一つであるとある。アルメニア高地のそれ以外の主な川はアラツァニ川、アルメニア人によって「母なる川」と呼ばれるアラクス川、ラズダン川、アフリヤン川、ヴォロタン川等の多数の河川がアラクス川に注ぎ込み、後にクル川と併にカスピ海に流れ込んでいる。

アルメニア高地には幾つかの山があり、その中の一つでアルメニアの象徴になった聖書のアララト山は最も高い山である。自然の奇跡ともいえるこの山は、高さ 5156 メートルの大アララト（アルメニア語で大マシス）と高さ 3915 メートルの小アララト（小マシス）という二つの峰からなっている。聖書の伝説によれば大洪水の時、ノアの箱舟は大アララトに届いたおかげで人類、動物、植物は助かったということである。²

それ以外、アルメニア高地の注目すべき山々はシパン山（4434 メートル）、アラガツ山（4095 メートル）である。

¹ The Holy Bible. Containing the Old and New Testament. The New King James Version. The Gedeon International in Australia, Printed in Korea, 1987.p.2

² Ibid., p. 7

アルメニア高地の大部分は、昔から農業、特に果物栽培が盛んな地であり、谷間と盆地からなる。一番広くて肥沃なのはアララト盆地、そしてバセン盆地、シラク盆地、アラスケルト盆地、ムシユ盆地等がある。

アルメニア高地すべての面積は 30 万平方キロメートルもある。しかし、現在のアルメニア共和国の領土はその 1 割しかなくて、3 万平方キロメートルである。現在、アルメニア高地の大部分はトルコの領土で、他はイラン、アゼルバイジャン、グルジアの領土となった。

アルメニア共和国は北はグリジア、東はアゼルバイジャン、南はイラン・イスラム共和国、西はトルコという四国境を持っている。アルメニア人はアルメニア高地の原住民で、歴史上・法律上この地域の所有者であり、民族形成もこの地域で行われた。

アルメニア人は「ハイ」と「アルメン」という呼び方も知られている。「ハイ」は昔から来た自称の呼び方で、証拠はヘッタイトの楔形文字の文書（碑文）で「ハヤサ」という国の記録である。

ヘッタイト国は中央アナトリアに成り立って、紀元前 17-13 世紀に存在した国であった。ヘッタイト人は東隣国を「ハヤサ」、民族を「ハイ」と呼んでいた。「ハヤサはハイ人の発生地だ」と記録されている。³

ヘッタイトの文書の他に「ハイ」という自称の呼び方を認めるものとして最も古い時代の文書は、紀元後 5 世紀以後のモフセス・ホレナツイ、パフストス・ビュザンド、アガタンゲゴス、セベオス、ガザル・パルペツイ、ゲヴオンド等のアルメニア人の歴史学者・年代記編者等の文書がある。外国人は我々のことを普通「アルメン」と呼んでいる。この名を初めて見ることができるのはアケメネス朝ペルシアのダリヤー世によって紀元前 520 年に記録された有名なベヒストゥーンの 3 言語（ペルシア語、エラム語、バビロン語）の摩崖碑である。

アルメニア語はアルメニア人の結合、統一、発展と自意識の確立に歴史的に大きな役割を担ってきた。

アルメニア人は長い時代にわたり、発展の様々な段階において、

³ カバンツァン G. ハヤサはアルメニア人民の起源、イエレヴァン、1947

アルメニア人の言語は、アルメニア語「ハイエレン」と言い、インド・ヨーロッパ語族に属している。

現在、世界は日本のハイテクノロジー、電気製品、科学の様々な分野における成果なし想像することは出来ません。

アルメニアは 1918-1920 年に独立し、第一共和国を創立した際、初めて日本と外交関係を結びました。第一共和国の存在は短く、抱えていた問題も多くあったにもかかわらず、日本を含む幾つかの国々と外交関係を結ぶことができました。当時の在日本アルメニア共和国の領事はダイアナ・アブガーという女性でした。

アルメニアと日本人の関係が一段と親しいものになったのは、1991年にアルメニアが独立を宣言し、1992年9月7日に両国間で外交関係を結んで以来でした。そのときから両国間の交流は政治・経済・貿易・科学・文化・スポーツの分野などで発展していています。

以上の事実に基づき、初めて基本的に総括した日本・アルメニア関係を調べ、本書を作成する事にしました。本書は科学的な役割、並びに政治的な意義も持っていると硬く信じています。これらを考えながら本書の冒頭にアルメニア共和国と日本国の指導者の挨拶（メッセージ）を載せました。

本書は四章からなっており、各章は特定の基本的な問題について書かれています。

第一章はアルメニアの国史、つまり国家の建設、政治的促進が、また文化、精神的な発展については簡単に書かれています。この章は、アルメニアについて知識が少ない外国人、特に日本人の読者に対して書きました。

第二章には日本・アルメニアの政治関連の歴史と編纂史が書かれています。この章には、南コーカサスの戦略上重要な地点に位置しているアルメニアが、この地域で最も組織力のある安定した国として、日本にとって信頼できるパートナー〔協力者〕になることができる、という考えが強調されています。

第三章には日本とアルメニアの経済分野での協力について書かれています。

最後の第四章には日本・アルメニアの科学・文化的な交流についてです。

そこで、両国間外交関係に関し検討している期間は第三共和国時代、つまり 1991 にアルメニアは独立して、国際社会のメンバーになって、日本国と外交関係を結んで以来のことです。しかし、経済、

科学、文化の分野での様々な交際、交流については、この期間の限りではありません。本書の執筆が可能となった背景を是非述べておくべきでしょう。

まずは、アルメニア政府の命令で、アルメニア国立科学アカデミーの東洋学研究所に、対日本・中国・インドの事業を行う東南アジア部が開かれたことです。これは現在のアルメニアで、東南アジアを研究するたった一つの科学的な機関です。

もう一つは、専門的に日本語、日本文学、日本文化の学習を行う現在アルメニアでたった一つの大学であるイエレヴァン人文大学の創立です。この大学から既にアルメニア人の日本語の専門家が育ちました。

終わりにお知らせしたいのは、本書の最後に付属書として 2001年 10月 1日にアルメニア共和国大統領コチャリャン・ロベルト氏と日本国総理大臣小泉純一郎氏によって東京で調印された両国間の友好・協力についての共同宣言のテキストが付けてあります。

本書の作者は国際交流基金の資金援助に対し、また本書を執筆するにあたり在モスクワ日本大使館、野村一斉大使のご協力をいただいたことに対し心から感謝の意を表させていただきます。

本研究の出版はアルメニア国立科学アカデミー東洋学研究所の学会
の決議で認められた

編集長：歴史学博士、ニコライ・ホヴァニッシャン教授

本研究は日本国との科学的協力のプログラムの枠内である

科学指導者：歴史学博士、教授、アルメニア国立科学アカデミー東洋
学研究所所長 ニコライ・ホヴァニッシャン
共同長：歴史学修士 ルベン・カラペチャン、アルメニア国立科学ア
カデミー東洋学研究所アジア諸国部長、外務省東洋アジア諸国部長；
文学博士、教授 ミカエル・アミルハニャン、イエレヴァン人文大
学学長

本書の各章の作者：

N. H. ホヴァニッシャン	入門、第 1 章
R. K. カラペチャン	第 2 章、第 3 章
M. D. アミルハニャン	第 4 章（筆者、担当者）

アルメニア語と日本語で出版された本研究は近代のアルメニアと日本の
様々な交流を総括し発表する初めてのものである。特に 1991 年、アルメ
ニアが独立し、第三次アルメニア共和国が日本国と外交関係を結んで以来の両
国の政治・経済・文化・科学的な交流を中心として書かれている。

本書は外国人に向けたアルメニア史の概要を含んでいる。本書は国際学
者、東洋学者、歴史学者、文化学者および一般読者に向けられている。

入門

アルメニアと日本は同じアジア大陸に位置していますが、お互い数千キロメートル離れたアジアの西の端と東の端にあります。しかし、科学技術が以前とは比較できないほど発達した今の時代、この距離は様々な分野において両国間の密接な関係を結び、発展させることへの障害にはならないと思っています。こういう関係を結ぶには相互理解と政治的な意思が必要ですが、幸いにもそろっております。

世界一発展された国の一つである日本は、経済の発展はもちろん、科学・技術・文化の分野においても高度な発展を遂げてきました。

世界最古の国の一つであり、独特な文化を持っているアルメニアは優れた文化作品で世界の文化に著しく貢献しました。現在のアルメニアは、国内の科学的な力を礎に、世界の発展された国々、特に日本の経験を学びこの国の経済を発展させたいと考えています。

地理的な距離にもかかわらず、我々両国は政治・経済・文化の分野で友好関係が結ばれ、今後ますます発展してゆくものと思われれます。アルメニア人と日本人はお互いを尊敬しあい、これまでに作られた文化財、並びに生産された財産を高く評価しています。

様々な違いがありながらも、アルメニアと日本は似ている面も多くあります。これは天然資源の不足、強力な科学的・人的な能力、勤勉さ、また学ぶことへの強い興味、古くて豊かな歴史、独特な文化などです。

アルメニアでも日本でも人々は自然との絶え間ない戦いの中で暮らし続けています。それは両国が共に地震が起りやすい地帯に位置しているからです。そして、両国は山が多く、国の象徴である山、つまり富士山と聖書のアララト山はよく似ています。

しかし、天然資源の貧しさ、また自然の厳しさに対し、それらを克服しようとする気持ちは、両国とも大変高く、強いものがあります。アルメニアも日本も歴史的段階を踏み、世界の発展に伴って発展してきました。アルメニアはまず世界最古キリスト教国として知られています。そして、東西と南北の通商路の中心にあり、戦略上重要な地点に位置し、シルクロードにおける一番活気のある国の一つで、世界の文明に貢献しました。日本の貢献について言えば、

アルメニア国立科学アカデミー
東洋学研究所
イエレヴァン人文大学

M. D. アミルハニャン, R. K. カラペチャン,
N. H. ホヴァニツシヤン

アルメニア・日本

政治・経済・文化・科学的な交流

AI
89897

イエレヴァン 2005